

FORRÁSOK A 17. SZÁZADI MAGYAR POLITIKAI GONDOLKODÁS TÖRTÉNETÉHEZ

II.

Bibliotheca Hungariae Politica
Magyar Politikai Könyvtár

FORRÁSOK
A 17. SZÁZADI MAGYAR
POLITIKAI GONDOLKODÁS
TÖRTÉNETÉHEZ

II.

Szerkesztették

BÁTHORY ORSOLYA
BENE SÁNDOR
KÁRMÁN GÁBOR
ZÁSZKALICZKY MÁRTON

reciti
Budapest, 2020

Készült a NKFIH K 113251. számú kutatási projektje („Nemzet, haza, vallás és szabadság – régi és új beszédmódok a Bocskai-felkelés szöveghagyományában és a 17. század magyar politikai gondolkodásában”) keretében.

A kiadást támogatta a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Karának „Sztóiczizmus és a modernség hagyománya a magyar irodalomban” kutatócsoportja (témaszám: 20683B800), a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, valamint a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete

Könyvünk a Creative Commons

Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc

(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)

feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A kötetek honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISBN 978 615 5478 89 5

Kiadja a reciti,

a BTK Irodalomtudományi Intézetének

tartalomszolgáltató portálja • www.reciti.hu

Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa

Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

*Péter Katalin emlékének,
aki annyira lelkesedett a kötet ötletéért,
amennyire csak ő tudott*

Tartalomjegyzék

Bevezetés	9
A szövegek eredeti megjelenési helye	15
A szövegek gondozásához használt művek bibliográfiája	22
1. Naprágyi Demeter beszéde a linzi egyetemes gyűlésre (1614. aug. 19.)	41
2. Bethlen Gábor levele Melchior Kleslnak (1615. febr. 19.)	59
3. Kovacsóczy István beszéde a lengyel király előtt (1615. okt. 9.)	67
4. Bethlen Gábor levele a cseh direktoroknak (1619. aug. 18.)	78
5. Bethlen Gábor körlevele a „Fátrán és Dunán túli” vármegyékhez (1619. szept. 12.)	81
6. Bethlen Gábor levele nyugat-magyarországi főuraknak (1619. szept. 12.)	85
7. A kassai gyűlés határozatainak preambuluma (1619. szept. 21.)	88
8. Bethlen Gábor levele III. Zsigmond lengyel királynak (1619. okt. 7.)	91
9. A Magyar Királyság rendjeinek válasza / <i>Ordinum responsum</i> (1619. dec. 15.)	97
10. Bethlen Gábor levele János György szász választófejedelemnek (1620. jan. 29.)	127
11. A pozsonyi országgyűlés törvényeinek bevezetése (1620. jan. 18.)	131
12. Bethlen Gábor levele Frigyes cseh királynak (1620. febr. 29.)	135
13. A birodalmi rendek levele a magyarországi rendeknek (Mühlhausen, 1620. márc. 23.)	138
14. Péchi Simon beszéde Bethlen Gábor királlyá választása előtt (1620. aug. 22.)	141

15.	A magyar rendek és Bethlen Gábor levelei a cseh rendeknek (1620. aug. 26.)	155
16.	A besztercebányai országgyűlésen hozott törvények bevezetése és preambuluma (1620. aug. 29.)	160
17.	Bethlen Gábor levele a krajnai hercegség rendjeinek (1620. okt. 11.)	167
18.	II. Ferdinánd semmisítő decretuma / <i>Edictalis cassatio</i> (1620. dec. 10.)	171
19.	Bethlen Gábor levele Pfalzi Frigyesnek (1621. ápr. 23.)	184
20.	Bethlen Gábor levele a német-római birodalom rendjeihez (1621. aug. 25.)	188
21.	Bethlen Gábor levele a cseh rendeknek (1621. nov. 5.)	192
22.	Bethlen Gábor levele a magyarországi megyéknek (1623. szept. 21.)	195
23.	Bethlen Gábor meghívólevele az országgyűlésre (1623. okt. 14.)	199
24.	Matthias Quadt, Bethlen Gábor követének előterjesztése György Vilmos brandenburgi választófejedelemnek (1625. okt.)	202
25.	Bethlen Gábor levélváltása II. Ferdinánddal (1626. ősze)	211
26.	Bethlen Gábor levele a vármegyéknek (1626. szept. 17.)	219
27.	Heinrich Meerbott beszéde V. Vilmos hessen-kasseli tartománygróf számára (1637. márc.)	221
28.	I. Rákóczi György levélváltása teológusaival (1643. aug.–szept.)	244
29.	III. Ferdinánd kiáltványa (1644. febr. 23.)	258
30.	Esterházy Miklós levele a vármegyéknek (1644. febr. 24.)	264
31.	I. Rákóczi György kiáltványa (1644. márc. 24.)	267
32.	Esterházy Miklós és I. Rákóczi György levélváltása (1644. márc.)	284
33.	Lippay György memoranduma X. Ince pápának (1645 elején)	305
	Bene Sándor: A láthatatlan könyvtár (Utószó és előszó)	317

Bevezetés

A 2015 és 2019 között a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetében működő „Nemzet, haza, vallás és szabadság – régi és új beszédmódok a Bocskai-felkelés szöveghagyományában és a 17. század magyar politikai gondolkodásában” (NKFIH 113251) kutatócsoport munkálatainak keretében készült antológia első kötete abból a politikai vitából közölt válogatást, amely a magyarországi kontextusban addig teljesen szokatlan módon nyomtatásban folyt 1619 és 1621 között. Ennek során a különböző pamfletek és traktátusok szerzői – akik túlnyomórészt egyházi kötődésű személyek voltak – számos esetben publikálták írásaikat nevük feltüntetése nélkül, vagy akár más személyiségek szerepét játszva. A második kötet szövegeinek válogatásakor a legfontosabb szempont az volt, hogy az írásokban ténylegesen döntéshozó pozícióban lévő politikai szereplők nyilatkozzanak saját nevükben, vagy követik útján az általuk képviselt álláspont és ebből következőleg cselekedeteik helyes voltáról.

Az így létrejött szövegkorpusz a politika számos különböző műfaját reprezentálja. Ugyanúgy találhatók közöttük követi orációk, ahogyan uralkodói levelek is, országgyűléseken összeállított iratok, ott elhangzott beszédek, törvényszövegek kiadása elé illesztett preambulumok, vármegyéknek küldött körlevelek és külföldi udvaroknak szánt előterjesztések. A kötet kronológiai határainak kijelölésekor azt tartottuk szem előtt, hogy működésében láthassuk az 1606-os bécsi béke, illetve az annak rendelkezéseit kodifikáló 1608-as országgyűlés által kialakított politikai rendszert, egészen az 1645-ös linzi békéig, amely az írott jog szintjén eldöntötte a korszakban a legnagyobb súllyal latba eső, állandóan visszatérő kérdést, a vallásgyakorlat szabadságát, a korábbi szabályozás precízebb körülírásával. Noha a felmerülő témák között a felekezeti kérdés túlsúlya megkérdőjelezhetetlen, a kötetben közölt szövegek természetesen számos más problémát is újra és újra visszatérve érintenek, így például az Oszmán Birodalom-

hoz fűződő viszonyt (elsősorban a törökösséggel sokszor vádolt Bethlen Gábor esetében). A szövegek a Magyar Királyság területén lezajlott konfliktusokra koncentrálnak, az Erdélyi Fejedelemség belső problémáihoz kapcsolódó, érvelő jellegű dokumentumoknak a kötetbe való befoglalása szétfeszítette volna annak kereteit – remélhetőleg ezek közreadására egy későbbi kiadványban lesz majd lehetőség. Ugyanígy kimaradtak olyan iratok, amelyek névtelenül válaszolnak az 1644-ben született fejedelmi, illetve királyi kiáltványokra. Az újabban a szakirodalomban felbukkant német nyelvű *Vorlauffer einer siebenbürgischen Andtwort* című nyomtatvány mellett a kötet tördelése alatt előkerült a levéltárból egy eddig ismeretlen kézirat is, amely Kassa városa nevében, de valójában az udvarhoz közeli, katolikus (valószínűleg egyházi) nézőpontból válaszol a kállói kiáltványra. Ezek megjelentetését külön publikációban tervezzük.

A szövegek válogatásakor fontos szempont volt, hogy minél több politikai szereplő álláspontját és az azt támogató érvrendszert megismertessük, valamint hogy bemutassuk a felmerülő érvek lehetőség szerinti teljes skáláját. Mivel a szövegek általában egy-egy radikálisabb politikai lépéshez kapcsolódó legitimációs írások, a válogatás szempontjai eredményeztek a kötetben némi protestáns túlsúlyt, hiszen a kereteket jelentő időszakban ők voltak azok, akik fegyverhez nyúltak, így érvelniük kellett lépéseinek jogossága mellett. Mindazonáltal minden olyan esetben, ahol közvetlen vita alakult ki (akár csak egy levelezés által nyújtott szűk nyilvános térben), vagy a katolikus fél is külső hatalmakhoz fordult, az ő álláspontjukat reprezentáló írásokat is felvettünk a válogatásba. Az antológia első kötetében szereplő írásokkal együtt olvasva végleg helyrebillennek az egyensúly terén esetleg érzékelhető hiányosságok – ami rávilágít arra a tényre is, hogy a különböző felekezeti megalapozottságú politikai oldalak helyenként más eszközöket és fórumokat használtak igazuk bizonygatására.

Természetesen a kötet írásai kronológiai szempontból sem egyenletesen oszlanak el, a szövegek nagy része két nagy összecsapás köré szerveződik. Az első a Bethlen Gábor által vezetett magyar rendek és királyuk, II. Ferdinánd közötti konfliktus 1619 és 1621 között, a második I. Rákóczi György belépése a harmincéves háborúba 1644-ben. Különösen az előbbi alkalommal feltűnő, milyen mértékben szaporodnak meg a legitimációs célú szövegek, és mennyi radikális fordulatot kell megmagyarázni – illetve felszólalni ellenük. Az eseménysorban való tájékozódást a szövegek elé írt, részben egymásra épülő bevezetők, illetve a jegyzetek mellett a Bevezetés végén található kronológia is segíti. Noha természetesen a magyarországi politika világában az 1630-as évtizedben sem uralkodott teljes szélcsend, a háborús konfliktusok környékén létrejött írásokhoz hasonló szövegeket nem találunk – ezért reprezentálja ezt az időszakot a kötetben egyetlen, ráadásul kuriózumszámba menő textus, Heinrich Meerbottnak az I. Rákóczi György mellett külső, birodalmi protestáns nézőpontból érvelő orációja.

Noha kutatásunk a kollektív identitások kifejtése folyamatának és változásainak is figyelmet szentelt, egy rövid bevezető nyilvánvalóan nem a megfelelő fórum arra, hogy felvázolja a szövegekben feltűnő fogalmak használatának történetét. Annyi mindazonáltal bízást állítható, hogy az itt közzétett korpuszban ebből a szempontból is figyelemre méltó módosulások regisztrálhatók. Érdekes megfigyelni, hogy a nemzeti önszemlélet toposzai, a kereszténység védőbástyája szerep taglalása, a hajdan gazdag ország romlása okainak fejtegetése, a kereszténység érdekében kötött szövetség a törökkel, illetve az önvédelem hagyományos igazolásai milyen új összefüggésekben és kontextusokban jelennek meg. Remélhetőleg az antológia egy ilyen irányú szisztematikus kutatás kiindulópontja is lehet.

Ahhoz, hogy a válogatás a lehetőség szerinti legsokoldalúbb képet rajzolja ki, olyan szövegeket is fel kellett vennünk a gyűjtésbe, amelyek már megjelentek magyarul, 19–20. századi forráskiadványokban. Ezekben az esetekben is fontosnak tartottuk azonban, hogy elkerüljük a korábbi edíciók hibáinak kritikátlan átvételét, így minden olyan esetben, amikor erre lehetőség adódott, ellenőriztük a szövegeket, lehetőség szerint saját kezű aláírással rendelkező korabeli kéziratra támaszkodva. Bethlen Gábor 1619. szeptemberi debreceni kiadványa például a 19. században az Esterházy-levéltárban talált korabeli másolatból jelent meg, amelyben a körlevelet másoló vármegyei írnok a „bécsi pacifikáció” kifejezést az adott kontextusban teljesen értelmetlen „cseh pacifikáció”-ra rontotta – ezt egy megyei levéltárban fennmaradt, Bethlen saját aláírását viselő példány alapján korrigálni tudtuk. Így számos esetben a kötet a már ismert szövegeknek is megbízhatóbb, teljesebb verzióját adja. Az eredetileg is magyarul született (vagy már a 17. században magyar verzióban is hozzáférhető) szövegek helyesírását a könnyebb követhetőség érdekében a kiejtésbeli sajátosságok megtartása mellett normalizáltuk. A jegyzetekben minden olyan eseményt igyekeztünk azonosítani, amelyek a jelenleg rendelkezésre álló szakirodalom alapján ismertek, azonban a helyenként erős propagandisztikus céllal íródott szövegekben sok olyan utalást is találtunk, amelyek jelenlegi tudásunk szerint nehezen értelmezhetők; és nem kizárt, hogy ezek egy részének alapját egész egyszerűen rémhírek képezik.

A kötet koncepciójának kialakítása során szembesültünk azzal, hogy Bethlen Gábor esetében az 1980-as évek fordulóján már létezett egy a miénkkel rokonítható terv, végül azonban Benda Kálmán válogatása a fejedelem leveleiből Kenéz Győző fordításában sosem jelent meg. Az elkészült anyagok fennmaradt részében két olyan szöveg is volt, amelyet a Benda család és a hagyatékot kezelő Ráday Levéltár engedélyével át tudtunk venni kötetünkbe, kisebb módosításokkal. A kötet előmunkálatai során mindvégig bizalommal számíthattunk Szabó András Péter segítségére, akinek tisztelet parancsoló gyűjteménye a Kárpát-medence számos kézíratos gyűjteményéből származó fotókból bármikor rendelkezésünkre állt, akárcsak hatalmas mennyiségű életrajzi adatgyűjtése a 17. század első felének magyarországi tisztségviselőiről. Ugyancsak

köszönettel tartozunk Kruppa Tamásnak, a projekt vezetőjének, Gupcsó Ágnesnek a szövegek összeolvasásához nyújtott segítségéért, illetve az egyes jegyzetek megírásához adatokat nyújtó Sudár Balázsnak. Egyes kéziratok beszerzéséhez jelentős segítséget nyújtott a Reformáció Emlékbizottság ösztöndíja, a kézirat megjelentetéséhez pedig hozzájárult a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, illetve a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudomány Karának „Szoicizmus és a modernség hagyománya” kutatási projektje is.

Kronológia

1606. jún. 23.	bécsi béke Rudolf király és a magyar rendek között
1606. nov. 11.	zsitvatoroki béke Rudolf magyar király és I. Ahmed szultán között
1613. okt. 23.	a kolozsvári országgyűlés a letett Báthory Gábor helyére Bethlen Gábort választja Erdély fejedelmévé
1614. aug.	a II. Mátyás magyar király uralma alatt álló tartományok rendjeinek egyetemes gyűlése Linzben
1615. máj. 6.	első nagyszombati szerződés II. Mátyás és Bethlen Gábor között
1616 nyara	Homonnai Drugeth György sikertelen erdélyi trónfoglalási kísérlete
1617. jún. 29.	második nagyszombati szerződés II. Mátyás és Bethlen Gábor között
1618. márc.–júl.	pozsonyi országgyűlés
1618. máj. 23.	a II. Mátyás elleni cseh felkelés megindulása, a prágai defenestráció
1618. júl. 1.	II. Ferdinánd magyar királlyá koronázása
1619. máj.–aug.	pozsonyi országgyűlés
1619. júl. 31.	a Cseh Korona országaiból létrejön a <i>Confederatio Bohemica</i> , amelyhez augusztus 16-án csatlakoznak Alsó- és Felső-Ausztria protestáns rendjei is
1619. aug. 27.	V. Frigyes pfalzi választófejedelmet cseh királlyá választják
1619. szept.	Bethlen Gábor csapatait Erdélyből Magyarországra indítja
1619. nov.–1620. jan.	pozsonyi országgyűlés, amelyet nem a király, hanem Forgách Zsigmond nádor hívott össze, így legitimitása kétséges

1620. jan. 8. Bethlen Gábort az országgyűlés Magyarország fejedelmévé választja, királlyá választását is felvetik, de azt nem fogadja el
1620. jan. 16. fegyverszünet Bethlen Gábor és II. Ferdinánd között
1620. jan. 19. a Magyar Királyság csatlakozik a Cseh Korona országai, valamint a két Ausztria konföderációjához
1620. máj.–aug. besztercebányai országgyűlés
1620. aug. 25. Bethlen Gábort az országgyűlés magyar királlyá választja
1620. nov. 8. a fehérhegyi ütközetben II. Ferdinánd és a Katolikus Liga csapatai megsemmisítő vereséget mérnek a cseh felkelésre
1621. dec. 31. nikolsburgi béke Bethlen Gábor és II. Ferdinánd között
1622. máj.–aug. soproni országgyűlés, a II. Ferdinánd és a magyar rendek közötti kompromisszumos rendezés létrejötte
1623. szept. Bethlen Gábor hadai ismét Magyarország területére jönnek
1624. máj. 8. bécsi béke Bethlen Gábor és II. Ferdinánd között
1626. szept. Bethlen Gábor harmadik magyarországi hadjáratának kezdete
1626. dec. 20. pozsonyi béke Bethlen Gábor és II. Ferdinánd között
1637. szept.–1638. márc. pozsonyi országgyűlés
1643. nov. 16. gyulafehérvári szövetségi egyezmény I. Rákóczi György és a Svéd Korona képviselői között
1644. febr. I. Rákóczi György megindítja magyarországi hadjáratát
1645. ápr. 22. munkácsi szövetségi szerződés I. Rákóczi György és a Francia Korona között
1645. aug. 22. I. Rákóczi György aláírja a békeszerződést III. Ferdinánddal
1645. dec. 16. III. Ferdinánd ratifikálja a linzi békét

A szövegek eredeti megjelenési helye

Nr. 1. Naprágyi Demeter beszéde a linzi egyetemes gyűlésre (1614. augusztus közepe). Latin szövegének hiányos kiadása: KATONA István, *Historia critica Regum Hungariae stirpis Austriacae*. Tom. X. ordine XXIX. *Ab anno Christi MDCVIII ad annum usque MDCXIX* (Vacii: Gottlieb, 1793), 547–576. A szöveget az alábbi kézirat alapján korrigáltuk: Arhiv Republike Slovenije (Ljubljana) AS 2 Škatla 153. Fasc. 95.

Nr. 2. Bethlen Gábor levele Melchior Kleslnak (Fogaras, 1615. február 19.). SZILÁGYI Sándor, *Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez*, *Értekezések a történeti tudományok köréből* II/8. (Budapest: Eggenberger, 1873), 15–21.; illetve SZABÓ Károly, „Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése: Első közlemény”, *Történelmi Tár* [3] (1880): 459–466. Ellenőrizve két fennmaradt 17. századi másolata alapján: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A Thököly- és Rákóczi-szabadságharcok levéltára G 15 II. Rákóczi Ferenc levéltára: Emigrációba vitt rész I.1. Caps. A.1. fasc. 8; illetve Uo. Magyar Kamara Archívuma E 149 Acta Transylvanica 9. k. p. 74–82. Kenéz Győző fordításának gépirata: Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára C 104 25. d. nr. 2.

Nr. 3. Kovacsóczy István orációja a lengyel király előtt (Varsó, 1615. október 9.). Megjelent a krakkói Czartoryski könyvtárban található kéziratok alapján: KÁRMÁN Gábor, „Kovacsóczy István orációja 1615-ben III. Zsigmond lengyel király előtt”, *Lymbus: Magyarásgtudományi Forrásközlemények* 17 (2019): 117–142.

Nr. 4. Bethlen Gábor levele a cseh direktoroknak (Gyulafehérvár, 1619. augusztus 18.). Kenéz Győző fordítása (amelynek gépirata Benda Kálmán hagyatékában maradt fenn, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára C 104 25. d. nr. 38.) a Pray-

féle, németből visszafordított kiadás alapján készült: Georgius PRAY, ed., *Gabrielis Bethlenii principatus Transsilvaniae coevis documentis. Tom I. Complectens documenta ab anno MDCXII ad MDCXXIII* (Pestini: Trattner, 1816), 50–53. Az abban található hibákat az eredeti latin szöveg alapján korrigáltuk: KOVACSÓCZY István, *Oratio, ad Sigismundum III. Regem Poloniae, habita Anno MDCXV mense Septembri, cum nomine Serenissimi Transylvaniae Principis Gabrielis Bethlehem, legatione fungeretur. Et Copia Litterarum eiusdem Principis Transylvaniae ad Bohemiae Directores datarum Albae-Iuliae 18. Augusti 1619.* ([Linz: Planck], 1619) (RMK III. 1254.).

Nr. 5. Bethlen Gábor körlevele a „Fátrán és Dunán túli” vármegyékhez (Debrecen, 1619. szeptember 12.). SZALAY László, *Galantai gróf Eszterházy Miklós, Magyarország nádora* (Pest: Lauffer és Stolp, 1863), 1:61. Forrásának jelenlegi jelzete: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Családi levéltárak P 108 Esterházy család hercegi ága Rep. 71. Fasc. 2. p. 23–24. (több helyen hibás korabeli másolat). Korrigálva a Bars vármegyének küldött, sajtókezű aláírással rendelkező példány alapján: Štátny archív v Nitre, Tekovská župa, Kongregačné spisy 1619/No. 8. (Fasc. 9.).

Nr. 6. Bethlen Gábor levele a nyugat-magyarországi főuraknak (Debrecen, 1619. szeptember 12.). SZILÁGYI Sándor, szerk., *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1879), 131–132. (Révay Péternek címezve); SZÁDECZKY KARDOSS Lajos, szerk., *Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz 1619–1629*, Magyar Történelmi Tár 27 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1915), 1–2. (Illésházy Gáspárnak címezve).

Nr. 7. A kassai gyűlés határozatainak preambuluma (Kassa, 1619. szeptember 21.). Kiadása Szepesi Laczkó Máté krónikájában: MIKÓ Imre, szerk., *Erdélyi történelmi adatok III.* (Kolozsvár: Ev. Ref. Főtanoda, 1858), 225–227. Korrigálva a krónika kézírata alapján: Teleki Téka (Marosvásárhely) Ms 33 (Tq-1420) p. 454–456. Egyes, Szepesi Laczkónál is torzult alakban olvasható szavak javítása az alábbi kéziratból történt meg: Spisšky archív v Levoči, Magistrát mesta Levoča II. 67. fol. 5.

Nr. 8. Bethlen Gábor levele III. Zsigmond lengyel királynak (Vári, 1619. október 7.). HATVANI Mihály, szerk., *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. IV. 1608–1652*, Monumenta Hungariae Historica: Documentaria 4 (Pest: Eggenberger, 1859), 154–158.

Nr. 9. *Ordinum Regni Hungariae ad propositiones in Comitibus Posoniensibus Anni MDCXIX responsum et attestatio.* [Linz?: Planck?, 1620] (RMK II. 396.). Szabolcs

vármegye *diaetalia*-gyűjteményében fennmaradt kézírata: Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (Nyíregyháza) IV.A.1d. 1297. k. p. 239–263. Forgách nádor jegyzetben közölt propozíciója ugyanebből a kötetből származik, p. 217.

Nr. 10. Bethlen Gábor levele János György szász választófejedelemnek (Rimaszombat, 1620. január 29.). GINDELY Antal, szerk., *Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, 1890), 86–88.

Nr. 11. A pozsonyi országgyűlés törvényeinek bevezetése (1620. január 18.). *Articuli dominorum, baronum, magnatum et nobilium, caeterorumque Statuum et Ordinum Regni Hungariae, in diaeta eorum Posoniensi, ad Festum Divi Martini Episcopi, Anni Millesimi Sexcentesimali Decimi Noni indicta, Posoniique celebrata conclusi, ac Serenissimo Principi, Dn. Dn. Gabrieli Bethlen etc. publice et solenniter, medio Illustrissimi Domini Comitis Palatini, die Decima octava Ianuarii in Anno Millesimo Sexcentesimo Vigesimo exhibiti, et a Serenitate Sua acceptati, approbati, ratificati et confirmati Cassoviae, XVIII. Februarii Anno Domini MDCXX* ([Kassa: Festus], 1620) (RMNy 1209). Másik két kiadása: RMK II. 407. / RMNy App. 113.; illetve RMK III. 1309.

Nr. 12. Bethlen Gábor levele Frigyes cseh királynak (Kassa, 1620. február 29.). SZABÓ Károly, „Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése”, *Történelmi Tár* [4] (1881): 336–337. Eredetije: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Kamara Archivuma E 149 Acta Transylvanica 9. k. p. 263–264.

Nr. 13. A birodalmi rendek levele a magyarországi rendeknek (Mühlhausen, 1620. március 23.). Georgius PRAY, ed., *Gabrielis Bethlenii principatus Transsilvaniae coaevis documentis. Tom I. Complectens documenta ab anno MDCXII ad MDCXXIII.* (Pestini: Trattner, 1816), 127–130. A 17. századi német kiadása: *Copia der Chur- und Fürsten so zu Mühlhausen versamblet gewesen, Fünff verschiedener abgangenen Schreiben, als nemblich: Das Erste an Chur Pfaltz. 2. An die Stände des Königreich Böhaimb und Incorporirte Landen. 3. An die Hungerische Ständt. 4. An die Freye Reichs Ritterschafft. 5. An die Ständt Augspurgischer Confession* (Wien: k. n., 1620), B2v–B3r.

Nr. 14. Péchi Simon beszéde Bethlen Gábor királlyá választása előtt (1620. augusztus 22.). A kiadatlan latin szöveg következő kézíratait használtuk: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár Ms 4942/a (20. század eleji másolat a Dohna család schlobitteni levéltárából); Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, Akc. 1948/790.

Nr. 15. A magyar rendek, illetve Bethlen Gábor levelei a cseh rendeknek (Besztercebánya, 1620. augusztus 26.). Kiadása a prágai Národní archív példánya alapján: KÁRMÁN Gábor, „Bethlen Gábor soha meg nem írt manifesztuma: A II. Ferdinánd elleni magyarországi háború legitimációja 1619–1620-ban”, in *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerk. KÁRMÁN Gábor – ZÁSZKALICZKY Márton (Budapest: reciti, 2019), 193–196.

Nr. 16. A besztercebányai országgyűlésen hozott törvények bevezetése és preambuluma (1620. augusztus 29.). *Articuli dominorum baronum, magnatum et nobilium ... Regni Hungariae in generali eorundem Dieta Novisoliensi, anni millesimi sexcentesimo vigesimo, ad dominicam Exaudi, alias ultimum Maij diem ... indicta, conclusi* ([Kassa: Moellerus], 1620) (RMNy 1241.), A–E.

Nr. 17. Bethlen Gábor levele a krajnai hercegség rendjeinek (1620. október 11.). Kiadása nincs, a Bethlen Gábor sajátkezű aláírását viselő eredeti latin kézirat lelőhelye: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Családi levéltárak P 1314 Batthyány család levéltára: Missiles Nr. 6630.

Nr. 18. II. Ferdinánd semmisítő decretuma (Bécs, 1620. december 10.). *Az felséges és hatalmas római császárnak, német, magyar, cseh etc. országok coronás királyának, Bethlen Gábor Magyarországon hamis, méltatlan és törvénytelen választtatásának és az pozsonyi s besztercei gyülekezetekben lött minden végezeseknek és tractáknak semmisítő decretoma* (Bécs: k. n., 1620) (RMNy 1201.).

Nr. 19. Bethlen Gábor levele Frigyes cseh királynak (Nyitra, 1621. április 23.). GINDELY Antal, szerk., *Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, 1890), 282–284.

Nr. 20. Bethlen Gábor levele a Német-Római Birodalom rendjeihez (Pozsony melletti tábor, 1621. augusztus 25.). SZILÁGYI Sándor, „Levelek és acták Bethlen Gábor uralkodása történetéhez 1620–1629 között”, *Történelmi Tár* [9] (1886): 46–48. A kiadás az alábbi kézirat alapján készült: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten: Allgemeine Akten Kt. 171/172. Konv. A fol. 170–171.

Nr. 21. Bethlen Gábor levele a cseh rendeknek (Magyarbród, 1621. november 5.). SZILÁGYI Sándor, „Oklevelek Bethlen Gábor 1619–20-ki hadjáratai történetéhez”, *Magyar Történelmi Tár* 4 (1858): 223–224.

Nr. 22. Bethlen Gábor körlevele a magyarországi megyéknek (Szendrő, 1623. szeptember 21.). SZILÁGYI Sándor, szerk., *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1879), 391–393. Az egykor a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában található egykorú másolatból készült kiadás korrigálva egy sajátkezű aláírással rendelkező példány alapján: Štátny archív v Prešove, Špecializované pracovisko Spišsky archív v Levoči, Spišská Župa, 110. doboz, fasc. III. No. 44. A bevezetésben említett latin nyelvű verzió: Štátny archív v Prešove, Špecializované pracovisko Spišsky archív v Levoči, Magistrát mesta Levoča, II. 67. nr. 43.

Nr. 23. Bethlen Gábor meghívólevele az országgyűlésre (Nagyszombat melletti tábor, 1623. október 14.). SZILÁGYI Sándor, szerk., *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1879), 394–396. Korrigálva az alábbi, sajátkezű aláírással rendelkező, Batthyány Ferencnek címzett kézirat alapján: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Családi levéltárak P 1313 Batthyány család törzslevéltára 109. cs. Memorabilia nr. 988.

Nr. 24. Matthias Quadt, Bethlen Gábor követe előterjesztése György Vilmos brandenburgi választófejedelemnek (1625. október). SZILÁGYI Sándor: „A »Collectio Camerariana«-ból”, *Történelmi Tár* [6] (1883): 237–243. A bevezetésben említett hágai oráció kiadásai: Carolus CARAFA, *Commentaria de Germania sacra restaurata* (Coloniae: Egmond, 1639), 238–252; Michael Caspar LUNDORP, *Der Römischen Käyserlichen Majestät und deß Heiligen Römischen Reichs Geist und Weltlicher Stände, Chur- und Fürsten, Grafen, Herren und Städte Acta Publica und Schrifftliche Handlungen... Drittel Teil* (Franckfurt am Mayn: Schönwetter, 1668), 931–937.

Nr. 25. Bethlen Gábor és II. Ferdinánd levélváltása (1626 ősze). SZILÁGYI Sándor, „Levelek és acták Bethlen Gábor uralkodása történetéhez 1620–1629 között”, *Történelmi Tár* [9] (1886): 662–665, 669–671. II. Ferdinánd levele korrigálva a fennmaradt fogalmazvány alapján: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Kancellária levéltára A 98 Transylvanica 8. cs. Fasc. 10. 1626 fol. 1356–1360.

Nr. 26. Bethlen Gábor levele a vármegyéknek (Rakamaz melletti tábor, 1626. szeptember 17.). A korábban kiadatlan kézirat lelőhelye: Štátny archív v Prešove, Špecializované pracovisko Spišsky archív v Levoči, Spišská Župa, 111. doboz, No. 193.

Nr. 27. Heinrich Meerbott orációja V. Vilmos hessen-kasseli tartománygróf számára (1637. március). A kiadatlan latin kézirat lelőhelye: Hessisches Staatsarchiv Marburg, Rep. 4f. Siebenbürgen nr. 1.

Nr. 28. I. Rákóczi György levélváltása teológusaival (1643. augusztus–szeptember). A fejedelem két levele, illetve Geleji Katona István szeptember 14-i *missilise* már a 19. században megjelent nyomtatásban: SZILÁGYI Sándor, „I. Rákóci [sic!] György fejedelem és Geleji Katona István püspök levelezéséből”. *Erdélyi Protestáns Közlöny* 4, 3. sz. (1874): 21–23. A szövegkiadást az eredeti, sajátkezű levelek alapján korrigáltuk: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Kamara Archívuma E 190 Archivum familiae Rákóczi de Felsővadász 13. d. nr. 3165., 3074. és 3153. A teológusok két levele itt jelenik meg először, eredeti lelőhelyük uo. nr. 3164. és 3162. (mindkettő a fejedelemnek szóló sztenderd címmel, érkeztetési időpontjaik: Szamosújvár, 1643. szeptember 2.; illetve uo., szeptember 3.).

Nr. 29. III. Ferdinánd kiáltványa (Bécs, 1644. febr. 23.). Kiadása: TOLDY Ferenc, szerk., *Galantai gróf Esterházy Miklós munkái*, Újabb nemzeti könyvtár I. folyam 3. (Pest: Emich és Eisenfels, 1852.), 228–234. Korrigálva az általa is használt 17. századi kiadás alapján: *A magyarországi palatinusnak, gróf Esterházy Mikósnak Rákóczi György erdélyi fejedelemnek írt egy-néhány intő leveleinek igaz paríája* (Pozsonban: k. n., 1644) (RMK I. 762, RMNy 2075), 36–43.

Nr. 30. Esterházy Miklós levele a vármegyéknek (Himberg, 1644. febr. 24.). A fennmaradt kéziratos példány lelőhelye: Štátny archív v Prešove špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, Spišská župa, Kongregačné spisy Fasc. 5./No. 39. (114. d.). A szöveget Szabó András Péter átirása alapján közöljük.

Nr. 31. I. Rákóczi György kiáltványa (Kassa, 1644. márc. 24.). *Manifestum Georgii Rakoci principis Transylvaniae* ([Bártfa: Klöss], 1644 (RMK II. 644, RMNy 2051). A kállói kiáltványt a 17. századi magyar szöveg modern kiadása alapján közöljük: TOLDY Ferenc, szerk., *Galantai gróf Esterházy Miklós munkái*, Újabb nemzeti könyvtár I. folyam 3. (Pest: Emich és Eisenfels, 1852), 407–410. A kiadást egy sajátkezű aláírással ellátott kéziratos példány segítségével korrigáltuk: Štátny archív v Prešove, Špecializované pracovisko Spišsky archív v Levoči, Spišská Župa, 114. doboz, No. 37.

Nr. 32. Esterházy Miklós levélváltása I. Rákóczi Györggyel (1644. március). TOLDY Ferenc, szerk., *Galantai gróf Esterházy Miklós munkái*, Újabb nemzeti könyvtár I. folyam 3. (Pest: Emich és Eisenfels, 1852), 220–244. Korrigálva az általa is használt 17. századi kiadás alapján: *A magyarországi palatinusnak, gróf Esterházy Mikósnak Rákóczi György erdélyi fejedelemnek írt egy-néhány intő leveleinek igaz paríája* (Pozsonban: k. n., 1644) (RMK I. 762, RMNy 2075), 16–35. Az 1645. évi bővített kiadás RMK I. 768. (RMNy 2097.), a latin kiadás 1644-ből: RMK III. 1616.

Az 1644. március 17-i Rákóczi-levél jelzete: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Családi levéltárak P 108 Esterházy család hercegi ága Rep. 71. Fasc. 2. p. 315–322. Csak aláírása sajátkezű. Eddig csak összefoglalása jelent meg: HORVÁTH Mihály, „Kismartoni regesták 1617–1645”, *Magyar Történelmi Tár* 10 (1861): 98–100.

Nr. 33. Lippay György memoranduma X. Ince pápának (1645 elején). Kiadása nincs, kéziratban fennmaradt első tisztázata: Prímási Levéltár (Esztergom) Archivum Ecclesiasticum Vetus No. 204. fol. 44–67. A pápának beadott verzió (Archivio Apostolico Vaticano Misc. Arm. I. vol. 11. fol. 359r–362v.) szövege Tusor Péter kutatásai szerint azonos az esztergomi kéziratban találhatóval.

A szövegek gondozásához használt művek bibliográfiája

ALMÁSI Gábor. *A Secretissima instructio (1620): A kora újkori politikai paradigmaváltás egy Bethlen-kori röpirat tükrében*. Budapest: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2014.

ALMÁSI Gábor. „Bethlen és a törökösség kérdése a korabeli propagandában és politikában”. In *Bethlen Gábor és Európa*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és Kees TESZELSZKY, 311–366. Budapest: ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2013.

ANGYAL Dávid. *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig*. A magyar nemzet története 6. Budapest: Athenaeum, 1898.

Apologia, azaz Mentségre való írás, tudniillik micsoda eltávozhatatlan okokból kényszerítettek Csehországnak mindhárom statusi, kik az Úr vacsoráját mind az két szín alatt veszik, magok oltalmáért hadat fogadni. [Debrecen: Rheda Pál, 1618.] (RMNy 1153).

Articuli dominorum baronum, magnatum, nobilium caeterorumque Statuum et Ordinum Regni Hungariae, Posonii in generali Diaeta, ad festum sanctissimae Trinitatis, hoc est XXVI. Mensis Maii Anni MDCXIX indictae, conclusi. [Nagyszombat: Moellerus, 1619.] (RMNy 1192).

Articuli dominorum baronum, magnatum et nobilium ... Regni Hungariae in generali eorundem Diaeta Novisoliensi, anni millesimi sexcentissimi vigesimi, ad dominicam Exaudi, alias ultimum Maii diem ... indicta, conclusi. [Kassa: Moellerus], 1621. (RMNy 1241).

Articuli dominorum, baronum, magnatum et nobilium, caeterorumque Statuum et Ordinum Regni Hungariae, in diaeta eorum Psoniensi, ad Festum Divi Martini Episcopi, Anni Millesimi Sexcentesimali Decimi Noni indicta, Psoniique celebrata conclusi, ac Serenissimo Principi, Dn. Dn. Gabrieli Bethlen etc. publice et solenniter, medio Illustrissimi Domini Comitum Palatini, die Decima octava Ianuarii in Anno Millesimo Sexcentesimo Vigesimo exhibiti, et a Serenitate Sua acceptati, approbati, ratificati et confirmati Cassoviae, XVIII. Februarii Anno Domini MDCXX. ([Kassa: Festus], 1620.) (RMNy 1209).

BAHLCKE, Joachim. „Durch »starke Konföderation wohl stabilisiert«: Ständische Defension und politisches Denken in der habsburgischen Ländergruppe am Anfang des 17. Jahrhunderts”. In *Kontakte und Konflikte: Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte*, 173–186. Horn–Waidhofen an der Thaya: Waldviertler Heimatbund, 1993.

BAHLCKE, Joachim. *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit: Die Länder der Böhmisches Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526–1619)*. Schriften des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte 3. München: Oldenbourg, 1994.

BÁNLAKY (BREIT) József. *A magyar nemzet hadtörténelme. XV. Bocskay István, Báthory Gábor és Bethlen Gábor időszaka (1604–1626)*. Budapest: Grill, 1940.

BARTAL Antal, szerk. *A magyarországi latinság szótára*. Budapest: Franklin, 1901.

BÁTHORY Orsolya. „Pázmány *Vindiciae*-je és Balásfi *Refutatiója* – Két röpirat a beszercebányai országgyűlés végzése ellen”. In *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és ZÁSZKALICZKY Márton, 197–222. Budapest: reciti, 2019.

BAYERLE, Gustav. „The Compromise at Zsitvatorok”. *Archivum Ottomanicum* 6 (1980): 5–53.

BENDA Borbála. „Az Erdődy család 17. századi genealógiája”. *Turul* 80, 4. sz. (2007): 109–125.

BENDA Kálmán. „A Habsburg-abszolutizmus és a magyar nemesség a 16. és 17. század fordulóján”. *Történelmi Szemle* 27, 3. sz. (1983): 445–479.

BENE Sándor. „Szinkretisták és szamaritánusok: Címszavak a kora újkori magyar politikai szótárból”. In *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és ZÁSZKALICZKY Márton, 327–280. Budapest: reciti, 2019.

BERNING, Benita. „*Nach altem löblichen Gebrauch*”: *Die böhmischen Königskrönungen der Frühen Neuzeit, 1526–1743*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 2008.

BETHLEN Farkas. *Erdély története II. A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig (1538–1571)*. Fordította BODOR András, a jegyzeteket írta KRUPPA Tamás. Budapest: Enciklopédia; Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2002.

BORBÉLY Zoltán. „A Homonnai Drugeth György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez”. In *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, szerkesztette DÁNÉ Veronka et al., 295–309. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2014.

BORBÉLY Zoltán. „A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben” (PhD disszertáció, Eszterházy Károly Főiskola, Bölcsészettudományi Kar, Eger, 2015).

BORBÉLY Zoltán. „Egy konvertita főúr Felső-Magyarországon: Homonnai Drugeth György”. In *Rekatolizáció, protireformáció a katolicka reštaurácia v Uhorsku / Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon*, szerkesztette KÓNIA Péter, 370–387. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, 2013.

BOROVSKY Samu, szerk. *Magyarország vármegyéi és városai: Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város*. Budapest: Országos Monografia Társaság, 1906.

B. SZABÓ János. *A mohácsi csata*. 3., jav. kiad. Budapest: Corvina, 2013.

B. SZABÓ János. „Bethlen Gábor hadai a harmincéves háborúban: A kora újkori hadügyi fejlődés Kelet-Közép-Európában: az Erdélyi Fejedelemség példája a XVII. század első felében. 2. rész”. *Hadtörténelmi Közlemények* 127 (2014): 41–76.

CSEH-SZOMBATHY László. „I. Rákóczy György 1644-es hadjárata”. *Hadtörténelmi Közlemények* ú. f. 3, 1. sz. (1956): 43–76; ú. f. 4, 1–2. sz. (1957): 179–203.

CSEPREGI Zoltán. *Evangelikus lelkészek Magyarországon (ELEM). Proszopográfiai rész, I/2. kötet, A reformáció kezdetétől a zsolnai zsinatig (1610). M–R.* Budapest: MEDiT, 2015.

CZIRÁKI Zsuzsanna. „Erdély szerepe Melchior Klesl fennmaradt írásos véleményeiben 1611–1616 között”. In *Bethlen Gábor és Európa*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és Kees TESZELSZKY, 77–102. Budapest: ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2013.

CZIRÁKI Zsuzsanna. „Szemelvények Melchior Khlesl és a bécsi Titkos Tanács 1611 és 1613 között keletkezett, erdélyi vonatkozású véleményeiből”. *Levéltári Közlemények* 83 (2013): 319–369.

DÁN Róbert. *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon.* Humanizmus és reformáció 13. Budapest: Akadémiai, 1987.

DÁNÉ Veronka. „A kancellár másik élete: Kovacsóczy István pályájának első szakasza”. In *Certamen V. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában*, szerkesztette EGYED Emese és FEJÉR Tamás, 161–171. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018.

DEMKÓ Kálmán. „A magyar-cseh confoederatio és a besztercebányai országgyűlés 1620-ban”. *Századok* 20 (1886): 105–121., 209–228., 291–308.

FALLENBÜCHL Zoltán. *Magyarország föméltóságai.* Budapest: Maecenas, 1988.

FALLENBÜCHL Zoltán. *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon: Adattár.* Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Osiris, 2002.

FARKAS Gábor Farkas. *Régi könyvek, új csillagok.* Humanizmus és reformáció 32. Budapest: Balassi–MTA Irodalomtudományi Intézet–Országos Széchényi Könyvtár, 2011.

FAZAKAS Gergely Tamás – GYÖRI L. János, szerk. *Medgyesi Pál redivivus: Tanulmányok a 17. századi puritanizmusról.* Debrecen: Debreceni Egyetem–Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, 2008.

FRANKL (FRAKNÓI) Vilmos. *Pázmány Péter és kora. I. köt. (1570–1621)*. Pest: Ráth, 1868.

FRAKNÓI Vilmos. *A magyar országgyűlések története I. Ferdinánd király alatt. II. 1537–1545*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1875.

FUNDÁRKOVÁ, Anna. „Ein ungarischer Aristokrat am Wiener Hof des 17. Jahrhunderts”. In *Ein ungarischer Aristokrat am Wiener Hof des 17. Jahrhunderts: Die Briefe von Paul Pálffy an Maximilian von Trauttmansdorff (1647–1650)*, herausgegeben von Anna FUNDÁRKOVÁ, xv–lxxii. Wien: Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien–Collegium Hungaricum–Ungarische Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv, 2009.

GEBEI Sándor. „Bethlen Gábor viszonya a Rzeczpospolitához (1622-ig)”. In *Bethlen Gábor képmása*, szerkesztette PAPP Klára és BALOGH Judit, 93–115. Debrecen: Debreceni Egyetem Történeti Intézete, 2013.

GERGELY Samu. „Bethlen Gábor levelei feleségéhez Károlyi Zsuzsannához”. *Történelmi Tár* [5] (1882): 124–133.

G. ETÉNYI Nóra. „Erdély politikai imázsa a Német-római Birodalom propagandájában a harmincéves háború idején”. In *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és ZÁSZKALICZKY Márton, 285–326. Budapest: reciti, 2019.

GOETZE, Sigmund. *Die Politik des schwedischen Reichskanzlers Axel Oxenstierna gegenüber Kaiser und Reich*. Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 3. Kiel: Mühlau, 1971.

GOOSS, Roderich, Hg. *Österreichische Staatsverträge: Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690)*. Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 9. Wien: Holzhausen, 1911.

GUEVARA, Antonio de. „De liberorum educatione dissertatio”. In: *R. P. D. Antonii de Guevara ... epistolarum et dissertationum pars secunda*. Viennae–Francofurti: J. J. Penz, 1744.

GUSZAROVA, Tatjana. „A vallási kérdések vitáinak légköre a magyar országgyűléseken a 17. század első felében”. In *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*, szerkesztette TUSOR Péter, 308–319. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1998.

HAICZL Kálmán. *Léva története a XVII. században*. Léva: Nyitrai, 1933.

[HAJNÓCZY József, szerk.] *Acta diaetalia Posonien. Anni MDCXVIII. Item: Electio et coronatio Serenissimi Principis Domini Ferdinandi II. Bohemiae Regis, Archiducis Austriae in Regem Hungariae*. Pest–Buda–Cassovia: Strohmayer, 1790.

HÁMORI NAGY Zsuzsanna. „Az utazás, mint időhúzó tényező szerepe a hainburgi béketárgyalásokon (1621. január 25–április 22.)”. In *Összekötnek az évezredek*, szerkesztette J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, 114–124. Piliscsaba: PPKÉ, 2011.

HÁMORI NAGY Zsuzsanna. „A francia diplomácia viszonyulása Bethlen Gáborhoz 1620–1621-ben”. In *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, szerkesztette DÁNÉ Veronka et al., 79–92. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2014.

HÁMORI NAGY Zsuzsanna. „Francia követ Erdélyben 1625-ben”. *Levéltári Közlemények* 89 (2020): 67–83.

HANÁK Béla és SZABÓ András Péter, szerk. *Prudentibus ac circumspectis. Hívogató levelek Kassa városának 1550–1700*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. (megjelenés előtt)

HANGAY Zoltán. *Erdély választott fejedelme, Rákóczi Zsigmond*. Budapest: Zrínyi, 1987.

HEINISCH, Reinhard Rudolf. „Habsburg, die Pforte und der Böhmisches Aufstand (1618–1620)”. *Südost-Forschungen* 23 (1974): 125–165.; 24 (1975): 79–124.

HELFFERICH, Tryntje. *The Iron Princess: Amalia Elisabeth and the Thirty Years War*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2013.

HELTAI János. „Alvinczi Péter pályája”. In ALVINCZI Péter, *Magyarország panaszainak megoltalmazása és válogatás prédikációiból, leveleiből*, szerkesztette HELTAI János. Bibliotheca historica, 229–257. Budapest: Európa, 1989.

HELTAI János. *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*. Humanizmus és reformáció 21. Budapest: Balassi, 1994.

HELTAI János. *Műfajok és művek a XVII. századi magyarországi könyvkiadásban, 1601–1655*. Res libraria 2. Budapest: OSZK–Universitas, 2008.

H. NÉMETH István. „Kassa, egy többfelekezetű régióközpont jellegzetességei a 16–17. században”. In *Viszály és együttélés: Vallások és felekezetek a török hódoltság korában*, szerkesztette ITTÉS Gábor, 277–313. Budapest, Universitas, 2017.

HILLER István. *Palatinus Nikolaus Esterházy: Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645*, Esterházy-Studien 1. Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 1992.

HOLČIK, Štefan. *Pozsonyi koronázási ünnepségek, 1563–1830*, fordította NAGY Judit. Budapest: Európa, 1986.

HOPP Lajos. *Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban*. Humanizmus és reformáció 19. Budapest: Balassi, 1992.

HORN Ildikó. *Báthory András*. Budapest: Új Mandátum, 2002.

HORN Ildikó. „Báthory Zsigmond prágai fogsága (1610–1611)”. In *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*, szerkesztette TUSOR Péter, 266–280. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1998.

HORN Ildikó. „»Én creaturáim vagytok, édes híveim.« Az erdélyi elit változásai Bethlen Gábor korában”. In *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, szerkesztette DÁNÉ Veronka et al., 189–201. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2014.

HORN Ildikó. „Ifjabb Székely Mózes (1603–1658?)”. In *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendő Bertényi Iván tiszteletére*, szerkesztette KÖRMENDY Tamás és THOROCZKAY Gábor, 143–148. Budapest: ELTE BTK, 2009.

HORVÁTH Mihály. *Magyarország történelme*. V. 2., bővített kiadás. Pest: Heckenast, 1872.

ILA Bálint. „Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés”. *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* 4 (1934): 231–253.

JAKAB Antal. „Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században”. *Erdélyi Múzeum* 49 (1944): 5–20.

JAKÓ Klára. „Moldva és Havasalfölde viszonya az Erdélyi Fejedelemséghez az államközi szerződések és a külügyi levelezés tükrében”. In *Művészet és mesterség: Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*, szerkesztette HORN Ildikó et al., I., 271–294. Budapest: L'Harmattan, 2016.

JAKUS Lajos. „A töröktől megszabadított Vác 1596–1622”. In *Gazdaság- és társadalomtörténeti tanulmányok*, szerkesztette FARKAS Rozália. *Studia Comitatensia* 25, 1–75. Szentendre: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1995.

JANKOVICS József. „Báthory Gábor meggyilkolásának újabb változata – Egy koronatanú elbeszélése alapján”. In *Lymbus: Magyarástudományi Forrásközlemények 2014*, szerkesztette UJVÁRY Gábor és LENGYEL Réka, 39–44. Budapest: Nemzetközi Magyarástudományi Társaság–MTA BTK, 2015.

JEDLICKA Pál. *Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*. Budapest: Stephaneum, 1910.

KARÁCSONYI János. „Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ősei”. *Turul* 15 (1897): 49–57.

KÁRMÁN Gábor. „A harmincéves háború Magyarországon mint vallásháború”. In *Vallásháborúk, felekezeti konfliktusok Európában és a közeli térségekben az ókortól napjainkig*, szerkesztette PÓSÁN László, VESZPRÉMY László és ISASZEGI János, 295–323. Budapest: Zrínyi, 2020.

KÁRMÁN Gábor. „Bethlen Gábor soha meg nem írt manifesztuma: A II. Ferdinánd elleni magyarországi háború legitimációja 1619–1620-ban”. In *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarorszáján*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és ZÁSZKALICZKY Márton, 155–196. Budapest: reciti, 2019.

KÁRMÁN Gábor. *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*. Budapest: L'Harmattan, 2011.

KÁRMÁN Gábor. „Johann Heinrich Bisterfeld és az erdélyi külpolitika 1638–1643”. *Századok* (megjelenés előtt)

KÁRMÁN Gábor. „Külföldi diplomaták Bethlen Gábor szolgálatában”. In *Bethlen Gábor és Európa*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és Kees TESZELSZKY, 145–182. Budapest: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszék – Transylvania Emlékeiért Egyesület, 2013.

KÁRMÁN Gábor. „Pax és pacificatio: Kísérlet egy fogalmi tisztázásra a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség viszonyának megértése érdekében”. *Történelmi Szemle* 58 (2016): 341–353.

KATONA István: *Historia critica Regum Hungariae stirpis Austriacae*. Tom. X. ordine XXIX. *Ab anno Christi MDCVIII ad annum usque MDCXIX*. Vacii: Gottlieb, 1793.

KELLNER Anikó. „Friendship with the Common Enemy: Theory and Practice of Friendship with the Ottoman Empire at the Beginning of the Seventeenth Century”. *Archivum Ottomanicum* 35 (2018): 115–134.

KEREKES György. *Bethlen Gábor fejedelem Kassán*. Kassa: Wike, 1943.

KOŁODZIEJCZYK, Dariusz. *Ottoman–Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century): An Annotated Edition of ‘Abdnames and Other Documents*. The Ottoman Empire and Its Heritage 18. Leiden: Brill, 2000.

KRUPPA Tamás, „Báthory Gábor a forrásokban: Propaganda és ellenpropaganda”. In *Báthory Gábor és kora*, szerkesztette PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária és ULRICH Attila, 37–43. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézete–Erdély-történeti Alapítvány, 2009.

KRUPPA Tamás, szerk. *Erdély és a Szentszék a Báthory korszakban: kiadatlan iratok, 1574–1599*. Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 37. Szeged: SZTE, 2004.

KUBINYI Miklós. *Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre 1598–1621*. Magyar történelmi életrajzok. Budapest: Méhner, 1888.

KVACSALA János [Ján KVAČALA]: „Bisterfeld János Henrik élete”. *Századok* 25 (1891): 447–478, 545–577.

LONDORP, Caspar. *Acta publica: das ist: Der Römischen Käyserlichen, auch zu Hungarn und Böhmen Königlicher Mayestät, weylandt Mathiae hochlöblichen andenckens und der jetzigen Regierenten Römischen Keys. Mayst. Ferdinandi secundi und des Heiligen Reichs Geistlicher und Weltlicher Chur- und Fürsten unnd anderer Reichsstände, Reichs Handlungen unnd Schrifften Dritter Theil, Darinnen alle Handlungen, Außschreiben, Bedencken, Rathschläge, Propositiones, Declarationes, AachtsErklärungen, Executiones, Verträge, Compositiones, und andere biß dahero zwischen der Keys. May. unnd den Ständen des H. Römischen Reichs, und sonderlich Königreich Böhmen, schweren obligen halber, verübte Acten unnd gewechßlete Schrifften begriffen, biß auff den ultimum Augusti dieses 1621. Jahrs continuirt*. Frankfurt am Main: Johann Friedrich Weiß, 1621.

LUFFY Katalin. „Medgyesi Pál és prédikációi: Prédikatori magatartás a Rákócziak udvarában.” *Irodalomtörténet* 32 (2001): 186–208.

LUKÁCS Olga. „Az erdélyi református püspöki tisztség jelentősége Geleji Katona István korában”. *Historia Ecclesiastica* 8 (2017): 21–32.

LUKINICH Imre. „Bethlen Gábor és Pozsony városa”. *Századok* 55 (1921): 1–31, 172–211.

LUKINICH Imre. *Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1918.

MAKKAI László. „Az ellenreformáció és a harmincéves háború: Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei (1608–1648)”. In *Magyarország története 1526–1686*, főszerkesztő PACH Zsigmond Pál, szerkesztő R. VÁRKONYI Ágnes. Magyarország története tíz kötetben 6, 777–929. Budapest: Akadémiai, 1985.

MAKKAI László, szerk. *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Budapest: Akadémiai, 1954.

MALÝ, Karel. „Die Böhmische Konföderationsakte und die Verneuerte Landesordnung – zwei böhmische Verfassungsgestaltungen zu Beginn des 17. Jahrhunderts”. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung* 122 (2005): 285–300.

MÁRKUS Dezső, jegyz., KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen, ford. *Corpus Juris Hungarici / Magyar Törvénytár 1526–1608. évi törvéncikkek. Milleniumi emlékkiadás.* Budapest: Franklin, 1900.

MÁRKUS Dezső, jegyz., KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen, ford. *Corpus Juris Hungarici / Magyar Törvénytár 1608–1657. évi törvéncikkek. Milleniumi emlékkiadás.* Budapest: Franklin, 1900.

MESSINGER, Stephan. *Die Übertragung der pfälzischen Kurwürde auf das Herzogtum Bayern: Rechtliche, zeremonielle und politische Probleme.* Berlin: LIT, 2015.

MOLNÁR Antal. „A Pápaság és Magyarország a török uralom idején (1526–1686)”. In MOLNÁR Antal, *Elfelejtett végvidék: Tanulmányok a hódoltsági katolikus művelődés történetéből.* Régi magyar könyvtár: Tanulmányok 9, 11–38. Budapest: Balassi, 2008.

NAGY Géza. *Geleji Katona István személyisége levelei alapján.* Erdélyi Tudományos Füzetek 115. Kolozsvár: Minerva, 1940.

NAGY László. *A „bibliás örálló” fejedelem: I. Rákóczi György a magyar históriában.* Nemzet és emlékezet. Budapest: Magvető, 1984.

NAGY László. *A Bocskai szabadságharc katonai története.* Budapest: Akadémiai, 1961.

NAGY László. *Bethlen Gábor a független Magyarországért.* Budapest: Akadémiai, 1969.

NAGY Márta. „Egy főúri rangra emelkedett nemes élete: Hidvégi Mikó Ferenc (1585–1635)”. In *A Csíki Székely Múzeum évkönyve 2005. Társadalom- és humántudományok,* főszerkesztő MURÁNYI János, 83–120. Csíkszereda: Csíki Székely Múzeum, 2006.

NAGY SZABÓ Ferenc, marosvásárhelyi. „*Memorialeja*”. In *Erdélyi Történelmi Adatok*, I., szerkesztette MIKÓ Imre, 39–168. Kolozsvár: Ev. Ref. Főtanoda, 1855.

NEHRING, Karl. „Magyarország és a zsitvatoroki szerződés (1605–1609)”. *Századok* 120 (1986): 3–50.

NYAKAS Miklós. „A második hajdúfelkelés (1607–1608)”. In *Báthory Gábor és kora*, szerkesztette PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária és ULRICH Attila, 327–336. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézete–Erdély-történeti Alapítvány, 2009.

OBORNI Teréz. „Báthory Gábor megállapodásai a Magyar Királysággal”. In *Báthory Gábor és kora*, szerkesztette PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária és ULRICH Attila, 111–122. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézete–Erdély-történeti Alapítvány, 2009.

OBORNI Teréz. „Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615)”. *Századok* 145 (2011): 877–914.

PÁLFFY Géza. „Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században”. *Történelmi Szemle* 39 (1997): 257–288.

PÁLFFY Géza. „A Bethlen-kutatás egy alig vizsgált kérdéséről: a magyar királysági rendek és az erdélyi fejedelem (1619–1622)”. In *Bethlen Gábor képmása*, szerkesztette PAPP Klára és BALOGH Judit, 139–158. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2013.

PÁLFFY Géza. „Egy elfelejtett kiegészítés a 17. századi magyar történelemben. Az 1622. évi koronázódiéta Sopronban”. In *Egy új együttműködés kezdete: Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*, szerkesztette DOMINKOVITS Péter és KATONA Csaba, 17–56. Sopron–Budapest: MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára–MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014.

PÁLFFY Géza. „A Szent Korona Bethlen Gábor erdélyi fejedelem birtokában (1619–1622). Egy korona-itinerárium összeállításának lehetőségeiről”. In *A történelem mint hivatás. A 2013. november 27-én tartott Benda-emlékkonferencia előadásai*, szerkesztette SZIJÁRTÓ M. István. A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 11, 75–107. Budapest: Balassi–Ráday Gyűjtemény, 2015.

PÁLFFY Géza és TESZELSZKY, Kees. „Koronázási jelvényeink leghosszabb távolléte: Erdélyből Bécsen és Prágán át Pozsonyig (1551–1608)”. In *A Szent Korona hazatér: A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*, szerkesztette PÁLFFY Géza. Magyar történelmi emlékek: Értekezések, 169–269. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018.

PAPP Sándor. „Homonnai Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben”. *Századok* 148 (2008): 807–848.

PAPP Sándor. „II. Rákóczi György és a Porta”. In *Szerencsének elegyes forgása: II. Rákóczi György és kora*, szerkesztették KÁRMÁN Gábor és SZABÓ András Péter, 99–170. Budapest: L'Harmattan – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2009.

PAPP Sándor. „Hajdúk és törökök a tizenöt éves háború végén”. In *A hajdúváros Böszörmény. Tanulmányok a hajdúk Böszörménybe telepítésének 400. évfordulójára. A 2009. szeptember 12-i tudományos konferencia anyaga*, szerkesztette NYAKAS Miklós. Közszolgálati füzetek, 20–27. Hajdúböszörmény: Polgármesteri Hivatal, 2010.

PAPP Sándor. „Bethlen Gábor, a magyar királyság és a Porta (1619–1621)”. *Századok* 145 (2011): 915–973.

PAPP Sándor. „Bethlen Gábor ismeretlen hadjárati terve II. Ferdinánd és a katolikus Európa ellen”. In *Bethlen Gábor és Európa*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és Kees TESZELSZKY, 104–127. Budapest: ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2013.

PAPP Sándor. *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*. Károli könyvek – monográfia. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, 2014.

PÄUN, Radu G. „Belső ellenségek: Hatalmi kapcsolathálók és oszmánellenes lázadások a 16–17. századi Havasalföldön és Moldvában”. *Korall* 12, 48. sz. (2012): 62–89.

PÁZMÁNY Péter. *Összegyűjtött levelei, 1. kötet*, sajtó alá rendezte HANUY Ferenc. Budapest: Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Tanácsa, 1910.

PELZ Béla. „A hainburgi béketárgyalások”. *Századok* 48 (1914): 477–498, 577–596.

PÉTER Katalin. „Az 1608. évi vallásügyi törvény és a jobbágyok vallásszabadsága”. *Századok* 111 (1977): 93–113.

PÉTER Katalin. „A vallásügy a bécsi béketárgyalásokon”. In *„Frigy és békesség legyen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke*, szerkesztette PAPP Klára és JENEY-TÓTH Annamária,

171–175. Debrecen: Debreceni Egyetem Történeti Intézete – Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, 2006.

PIRI Zoltán. „Bethlen Gábor fejedelem útja a hágai szövetségbe”. *Történelmi Szemle* 41 (1999): 157–175.

PURSELL, Brennan C. *The Winter King: Frederick V of the Palatinate and the Coming of the Thirty Years' War*. Aldershot: Ashgate, 2003.

RICHTER, Franz Johann. „Mähren unter Ferdinand dem II.” *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* 6, no. 102–103. (1815): 415–420.

RUTTKAY László. *Jeszzenszky (Jessenius) János és kora 1566–1621*. Budapest: Sernellyé Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár, 1971.

SCHINDLING, Anton und Walter ZIEGLER. *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918. Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland*. München: Beck, 1990.

SUDÁR Balázs. „Egy harcművész a végeken: Mürtezá pasa”. *Hadtörténelmi Közlemények* 133 (2020): 259–274.

SUDÁR Balázs. „Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem”. *Századok* 145 (2011): 975–996.

SZABÓ András. „Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1544–1608): Kiegészítések egy életrajzhoz”. *Történelmi Szemle* 29 (1986): 341–350.

SZABÓ András Péter. „Eszmék a nádori politika szolgálatában: Esterházy Miklós levelei a vármegyéknek (1626–1645)”. In *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és ZÁSZKALICZKY Márton, 223–284. Budapest: reciti, 2019.

SZABÓ András Péter. „Forgách (III.) Zsigmond levelezése Lippay Györggyel (1639–1644)”. *Collectanea Sancti Martini* 3 (2015): 247–297.

SZABÓ István. „A jobbágy vallásügye 1608–1647”. In SZABÓ István, *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. A Történettudományi Intézet kiadványai 2, 203–264. Budapest: Teleki Pál Tudományos Intézet, 1948.

SZALAY László. *Galantai Gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora. I. 1582–1622*. Pest: Lauffer & Stolp, 1863.

SZAMOSKÖZY István. *Erdély története, 1598–1599, 1603*, fordította BORZSÁK István, válogatta, a jegyzeteket és a bevezetőt írta SINKOVICS István. *Bibliotheca Historica*. Budapest: Magyar Helikon, 1977.

SZAMOSKÖZY István. *Történeti maradványai, 1566–1603*, sajtó alá rendezte SZILÁGYI Sándor. *Monumenta Hungariae Historica Scriptorum* 29. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1877.

SZEKFÜ Gyula. *Bethlen Gábor*. Budapest: Magyar Szemle Társaság, 1929.

SZENTPÉTERI Márton. *Egyetemes tudomány Erdélyben. Johann Heinrich Alsted és a herbormi hagyomány*. Irodalomtudomány és kritika. Budapest: Universitas, 2008.

SZILÁGYI Sándor. *I. Rákóczy György 1593–1648*. Magyar történeti életrajzok. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1893.

SZILÁGYI Sándor. *Adalékok Bethlen Gábor szövetkezésének történetéhez*. Értekezések a történeti tudományok köréből II/8. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1873.

TÓTH Gergely István. „Politika, történelem, műltszemlélet három 17. századi kanonok műveiben: Balásfi Tamás, Ráttkay György és Bársony György munkái”. In *Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században*, szerkesztette VARGA Szabolcs és VÉRTESI Lázár. Pécsi Egyháztörténeti Műhely 3, 297–314. Pécs: Történetiszceh Egyesület–META Egyesület, 2018.

TRAJTLER Dóra Ágnes. „A helyes hatalomgyakorlás és az uralkodó iránti hűség politikai-teológiai kérdései Bethlen Gábor a Magyar Királyságban tett első hadjárata idején, a korabeli magyarországi, illetve magyar szerzőségű nyomtatványok tükrében” (PhD disszertáció, Károli Gáspár Református Egyetem, 2016).

TRÓCSÁNYI Zsolt. *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 6. Budapest: Akadémiai, 1980.

TUSOR Péter. *A barokk pápaság 1600–1700*. Budapest: Gondolat, 2004.

TUSOR Péter. „Jakusith György egri püspök római követjárása 1644–1645-ben. A magyar rendek kísérlete a Szentszék bevonására a török és az erdélyi protestantizmus elleni fegyveres harcba”. *Hadtörténelmi Közlemények* 112 (2000): 237–268.

TUSOR Péter. „Lippay IV. György”. In *Esztergomi érsekek 1001–2003*, szerkesztette BEKE Margit, 296–303. Budapest: Szent István Társulat, 2003.

TUSOR Péter. „Lippay György a római Rezidencia Kongregáció előtt (1638–1642)”. *Századok* 154 (2020): 779–820.

VARSÁNYI Krisztina. „Bethlen Gábor királyválasztása a korabeli német nyelvű nyomtatott sajtóműfajokban”. In *Bethlen Gábor és Európa*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és Kees TESZELSZKY, 275–310. Budapest: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2013.

VÁSÁRHELYI Judit. *Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert műveiben*. Humanizmus és reformáció 12. Budapest: Akadémiai, 1985.

VINCZE Hanna Orsolya. „A kora újkori magyar fordítások tétje”. *Korall* 7, 23. sz. (2006): 116–132.

VISKOLCZ Noémi. „Johann Heinrich Bisterfeld: Ein Professor als Vermittler zwischen West und Ost an der siebenbürgischen Akademie in Weißenburg, 1630–1655”. In *Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen: Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918*, herausgegeben von Márta FATA und Anton SCHINDLING. Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 155, 201–214. Münster: Aschendorff, 2010.

VISKOLCZ Noémi. *Reformációs könyvek: Tervek az evangélikus egyház megújítására*. Budapest: OSZK–Universitas, 2006.

VISKOLCZ Noémi. *Johann Heinrich Bisterfeld (1605–1655) bibliográfiája / A Bisterfeld-könyvtár*. A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai 6. Budapest–Szeged: Országos Széchényi Könyvtár–Scriptum, 2003.

VOLKMER, Gerald. *Siebenbürgen zwischen Habsburgermonarchie und Osmanischem Reich: Völkerrechtliche Stellung und Völkerrechtspraxis eines ostmitteleuropäischen*

Fürstentums 1541–1699. Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa 56. München: de Gruyter – Oldenbourg, 2015.

ZOVÁNYI Jenő. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* 3. kiad, szerkesztette LADÁNYI Sándor. Budapest: A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977.

ZSILINSZKY Mihály. *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve. II. A bécsi békekötéstől a linczi békekötésig. 1608–1647.* A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai. Budapest: Hornyánszky, 1891.

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

1.

Naprágyi Demeter beszéde a linzi egyetemes gyűlésre

(1614. augusztus 19.)

Az 1606. évi zsitvatoroki béke, noha lezárta a tizenöt éves háború hadicselkményeit, egyáltalán nem volt képes megnyugtató kereteket teremteni a Habsburgok által uralt Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom viszonyában, nem kis mértékben azért, mert a különböző nyelveken kiállított példányok között jelentős eltérések mutatkoztak. A béke végrehajtásának érdekében éveken keresztül jártak követségek a két birodalom uralkodói között. Így 1613-ban Bethlen Gábor megválasztása – a korábban példátlan eset, hogy egy erdélyi trónkövetelőt oszmán csapatok vittek be Erdélybe és ott asszisztáltak ahhoz, hogy fejedelemmé válasszák – olyan helyzetben történt, amikor a Habsburg–oszmán viszony már amúgy is feszült volt. II. Mátyás és különösen legfőbb tanácsadója, Melchior Klesl bécsi érsek, a háború újraindítását szorgalmazta – nem kis mértékben azért, mert ez a király pozíciójának megerősödéséhez vezethetett volna. Ugyanis Mátyás a megelőző évtizedben, annak érdekében, hogy bátyjától, az uralkodásra egyre inkább alkalmatlanná váló Rudolftól átvehesse a hatalmat, számos engedményt adott a Habsburgok által uralt tartományok rendjeinek – Rudolf halála után viszont szívesen visszazorította volna az immáron kellemtelenül széles körű befolyással rendelkező rendeket. A linzi egyetemes gyűlés összehívását is a rendek, elsősorban Magyarország, Felső-Ausztria, Cseh- és Morvaország rendjei szorgalmazták. A török elleni háború újraindítása állításuk szerint olyan jelentős kérdés volt, amelyről a döntést csak egy ilyen, amúgy igencsak szokatlan fórum, a Habsburg-ház ausztriai ága

által uralt összes ország és tartomány rendjeinek közös gyűlése hozhatja meg. A császári proposíció, amelyet valószínűleg Klesl fogalmazott, részletesen ismertette az oszmánokkal való egyeztetések kudarcát, sötét színekkel festette le Bethlen Gábor trónra lépésének lehetséges következményeit (érzékelte, hogy a kialakult helyzet csak egy lépésre van Erdély oszmán tartománnyá degradálásától), és a háború megindítását javasolta. A magyar rendek nevében Naprágyi Demeter kalocsai érsek írt egy orációt, amelyet végül nem mondhatott el, ám következtetései így is sikert arattak, mivel a többi tartomány rendjeinek állásfoglalása az volt, hogy a magyarokra (mint leginkább érintettek) bízzák a döntést. A korábban Báthory András fejedelem kancellárjaként is szolgáló, de Erdélyből 1601-ben száműzött és Magyarországra áttelepült főpap érzékletesen érvelt a háború megindítása ellen, és a későbbi katolikus szerzőkhöz képest figyelemre méltó apologetikus hangvétellel méltatta a két birodalom között egyensúlyozó, időnként meglehetősen megbízhatatlan erdélyi politizálást. Retorikája bőven merít a *querela*-hagyományból, ellentétbe állítva Magyarország hajdani szépségét és gazdagságát jelenkori nyomorúságos állapotával.

Az oráció a korszakban nem jelent meg nyomtatásban, de kéziratban több példányban is fennmaradt különböző rendi levéltárakban. A Katona István 18. század végi nagy történeti munkájában több kihagyással és sok hibával közölt szöveget a fordításhoz e kéziratok alapján korrigáltuk.

Fenséges főhercegek, legkegyelmesebb, méltóságos, főtisztelendő, tisztelendő, tekintetes, nagyságos, nemzetes urak és a többiek, akik erre a keresztény világ megőrzését és megvédését célzó ünnepélyes tanácskozásra egybegyűltetek, mindenféle állapotú, rendű, méltóságú és kiválóságú, igen bölcs és nagy tudású hősök! Méltóztassanak emlékezni rá, hogy Magyarország rendjeit erre a magasztos gyűlésre a Császári Felség,¹ királyunk és legkegyelmesebb urunk hívta meg, teljhatalmat adván rá a méltóságos gróf úrnak, Magyarország nádorának,² hogy a rendeket az ország minden részéről, még Szlavóniából és a többi hozzákapcsolt tartományból is Pozsonyba szólítsa, hogy ott ál-

1 Habsburg Mátyás főherceg (1557–1619), 1608-tól magyar, 1611-től cseh király (II. Mátyás néven), 1612-től német-római császár (I. Mátyás néven).

2 Thurzó György (1567–1616) 1608-tól Magyarország nádora.

talános országgyűlést tartsanak³ és a többi renddel együtt ide, Linz császári városba menesztendő követeket válasszanak és delegáljanak.⁴ Az ország Rendjei tehát az utasításnak megfelelően úgy határoztak, hogy többek között minket kell teljes hatáskörrel Ő Császári Felségehez és Fenségeitekhez, Méltóságaitokhoz és Főtisztelendőségeitekhez küldeni, hogy Ő Császári és Királyi Felségének, legkegyelmesebb uruknak és Fenségeiteknek lelkük mélyéből hosszú és boldog uralkodást, nagy hatalomra való felséges felmagasztosulást, gyümölcsöző és hosszú életet kívánjanak és közvetítsenek, legalázatosabb engedelmességük és jó szomszédságuk felkínálásával, szolgálataik és imádságaik buzgó ajánlásával együtt. A legalázatosabban könyörögnek Felségeiteknek, hogy Császári Felségetek és Fenségeitek méltóztassanak ezt az egész világon elhíresült gyűlést arra a célra irányítani, hogy a törökkel Zsitvatorokon kötött békét⁵ mindkét részről érintetlenül és sértetlenül megőrizzék, megerősítsék és biztossá tegyék; ennek köszönhetően az ingadozó Erdélyt meg lehet tartani a keresztény közösség iránti kötelessége mellett, a folyamatos hányattatásoktól sújtott Magyarország valamelyest fellélegezhet, Őfelsége többi országa és tartománya pedig megmaradhat virágzó állapotában. Abban is reménykednek Magyarország Rendjei, hogy Fenségeitek, és ti is, a szövetséges országokból érkezett résztvevők és küldöttek, ugyanígy éreztek és ugyanerre törekszetek, mert ettől függ a ti üdvötök és a gyermekeiteké, valamint az országaitok és tartományaitok békéje és épsége, illetve (amitől Isten őrizzen kegyelmesen) a végső pusztulása is. Annál készségesebben és szívesebben delegáltak bennünket Magyarország rendjei erre a gyűlésre, Felségetek és Fenségeitek színe elé, mert Őfelségének a nádor úrhoz címzett leveléből megértették, hogy mindenkinek a törökkel kötött béke megőrzése és biztosítása felé hajlik a lelke, sőt, hogy Ő Császári Felsége az országainak ezt az igen ünnepélyes gyűlését a leginkább éppen ebből a célból hívta össze, amit a következő előterjesztéssel bizonyított:

„Mégpedig hogy miként kell válaszolni a török császárnak.

II. A megkötött békét abban az értelemben és szellemben, amelyben létrejött és érvénybe lépett, az összes pontját és záradékát illetően tisztán és valóságosan fenn kell tartani.

3 Az 1613. évi pozsonyi országgyűlés február 24-én ült össze, végzéseit II. Mátyás április 11-én erősítette meg.

4 A Felső-Ausztria székhelyére, Linzbe hirdetett gyűlésre küldött magyar delegáció tagjai annak vezetőjén, Naprágyi Demeteren kívül: Lépes Bálint nyitrai püspök és magyar kancellár, Demetrovich Péter zágrábi püspök, Révay Péter turóci főispán és koronaőr, Esterházy Miklós, Melith Vitus, Sándor János, Malevich Miklós, és Lackner Kristóf. Magyarországon kívül Alsó- és Felső-Ausztria, Stájerország, Karintia és Krajna, Cseh- és Morvaország, Szilézia, valamint Alsó- és Felső-Lausitz küldött követeket.

5 A zsitvatoroki béke okmányait 1606. november 11-én írták alá.

III. Erdélyt meg kell hagyni abban az állapotában, amelyben régtől fogva van, a fent mondott Magyar Királyságot és a tartományokat pedig meg kell őrizni és védeni minden váratlan betöréstől és bármilyen ellenséges támadástól.”

Itt már az elmúlt hétfőn⁶ felolvasták Ő Császári Felsége nagylelkű előterjesztéseit, meghallgatták, illetve nagy figyelemmel és igyekezettel megvitatták őket. Mielőtt azonban a tárgyra térnénk, célszerűnek látszik, hogy először és mindenekelőtt Magyarország jelenlegi helyzetéről ejtsünk néhány szót, a legalázatosabban kérvén Fenségeiteket, hogy méltóztassanak jóakaratóan és kegyesen figyelmeznünk ránk. Tehát, ennek az országnak az egykori virágzó állapotáról, nagyszerűségéről, nemes voltáról, a hadi mesterségben elért összehasonlíthatatlan dicsőségéről, a hatalmas török uralkodók ellen vívott sok és szerencsés kimenetelű küzdelméről, az ebből következő emlékezetes győzelmekről és diadalokról, amelyek ritkán fordultak elő a földkerekség nemzetei között; továbbá szépségéről és előnyös adottságairól, valamennyi érték (akár arany, akár ezüst vagy más ásványkincsek) hihetetlenül gyakori előfordulásáról, a terjedelmes letelekéről és az azokon élő mindenféle jószágok sokaságáról, az összes halfajtától hemzseggő folyókról, az alkalmatosságokról, végül mindazon dolgoknak a bőségéről, amelyek az emberi élet fenntartásához és élvezetességéhez nélkülözhetetlenek; továbbá a tekintélyes és igen nagy papi javadalmakról, a templomokról, az oltárokról és azok bevételeiről, illetve a nép világhírű áhitatosságáról és becsületességéről, a királyok szentségéről, felségéről és dicsőségéről (akiknek a vagyonát és gazdagságát, fenséges épületeit, az udvaruk ragyogását és egy új Salamonhoz vagy Nagy Sándorhoz illő önzetlen bőkezűségüket megcsodálni,⁷ sőt már-már imádni a földkerekség számos részéről tódultak a népek és nemzetek) most egyáltalán nem szeretnék szót ejteni, inkább az ország jelenlegi állapotára, nyomorúságos helyzetére térek rá, hiszen a dicséretével tele vannak a történetírók és a szónokok írásai és beszédei. Az országot keletről a Balti-tenger,⁸ délről az Adriai-tenger, nyugatról Ausztria, északról Lengyelország határolta. A keleti részből semmi sem, vagy alig valami maradt meg nekünk: Moldva, ez a kiterjedt, termékeny és tágas tartomány, Havasalföld, de még a minden dolgok bőségétől áradó Erdély is alá van vetve a törököknek vagy a tatároknak, levedlették a szelíd keresztény szokásokat, helyettük vad és barbár erkölcsöket öltöttek fel, és keservesen gyászolják magukat, amiért a mi kezünkből kiragadtatván a török zsarnokság igája alá kényszerültek. Erdély szintén ingadozik és habozik, s ha Őfelsége erős vállában nem lel támaszra, illetve ha az isteni oltalom és a ti egyedülálló bölcsességeitek és tanácsotok, fenséges fejedelmek,

6 1614. augusztus 17-én.

7 Salamon, Izrael királya és Nagy Sándor macedón uralkodó egyaránt nagyvonalúságukról voltak ismertek.

8 Értsd: Fekete-tenger.

nem segíti meg, már-már lehanyatlak és összeomlik, utána pedig semmiféle emberi erő, legfeljebb az isteni hatalom ereje lesz képes felemelni. Délen a Szendrőtől (amit mások Szmandriának hívnak) száz magyar mérföldnyi távolságra, egészen Komáromig, eddig az osztrák határok menti szép magyarországi erősségig terjedő részt a török a mieink nagy vérvesztésege, kára és gyásza közepette elfoglalta és alávetette az oszmán zsarnokságnak. Dalmácia, Rácország és Horvátország, ezek az egykor oly nemes és virágzó királyságok vagy teljesen megsemmisültek, vagy szintén a törökök hatalmába kerültek. Szlavónia egy része még megmaradt, de ennek az elfoglalásához is könnyű utat nyitott magának az ellenség, miután a mögöttes területen nemrég bevette Bihácsot, a szemközti részen pedig – Stájerország, Karintia és Szlavónia nagy kárára – néhány éve megadás révén rátette a kezét Kanizsa igen erős várára.⁹ Úgyhogy Ausztriáig a Batthyány úr¹⁰ birtokában lévő [Német]újvárat kivéve már nincs semmiféle erősség, semmiféle védmű, amit bátran szembe lehetne szegezni a törökök erejével és temérdek hadaival. Nyugaton csupán Győr maradt meg, ez maradt a birtokunkban, amelyet mindössze nyolc mérföldnyi távolság választ el Ausztriától; kétségkívül erős és jól megépített vár, ami köré mostanában nagy fáradtsággal és költségekkel, csodálatos hozzáértéssel új sáncokat emeltek, Szinán pasa azonban nem túl nagy erőfeszítéssel megostromolta, és miután megadás révén elfoglalta, befejezetlen állapotban hagyta itt nekünk. Óvár (németül Altenburg),¹¹ amely a természet, vagyis árkok és vízmosások révén elég jól meg van erősítve, négy mérföldre van Ausztriától, de olyannyira lepusztult és elhanyagolt, hogy a katonák, de még a várkapitány sem mer benne maradni a nyilvánvaló omlásveszély miatt; sőt még a szelek és viharok egy gyengébb lökésétől is ledőlhetnek a tornyok, a bástyák és a falak, noha egykoron a királynők gyönyörű lakhelye volt. Most pedig fordítsuk észak felé tekintetünket: Felső-Magyarországon Szatmár, Ecsed, Munkács és Kassa érdemelnek említést, a többi csak kerítéssel, fapalánkkal vagy alacsony földsáncal övezett kastély vagy mezőváros, mint Kálló, Tokaj, Ónod, Szendrő,¹² Szécsény és Gyarmat, ahol állomásozik ugyan helyőrség, de nincs fizetve, éhezik, lerongyolódott, és a helyek romos állapota, a zsold elmaradása és az ellátmány szűkössége miatt meg fog ragadni egy kínálókozó alkalmat (különösen ha egy idegen ellenség erős hadseregének a közeledtéről értesül) és kész lesz azonnal elhagyni az őrhelyét, futásban keresve menedéket. Vannak szabad városok is, amelyeket egyetlen egyszerű fal övez, és semmilyen sáncsal vagy árokkal nincsenek megerősítve, így könnyen ki lehetnek téve elleneségek támadásnak: Eperjes, Bártfa és Lőcse. A többi pedig kastély, amit sokkal inkább

9 Bihácsot 1592-ben, Kanizsát 1600-ban vették be az oszmán seregek.

10 Batthyány Ferenc (1573–1625) Sopron vármegye főispánja, 1604 és 1609 között dunántúli főkapitány.

11 Mosonmagyaróvár.

12 A Borsod megyei Szendrő természetesen nem azonos a fent említett délvidéki várossal.

kényelmi, mint védelmi célból építettek, esetleg a sziklák és hegyek meredélyei között emelkednek, hogy rablóknak nyújtsanak menedéket, tehát a biztonság miatt hozták őket létre, és nem az ország védelmére. Így Nagyszombatig és a Morva folyó mellett álló Pozsonyig a falvakon és tanyákon, illetve a Kárpátok magaslatain és hegyszorosain kívül semmi sincs, vagy alig valami. Egyedül Újvár, ez a most épült érseki erődítmény büszkélkedhet megfelelő katonákkal és ellátmánnyal, mivel azonban közel van Esztergomhoz, túlságosan gyenge hozzá, hogy elviselje a törökök veszedelmes szomszédságát.¹³ Milyen sok hatalmas erődöt veszítettünk el hatvan év alatt, noha bátran harcolva védelmeztük őket!

Buda várát, a magyar uralkodók egykori királyi székhelyét; hogy milyen erős, azt megtapasztalták a keresztény katonák, akik két alkalommal is merészen nekítámadtak és ostromolni kezdték, de képtelenek voltak bevenni és visszaszerezni.¹⁴

Egert, Felső-Magyarország legerősebb várát; hogy micsoda erődítmény volt, azt bizonyíthatja, hogy 1552-ben Ahmed pasa hatvanezer fegyverrel sem tudta a hatalmába keríteni, bár a falait éjjel-nappal hatalmas ágyúk ércgolyóival lövette, az ostromlottakat pedig folyamatos támadásokkal és rohamokkal zaklatta. Bátran védelmezték a vitézlő és örök hírnevű katonák: Dobó István, Sárkándi Pál, Mecskey István, Fügedi János, Gergely deák és más, eléggé soha nem magasztalható vitézek. Végül a pasa, a saját és az övéi nevének nagy gyalázatára mintegy megfutamodott, és kénytelen volt feladni az ostromot. A török császár, Mehmed azonban, nem tűrvén azt a sok sértést és szégyent, amit az egri vitézek mindenütt okoztak neki, személyesen vette ostrom alá a várost óriási haderővel, Ázsia csaknem egész tömegét magával hozva. Noha minden nap tizenkét vagy tizenöt rohamot intézett ellene, mégis csupán megadás révén tudta zsarnoki uralmának alávetni, miközben a magukat megadó védőket becsületszava ellenére csaknem az utolsó szálig legyilkoltatta, csupán keveseket hagyva meg rabszolgának, akiket virágzó ifjúságuk, a szerencse kegye vagy testi szépségük mentett meg.¹⁵

Kanizsát, Stájerország, Karintia, sőt Itália kulcsát – hogy alábbvaló-e az előbbieknél, tanúsíthatják azok, akik rengeteget izzadtak a visszaszerzésére irányuló törekvésben és igyekezetben.

Szigetet, a természet és a tudomány által egyaránt megerősített várát, amely az utókor, sőt egész Európa számára a bátorság jeles példájává vált, midőn Szülejmánt, a törökök ádáz császárat háromszázezer katonájával együtt úgyszólván örömmel fogadta, és az ostromnak, a különféle mesterkedésekkel kigondolt támadásnak hónapokon át,

13 Érsekújvár olaszbástyás várának építése 1573 és 1580 között zajlott.

14 Budát a tizenöt éves háború alatt a keresztény seregek 1598-ban, majd 1602-ben is sikertelenül ostromolták, 1603-ban a későn felvonuló császári sereg már a módszeres ostrom megkezdésére sem volt képes.

15 Egert 1596-ban vették be III. Mehmed szultán hadai.

olyan sokáig állt ellen, míg nyolcvanezer katonáját elvesztve maga a vén zsarnok is ki-lehelte istentelen lelkét a vár egyre késlekedő megszerzése miatt érzett fájalmában és szomorúságában, és Mehmed pasa a halálát eltitkolva a már elhunyt császár nevében küldte ellene bátrabb rohamra az egész török hadsereget. Így végül 1566-ban, a keresztények súlyos kárára nagy nehezen elesett a vár, miután előbb megölték a legbátrabb hőst, annak a földnek a legerősebb védelmezőjét, a haza legdicsebb polgárát, az eléggé soha nem magasztalható vitézt, Zrínyi Miklós grófort, akinek a fejét az akkor éppen Győrnél álló keresztény táborba vitték át, ahol általános gyász és keserves könnyhullatás közepette fogadták.

Mindezeket, Fenséges Fejedelmek, azért vettem számba, hogy Fenségeitek és ti is megértsétek: ha azokat a várakat, amelyek igen erősek, jól ellátottak és kiválóan megépítettek voltak, rövid idő alatt, gyorsan elveszítettük, akkor (ó, jaj!) még hamarabb elveszíthetjük azokat, amelyek gyengébbek és elhanyagoltak, hacsak nem nyújtotok idejében segítséget. És azért is mondtam el ezeket, hogy a magyaroknak a keresztény világgal szemben tanúsított érdemei, erényei és szolgálatai, a várak megvédése során tanúsított csodálatos állhatatosságuk és hősiességük az egész világ számára ismert legyen.

Mit kell hát tenni? A becstelen török nem fogja megtartani a békét. Kézzelfogható annak a veszélye, hogy valami kitalált ürügyre hivatkozva – mint már többször megtörtént – a természet, vagyis a hegyek és sziklás meredélyek által védelt erdélyi tartományt megtámadja és elfoglalja magának. Márpedig ha az a birtokában van, nem lesz szüksége rá, hogy a magyarok vagy a többi szomszédos ország és tartomány ellen Ázsiából vezényeljen ki hosszú úton csapatokat: Erdélyből és a két Oláhországból kiküldhet hatvanezer vagy még több fegyverest, akár kora tavasszal, akár ősszel, vagy amikor csak kedve tartja. Az ilyesmi megelőzése, hogy ne fordulhasson elő, bölcs emberre vallana; viszont az ellenséget felbőszíteni, vagy egy hatalmas ellenfélnek ürügyet szolgáltatni a legnagyobb ostobaság volna. Nem szabad ugyanis mindig vállalni a háborút, még jogos okból sem. Nagy feladat ugyanis a hadviselés, ami érett és alapos megfontolást igényel. Azok a katonák dalolnak fegyverekről, akik csak a saját érdekeiket vagy egyvalakinek a szándékait akarják érvényesíteni sokak kára és könnyei árán, illetve egyvalaki életét, méltóságát és becsületét akarják megvédeni sokak halálának, sőt egy egész királyságnak vagy tartománynak a kockáztatásával, számtalan katona vérével. Nem tartják szem előtt a mondást: „Minden háborút könnyű elkezdni, de egyébként nagyon nehéz befejezni; nem ugyanannak a hatalmában van a kezdete és a vége.”¹⁶ Mert ahogy valaki könnyen leereszkedhet egy kútba, de nehezen tud kimászni belőle, úgy háborúba is bárki belekezdhet, még egy gyenge ember is, de abbahagyni nem lehet,

16 Vö. Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, 83.

csak amikor a győztesek akarják.¹⁷ Ugyanígy egy egész várost lángba boríthat az ég szikráival, amikor csak akarsz, de a tüzet eloltani még sok vízzel és sokak segítségével sem tudod. Ki kell tehát számítani az időt, gondosan és figyelmesen mérlegelni az ellenség erejét és felkészültségét, összevetni vele a saját erőnket és a szerencse hatalmát, alaposan megfontolni elménkben az általános hadiszerencsét.

„De hát hatalmas vagyunk, a szomszédaink és a barátaink milliókkal fognak támogatni, és segédcsapatokat küldenek majd a megsegítésünkre.”¹⁸ De hallgassuk meg ezzel a véleménnyel szemben a bölcs szerzőt, Senecát, aki a következő szavakat írta: „Még ha Görögország teljes erejét magaddal hozod is, ha széltében-hosszában mindent elborít a fegyveres katonaság, a hadiszerencse akkor is kétséges marad.¹⁹ A háború támogatói és szorgalmazói a legtöbbször nagy bőségben élnek, tobzódnak az élvezetekben, és semmi sem hiányzik az országukból, ha az mégoly szűkös is. Ha vadászni akarnak, vannak erdők; ha horgászni, folyók; ha sétálgatni, vízpartok és gyönyörű kilátással bíró paloták, csodálatos látványt nyújtó sétaterek; ha kikapcsolódni, zenészek; ha gyönyörködni valamiben, akkor fákkal és virágokkal, szemet-orrot elkápráztató mindenféle találmányokkal megtöltött és telezsúfolt kertek és parkok; végül, ha a forróságtól kitikkadtak, hűvös helyek; ha kellemetlenül hideg van, meleg helyek; egyszóval dúskálnak minden élvezetben, amit csak el lehet képzelni. Mindennek ellenére olyan eszetlenül vetik bele magukat a háború és a szerencse kockázatába, mint valami biztos dologba, és meggondolatlanul kiteszik magukat a hajótörés, a rossz idő és a viharok veszélyének, nem tudván, hogy mindaz, amit békeidőben boldogan élveznek, és aminek a megszerzését a háborútól remélhetik, a szerencse egyetlen óra leforgása alatt elveheti. Ezenkívül mit használ neked, ha kiterjedt és a legnagyobb békében virágzó országod van, de azt háború idején mintegy önként fosztogatásnak, dúlásnak, tűzvésznek és más háborús csapásoknak teszed ki, és amit kevéssel azelőtt nagy gyönyörűséggel szemlélteél, most, miután az ország népét rabszolgasorba taszították vagy nagyobbrészt legyilkolták, szennynek, csúfnak és teljesen elhagyatottnak kell látnod? Hiszen magunk is gyakran tapasztaljuk az országokban, hogy nem csupán a háború érkezése, hanem önmagában a félelem és a nyomorúság, sőt pusztán a katonaság közeledésének a híre is mekkora rettegést támaszt a szerencsétlen tartománybeli nép körében, és mindenüket hátrahagyva a hegyekbe vagy egyéb rejtekhelyre menekülnek. Akkor pedig mi becsülete marad az ekének?²⁰ Bemocskolódnak a fegyverek, mindenütt elharapóznak a bü-

17 Uo.

18 A következő szakaszban Naprágyi azzal a retorikai eszközzel él, hogy felsorakoztatja, majd cáfolja vitapartnerének érveit. A bekezdéseket indító „idézetek” tartalma merít a császári proposícióból, ám szövegszerűen nem található meg az orációtól független textusokban.

19 Seneca, *Phoenissae*, 627–629.

20 Vö. Vergilius, *Georgica*, I, 506–507.

nők, minden tele lesz gyilkolással és vérrel, vérben áznak a templomok,²¹ az oltárokat embervér és mindenféle tisztátalan dolog szentségteleníti meg, a szentségeket semmibe veszik, az istenfélelmet száműzik, egyik nemnek sem kegyelmeznek.

De ezek talán közönséges dolgok, és nehezen vesszük figyelembe őket, mert a hadvezérek nem foglalkoznak velük. De hallgassuk meg, hogy személyesen velük mik történnek, és gondoljuk át, ők milyen veszedelmekbe és bajokba keverik magukat. A hadvezér, vagyis a főparancsnok²² kimeríti a kincstárát, minden pénzt a háború céljára fordítva. Ezt a fejedelem elszegényedése és a mások vagyona iránti kapzsisága követi, aminél egy országban semmi sem lehet veszedelmesebb és ártalmasabb. Gyakran az alattvalók gyűlölete is rázúdul arra a fejedelemre, aki háborút visel. Semmi sem annyira fogékony a rosszindulatú rágalmazásra, mint a háború. Friss példánk is van erre: néhány évvel ezelőtt, a boldog emlékezetű II. Rudolf császár²³ uralkodása alatt még azok is gyalázták őt a katonák jogtalanságai, a hosszan tartó háborús szenvedések és veszteségek miatt, akik maguktól nem vonultak hadba, nem vívtak csatát, nem lázadtak fel és nem követtek el egyetlen gyilkosságot sem. Hogy emiatt mekkora csapások, milyen súlyos sebek, micsoda tűzvész és a keresztény lelkek micsoda kárvallása érte a keresztény világot, számunkra és az egész földkerekség számára ismert.

Továbbá, ha véletlenül, a szerencse folytán vagy akár az előrelátásnak köszönhetően valami jó és hasznos dolog történik a háborúban, azt mindenki a maga érdemének tulajdonítja, ha viszont valami rossz és kedvezőtlen, azért kizárólag a szerencsétlen fejedelmeket hibáztatják, az elszenvedett károkat nekik róják fel bűnül. Mert a háborúnak olyan igazságtalan a természete, hogy a kedvező eseményeket mindenki igyekszik a maga érdemének betudni, a kedvezőtleneket viszont egyvalakire hárítják. Ha tehát valaki alaposabban átgondolja ezeket és a háború számtalan más hátrányát, akkor még az igazságos háborút is elvetendőnek fogja tartani, különösen egy istenfélő keresztény fejedelem, aki az isteni törvény szerint úgy kíméli mások vérért, mint a sajátját, és tudja, hogy az embernek nem szabad tékozlóan bánnia más emberekkel.²⁴ A világ Megváltója is, mikor készült ebből a világból távozni és az égbe emelkedni, nem azt mondta, hogy „háborút hagyok rátok, az én háborúmat adom nektek”, hanem azt, hogy „Békességet hagyok rátok, az én békémet adom nektek”.²⁵ Ebből következik, hogy egy igaz ke-

21 Vö. Lucanus, *Pharsalia*, II, 103.

22 A szó („imperator”) magára a császárra is utalhat.

23 Habsburg Rudolf főherceg (1552–1612), 1572–1608 magyar, 1572–1611 cseh király, 1576-tól haláláig német-római császár.

24 Vö. Seneca, *Epistolae*, LXXXVIII, 30.

25 Jn 14,17. Hasonlóképp idézi Antonio de Guevara, *De liberorum educatione dissertatio* című munkájában.

resztény kötelessége az, hogy inkább a Krisztus Urunk által olyannyira hangsúlyozott békét őrizze meg, mintsem hogy az őt ért sérelem megbosszulására háborút indítson.

„De a török megsértette a békét, nem tartotta be a Zsitvatorokon megállapított feltételeket; a hitszegővel szemben tehát szegjünk mi is hitet. Hiszen a török kezdte először: a szerencsétlen nemeseket, akiket illetően éppen akkor döntöttek el, hogy mindazok, akik semmit sem adóznak a keresztény királynak, szabadok és ki vannak véve a törököknek fizetendő adó alól, még ha a törökök területén élnek is, tűzzel-vassal adófizetésre kényszerítették, mondván, hogy azok nem nemesek, akik nem öltenek fel díszes ruhákat és fegyvereket. Talán nem intézett betöréseket a török Magyarországon és Szlavóniában mindenfelé Ófelsége területei ellen? Nem pusztított el falvakat, elhurcolva azok lakosait és jószágait, új adófizetőket szerezve a maga zsarnoksága számára, ahogyan most sem tartózkodik az efféle rablótámadásoktól? Micsoda dolog, hogy – ami soha korábban nem történt – Erdélyben az egyik vajdát, vagyis fejedelmet letéve egy másikat hozott be a csapataival és ruházott fel hatalommal? Vagy talán nem ezt tette a török császár Szkander nevű vezír pasája, miközben több ezer lelket hurcolt el a tartományból, felégetve és végigdúlva csaknem az egész országot?²⁶ Ráadásul még követeket is küldt az Ó Császári Felségéhez, hogy azokat a várakat és városokat, amelyek ezen uralomváltás során Ófelsége kezébe kerültek, rögtön szolgáltatassák vissza, és az általa hatalomba iktatott Bethlen Gábor fejedelmet hagyják meg a pozíciójában.” De a törökök a maguk részéről nem mondhatják, hogy a mieink Magyarországon erősségeket foglaltak el? Hogy tömegével intéztek támadásokat Eger ellen? Hogy az innen-onnan összehordott, hihetetlen mennyiségű zsákmányt, amelyet különféle rajtaütések során, különböző helyeken elvettek a törököktől, össznépi kótyavetyén adták el? Hogy bégeket és más magas rangú férfiakat öltek meg vagy ejtettek foglyul? Pedig mindezekről a lehető legjobban gondoskodtak a törökökkel kötött zsitvatoroki béke cikkelyeiben, a 8. pontban, ahol a következő szavak állnak: „Ha valami nagy jelentőségű ügy történne, amelyet ők (tudniillik a győri kapitány és a budai pasa) nem tudnának megoldani, azzal kapcsolatban rögtön a két császárhoz kell fordulni.” Továbbá, a velenceiek, a lengyelek és a franciák, akik örök békét ápolnak a törökkel, talán nem intéznek egymás ellen véres rajtaütéseket és támadásokat a török és tatár kalózzokkal? De azért még nem kapnak egyből fegyverre, nem törik meg az általános, ünnepélyes békét, hanem kölcsönös követküldés révén intézik el az ügyet; sőt olykor intézményesített követeik vannak, hogy az ellenségeik próbálkozásait kijátszhasssák.

„De a török egyre messzebbre terjeszti a határait.” Ezt a problémát is Ófelségének az Oszmán Portához menesztett követei révén kell megoldani. Mindaddig ugyanis hiába

26 Bethlen Gábort oszmán csapatok vitték be a fejedelemségbe 1613-ban Iszkender pasa vezetésével, akik Báthory Gáborral szembeni fejedelemmé választása idején is Erdélyben tartózkodtak.

próbálkoztunk ennek a problémának az elsimításával, noha a szerencsétlen nép körében nagy károkkal, gyilkolással és tűzvésszel járt; és a jövőben is így lesz, ha nem lehet a szultán elé vinni a döntést. A határmenti törökök ugyanis, például a bégek, a pasák és a szpáhik, akik a szerencsétlen alattvalók sanyargatásából és kirablásából tartják fenn magukat, az ő tejüket és mézüket fogyasztják, úgyszólván érdekelt felek, ezért kerülnek ennek a vitás kérdésnek a megoldását, nem akarják azt véglegesen elrendezni.

„Azt is beszéljük, hogy a török levélben lázadásra bujtogatta a magyarokat.” A magyarországi követek erről nem tudnak, és soha nem is hallottak semmi ilyesmit; mindazonáltal Ő Császári Felsege méltóztassék biztosnak lenni abban, hogy a rendek olyan állhatatos becsülettel és hűséggel kötődnek hozzá, hogy ha efféle lázadásra bujtogató levél került volna valamelyikük kezébe, azt továbbítja Őfelségének vagy a nádor úrnak. Ez utóbbi talán nem igaz, sőt nem a lehető legigazabb? Nem lenne tehát célszerű megvédeni a támadásoktól ezt a tartományt [ti. Erdélyt], amelyből Magyarországot és a szomszéd királyságokat nagy veszedelem, sőt (amitől Isten őrizzen) végső pusztulás fenyegetheti? Nem kellene megvédenünk a szövetségeseinket? Hiszen a rómaiak is, miközben a szövetségeseiket védték, csaknem az egész földkerekséget meghódították. Két formája van ugyanis a védelmezésnek (mert még a sértett fél sem indíthat azonnal háborút jogosan): az egyik a tárgyalás, a másik az erőszak általi. Az előbbi az emberekre, az utóbbi a vadállatokra jellemző, s csak akkor szabad az utóbbihoz folyamodni, ha az előbbivel nem lehet élni – ahogyan az államot a legjobban szerető Cicero, a haza atyja mondta.²⁷ Így tehát a mi kifinomult ítélőképeségünk szerint kell eljárunk a barbárokkal szemben, és a török követ révén azonnal levelet kell írunk az oszmán fejedelmnek, illetve Őfelségének bölcsességgel, tekintéllyel és sokrétű tapasztalatokkal bíró követeket kell menesztenie hozzá, mégpedig magyarokat, a Magyar Tanácsból, akik részletesen tájékoztatják őt [ti. a szultánt] a Magyar Királyság és a szomszédos országok állapotáról. Rajtuk keresztül Őfelsége kellő módon megválaszolhatja a [szultán] levelét is, annak minden pontját és záradékát. Mindazonáltal komolyan figyelmeztetni kell, hogy a továbbiakban se ő ne próbálkozzon többé semmivel a hivatalos béke ellenében, se a határmenti csapatainál ne hunyjon szemet annak megszegése és áthágása felett, illetve ne adjon nekik engedélyt rá, hanem inkább szigorú parancsokkal tartsa őket a béke határain belül és határozottan regulázza meg őket; akkor a maga részéről Őfelsége is becsületesen ugyanezt fogja tenni. Azután a szóban forgó követek Őfelsége minden sérelmét, a béke ellen elkövetett minden jogtalanságot panaszoljanak fel és soroljanak elő az Oszmán Portánál, majd a saját belátásuknak és a helyzet követelményeinek megfelelően tegyenek miattuk szemrehányást. Arra törekedjenek a leginkább, hogy a béke

27 Cicero, *De officiis*, I, 11.

folyamatosságát bármilyen módon is, de mindkét fél részéről meghosszabbítsák az előírt húsz évre, és ezt biztosítsák és betartsák.

Öfelségének, elsősorban az erdélyiek szorgalmatos forgolódása miatt, Erdély állapotával kapcsolatban is teljhatalmú magyar megbízottakat kell küldenie egy bizonyos helyre a jelenlegi ügyek elintézésére, kegyesen igazodva boldog emlékezetű elődeinek példájához; ők ugyanis, ha bármilyen nehézség vagy ellentét merült fel, mindig a megbízottjaik közvetítésével, helyes módon szokták volt azokat a tartomány vajdáival és a tartománybeliekkel elintézni. Nekik el kell oltaniuk az új háború vagy belviszály parazsát, és az egész ügyet úgy elrendezniük az erdélyiekkel, hogy mind ez az ország [ti. Magyarország], mind Erdély épségben maradjon, és eltűnjék minden ok vagy ürügy, amiből erre az országra vagy arra a tartományra végső pusztulás származhatna. Ha pedig a megszakítatlan kocsiúttal a szultánhoz küldött követségnek ő méltánytalan feltételeket szabna, és úgy tapasztalnák, hogy általuk megszegi a békét és nyíltan az ellenségünké nyilvánítja magát, abban az esetben a magyarok, elődeik nyomdokaiba lépve, a szövetséges tartományokkal együtt, törvényeiknek és ősi határozataiknak megfelelően nem haboznának szembeszállni az egyértelmű ellenséggel, akár élnek, akár belehalnak.

„De hogyan lehetne nyugodtan tárgyalni olyanokkal, akik nem hajlandók világosan kijelenteni, hogy a törökkel vagy a keresztényekkel tartanak-e, és nem válaszolnak arra, hogy a kereszténység megvédelmezéséhez vagy a török szövetségéhez akarnak-e csatlakozni?” De hát a törökök torkában élve, tőlünk messzire, száz vagy annál is több mérföldnyi távolságra, és főleg attól távol, ahonnan komolyabb oltalommal segíthetnék őket, hogyan nyilváníthatnák magukat egyértelműen a törökök ellenségévé? Mielőtt segítség érkezne, nem vágna elébük az ellenség, és a tartománybelieket halálra adva nem veszítenék el a tartományukat? Továbbá, mihelyt egyértelműen a keresztények oltalmára és védelmére bíznák magukat, rögtön a törökök ádáz ellenségeinek mutatkoznának, és ugyanaz történhetne velük, mint Izabella királynővel, János király feleségével, akit a török Szülejmán azzal az ürüggyel, hogy gyenge és nem tudja megvédeni magát vagy a kisleányát, Jánost az erőszaktól, Erdélybe vitte át, Budát pedig elfoglalta.²⁸ A napnál világosabb, hogy Erdély is ugyanígy járna: a szultán arra hivatkozna, hogy nem tud olyan gyakran a segítségére sietni, miközben a tartomány összejátszik a keresztényekkel és egyértelműen az ellenségének nyilvánítja magát, ezért az egész kereszténység nagy kárára megszállná Erdélyt. Ezenkívül a Magyar Királyság nádora is, valamint Öfelsége többi tanácsosa a felső-magyarországi Tokaj városában új megállapodást kötöttek az erdélyiekkel 1611-ben, amely során esküvel kötelezték magukat arra, hogy az erdélyi-

28 Budát 1541-ben vette el Szülejmán szultán a csecsemő Szapolyai János Zsigmondtól.

ekkel kötött szövetséget örökre megőrzik.²⁹ Hogyan válaszolhatnának tehát egyértelműen? Ha a törökök ellenségévé nyilvánítanak magukat, mire a mieink a segítségükre sietnének, már elsöpörné őket az ellenség, az életüktől és az országuktól is megfosztaná őket! Márpedig micsoda veszedelem, hadd ne mondjam, pusztulás fenyegetné egész Magyarországot, a szomszédos országokat és tartományokat Erdély elvesztése miatt, ha a török elfoglalná azt! És viszont: ki ne látná, hogy micsoda és miféle előnyöket lehetne remélni mind háborúban, mind békében abból, ha Őfelsége a saját hatalmában tartaná Erdélyt?

„De már régóta ismert Őfelsége elődeinek mondása: talán el lehet foglalni Erdélyt, de nehéz megtartani. Ezt, legalábbis az elmúlt években, világos példákkal bizonyította a tapasztalat, a dolgok tanítómestere, hiszen több ezer német, magyar és más nemzethez tartozó ember ontotta a vérét, több millió birodalmi [tallért] költöttek el miatta, de hiábavalóan fáradoztak a megtartásáért.” A mi véleményünk szerint sem kellene mostanában túl erőszakosan viszonyulni az erdélyiekhez, mivel az új vajda helyzete még nem elég szilárd, és ha a magunk részéről megijesztenénk vagy nyíltan elutasítanánk, biztosan a végső kétségbe esne, és a törökök szövetségéhez folyamodna menedék gyanánt. A végvárat, elsősorban Váradot, a vidék legjelentősebb erődítményét a törökök kezére játszaná több kiváló kastéllyal együtt, egész Magyarország és a szomszédos tartományok hatalmas kárára. Akkor Szatmár és Kálló azonnal bezárhatnák a kapuikat, de még Kassa is veszélyben forogna a nap minden egyes percében. Ugyanis a kétségbeesésnek olyan a természete, hogy a vak és kétségbeesett lelkiismeret még Istennel is szembefordul, ha tud, ahogyan az istentelen császár, Iulianus Apostata tette,³⁰ és sem a kereszténység, sem a sajátjai vérvesztésével nem törődik, csak hogy legalább egy kicsivel tovább élhessen, ha már sokáig nem lehet; és így a lelkét az ellenségeivel együtt veszejtse el. Ilyen nagy az elvakult elme örjöngése, dühöngése és indulatossága. A bölcs császár jellemzője tehát, hogy azokkal, akik tiszteletnyilvánításra jönnek, illetve az alattvalóival az ősei példáját követve atyaián és kegyelmesen bánik. Úgyhogy Ő Császári Felsége is jóságosan megfedelkezhetne az ide-oda, fel-alá küldött levelekről, kegyesen meghallgatva küldhetné haza az erdélyi követeket, és ha esetleg megállapodásra jutna az erdélyi vajdától érkező teljhatalmú megbízottakkal, azt ünnepélyes császári diplomával erősíthetné meg. Ez így biztos lenne, erős lenne, a legszilárdabb reményt ígérné nekünk és Őfelségének arra vonatkozóan, hogy Erdély megmarad a keresztények

29 Thurzó György nádor és Báthory Gábor erdélyi fejedelem tokaji szerződését 1611. december 27-én írták alá.

30 Flavius Claudius Iulianus (Kr. u. 331–363), a Római Birodalom császára 361-től haláláig. Keresztény hitét elhagyva (innen az „apostata” – hitehagyott – jelző) megszüntette a Birodalmon belül a kereszténység kiváltságos helyzetét és *Contra Galilaeos* (A galileaiak ellen) című munkájában a vallás alapjainak teológiai jellegű cáfolatával is megpróbálkozott.

kezén. Így Őfelsége az erdélyi ügyekről az erdélyiekkel, vagyis keresztényekkel tárgyalhatna, nem pedig az istentelen szultánnal, aki így nem játszhatná a béke szerzőjét, a keresztények közötti viszályok és ellentétek megszüntetőjét. Mert hát jól tudja Őfelsége, hogyan és miként, mely országoknak és tartományoknak maradt meg a régi szabadságuk és önállóságuk.

„De a szultán azt állítja és írja, hogy Erdély az övé.” Ez nem csoda, hiszen a budai pasha is Magyarország kormányzójának címezi magát, pedig messze van attól, hogy egész Magyarországot kormányozza. Sőt, önmagának hízelegve, bár jogtalanul, egész Európát is magának követeli, azon az alapon, hogy legyőzte a keleti császárt, elfoglalta a birodalmi fővárost, Konstantinápolyt, és onnan egészen a Nyugat határáig terjeszkedett – de azért még soha nem engedtek neki a római császárok, nem adták meg magukat. Ugyanígy, ezen az alapon V. Károlyt sem császárnak, hanem csak Spanyolország királyának volt hajlandó nevezni Szülejmán, de attól még ő volt a leghatalmasabb császár. Ugyanezen a módon azt is mondhatná, hogy az övé Bécs és Ausztria, azonban az állítása vagy a tagadása se nem növelné, se nem csökkentené Őfelsége jogait és birtokait.

„De Bethlen Gábor, az új erdélyi vajda is azt írta Batthyány Ferencnek küldött levelében, hogy Erdély a török császár jószágá.”³¹ Ezt bizony hízélgés jelleggel, de meggondolatlanul és ostoba módon tette, úgyhogy Őfelsége vagy a megbízottai a többi tévedésével és túlzásával együtt emiatt is méltán és súlyosan elmarasztalhatják őt. Ezenkívül az elvett várak ügyét is el lehetne rendezni Bethlennel a megbízottak révén, csak arra kell nagyon ügyelni, hogy se Őfelsége becsületét, se a szövetség mindkét részről való betartását ne sértsük meg, hanem minden megmaradjon a saját fényében és méltóságában. Végül pedig, így be lehet bizonyítani, illetve ezen a módon ki lehet találni, hogy a két fél szándéka a fegyverek vagy a béke felé hajlik-e. Így, miután lezajlottak a szultánnal és az erdélyi [vajdával] a megbízottak követjárásai, és mindkettőtől meghozták a választ, valamint megértettek más dolgokat, amelyek a követjárás során esetleg történtek, továbbá a hűséges magyarországi rendek számára országgyűlés lesz hirdetve, és velük a követek és a megbízottak minden tevékenységét és jelentését (az ország legutóbbi határozatainak megfelelően) kegyelmesen közlik, Őfelsége hű alattvalói mindazt, amiről úgy találják, hogy Őfelsége méltóságának megvédésére, valamint az országainak és tartományainak a bántatlanságára, üdvére és épen maradására vonatkozik, készségesen és serényen, ahogy Őfelsége híveihez és jó honpolgárokhoz illik, kétségtelenül teljesítik majd.

31 Bethlen Gábor 1614. február 15-i levelében tett egy utalást arra Batthyány Ferencnek, hogy a szultán „Erdélyt peculiumjának tartja”. A dunántúli főúr a levelet továbbküldte az udvarba, és már az első rá érkezett reakció – a Haditanács elnöke, Hans von Molardt tollából – úgy értékelte a kijelentést, mintha Bethlen saját véleménye lett volna az, hogy fejedelemsége a szultán tulajdona. Naprágyi megjegyzése azt mutatja, hogy ez még nem az utolsó állomás volt az üzenet torzulása során.

De valaki talán csodálkozik rajta, hogy a hadi erényeiről az egész világon híres magyarok (akiknek a királyai mindig kitűntek háborús vitézségben, hiszen fegyverrel szereztek maguknak országot és terjesztették ki annak határait) már belefáradtak a háborúkba, és oly nagyon áhítják a nyugalmat, a békét és a csendes életet. De nincs olyan bölcs, aki legalább egy csekély tapasztalattal rendelkezik a magyar ügyeket illetően, és kétséget támasztana ebben a kérdésben. Gondoljon csak bele Őfelsége, fenséges hercegek és ti, bátor bajnokok, akik néhányszor magatok is dicsőségesen harcoltatok már Magyarországon ezzel a hatalmas ellenséggel, fényes diadalokat aratva: láthattátok az ország képét, amely szennyes, leégett és minden ékességétől meg van fosztva, valamint a gyakori és folyamatosan zajló háborúk okozta károk miatt teljesen szét van szaggatva, a hosszú háborús időszakban csaknem megsemmisült és tönkrement. Mondjátok meg, kérlek, hogy az ország már több mint kétszáz éve folytat küzdelmet egész Ázsiával, Afrikával és Európa egy részével, nem annyira a dicsőség, mint inkább a túlélés, a haza és a keresztény világ kedvéért. Most sincs nyugalma már húsz éve, vagyis azóta, hogy II. Rudolf fegyvert ragadott a török ellen, sőt hol belháborúk, hol török és tatár támadások gyötrik, hol valami régi határvita miatt a szomszédos tartományok zaklatják. Ha ez utóbbit Ő Császári Felsége és a szomszédos urak, ahogy korábban már gyakran kérték tőlük, elsimítanák, az jelentősen hozzájárulna ahhoz, hogy megőrizzük a jósomszédi viszonyt, és elkerüljünk minden viszályt, ellenségeskedést.

Törekedjen tehát oly módon a békére, hogy a békében háborúra készül, a katonaság veszteségeit pótolja, a szétszakadt országot helyreállítja, könnyít a sok kártól és csapástól letaglózott nép helyzetén, a végváratok és az eljövendő háborúhoz szükséges dolgokat pedig még idejében előkészíti. Aki ugyanis a békét áhítja, az háborúra készül; és sokáig kell készülni a háborúra, hogy gyorsan bekövetkezzen a győzelem. Pénz, élelem és fegyver felhalmozására is szükség van a háborúhoz. A háború ugyanis nem csupán a fegyvereken, hanem a kiadásokon és a költségeken is múlik, amelyek révén hatékonyá és hasznossá válnak a fegyverek. Élelemre is szüksége van a seregnek, mert aki nem gondoskodik élelemtől és a megfelelő ellátmányról, azt legyőzik vas nélkül, ahogy a hadviselt emberek mondják.³² A magyarországi erődítmények is nélkülözik a védműveket, épületeket, valamint az élelmet, a pénzt és a fegyvereket. Hogyan harcoljunk hát az ellenséggel, aki mindezekben bővelkedik? Hogyan küzdjünk ruhátlanul az állig felfegyverezettekkel? Elcsigázottan az erejük teljében lévőekkel? Kevesen a megszámlálhatatlan sereggel? Csak ha elment az eszünk! Hány százezernyi ember holtteste hever mindenfelé, akik a keresztény világ üdvéért és épségéért estek el a magyar és török harcmeszőkön? Hány százezer keresztény lelket hurcoltak rabságba a törökök és a tatárok, az oszmánok kényére-kedvére? Az egész ország olyan lepusztult állapotba ke-

32 Vö. Vegetius, *Epitoma rei militaris*, III, 26.

rült, hogy önmagában nemcsak arra képtelen, hogy ártsen az ellenségnek, vagy hogy a szomszédos országokat és tartományokat védje és oltalmazza (pedig egykor elég erős volt hozzá), hanem még saját magát sem tudja megvédeni. Tehát egy ilyen tönkrement és elgyengült ország hívja fegyverre a leghatalmasabb ellenséget, aki teljesen birtokolja Afrikát és Ázsiát, és egészen Esztergomig terjeszkedett? Végül pedig, ha nem más okból riadnánk vissza a háborútól, mint hogy a katonák garázdálkodásától megszabaduljunk, már ennek az egy indoknak is elégnek kellene lennie. Nincs ugyanis az az ékes-szólás, amivel el lehetne mondani, mekkora csapásokat és bajokat hozott a katonaság az egész országra; ezeknél még az ellenség sem igen tudna nagyobbakat és súlyosabbakat okozni, az élet elvételén és az örök rabszolgaságon kívül. Mert az ellenség legtöbbször csak a határokat fosztogatja, a saját katonáink viszont az egész vidéket zaklatják; az ellenséggel szembe merünk szállni, a saját katonáinkkal viszont nem tudunk és nem is merünk még beszélni sem; az ellenség leggyakrabban csak havonta, illetve kéthavonta egyszer jár erre portyázni, utána elmegy, a mieink viszont minden egyes nap erre járnak és velünk maradnak, sem az Isten büntetésétől való félelem, sem a barátaik nyomorúsága nem hatja meg őket. Sőt, inkább dédelgetik a bűneiket, és sem a szegények sóhajtásai, sem a szerencsétlen nép sírása nem tartja vissza őket a garázdálkodástól és fosztogatástól. Így mind Isten előtt bűnösök, mind a fejedelmek számára haszontalanok, mind az országnak károsak.

Tehát Magyarország Rendjei ezen okokból küldtek bennünket Ő Szent Felségéhez, legkegyelmesebb császárukhoz és királyukhoz, valamint Fenségeitekhez és Méltóságaitokhoz mint szomszédaikhoz, barátaikhoz és társaikhoz: hogy mindezen indokokat bölcsen átgondolva, velünk együtt inkább békére és nyugalomra, mintsem háborúra és harcra törekedjete, illetve gondosabb előkészületeket és óvintézkedéseket eszközöljete az ellenséggel szemben. A véghelyeket, ahogy azelőtt is tettéte, segístéte katonai zsold fizetésével, a törökkel szomszédos várakat lássátok el erődítésekkel és védművekkel. Végül, Magyarországot és Szlavóniát, országaitok és tartományaitok e legerősebb védőbástyáit és elővédjeit ne vegyéte semmibe és ne hagyjátok magukra.

De talán valaki azt mondja: „Miért ne vessük meg azt az országot, amelyik másokat megvet? Miért ne hagyjuk magára, ha a saját erejével megelégedve a külföldi népek erejét és segítségét megveti és kidobja az országból? Ha sem a véghelyekre, sem a fegyverekhez nem engedi oda őket?” Téved az, aki így vélekedik. Hiszen Magyarország már évszázadok óta tapasztalja a németek kiválóságát a háború művészetében, ismeri az általuk véghezvitt vitéz tetteket, gyakori fényes diadalaikat az ellenség felett. Magunk is láttunk olyat, hogy a németek és a magyarok csekély szövetséges erői eredményesen vették fel a harcot a nagyszámú ellenséggel, és dicsőséges győzelmet arattak. Isten segédelmével a jövőre vonatkozóan is szabad ugyanezt remélni. Az az egy dolog aggasztja

a magyarokat minden másnál jobban, hogy egyre inkább kizárják őket, és mind a hűségük értéke, mind a tisztaságuk és méltóságuk tekintetében háttérbe szorulnak a külföldiekkel szemben. Mivel ugyanis csaknem az összes véghely külföldiekkel van tele és csak kevés hazai katona maradt bennük, továbbá a kapitányi tisztaságokban, az ország jelentősebb váraiban és városaiban is háttérbe szorultak, végül pedig a katonaság régóta tartó pusztítása miatt az egyszerű nép tönkrement, ezért néhány évvel ezelőtt lázadás tört ki az egyháziak, a főurak és a nemesek ellen. Ennek következtében, ahogy gyakran lenni szokott, a szomszédos tartományok határai is szenvedtek valamennyi kárt a lázadás tüzeitől, Magyarország pedig csaknem teljesen lángra kapott, és olyan veszteségeket szenvedett, hogy egy teljes évszázad alatt sem lesz képes azokat kiheverni. De hány és mekkora lázadás tört ki Németországban, vagy hasonlóképpen Csehországban és épp nemrég Ausztriában! Hányszor támadtak a németek, és ugyanígy a morvák és az osztrákok a magyarok határait, jelentős veszteségeket, károkat és pusztulást okozva! Tehát akkor nekünk ezért el kellene fordulnunk tőlük, és mikor szükségük lenne ránk, hagyjuk őket magukra és ne segítsünk rajtuk? És viszont: úgy gondoljátok, hogy magára kell hagyni Magyarországot, ezt az olyannyira fontos királyságot, amely mindig kész rá, hogy a szolgálatokra legyen és feláldozza magát; amely el van szánva, hogy a vagyonát, a vérét és az életét is odaadja a ti megmaradásotokért és bántatlanságotokért? Ezt a királyságot, amely oly sok év óta harcol a legállhatatosabban az üdvötökért, ontja a vért, és sok-sok ezer foglyot tett ki a barbár fogságnak? Ezt a királyságot, amely a ti megmaradásotokért és az egész keresztény világ védelmében csaknem minden ékességétől, a kincseitől, a gazdagságától, a vagyonától, a templomaitól, a gyönyörű váraitól és városaitól meg lett fosztva, úgyszólván le lett csupaszítva, de mégis áll rendíthetetlenül és teljesíti őrségét, míg ti biztonságban maradtok, mit sem törődve az ellenség álnokságával? Képzeljétek el bölcsen, hogy most a keresztények minden eszközzel segíteni tudnának Görögországnak! Amikor tudtak volna, akkor magára hagyták a keresztény országok, és most siratják, hogy Törökországgá vált, és innen kiindulva zaklatják folyamatosan a szomszédos országok határait. Képzeljétek el istenfélő módon, keresztény lelkiismerettel, hogy Magyarország legnagyobb erősségeit, amelyek a szomszédságokban fekszenek, megoltalmazták az ellenségtől, és katonasággal, pénzzel, élelemmel, fegyverekkel, védművekkel látjátok el; és viszont, képzeljétek el azt, hogy a magyarok végvárai, illetve a veletek szintén szomszédos Horvátország és Szlavónia, ennek az országnak és a tieteknek nyilvánvaló veszedelmére, a magyarok anyagi erejének és vagyonának kimerülése miatt mindezeknek híjával marad. Gondoljatok bele okosan, hogy ha az ellenség megfelelő ellátmánnyal és felszereléssel megszállja őket, akkor emberi erővel nagyon nehezen, vagy talán sohasem lehet őket kiűzni onnan, az egész keresztény világ hihetetlen mértékű kárára.

„A szomszédos országok – már a boldog emlékezetű Ferdinánd és Miksa idejében is – miért nem az idegen, hanem csak a magyar katonaságnak adhattak zsoldot?”³³ Sem Ő Szent Felségét, sem a Fenséges és Méltóságos Urakat nem zavarhatja, hogy inkább a hazai katonaság, mint a külföldi számára kérünk támogatást. Hiszen egyfajta közmegegyezése a népeknek és a városoknak, hogy előtérbe helyezik és szeretik a hazájukat, amelynek a külföldiek legtöbbször inkább az elpusztítói, hogysesem igyekeznének megvédeni azt a pusztítástól; és Augustus császár is az itthon született katonákat, nem az idehívottakat kedvelte.³⁴ Mindazonáltal az utóbbiakat sem tartjuk megvetendőnek, sőt, ha komolyabb kényszer- vagy szükséghelyzet támadna, nem csupán beengednénk őket, hanem egyenesen könyörögve kérnénk, hogy jöjjenek, és velünk együtt, közös erővel védjék meg Őfelsége országát. Most is fivéreinként és barátainkként engedjük be és fogadjuk el a szomszédainkat és szövetségeseinket, hogy a hadi mesterséget gyakorolják, az ország erről hozott 1609-es, nyilvános határozatainak megfelelően.³⁵ Ezen okokból és másokból kifolyólag tehát Őfelségének nem kellene megvonnia emiatt a pénzsegélyt Magyarországtól és Szlavóniától, bizonyos, inkább indulattól, mint józan megfontolástól vezetett emberek túlkapásaiért cserébe pedig nem kellene kizárnia ezt a baráti és szomszédos országot a közös szövetségből, különösen, hogy a bécsi béke és a közös konföderáció megoldotta ezeket a gondokat.³⁶ Haladjatok tehát merészen tovább, és amit az őseitek kisebb veszedelmekben véghezvittek, semmi másra nem lévén tekintettel, csupán a keresztény világ üdvére és megőrzésére, azt mi hadd vigyük végbe nagyobb veszedelmekben is, a szövetségeseitekkel és fivéreitekkel, valamint a szomszédos országokkal együtt, amelyek oly sok háború hullámain hanykolódtak, hogy már-már hajótörés fenyegeti őket. Döntsetek a pénzsegélyről és az erősítésről, határozatok az erődítmények helyreállításáról, hogy így az országok összes hiányosságát a kívánt állapotba és fényes helyzetbe visszaállítván, kölcsönös segítségnyújtás révén örvendhesünk az áhított békének. Így meg tudunk majd felelni a török uralkodónak, Isten segédelmével meghosszabbítjuk a békét, megőrizzük Erdélyt, gondoskodunk a Magyar Királyság, valamint a szomszédos országok és tartományok üdvéről.

Szabó Ádám fordítása

33 Utalás I. Ferdinánd és I. Miksa magyar királyok (1526–1564, illetve 1564–1576) uralkodására.

34 A klasszikus irodalom ezt valójában nem Augustushoz, hanem Nagy Sándorhoz köti, lásd Curtius Rufus, *Historia Alexandri Magni*, X, 3.

35 Az 1609. évi 11. törvénycikkre utal, „Az országglakók mentegetőzése az irányban, hogy Magyarországból az idegen nemzetbelieket végképpen ki nem zárták.”

36 Az utalás az 1606-os bécsi békére vonatkozik, amely lezárta a Bocskai-felkelést, illetve a magyar rendeknek az ausztriaiakkal (Pozsony, 1608. február 1.), illetve a morvákkkal (Ivančice, 1608. április 10.) kötött konföderációjára.

2.

Bethlen Gábor levele Melchior Kleslnek

(Fogaras, 1615. február 19.)

Bethlen Gábor II. Mátyás legfontosabb tanácsadójának, a bécsi püspöknek írott levele különleges színfoltot jelent a fejedelem politikai jellegű levelezésének korpuszában. Ez az egyetlen ismert alkalom, amikor a fejedelem – illetőleg a nevében fogalmazó, nyilvánvalóan alapos teológiai ismeretekkel rendelkező személy – szentírási tekintélyekkel igyekszik megtámogatni az oszmánokkal fenntartott szoros kapcsolatot, amely Bethlen reputációjának állandó problémás pontja volt. 1613 októberében Bethlen Gábor oszmán csapatok élén érkezett vissza Erdélybe, akik megválasztása alatt is a fejedelemségben tartózkodtak, ezért uralkodása sokak szemében – így, számos írásának tanúsága szerint Kleslében is – alig tűnt kedvezőbbnek annál, mintha a szultán közvetlen hatalmat gyakorolt volna Erdélyben. A levél fogalmazásának időpontjában a bécsi udvar még nem ismerte el Bethlent legitim fejedelemnek – erre majd csak három hónappal később, a nagyszombati szerződésben kerül sor. Mivel a fejedelem és a bécsi püspök közötti korábbi levélváltást nem ismerjük, nem tudjuk, mi volt Klesl azon megjegyzése, amely ezt a választ váltotta ki Bethlen Gáborból. 1615 márciusában az erre a levélre küldött válaszában a bécsi püspök ígérte, hogy majd a teológiai alapozású gondolatmenetre is reflektálni fog – az általunk jelenleg ismert források körében ennek nem találjuk nyomát. A különböző másolatokban eltér, hogy mely bibliai citátumokat jelzik, az itt közölt fordításban minden azonosított szó szerinti idézetnél feltüntettük a szövegben, honnan származik.

A szöveg első megjelentetésére 19. századi forráskiadványban került sor, a korszakban csak kéziratos másolatok formájában terjedt.

Méltóságos és általam oly nagyra becsült Főtisztelendő úr! Üdvözetemet küldöm, és szolgálataimat készségesen ajánlom.

Már négy hónapja annak, hogy a múlt év október 5-én Méltóságos Tisztelendőségnek írott levelemre egyáltalán nem kaptam választ; ezért kezdtem azt gondolni, hogy én és a velem kapcsolatos ügyek vagy mélyen a feledés homályába merültek, vagy Méltóságos Uram szíve valamely vétkem miatt elhidegült tőlem. A mostani, tudniillik január 26-án hozzám intézett leveléből viszont látom, hogy jogos méltóságára szolgálnak a közügyek, súlyos és terjedelmes intelmei pedig, amelyeket hozzám intéz, arra mutatnak, hogy nem minden haszon nélkül fogadott engem atyai szeretetébe. Ama levél terjedelme, tartalma és a benne foglalt érvek az írás megkésett voltát a szavak bőségével, az intések komolyságával és a kifejezőmód színességével könnyen feledtetik. Bizony egy nagy főpaphoz, aki a lelkiek és testiek legfőbb példaképe, igencsak méltó szolgálat, amelyet nekem érdemének megfelelően rendkívül nagyra kell értékelnem.

Az egész írásnak egyetlen célja és szándéka van – mint az elejéből meg a végéből világosan kitűnik –, hogy tudniillik engem a kereszténységnek, illetőleg Ő Császári és Királyi Felségének¹ az oldalára vonjon. Csakhogy immár több mint tíz hónapja a legsúlyosabb és legterhesebb sérelmeket szenvedem el, mégsem mulasztottam el soha, hogy levelek meg követek útján, magánemberként és hivatalosan egyaránt beajánljam, sőt beerőszakoljam magam Ő Királyi és Császári Felségének kegyeibe és jóindulatába, a kereszténység javának az érdekében. De sem Őfelsége, sem területei ellen erről a részről el nem követtünk semmit, amivel visszautasítását vagy méltatlankodását érdemelt volna ki. Elmondani is nehéz, hogy engem viszont mennyire megsértettek mind a határterületek elfoglalása, mind nevemnek gyalázása révén.

A fegyverszüneti szerződés megkötése után² alig múlt el hat vagy hét nap, s Őfelsége tisztjei az elbocsátott sereget kezdték ismét összeszedni, a csapatokat megszervezni, s újból előkészületeket tenni, nyíltan hirdetvén, hogy Őfelsége erre kifejezetten parancsot adott nekik, s mindenki előtt felolvasták, hogy Őfelsége ellenem s a szomszédos országok ellen háborút indított. Noha ezek az eddig elszenvedett sérelmeknél nem nyugtalanítanak erősebben, az ilyen zaklatások és ijesztgetések mégis gyakran nem elhanyagolandó indulatok szítói szoktak lenni.

1 Habsburg Mátyás főherceg (1557–1619), 1608-tól magyar, 1611-től cseh király (II. Mátyás néven), 1612-től német-római császár (I. Mátyás néven).

2 II. Mátyás és Bethlen Gábor 1614. május 15-én kötöttek fegyverszünetet, eredetileg három hónap időtartamra.

Mivel a Szent Császári és Királyi Felség és a dicső Ausztriai Ház³ kegyét és pártfogását olyan terjedelmesen ajánlja nekem, én is arra törekedtem és azt szorgalmaztam sok követem útján, hogy valamiképpen részese lehessenek, és méltóságos tisztelendőségedet is kértem, fáradozzék ez ügyben némi eredményért. Tehetségem szerint alázatos buzgalommal és hálás engedelmességgel üdvözlöm ezt a kegyet, és erőim szerint igyekezni fogok rászolgálni (ha ugyan ok nélkül is vissza nem utasítatom).

Azon viszont nem győzők eléggé csodálkozni, hogy a Császári és Királyi Felség lépése ebben az esetben szemlátomást megegyezik a pasák lépéseivel. Mert hogy Erdélynek a törökök miatti szorult helyzete és a magam lépése felől is választ adjak: éppen eme levelében adott nekem Méltóságos Tisztelendőséged lehetőséget arra, hogy az általános béke és megmaradás szempontjára legyek tekintettel, és semmiképp sem akar tőlünk olyasmit követelni, ami lehetetlen vagy inkább hátrányos lenne. Mi csodálatos van abban, ha a törökök torkában lévő Erdély a velük kötött békeszerződést tiszteletben tartja? Hát más keresztény országok nem ugyanezt teszik-e? Hiszen Ő Szent Császári Felsége és országai is ezt teszik, ha Erdély a békét és a törökök jóindulatát drágán megszerzi magának, s ugyanezt a többi jóval erősebb keresztény királyok és olyan országok is, amelyek sokkal távolabb vannak innét. A moszkvaiak a múlt év során abban vették meg a török császár udvarában a lengyelekkel, hogy melyikük tanúsítson nagyobb jóindulatot az ő irányában. Az embereknél a szeretet terén az első helyet a szülőknek a gyermekekkel való kapcsolata foglalja el; az áldott emlékezetű, korán elhunyt Rudolf császár⁴ közjogi érvényű szerződésben fogadja a fiává a mostani török császárt (egy olyan hívének, mint Méltóságos Tisztelendőséged, kedvére való a nagyon szoros kapcsolat!), s ezt esküvel és oklevéllel is megerősítették.⁵ Amit tehát annyi királynak, császárnak, hatalmas országnak nem rónak fel bűnül, és a keresztény országok közül ezért nem közösitik ki őket, amiatt miért egyedül csak Erdélyt vádolják, szánalom nélkül miért csak őt ostromozzák s kárhozzatják?

Ami személyemet illeti, bevallom, hogy a vendégszeretet és a tőlük kapott jótétemények miatt a törököknek egy kicsit többel tartozom, amiért mint menekülő száműzöttet életem végveszedelmében befogadtak, s megkíséreltek a hazámba visszajuttatni.⁶ Ebből még nem következik, hogy én megtagadtam tiszta keresztény lelkiismeretemet, és azon felül, amire a hála kötelez, teljességgel a keresztény országok közös veszedel-

3 Vagyis a Habsburgok.

4 Habsburg Rudolf főherceg (1552–1612), 1572–1608 magyar, 1572–1611 cseh király, 1576-tól haláláig német-római császár.

5 Az 1606-os zsitvatoroki béke 1. pontja szerint a két uralkodó, Rudolf és I. Ahmed (1590–1617, szulrán 1603-tól haláláig) kölcsönösen atyjává és fiává fogadja egymást.

6 Bethlen Gábor 1612 szeptemberében menekült oszmán területre, miután megromlott a viszonya Báthory Gábor fejedelemmel (1608–1613), és 1613 októberében oszmán segítséggel tért vissza.

mére és a szilárd béke megingatására vetemedtem volna. Látott-e valaha méltóságos tisztelendőséged gerlét vagy galambot, amint a felülről hevesen rájuk támadó sólyom karmait igyekeztek kikerülni, s közben meggondolatlanul azoknak a madarászoknak a köpenye alá menekültek, akik hálóval meg léppel állítottak nekik csapdát, s életüknek ellenségeinél kerestek menedéket? Ha ezt a szerencse jóvoltából elérték, tartsuk ezt inkább a csoda meg a szájalom művének, s ne rójuk fel nekik bűnül! Ha tehát életben maradásom érdekében idegeneknél kényszerültem menedéket keresni, ezért mindjárt hitet vagy lelkiismeretet váltottam? Isten ments! Az pedig, hogy valamelyik pasa segített engem a fejedelemségre,⁷ csak irigyeim rágalma; maga az egyedülvaló Isten, továbbá a rendek szabad választása volt ennek a szerzője, hiszen a szerződések értelmében a szabad választás joga Erdélynek mind a Kelet, mind a Nyugat császáratól már régen osztályrészül jutott. Úgyhogy ama török sereg, amely Báthory⁸ megbuktatására jött, az ő kiűzésével teljesítette a parancsot, de az új fejedelem választásának jogát teljesen az ország főuraira és nemeseire hagyta. Így mikor keresztény fejedelemként törvényes úton megkaptam a fejedelemséget, a szerződés dolgában teljesen ártatlan voltam, semmit sem forraltam sem a császár Őfelsége, sem országai ellen, sőt inkább a határain igazságtalan megszállása miatt is csak panaszt emelve, békét kérve és teljesen békésnek mutatkozva minden hasznos és hűséges törekvéssel a kereszténység javára önként a császár Őfelségének ajánlottam magamat. Őfelsége és a keresztény világ feladata az ilyen embert célhoz juttatni? Amennyire a haza közérdeke és java ezt megengedi. Erre tehát azzal az egyetlen mondattal válaszolok Méltóságos Tisztelendőségednek, amelylyel az Énekek énekében a zsoltáros válaszol Salamonnak (vagyis az Isten egyháza Istennek): „Vonj engemet te utánad, hadd fussunk!” (Ének.Én 1:4)

A teológiai értekezésekből, amelyeket épp csak ujheggyel érintettem, mindössze egyetlen helyet idéztem Jeremiás prófétától.⁹ Okosabbnak véltem volna hallgatással mellőzni a homályosabb fejtegetésekbe bocsátkozó írásokat, ha nem bukkantam volna azokban két el nem hanyagolható nehézségre. Az egyik dolog, hogy a hitetlenek uralma és hatalma nem Istentől, hanem az ördögtől való, és az Isten és a gonosz szellem uralma között nem föltételez egy közbülsőt. Hát hogyan lehet összehasonlítani a teremtményt a Teremtővel, a végest a végtelennel, s az ördögnek az Istennel megosztott hatalmat tulajdonítani? Mert ha az ördög (vagyis az ellenség, a vádaskodó és irigykedő) mint teremtmény csak neki átengedett hatalommal rendelkezik, mit lehet még neki tulajdonítani az átengedett hatalmon felül, hacsak valaki Markión és a manicheusok

7 A Bethlent Erdélybe behozó csapatok parancsnoka egész pontosan Iszkender pasa kanizsai beglerbég volt (mh. 1621).

8 Báthory Gábor (1589–1613), 1608-tól haláláig Erdély fejedelme.

9 Korábbi, sajnos nem ismert levelében.

tévtanai szerint két egyenlő princípiumot, jót és rosszat nem tételez föl!¹⁰ Ám az igaz Isten, ahogyan nem vett társat maga mellé a teremtésben, így a világmindenség kormányzásában is minden hatalmat magának tart fenn. Az ördög mint elbizakodott és gögös szellem abban, amiben bűnös, megegyezik a bűnösökkel, és viszont, a bűnösök az ördöggel: az ítéletkor mindketten megérdemelten fognak lakolni. Ezt a Szentírás is igen világosan bizonyítja: „Aki a bűnt cselekszi, az az ördögtől van, mert az ördög cselekszi a bűnt kezdettől fogva.” (1Ján 3). „Ti az ördög atyától valók vagytok, és a ti atyátok kívánságait akarjátok teljesíteni. Az emberölő volt kezdettől fogva, és nem állott meg az igazságban, mert nincsen ő benne igazság.” (Ján 8,44) Ezt másutt még világosabban fejezi ki hol a „világ”, hol a „test”, hol pedig a „bűnös kívánság” szavakkal.¹¹ Ti a világból valók vagytok, én nem vagyok e világból való, és azok a világból valók, mi Istentől vagyunk.¹² „Mert, ha test szerint éltek, meghaltok.” (Róm 8,13) Ám a bűn szerzőjét sem nevezi a Szentírás sehohol ördögnek. Hiszen Pál azt mondja, hogy egy ember által jött a bűn a világra, a halál pedig a bűn által,¹³ „mert a bűn zsoldja a halál” (Róm 6,23). Vagyis nemcsak hogy nem az ördög kormányozza a birodalmakat, királyságokat vagy a földi hatalmokat, hanem az egyes vállalkozásaiban az Isten még a határokat is megszabja neki – mint a Jób könyve mondja.¹⁴ Megkötözik,¹⁵ levettetik az égből,¹⁶ disznók gyomrában a tengerbe merül.¹⁷ Az örök homály láncai tartják fogva és őrzik az Ítélet napjáig.¹⁸

Az ezekkel szemben álló külső vagy politikai tényezőket magának az Istennek tulajdonítják, s ő magának tartja fenn azok elrendezésének, kormányzásának és megváltoztatásának a jogát. Ezért mondja Pál apostol a Római levél 13. fejezetében: „Minden

- 10 Markión (Kr. u. 85–160) gnosztikus keresztény, később a manicheizmushoz közel kerülő hitszónok.
- 11 Vö. 1Ján 2,16–17. „Mert mindaz, a mi a világban van, a test kívánsága, és a szemek kívánsága, és az élet kérdése nem az Atyától van, hanem a világból. És a világ elmúlik, és annak kívánsága is; de a ki az Isten akaratát cselekszi, megmarad örökké.”
- 12 Vö. 1Ján 4,5–6. „Azok a világból valók; azért a világ szerint beszélnek, és a világ hallgat rájuk. Mi az Istentől vagyunk: a ki ismeri az Istent, hallgat reánk, a ki nincsen az Istentől, nem hallgat reánk.”
- 13 Róm 5,12. „Annak okáért, miképpen egy ember által jött be a világra a bűn és a bűn által a halál, és akképpen a halál minden emberre elhatott, mivelhogy mindenek vétkeztek.”
- 14 Vö. Jób 1,12. „Az Úr pedig monda a Sátánnak: Ímé, mindazt, a mije van, kezvedbe adom; csak ő magára ne nyujtsd ki kezedet.”; Jób 2,6. „Monda pedig az Úr a Sátánnak: Ímé kezvedbe van ő, csak életét kiméld.”
- 15 Vö. Jel 20,2. „És megfogá a sárkányt, azt a régi kígyót, a ki az ördög és Sátán, és megkötözté azt ezer esztendőre.”
- 16 Vö. Ésa 14,12. „Miként estél alá az égről fényes csillag, hajnal fia!? Levágattál a földre, a ki népeken tapostál!”; Luk 10,18. „Ő pedig monda nekik: Látám a Sátánt, mint a villámlást lehullani az égből.”; Jel 12,13. „Amikor látta a sárkány, hogy levettetett a földre...”
- 17 Vö. Luk 8,33. „Kijöttek az ördögök az emberből, és belementek a disznókba. A nyáj a meredekről a rőba rohant, és belefulladt.”
- 18 Vö. 2Pét 2,4. „Mert ha nem kedvezett az Isten a bűnbe esett angyaloknak, hanem mélységbe taszítván, a sötétség láncaira adta oda őket, hogy fenntartassanak az ítéletre”.

lélek engedelmeskedjék a felső hatalmasságoknak, mert nincsen hatalmasság, hanem csak Istentől”, tehát nem az ördögtől (Róm 13,1). Ján 19,11: „Semmi hatalmad sem volna rajtam, ha felülről nem adatott volna néked” – mondta az Úr Jézus Krisztus a hitetlen Pilátusnak. Dán 2,37: „Te, oh király! királyok királya, kinek az eget Istene birodalmat, hatalmat, erőt és dicsőséget adott; És valahol emberek fiai, mezei állatok és égi madarak lakoznak, a te kezébe adta azokat”. Továbbá: „Ezt mondja a Seregek Ura, Izráelnek Istene, ezt mondjátok a ti uraitoknak: Én teremtettem a földet, az embert és a barmot, a melyek e föld színén vannak, az én nagy erőmmel és az én kinyújtott karommal, és annak adom azt, a ki kedves az én szemeim előtt.” (Jer 27,5).

A másik nehézség az, hogy Nabukodonozor példáját egyedi esetnek nyilvánítja, s azt mondja, hogy nem lehet belőle több esetre vonatkozó vagy általános szabályt levonni: kevéssel azután pedig ő maga állítja, hogy a király Nabukodonozor volt Dániel könyvének 2. fejezetéből. De ugyanezen prófétától tudhatott az egymás után következő négy birodalomról, azután pedig hallott a következő birodalom tíz szarváról, majd egyetlen szarvról, amelyik a legnagyobb hatalom birtokába jut ama tíz közül, amely az asszír birodalom kezdetétől több mint háromezer éves korszakot fog át, s egészen a világ végéig terjed (Dán 7,7–24). Így következtetés révén szilárd érv bizonyítja, hogy valamennyi királyságnak és hatalomnak a szerzője maga az Isten volt, mert semmi más olyan ellenérvet nem lehet felhozni, amit az ördög erőszakolt volna.

Ám hogy világosabban tudjunk válaszolni a méltóságos tisztelendőség által velünk szemben felhozott bibliahelyekre, észrevehette, hogy a teológusok azon régi tételére, mely szerint minden hatalmában van az Istennek, az önmagától való félelem kivételével – nem alaptalanul hivatkoztunk. Hiszen ahogyan Isten az ember szabad döntésére bízta az iránta való szeretetet és a félelmet, úgy az államhatalom, illetve a politikai jog irányítását teljesen fenntartotta magának. Tehát a lelki, illetőleg a vallási ügyekben minden kétséget kizárva igaz az, hogy semmiben sem osztozik az igazság a gonoszszággal, a fény a sötétséggel, Krisztus Beliállal,¹⁹ a hívő a hitelennel, és senki sem szolgálhat két úrnak, nem lehet két szíve, és hasonlóképp visszataszító dolog, ha valaki se nem hideg, se nem meleg. Vagyis a vallási és a lelki ügyekben a közömbösség egyszerűen megengedhetetlen.

A politikai jogra vonatkoztatva olvassuk ezeket: „Én pedig azt mondtam, hogy istenek vagytok, valamennyien a magasságos Isten fiai.” (Zsolt 82,6) „Ne káromold az isteneket!” (2Móz 22,27) „Aki szembeszegül a hatalommal, az Isten rendelkezésével szegül szembe.” (Róm 13,2) „Adjátok meg azért a mi a császáré, a császárnak, és a mi az Istené, az Istennek.” (Luk 20,25) „És adjátok meg mindenkinek, ami jár neki: akinek adó, annak az adót, akinek illeték, annak az illetéket, akinek tisztelet, annak a tisztele-

19 Az Ószövetségben valójában nem tulajdonnév, jelentése: „semmit érő”, „gonoszság”, „törvénytelen-ség” (5Móz 13,13; Bír 19,22; 1Sám 25,25). A 2Kor 6,15-ben a Sátánt jelenti.

tet.” (Róm 13,7) Erre vonatkozólag számos példára akadunk a Szentírásban: Mózes a fáraó elől, Dávid Saul elől menekült.²⁰ Másfelől a bölcsen uralkodó Salamon király azt a főpapot, aki részt vett Adónia lázadásában, megfosztotta tisztségétől, és száműzetéssel büntette.²¹ A hagyomány szerint Krisztus is Heródes elől Egyiptomba menekítettek, néhányszor pedig félelmében Galileába, és Tyrus meg Sidon területén fizetett adót. Pál Caesarhoz fellebbez.²²

Azzal az idézettel viszont: „Ne legyetek hitetlenekkel felemás igában” (2Kor 6,14) egy másik hely áll szemben, ugyancsak Páltól: „Ha valamely atyafinak hitetlen felesége van, és ez vele akar lakni, el ne bocsássa azt.” (1Kor 7,12) S ha valamelyik asszonynak hitetlen férje van, és az szívesen lakik vele, ne hagyja el férjét. Ha pedig az emberi erkölcs alapján a házasság szentségénél nincs szorosabb kapocs, akkor hogyan engedheti meg az Apostol azt, hogy a hívő a hitelennel házastársi kapcsolatban maradjon, és az ilyen együttélésből származó gyermekeket hogy nevezheti szenteknek és hívőknek? A keresztény szabadságnak ezt a fajtáját az Ótestamentumban sem engedték meg. Hiszen Pál apostol másutt azt tanítja, hogy a kegyelem Jézus Krisztus által egyetemesebb és átfogóbb, mint a törvény, vagy a törvény útján fölhalmozott bűnök.²³ Ama helyek súlyosságát Pál másutt úgy oldja fel (1Kor 5,9–11): „Azt írtam néktek ama levelemben, hogy paráznákkal ne társalkodjatok. De nem általában e világ paráznáival, vagy csalóival, vagy ragadozóival, vagy bálványimádóival; mert hiszen így ki kellene e világból mennetek. Most azért azt írom néktek, hogy ne társalkodjatok azzal, ha valaki atyafi létére parázna, vagy csaló, vagy bálványimádó, vagy szidalmazó, vagy részeges, vagy ragadozó. Az ilyennel még együtt se egyetek.” – kifejezetten az apostolokról szólva, mint azt a Méltóságos Tisztelendőség által idézett másik helyen (1Kor 6) ugyanilyen értelemben olvashatjuk.

Ezeket egyébként nem azért idézem, hogy úgy lássék, lelkiismeretem ellenére a török birodalomnak mint Krisztus keresztje ellenségének tapsolok. Meggyőződésem szerint semmi kellemesebb nem juthatott volna osztályrészemül, mint az, hogy innen távol, a keresztény világ legbelsejében, nyugalmas helyen a nagyhatalmú és rettenetes török hatalomnak még a hírére se hallanám, és keresztényként a keresztényekkel mindenféle gyötrelmem és lelkiismeret-furdalás nélkül csendes és nyugodt életet élhetnék, ahelyett, hogy szinte a torkukba téve, ezer vész közepette nem is annyira élek, mint inkább őrt állok, és számolom a keserű és a sok bosszúságot okozó napokat, órákat. De akár a kikerülhetetlen végzet, akár e terület fekvése miatt hozta úgy a sors, hogy a két leghatalmasabb császár mindennemű adóbehajtási jogát itt érvényesítse, mind-

20 2Móz 14, 1Sám 19.

21 Abjtár története: 1Kir 2,26.

22 Mt 2,13, Csel 25,6–12.

23 Gondolati párhuzamok: Róm 3, 21–24,28; Róm 8,2.

kettejüknek egyaránt eleget tennem nemcsak lehetetlen, hanem túllépi az emberi elme minden okosságát és bölcsességét is. Bizonyos, hogy a megszámlálhatatlan bajon és különféle aggodalmon kívül nem maradt semmink, és már én sem tehetek mást, mint hogy hő imákkal kérem és ostromlom a béke Istenét: annyi sok ország szörnyű dúlása, elmondhatatlan veszteségei s a keresztények özönnyi vére hullása után hajlítsa mindkét császár szívét a béke és nyugalom megőrzése felé, s dühének már régóta megrészegült kardját rejtse hüvelyébe.

Mivel pedig Méltóságos Tisztelendőséged ebben a semlegességben lelkiismeretem tisztaságára hivatkozik – hogy tudniillik ne lehessen felfedezni a kereszténység iránti szeretet vékony leple alatt a törökök iránti buzgó odaadást (miközben a rólam alkotott ilyen nézeteknek egy sor érvét sorolja fel) –, főntebb bőségesen kifejtettem, hogyan kelle-ne méltóságos tisztelendőségednek rólam gondolkoznia és ítélnie ezeket az ügyeket illetően. Ami pedig irigyeim rágalmaira vonatkozik: valamennyi vállalkozásom nagyszerű sikere – amely éppen ellentétes szándékból indult ki, mint amit a rágalmak terjesztenek – annyira megzavarja majd őket a tények bizonyítékaival, hogy nincs is szükség szavakra.

Méltóságos Tisztelendőséged említi a hivatalos biztosítékot, noha én is tudom, hogy a másik fél a béke és egyetértés ellen több dolgot tervez titokban is, nyíltan is (bár az ilyen mesterkedésekkel szemben a legbiztosabb bástyám az ártatlanság s az Istenben való csalhatatlan hit); mindazonáltal gondosan szem előtt tartom, mit kíván tőlem a keresztény országok általános nyugalma (és kiváltképpen a Császári Felség iránti megkülönböztetett tisztelet), szívemből kívánom, hogy – miután mindenféle viszály minél hamarabb elcsitult, és amit ok nélkül elragadtak tőlünk, mind visszaadták –, hasznos és becsületes igyekezettel Őfelsége kegyes jóindulatát megszerezhessem. Mivel a felek kölcsönös biztosítékának negyedévi időtartama már lejárt,²⁴ és semmilyen hírt nem kaptunk a kinevezett megbízottakra vagy a gyűlés helyére vonatkozólag, hogy ebből a köznyugalomra semmilyen veszély ne háramoljék, méltóságos tisztelendőség feladata, hogy ezt az ügyet a fegyverszüneti megállapodás és annak pontjai szerint siettesse. Úgy véljük, rendkívül fontos lenne, hogy a gyűlésen Magyarország főurai is jelen legyenek; a magam részéről minden lehetőt megteszek, ami elvárható egy békére törekvő embertől. Hogy közben ne szűnjék meg engem a Szent Császári és Királyi Felség jóindulatába és kegyelmébe ajánlani, és hogy mennél melegebben fogadjon önnön atyai szeretetébe, alázatosan kérem. Egyben pedig szívből kívánom, hogy éljen boldogságban, bőségben és egészségben!

Kelt Fogaras várában, az Úr 1615. esztendejében, február 19-én.

Kenéz Győző fordítása

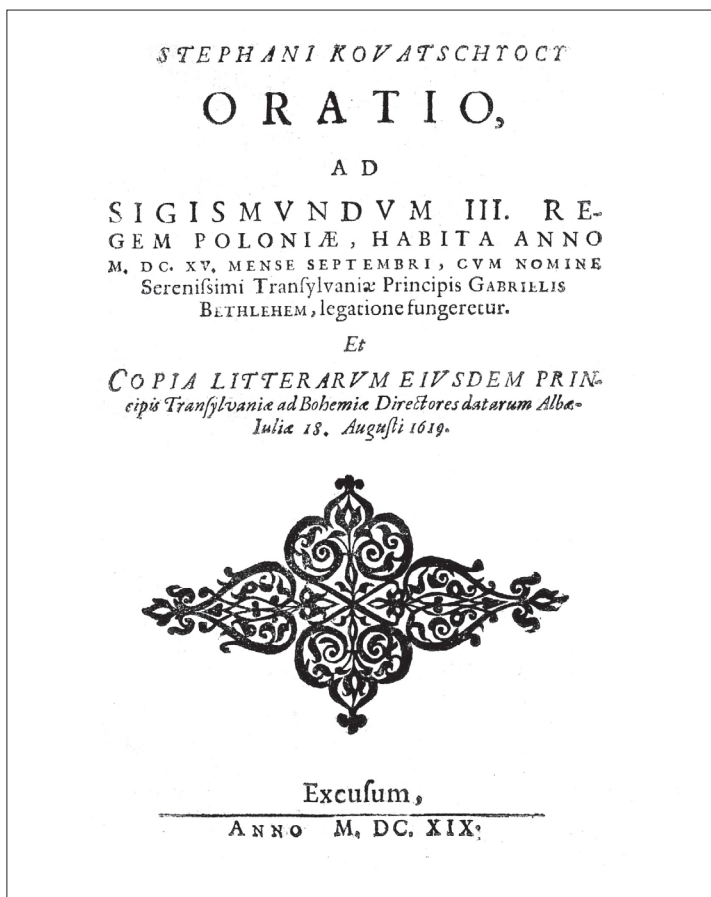
24 Lásd a 2. jegyzetet!

Kovacsóczy István orációja a lengyel király előtt

(Varsó, 1615. október 9.)

A beszéd az 1613-ban Erdély élére került Bethlen Gábor III. Zsigmond lengyel királyhoz küldött első ünnepélyes követsége alkalmával hangzott el. Ez a ceremóniális aktus egyben azt is jelentette, hogy az oszmán hadak által Erdélybe hozott fejedelem uralkodását északi szomszédja végre legitimnek ismerte el (erre pedig csak az 1615-ös, II. Mátyás magyar királlyal kötött nagyszombati szerződése után kerülhetett sor). A szöveg legfontosabb célja ebből eredően az, hogy bizonyítsa: Bethlen Gábor személye és uralkodása teljes mértékben elfogadható. Ezt a lengyel király jóindulatú hangvétellű válasza vissza is igazolta. Az 1594-ben kivégzett Kovacsóczy Farkas – a Báthoryak szolgálatában egy ideig Lengyelországban is élt nagyhatalmú erdélyi kancellár – fia, István, megfelelő személynek tűnhetett, hogy a pozitív üzenetet a király elé terjessze, még akkor is, ha a későbbiekben szintén kancellárságig jutó fiatalember egyelőre csak a szerény fejedelmi titkári rangot viselte. Orációja újdonságot jelent a lengyel–magyar egymásrautaltság humanista toposzának történetében, hiszen annak egy kifejezetten Erdélyre kihelyezett verzióját adja elő, miközben ebben a tradícióban a fejedelemség eddig a pontig inkább háttérbe szorult, mivel oszmán függése nehezen volt összeegyeztethető az ebben a hagyományban számtalanszor előkerülő „kereszténység védőbástyája” toposszal. Az ünnepi beszéd a Bethlen Gábor oszmán kapcsolatairól, „törökösségéről” szóló korabeli vitában is egyedülálló, amennyiben a fejedelmet a szultán seregében mutatott helytállásáért is megdicséri.

Az orációt két, másolási hibáktól eltekintve azonos kéziratból ismerjük. Egy ettől számos ponton, főleg stilisztikai, de helyenként tartalmi tekintetben is eltérő változatot 1619-ben jelentetett meg Hans Planck linzi nyomdája, csatolva hozzá Bethlen Gábor 1619. augusztusi, a cseh direktoroknak írott levelét (lásd nr. 4.). A feltehetőleg a felső-ausztriai protestáns rendi politika egyes tényezői által szorgalmazott kiadás célja alighanem az volt, hogy pozitív képet terjesszen a II. Ferdinánd elleni háborúba frissen beavatkozó erdélyi fejedelemről.

Kovacsóczy orációja módosított változatának, illetve Bethlen Gábor a cseh direktoroknak írott levelének (lásd nr. 4.) linzi kiadása 1619-ből (RMK III. 1254.) a berlini Freie Universität könyvtárának példányáról

Beszéd, melyet a Szent Királyi Felség színe előtt, a Nagyságos Erdélyi Fejedelem nevében tartott annak követe, Kovacsóczy István magiszter Varsóban, 1615. október 9-én

Oly nagy a neved tekintélye, Szentséges Király, hogy méltán tisztelnek, csodálnak és félnek téged, s már nem is csak a tied vagy azok, akik közelebről ismernek, és akiket jótéteményeiddel lekötelezel a magad számára, hanem azok is, akik távolabb vannak tőled. Ritka erénynek számít ugyanis az emberek között, de már régen általánosan elterjedt rólad a híre, hogy ily fenséges király létedre annyira emberségesnek mutatkozol, hogy mindazokat, akik bárhonnán is eléd járulnak, és különösen azokat, akik távolról, a köszöntésed és a támogatásod elnyerése végett jönnek hozzád, a színed elé engeded, és kegyeskedsz jóakarattal meghallgatni őket. Hihetetlen nagylelkűségedre kérek tehát, Felséges Király, hogy néhány szóban előadhassam neked a követségem ügyét, amit magad is egészen jól ismersz, de azért (mint szoktad) hallgass végig türelmesen, mert egy kicsit mélyebben fogom megvilágítani a dolgot.

Bizony úgy hiszem, Szentséges Király, hogy nem a legjelentéktelenebb része az emberi bölcsességnek, ha erősen ügyelünk mások dolgaira is, amikor szükséges, különösen ha valami kapcsolat fűz hozzájuk. Meglátásom szerint azok sem tévedtek, akik a szomszéd fal leomlását a sajátjukénak tekintették, és akik a szolgálatkész jószomszédi viszonyt még a vérrokonságnál is többre tartották. Hiszen a napi tapasztalat is azt tanúsítja, hogy akik nem törődnek mások, főleg a szomszédaik bajával, azok később már hiábavalóan fogják a nyomorúságukat siratni, viszont akik őszinte barátságot ápolnak a szomszédaikkal, és kölcsönös köztük a szeretet, azok a vagyonukban is mindig gyarapodni szoktak. Bárcsak, Szentséges Király, idegen példákkal igazolhatnám mindezt és nem sajátokkal, itthoniakkal, nem olyan, a saját szememmel látott dolgokról lennék kénytelen beszámolni, amelyek veszedelmének kitéve többször is alig tudtuk az életünket, az éltető lélegzetünket megmenteni a gyilkolás, pusztítás és legértékesebb dolgaink elvesztése közepette. Sem te magad, Felséges Király, sem a jelen lévő nagytekintélyű szenátus, sem pedig a különféle rendű-rangú nép nem tagadhatja, hogy az erdélyiek példátlan meghasonlása, amely jó néhány éve tart, és a szomszédos népek körében is zavart támasztott, ezen szomszédos nemzeteknek is sok vérébe került. Nem tudom, hogy az országok és a közügyek végzetes összekavarodásának, vagy az emberek bűneinek és megromlott természetének kell-e mindezt felróni (amelyek gyakran tovább sú-

lyosbítják a kegyetlen sorscsapásokat), esetleg a háborús hevület és örület rontotta meg járvány módjára, és az egymásnak mutatott példa hergelte fel az országokat, hogy végül már úgy tűnt, az elmúlt végzetes évek lefolyása során szomszédok szomszédokat, népek népeket, nemzetek nemzeteket zúztak össze, szaggattak szét és pusztítottak el véglegesen, nemcsak külső támadások, hanem belső meghasonlás folytán is. Bár e példátlan háborúk miatt a mi országunk láthatólag messze nagyobb csapásokat szenvedett el, mint a szomszédos királyságok, mégsem tagadná senki, hogy ugyanezen polgárháborús zavargásoknak köszönhetően a szomszédos Magyarország, továbbá a Lengyel Királyság, valamint Ausztria, Morvaország, Csehország, a velencei területek, a Római Birodalom mozdíthatatlan ereje és Itália virágzó államai is veszélyben forogtak, sőt mind a mai napig veszélyben forognak; és nem is a keresztény név közös ellenségeinek, a törököknek és a tatároknak a hatalma okozta ezt a sok megrázkódtatást és csapást. Ezekből a dolgokból, és legfőképpen az itthoni példákból rájöhetünk, hogy ha eltűnik az emberek szívéből az üdvös békevágy és a kölcsönös szeretet, akkor sehol a földön nem lehet többé helyesen, hasznosan és dicséretes módon csinálni semmit, hanem mindent elborít a gyilkolás, a harag, a tűz és a pusztulás. Ha tehát valaki azt vetné fel, hogy Erdély nevén nagyobb folt esett, mint más népeken, az inkább gondolja végig alaposan az egész ügyet, szem előtt tartva a világ országainak és tartományainak változását, és akkor Erdélyben sem talál mást azon kívül, mint a világ többi részén: az országok és a közügyek végzetes összezavarodottságát. Viszont ahol az isteni könyörület folytán a földi hatalmasok és fejedelmek lelke már a béke felé látszik hajlani, és megmutatkoznak a béke üdvös jelei, ott minden viszály és a bennünket megosztó minden gyűlölet is észrevehetően lecsillapodik, majd teljesen feledésbe merül.

De miért is hozom fel én ezeket, Szentséges Király, mint az idegenek, mikor semmi más célja nincs a Felségetekhez indított követségemnek, mint hogy Felségetek kedvező és jóakarató kegyelmét az erdélyiek és nagyméltóságú, kegyelmes fejedelmük számára (akinek a követi megbízatását teljesítem) a legerősebb elhatározásokkal és örök-ké tartó köteléssel biztosítsam? Az összekötésen való fáradozás viszont a véleményem szerint ott szükséges, ahol előzetesen valami viszálykodás, kölcsönös gyűlölet és egyet nem értés merült fel; ilyesmiről viszont e nevezetes ország, vagyis Felségetek és az erdélyiek között egyértelműen nincs szó. Sőt, a magyar nép és az annak részét képező Erdély, valamint ezen ország, vagyis az előtted uralkodó felséges királyok között minden időben a legbizalmasabb kapcsolat, szövetség és kölcsönös rokonság állt fenn, olyannyira, hogy nem is tudom, akad-e a keresztény népek között még két ország, amelyek ilyen szoros szövetségre léptek volna, vagy két nép, amelyek ilyen gyakran egy király uralma alá akartak volna kerülni. Mit mondhatnék a híres és ősi Jagelló dinasztiáról, amelynek sorából kiragyogva Felséged is az ország trónjára került? Ez a család a legszorosabb rokoni szálakkal kötődött a mi királyságunk ősi dinasztiájához, ami kitetszik

abból is, hogy a keresztény vallást, amelyből az üdvösségünk ered, és amelynél nagyobb jótéteményt nem lehet adni az embereknek, ama Jagelló,¹ Litvánia híres és tekintélyes hercege a magyar népnek, tudniillik Szent Hedvignek, Lajos magyar király leányának² a közvetítésével vette fel, akivel házasságra lépett. Ezt azután az egész lengyel és litván nép kereszténységre való megtérése követte.³ Mi tűnhet továbbá nagyobb és szorosabb szövetségnek, mint az, amit fentebb említettem, vagyis hogy a két nemzet kölcsönösen a másiktól kért királyt magának? Hiszen gyakran tapasztalták erényeiket, bátorságukat, állhatatosságukat, méltányosságukat, igazságosságukat és az övéik iránti hihetetlen szeretetüket, aminek köszönhetően nem haboztak életüket és vérüket áldozni az alattvalóik üdvéért.

Hosszasan előszámlálhatnám itt, Szentséges Király, ezeket a szent királyokat és tetteiket a halhatatlan dicsőségükkel együtt, de a többi közül is kiemelkedik II. Ulászló,⁴ aki a balvégzetű várnai csatában bátran és vitézül csapott össze hitünk ellenségeivel,⁵ nem félt a lengyelek és a magyarok vérét egyetlen folyóvá, sőt folyammá egyesíteni, és – legalábbis az én véleményem szerint – már abból kiindulva is egyértelműen elnyerte a szentséges vértanúk dicsőségét, hogy a szerencsétlen ütközet után sem élve, sem holtan nem találták meg, amit csaknem minden történetíró tanúsít. Vagy valaki ellene vetné, hogy a két nép közötti kötelék csak addig tartott, amíg a két állam ép egész volt? Hiába tenné, hiszen valami kikerülhetetlen végzet folytán a lengyel és a magyar nemzet közötti kötelék az erdélyiekre is hosszú sorban átszármazott, miután ama tragikus csatában elveszett Lajos, a két nép királya,⁶ és a mi helyzetünk hanyatlani kezdett. János király ugyanis,⁷ noha a többi keresztény nép segítségének híján kénytelen volt Szülejmán török szultán⁸ hűbéresévé válni Erdéllyel együtt, mégis minden reményét ennek az or-

- 1 Jagelló (1352/1362–1434), 1377–1392 között Litvánia nagyfejedelemé, 1386–1434 Lengyelország királya.
- 2 Szent Hedvig (1364–1399), I. (Nagy) Lajos magyar és lengyel király (1342/1370–1382) leánya, 1384-től haláláig Lengyelország királynője.
- 3 Jagelló és Hedvig esküvőjéhez csak a litván nép áttérését szokás kötni, hiszen a lengyelek már évszázadokkal korábban felvették a kereszténységet.
- 4 A várnai csatában elesett Ulászló (1424–1444) valójában Lengyelországban (1434-től) harmadikként, Magyarországon (1440-től) elsőként viselte ezt a nevet.
- 5 1444-ben I/III. Ulászló magyar és lengyel király Várna mellett szenvedett vereséget az oszmán hadaktól számos nép fiaiból származó seregével.
- 6 A szöveg nyilvánvalóan az 1526-os mohácsi csatára utal, II. Lajos (1506–1526) azonban 1508-tól Magyarország, 1509-től pedig Csehország királya volt, Lengyelországban ekkoriban unokatestvére, I. (Öreg) Zsigmond uralkodott (1506–1548).
- 7 Szapolyai János (1487–1540) 1526-tól haláláig magyar király, 1529-ben I. Szülejmán szultán adta vissza neki a koronát.
- 8 I. Szülejmán (1494–1566) 1520-tól haláláig az Oszmán Birodalom szultánja.

szágnak és királyainak a segítségébe vetette, és elvette a nagyságos Izabella hercegnőt,⁹ hogy mindenki számára nyilvánvaló legyen, mekkora bizalmat helyezett a maga ügyeit illetően ennek az országnak a támogatásába. Miután pedig ő meghalt, és a férj nélkül maradt Izabella királynő a hatalmas ellenség szomszédságában nem tudta a meggyötört országot egészben megőrizni a maga és karon ülő kislánya számára,¹⁰ kénytelen volt a gyermekével Erdélybe távozni. Onnantól kezdve (mint magad is tudod, legbölcsebb Felség) úgy gondolta, hogy bár Erdély önállóságot kapott és a saját fejedelmei alá tartozott, mégis minden eszközzel meg kell őrizni és szentséges módon, mocsoktalanul fenn kell tartani az ősi szövetséget, ami köztük és ezen híres nemzet között alakult ki. Tehát, hogy II. János választott királytól kezdjem, aki édesanyjával együtt elsőként nyerte el az önálló erdélyi fejedelemséget: hogy amíg élt, milyen szövetségek, milyen kapcsolatok léteztek, és milyen viszony állt fenn e nemzet és az erdélyiek között, azt, mivel a napnál világosabb, nem akarom hosszasan részletezni. Mivel ő ebből a népből, e felséges királyok nemzetségéből származott, a dolgainkat figyelemmel kísérő emberek számára úgy tűnhetett, hogy amíg ő élt, addig csak ezek a kapcsolatok voltak erősek, amelyeket ennek az országnak a részéről oly nagy és oly üdvös támogatás kísért, és így olyan szilárdnak bizonyultak, hogy [János Zsigmond] úgy döntött, Erdélyből ezt a királyt kéri meg rá, hogy minden méltóságát és becsületét az ő oltalmába mint biztos menedékbe helyezhesse.

Szólok Báthory Istvánról¹¹ is, a maga idejében a királyok jeles díszéről, akinek az emléke minden kor számára hírneves: hogy mekkora dicsőséggel és méltósággal gyarapította ezt az ősi királyságot, hogy milyen vitézül és bátran háborúzott e híres ország dicsőségéért, hogy győzelmeivel mennyire felékesítette az itteni népeket és milyen figyelmesen viselt gondot az alattvalói javára, azt Felségetek, úgyis mint aki általános meglepedésre az ő utódja lett az uralkodásban, bizonyára sokkal jobban tudja. Legyen hát elég annyit mondani, hogy akik e dicsőséges király életében az erdélyi főnemesek közül nagy megbecsültségtől övezve ebben az országban éltek, nagy és jeles alakjai voltak ennek a ragyogó udvarnak, s a népünk seregei is hadba vonultak ama felséges király alatt, mégpedig óriási elszántsággal és állhatatossággal, mivel a legnagyobb dicsőségnek tartották a maguk számára, ha a vérüket onthatják a királyság méltóságáért és dicsőségéért. Fölösleges lenne itt előszámlálnom, hogy Moszkóviában¹² és máshol hány csatát

9 Jagelló Izabella lengyel hercegnő (1519–1559), I. Zsigmond lánya, 1539–1540 között Magyarország királynéja, 1540–1551, majd 1556–1559 között Erdély kormányzója.

10 Szapolyai János Zsigmond (1540–1571), Magyarország választott királya, 1570-től haláláig Erdély fejedelme.

11 Báthory István (1533–1586), 1571-től haláláig Erdély fejedelme, 1576-tól lengyel király.

12 Az erdélyi csapatok fontos szerepet játszottak Báthory István 1579 és 1581 közötti, sikeres háborúiban a Moszkvai Nagyfejedelemség ellen.

vívtak a lengyel név dicsőségéért, mintha csak a saját hazájukért küzdöttek volna, hiszen még mindig számos fejedelem és férfi él ebben az országban, aki a saját szemével látta a bátorságukat.

De vajon e jeles király halála után lazult-e a két nép közötti kapcsolat? Bizony, hogy nem! Kétségkívül mindenki számára ismert az országban, hogy később, a királyválasztás miatt támadt viszálykodások során az erdélyiek milyen készségesen küldtek ide segítséget Báthory Boldizsár és más előkelők vezetésével.¹³ Kétségkívül Felségetek is jól emlékszik rá, hogy mekkora elszántsággal, hűséggel és bátorsággal küzdöttek az erdélyiek segédcsapatai Felségetek érdekeiért, jeles diadallal bizonyítva katonai erényeiket. Márpedig Erdély azóta is ugyanaz maradt. Felséges Király, most is ugyanolyan lelkiülettel viseltetünk az irányodban, ha mi is azt látjuk, hogy a szeretet és a jóakarat ugyanolyan kötelékével ölelsz magadhoz bennünket. Ugyanis, noha bárki úgy vélheti, hogy az erőink kimerültek és erősen megfogyatkoztak, én bízom benne, hogy a legjobb és legnagyobb Isten áldásával az erdélyiek könnyen visszaszerzik régi állapotukat, sőt kijelenthetem, hogy már most sokkal jobbak és nagyobbak, mint a közbeszéd tartja.

Mindezek, amiket elősoroltam, nem azt célozzák, hogy a Felségetek és az ország felé tett szolgálatainkkal dicsekedjek, hanem hogy bebizonyítsam: sohasem állt fenn ezen ország és az erdélyiek között gyűlölet vagy ellenségeskedés, hanem mindig is a legszorosabb és legszentebb rokonsági és szövetségi viszony. Aztán, ahogy ez idő tájt gyászos balsors, kegyetlen vérontás, tűzvész, dúlás, pusztítás és mindennemű rossz következett, amelyek Erdélyt súlyos katasztrófába döntötték, mindez azt eredményezte, hogy az erdélyiek készséges lelkiületű szolgálataikat egy ideje nem tudták Felségeteknek felajánlani, bár a szándékuk továbbra is ugyanaz maradt. A viharok sok veszedelmes hullámán hánykolódó Erdély ugyanis jó ideig ki volt téve több, névleg keresztény nép és más ádáz ellenségek fosztogatásának és zaklatásának, míg végül megpihenhetett az én jóságos és hírneves fejedelmem, legkegyelmesebb uram oltalmában, mint afféle biztos kikötőben. Most tehát az ő személyére fordítom a beszédemet, Szentséges Király, és őt, aki azelőtt csak hírből volt ismert Felségetek számára, ténylegesen is bemutatom. A magyar főnemesség egyik legjelesebb és legrégebbi nemzetségéből származik,¹⁴ s hogy a többi őst kihagyjam, akiket előszámlálni túlságosan is hosszadalmas lenne, csak annyit mondok, hogy őse Bethlen Gergely szörényi bán volt,¹⁵ azon öt méltóság egyike, akik Magyaror-

13 Báthory Boldizsár (1555–1594), Báthory István unokaöccse, 1587-ben éppen III. Zsigmond megválasztása után nem sokkal hozott erdélyi segélyhadakat az újdonsült lengyel királynak az ellene fellépő Habsburg Miksa főherceggel szemben.

14 Noha a Bethlen család valóban igen messzire vezethető vissza Magyarország nemesi családjai közt, a fejedelem az iktári ágból származott, amely kisebb presztízzsel rendelkezett.

15 Bethlen II. Gergely szörényi bánnak, a fejedelem ükapja, Domokos bátyjának működéséről 1443 és 1478 között rendelkezünk adatokkal.

szágon a király után a legnagyobb tekintéllyel rendelkeznek; a nagybátyja, Gábor¹⁶ pedig János király udvari katonaságának fő praefectusa volt Budán, amely udvar a lengyel királyi dinasztiaival kötött házasság miatt mindig tele volt lengyelekkel, így biztos, hogy előkelő praefectusi tisztéből kifolyólag szoros kapcsolatot ápolt velük. Az édesapjában, Farkasban¹⁷ sem silányultak el az atyai erények: híres volt bátorságáról és a hadi dolgokban mutatott jártasságáról, így az istenfélő István király udvarában ő is betölthette az udvari katonaság praefectusi tisztségét. Erényeit és egyedülálló katonai tehetségét mind a moszkvai hadjáratban, mind a lázadók elleni harcokban bebizonyította királyának; tudom, hogy még mindig számosan élnek ebben az országban, akik eleget láthatták őt a saját szemükkel. Teljesen biztos, hogy az ő vezetésével, az ő bátorsága révén sikerült elérni azt a jeles és hihetetlen győzelmet, amikor megfutamította a danzigiakat;¹⁸ ebben a csatában mindössze négyezer saját katonája segítségével az ellenség huszonnégyezer emberét győzte le szerencsésen. A polocki ostrom alatt,¹⁹ a város ellen intézett több támadásban a bátor hadvezér és a serény katona feladatát is ellátta. Magyarországon még ifjúkorában a törökök ellen olyan nagy katonai hírnévre tett szert, hogy messze túlszárnyalta kortársait, aminek köszönhetően István király, aki mindenki másnál jobban értékelte az erényeket, várral és gazdag javadalmakkal ajándékozta meg, s mind ő, mind az utódai a legnagyobb tisztelettel és megbecsüléssel viseltettek iránta.

Önagysága, erényeiben atyjának és nagyatyjának buzgó versenytársa, éppen abban az időben látta meg a napvilágot, amikor a kegyetlen Mars a legsúlyosabb háborús csapásokkal gyötörte hazánkat;²⁰ emiatt aztán kora ifjúságától, zsenge korától kezdve kénytelen volt a katonáskodásnak és a hadi mesterségnek szentelni magát, aminek folytán igen sok és jelentős bizonyosságát adta katonai jártasságának. Harmincnolc rendes csatáról számolhat be, ahol elismerésre méltóan harcolt, ezenkívül számos heget és sebhelyet mutathat, amelyeket a törökökkel és tatárokkal vívott gyakori párviadalokban szerzett; továbbá, mivel fiatal kora óta semmi veszedelemtől, semmi fáradalomtól nem riadt vissza a haza üdvéért, elnyerte atyja és nagyatyja legfőbb méltóságát is, majd egy ideig nagy dicsőségére a török hadseregben szolgált. Azt követően pedig, hogy a legjobb és legnagyobb Isten áldásával, az összes rendek önkéntes szavazatával a fejedelmi trónra emel-

16 A fejedelemnek nem ismerjük Bethlen Gábor nevű nagybátyját, viszont nagyapjának (mh. 1557 után) ez volt a neve, és számos adattal rendelkezünk arról, hogy a kettős királyválasztás után, az 1530-as és 1550-es évek között Ferdinánd ellen, a Szapolyaiak pártján lépett fel.

17 Bethlen Farkas (mh. 1590), a fejedelem apja.

18 Feltehetően az 1577. április 17-i lubiszewói csatára utal.

19 Polockot 1579-ben foglalták el Báthory István csapatai.

20 Bethlen Gábor születése évében, 1580-ban Erdély éppen nem állt hadiállapotban egyetlen másik országgal sem, Kovacsóczy a későbbi fejedelem ifjúkorának állapotait – amely éppen a tizenöt éves háború alatti időszakra esett – vetíti vissza.

ték, semmit sem tartott fontosabbnak, mint hogy könyörületesességének és jóságának korábbi hírét mindenki, még a legméltatlanabbak és a leggyarlóbbak előtt is igazolja.

Tudom, hogy Felségetek, Szentséges Király, és valamennyi szomszédos nép számára ismert, hogy milyen zavaros, szerencsétlen és meggyötört állapotban volt Erdély, amikor Őnagysága a kezébe vette a fejedelemség gyepőlőjét: olyannyira, hogy a sok vérszomjas, acéllal, fosztogatással, gyilkolással és gyújtogatással kegyetlenül pusztító nép tombolását mindenki csillapíthatatlannak hitte. Ő azonban hihetetlen bátorsággal és szerencsével rögtön megszüntette ezeket, és a számos hatalmas sereget, amelyek sokak erejével értek fel, óriási tehetségének és egyedülálló tapasztalatának köszönhetően az akarata előtti meghátrálásra kényszerítette; és tette mindezt olyan gyorsasággal és ügyességgel, hogy a polgárok nagy örömeikre egyszerre láthatták őt a fejedelmi trónra lépni és az országot az ellenségtől megszabadulni. Utána pedig a háborgó és egymással viszálykodó polgárok indulatait a legnagyobb óvatossággal és bölcsességgel szelídítette meg, hogy újra nyakukba vegyék az engedelmesség és egység igáját; a riválisait pedig, akiket örjöngésként hevített az irigység, nagy udvariassággal és hihetetlen kegyességgel kötelezte le. Néhányan viszont – különös módon – a kezdetektől fogva úgy szenvedtek a rossz természettől, mint valami szokatlan betegségtől, és nem szűntek meg a legsúlyosabb és legméltatlanabb rágalommal illetni Őnagysága nevét, aki viszont végtelen türelemmel elviselte őket, és sohasem vetemedett arra, hogy perlekedni kezdjen velük, ami egyébként is csak az asszonyokra jellemző; ehelyett arra törekedett, hogy bebizonyítsa nekik életének és tetteinek ártatlanságát, ami mindig is többet számított a bölcs férfiak szemében. Úgy vélte, hogy egy nagy fejedelemben semmi sem lehet dicséretre méltóbb, mint ha a méltatlanul rázúdított rágalommal közepette sem veszíti el a türelmét, és sohasem mulasztja el, hogy mindenki előtt nyíltan kimutassa jóságát és könyörületeségét azok iránt, akik hajlandóak jobb belátásra térni. A sajátjaival szemben pedig olyan igazságos hatalomgyakorlással, olyan szelídséggel, olyan kedvességgel, olyan könyörülettel és atyai jóindulattal viseltetett mindig, hogy egész életében csak is az ő javukra és hasznukra akart törekedni, és kizárólag arra az egy dologra figyelt, hogy alattvalói a hosszú és súlyos háborús megpróbáltatások után végre élvezhessék az áhított békét. Ugyanezt valamennyi szomszéd fejedelemtől, mindenekelőtt a Felséges Császárnál is kieszközölte egy szoros és szentséges szövetség megkötése révén,²¹ és most sem fontosabb a számára semmi, mint hogy az egyszer már megszilárdított béke örökre fennmaradjon, és a szárnyai alatt vallásos jámborságban, boldogan élhessen mindkét ország, és e kiváló fejedelmek gondoskodásának köszönhetően az egész keresztény világ

21 A II. Mátyás és Bethlen Gábor közötti első nagyszombati egyezményt 1615. május 6-án írták alá. Noha a fejedelmet a királynak alárendelő szerződés csak nagy jóindulattal tekinthető szövetségkötésnek, ebben az időszakban több szöveg is használja rá a *confederatio* kifejezést.

szerencsés és áldott legyen. Kizárólag ezt akarja Felségeteknél is elérni ezzel a követség-gel, semmi mást nem szeretne, mint hogy egy ilyen nagyszerű, hatalmas és istenfélő király jóakarátát megnyerje maga és az ügyei számára. Pontosán tudja, hogy milyen baráti érzülettel viseltetsz valamennyi keresztény fejedelem és nép iránt, hogy jószándékosat mindenkire ki akarod terjeszteni, hogy mindenkivel egyformán jót szeretnél tenni, ezért amennyivel közelebb esik az országaidhoz Erdély, annyival inkább bízunk benne, hogy övele és az ügyeivel szemben kegyesnek fogsz mutatkozni. Ismert dolog, Felséges Király, hogy az őseid tetteikben és dicsőségükben hírneves királyok voltak, akiknek a sikereiből talán csak az az egy hiányzott a teljes boldogsághoz, hogy nem volt alkalmuk mindenkivel szemben gyakorolt jóakarátuk és kegyességük nagy és fényes hírét elterjeszteni. Neked viszont most, oly hosszú idő után, különleges sorsodnak köszönhetően osztályrészül jutott, hogy kegyességod és jóságod díszét odatedd a címeik mellé, és ahogy ők felfegyverzett hadseregekkel, úgy te kegyességod és jóságod hírének elterjesztésével válj emlékezetessé az utókor számára. Ennek – mint hírlík – már a kezdetektől fogva biztos jelét adtad, amikor semmit sem tartottál fontosabbnak, mint hogy kegyességod és jóságod hírét messze földön is mindenki előtt ismertté tedd. Ugyanis, miközben ilyen nagy felségben és méltóságban foglalsz helyet, nem csak a tieidnek vagy kedves, hanem a külföldiek is valamennyien csodálnak, úgyszólván úgy tűnik, nem annyira tekintélyes és hatalmas királyi felség, hanem inkább az erényeid válnak díszére ennek a nagyszerű és dicsőséges országnak. Mindenesetre az embernek semmi sem inkább sajátja, semmije sem annyira közös Istennel, mint ha jót tesz másokkal. Ha ezt elveszed az égietől, az egész világegyetemet, ha a fejedelmektől, az emberi dolgok állapota omlik össze. Ki ne tartaná hát csodálatosnak – a te királyi emelkedettségű lelkedon kívül – azt az eléggé soha nem dicsérhető könyörületességet, aminek folytán még a fegyveresen legyőzött ellenfeleiddel szemben is kizárólag atyai érzülettel viseltetsz? Mekkora dicsérettel fog az égig magasztalni téged, nagyszerű király, még a késői utókor is? Hiszen amit mások fegyverrel, az emberi vér bűnös kiontása árán, rengeteg fáradtsággal és számtalan veszedelmen keresztül is éppen csak el tudtak érni, azt te nagyszerű lelked soha eléggé nem dicsérhető jósága révén valósítottad meg, a legádázabb ellenségeidet is megnyerve magadnak csodálatos szelídséggel és királyi könyörületességgel. Mennyivel inkább illik hát a méltóságodhoz, legkegyelmesebb király, hogy az erdélyieket és a fejedelmüket jóakarattal a kegyeidbe fogadd, és jóságosan átöleld ezt a népet, amely szomszédos az országaiddal, és mind hozzád, mind elődeidhez régtől fogva a legszorosabb kapcsolatok fűzik!

Nem is lehet szó semmiféle jogos megfontolásról, ami Felségeteket elriasztaná az én nagyságos fejedelmem közeledési szándékától, sőt inkább a legnagyobb és legsúlyosabb indokok ösztönzik annak elfogadására. Hiszen mindazzal, amivel a lengyel nép a kezdetektől fogva tartozik az erdélyinek és az erdélyi nép ennek az országnak, Felséged is

tartozik Őnagyságának és Őnagysága Felségednek, a hála és a régi kapcsolatok által kötelezve; amiként ugyanis senki emberfia nem bánthatja Felségeteket anélkül, hogy ezzel az országot és annak tekintélyét is megsértené, ugyanúgy Őnagyságának sem lehet ártani Erdély összes lakójának súlyos kára nélkül. A királyok és fejedelmek üdve mindig is összefonódott az alattvalóik üdvével.

Hogy milyen ősi és mintegy örökletes kapcsolat fűzi egymáshoz ezt a felséges királyságot és az erdélyi népet, az szerte a földkerekségen mindenki előtt ismert; úgy-hogy sem Szentséges Felségetek részéről, sem pedig Őnagysága részéről nem lehet azt soha megsérteni (amitől a legjobb és legnagyobb Isten őrizzen!), különben igen nagy és súlyos veszedelem támadna. De Őnagyságának a személye sem kelthet ellenszenvet Szentséges Felségetekben semmilyen módon, hiszen hírneves ősoktól született, közismert a hadi bátorsága, hősi jelleme és a dolgok intézésében tapasztalt folyamatos szerencséje; továbbá olyan ember, aki mind a barátait, mind az ellenségeit meg tudja nyerni ésszel vagy erővel; a béke nagyszerű művészetében pedig annyira jártas, hogy ezen a téren mindenki iránt a legmegértőbbnek tűnik. Ő a haza helyreállítója és ékesítője, a legnagyobb becsben álló művészetek és a bölcs emberek kedvelője, a vele egyenrangú szomszédaival becsületes, a nagyobbakkal engedelmes, végül pedig a lehető leginkább törekszik rá, hogy mindenkinek egyformán a tetszésére legyen.

Úgy igazságos tehát, Szentséges Király, hogy egy ilyen, ennyire kiváló jellemű fejedelmet Felségetek is jóságosan a kegyeibe fogadjon, és ahogy elődeid, ezek a hírneves királyok mindig pártfogásukkal tüntették ki a mi népünk fejedelmeit, úgy az én fejedelmem is ilyen lelkületet és jóakaratot ismerjen fel Felségetekben. Őnagysága is ígéri, hogy (látva Felségetek iránta való jóságát) egész életében minden, őszinte jó szándékhoz és szolgálatkészséghez illő dolgot meg fog tenni értünk, Felségetek dicsőségéért és ezért az országért.

Szabó Ádám fordítása

Bethlen Gábor levele a cseh direktoroknak

(Gyulafehérvár, 1619. augusztus 18.)

A már több mint egy évvel korábban a Habsburg uralom ellen fellázadt cseh rendek kormányzatát Bethlen Gábor ebben a levélben értesítette arról, hogy elhatározta: megindítja csapatait és megsegíti őket. Döntésében jelentős szerepet játszott a levélben nem szereplő hír, amelyet követe hozott Prágából, hogy ti. a cseh rendek Habsburg II. Ferdinándot letéve a trónról új királyt akarnak választani és utalásokat tettek arra, hogy Cseh- és Magyarországnak hasznos lenne továbbra is egy király alatt lennie.

A levél nyilvánvalóan nem a nyilvánosságnak íródott, ezért a háború legitimitációjára nem igazán fordít sok figyelmet, sem a konfliktus gyökereit, sem a konkrét célokat nem részletezi, a béke helyreállításán kívül. A későbbi írásokkal ellentétben ez még kizárólag a fejedelem saját szempontjait közvetíti, nem is hivatkozik a Magyar Királyság rendjeire. Ellenkéntben Bethlen Gábor más, szélesebb közönség számára készített manifesztumaival, mégis ez a szöveg jelent meg viszonylag sok változatban, a latin mellett több német kiadást, de még holland fordítást is ismerünk. A Fényes Portával kapcsolatos, viszonylag nyílt megjegyzések lehetővé tették császárpárti felhasználását is, de magát a tényt, hogy a fejedelem kiáll a csehek ügyéért, a Habsburg-ellenes tábor is örömmel üdvözölte, így olyan kiadványt is ismerünk, amely egy, nyilvánvalóan ahhoz az oldalhoz kötődő nyomdánál jelent meg.

Tekintetes és nemzetes urak, szeretett barátaink, készséges szolgálatainkat ajánljuk! Minden jámbor és derék embernek méltán óhajtania kellene, hogy a Csehországban kitört zavargásokra – amelyekről bizonytalan, ám határozottan és teljesen eltérő úton terjedő híresztelésekből értesültünk – a szomszédos fejedelmek már kezdettől fogva annyira odafigyeltek volna, hogy mi e távol eső területen annak a virágzó országnak ne feldúlt és zavarok közé jutott, hanem békés állapotáról szerezzünk tudomást.¹ Minthogy pedig attól az időtől kezdve sem Ferdinánd király² szelídségére, sem más fejedelmek békeszerető gondosságára nem tudtunk úgy hatni, hogy ezt a keresztény világ közepette föllángolt ártalmas tűzvészt ismét kiolthatták, vagy más módon megfékezhetnék volna, hanem ellenkezőleg, mindenki előtt nagyon is világos és ismert dolog, hogy mindkét fél egyre elkeseredettebbé vált a másik ellen, és az elharapódzó tűzvész mind nagyobb erejűvé vált. Ezért akármelyik józan belátású ember megítélheti, hogy illik-e nekünk a kereszténység ilyen zűrzavara közepette – amely egyre biztosabb és kétségbevonhatatlanabb bajjá terebélyesedik – tétlenül ülnünk és ezt a tűzvészt nyugodtan szemlélnünk, vagy inkább fegyvert kellene fognunk avégett, hogy a gyakran említett tűzvészt megfelelő, hatásos eszközökkel elcsitítsuk és kioltssuk.

Mivel pedig a mi hön szeretett hazánk és országunk szinte a török császár³ torkában van – aki a hevesen háborgó tenger hullámaihoz hasonlóan sohasem sző békés terveket, hanem a keresztények között támadt legkisebb viszályt is állandósítani és megerősíteni igyekszik, különösen most, amikor sem Ázsiában, sem Perzsiában nem visel hadat, s jól tudja, hogy a mi háborúnkat és veszedelmünket kivéve nincs Európában egyetlen háború, egyetlen veszély sem –, ezért, hogy ezekbe a vele szomszédos tartományokba való ellenséges betörések és fosztogatások ellen különleges óvintézkedések tétessenek, és ő minden erre szolgáló lehetőségtől megfosztassék, valamint hogy mindenütt békésebb és nyugalmasabb állapot legyen teremthető, két szempontot tartunk megfontolandónak.

- 1 A harmincéves háború első szakaszaként közismert csehországi felkelés 1618. május 23-án kezdődött, két császári tanácsosnak és titkáruknak a prágai vár ablakán való kihajtásával. Az időközben eltelt, valamivel több, mint egy év harci cselekményei váltakozva hozták a cseh rendek, illetve II. Ferdinánd csapatainak sikereit.
- 2 Habsburg II. Ferdinánd (1578–1637), 1618-tól cseh és magyar király, 1619 augusztusának végétől német-római császár.
- 3 II. Oszmán (1604–1622) 1618 februárjától az Oszmán Birodalom szultánja.

Először: hogy hogyan tudnánk megszerezni a béke és egyetértés megőrzése mellett a török császár kegyes jóindulatát.

Másodszor: hogy megvizsgálhassuk álláspontotokat, szándékotokat és azt, hogy milyen érzellemmel viseltetek irántunk.

Miután tehát a nagyon jóságos és hatalmas Isten segítségével és akaratával két lehetőség megadatott számunkra: hozzánk küldött leveletekből augusztus 14-én irántunk tanúsított jóindulatotokat olvastuk ki, a Portáról pedig ugyane hó 17-én arról értesültünk, hogy minden reményünket és várakozásunkat felülmúló módon a jóváhagyását és támogatását nyertük el a kereszténység ügyét érintően. Ezekkel megalapozván a dolgot és döntést hozva, bármennyire próbálnának is attól eltéríteni a Habsburg-ház, a római pápa⁴ és hívei nagy tekintélyükkel és hatalmukkal, győz bennünk az Isten becsülete iránti buzgalom és a ti irántunk tanúsított bizalmatok, amelyet Markó vajdánk⁵ révén közöltetek velünk, és amelyet illő tisztelettel fogadunk, és amely arra ösztönöz bennünket, hogy a jóságos és hatalmas Isten nevében seregünket késedelem nélkül indítsuk útnak. Úgy tervezzük, hogy ha ezt netán Magyarországon feltartóztatnák is – amit egyébként alig hiszünk –, szeptember folyamán Morvaország határára érkezünk.

Barátilag arra kérjük méltóságos uraságotokat, hogy közben véletlenül se bocsátkozzatok tárgyalásokba az ellenséggel, hanem teljes erővel védjétek személyeteket és vagyontokat, a mi jövetelünket pedig – amellyel nem késünk – biztosan és csalhatatlanul reménykedve és bizván bizva abban, hogy ha őszintén egyetértve és tiszta, becsületes szándékkal egyesítjük erőinket, az ellenséget a kívánt módon könnyűszerrel legyőzzük. Alázatosan kérjük az Istent, hogy szívünk buzgó kívánságára ez minél tökéletesebben és szerencsésebben sikerüljön. E nagy fontosságú feladatot illető többi körülményről szeretett hívünk, Hatvani István⁶ fog benneteket bővebben, világosabban és részletebben tájékoztatni utasításunknak megfelelően, akitől mostani levelünket is kézhez kapjátok. Szeretettel ajánljuk öt valamennyiünkkel együtt uraságaitok szilárd bizalmába, és mindannyiótoknak szívből kívánunk minden vállalkozásokban sikert, továbbá tartós egészséget.

Kelt Gyulafehérvárt, 1619. augusztus 18-án.

Méltóságos uraságaitok odaadó híve,

Gábor, Erdély fejedelme

Kenéz Győző fordítása

4 V. Pál (Camillo Borghese, 1552–1621) 1605 óta római pápa.

5 Marcu Cercel (1580 körül–1629 előtt), a magyar nyelvű forrásokban Markó vajda 1600 júliusa és szeptembere között moldvai vajda, 1619-ben Bethlen Gábor diplomatája Prágában.

6 Hatvani István (†1625/1626) Bethlen lengyelországi, későbbi velencei megbízottja. A dési sókamara igazgatója.

Bethlen Gábor körlevele a „Fátrán és Dunán túli” vármegyékhez

(Debrecen, 1619. szeptember 12.)

A fejedelem hadai 1619 augusztusában indultak el a magyarországi hadjáratra, mint ez a dokumentum is jelzi, az Erdélyhez legközelebb lévő területekről több előkelő úr meghívását követve. Az első sikerek között szerepelt, szeptember elején, Kassa meghódoltatása, még a fejedelem távollétében. Az alábbiakban olvasható körlevél ennek tudatában íródott, azzal a céllal, hogy a már Bethlen mellett magukat elkötelező területektől nyugatra fekvő vármegyéket is csatlakozásra bírja. Ugyanezen a napon született egy körlevél egyes magyarországi főurak számára is (lásd nr. 6.) A fejedelem először jelzi, hogy megpróbált megfelelni a magyar királlyal kötött szerződésének (amelynek kudarca nem az ő felelőssége), aztán a csehek meghívására, a magyar katonákat Csehországban a császár oldaláról ért atrocitásokra, illetve a magyarországi katolikus papságnak a vallásszabadság elleni fondorlataira hivatkozva közli, hogy elfogadta az őt segítségül hívók felkérését. Céljaként egyedül a békesség helyreállítását jelöli meg, saját bevallása szerint hadakozásának motivációja tehát ebben az esetben már egyértelműen a magyar rendek érdekeinek védelme.

A „kiáltvány” szövege először a 19. században jelent meg nyomtatásban, 1619-ben kéziratos példányokban terjedt, a nádori körlevelekhez hasonló módon. Annak ellenére, hogy nagy számban állíthatták ki, jelenleg egyetlen, a fejedelem sajátkezű aláírásával rendelkező, eredeti példányt ismerünk, Bars vármegye levéltárából.

Gabriel Bethlen, Dei gratia princeps Transsylvaniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes. Illustrissimi, illustres, spectabiles, magnifici domini, generosi, egregii ac nobiles, amici nobis honorandi. Post salutem, servitiorum ac benevolentiae nostrae paratissimam commendationem. [Bethlen Gábor, Isten kegyelméből Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura és a székelyek ispánja. Méltóságos és előkelő, tekintetes, nagyságos, nemzeti, vitézlő, nemes urak, őszintén kedvelt barátaink! Üdvözlötünket küldjük, legkészségesebb szolgálatunkat és jóakaratumkat ajánljuk.]

Ha oly emberek között kellene ez szomorú panasszal való írásunkat bocsátanunk, kik hazánk és nemzetségünk között eddig forgott és most is nehéz veszekedésben forgó állapotunknak értői és tudói nem volnának, ugyan sok papírosra is férhető írásunkkal kellene azokat megmagyaráznunk. De mivel ki-ki mind az maga nyavalyájának másnál inkább érzője, és mi is, kik az Úristennek minden ez világi áldási felett legdrágábbnak, jobbnak az szép békességet tartjuk, becsüljük, kinek keresésében, erősítésében minden szomszéd országok tudására, ez szeglet földekről, melyet Isten Őfelsége tisztünk s gondviselésünk alá adott, hasznosan és dicséretesen munkálkodtunk, örömesben és nagy kedvesen most is megszerzett békességünkben országunkbeli híveinkkel veszteg nyugodtunk volna, és egyebek nyavalyájának magunk bátoros maradásával csak távol hallói lehetünk, ha minden színmutatás nélkül az tiszta és nyilvánvaló igazság és méltó igaz okok, kiket jelentünk, erre nem kényszerítettek volna.

Elsőben: hogy hadaink készítésére és segítség adására, mióta az Csehországnak támadása és igyekezete napról napra ennyire hatalmazott,¹ sok úttal és sok móddal Őfelsége² tisztviselőjétől szorgalmaztattunk az confoederationak [egyezménynek]³ tartása szerint, melyre mikor kedveskedő jóakarattal ajánlanók magunkat,⁴ ez alatt találkoztak olyak az Őfelsége birodalmában főtisztviselői közül, kik magunkat is rút illetlen

1 Uralás az 1618 májusa óta folyó cseh felkelésre.

2 Habsburg II. Ferdinánd (1578–1637), 1618-tól cseh és magyar király, 1619 augusztusának végéig német-római császár.

3 A II. Mátyás és Bethlen Gábor között 1615. május 6-án kötött első nagyszombati egyezmény valóban előírja, hogy szükség esetén az erdélyi fejedelemnek meg kell segítenie a magyar királyt. Noha a fejedelmet a királynak alárendelő szerződés csak nagy jóindulattal tekinthető szövetségkötésnek, az 1620-as évek fordulóján több szöveg is használja rá a *confoederatio* kifejezést.

4 1619 első felében Bethlen valóban tett ilyen ajánlatot Dóczy András felső-magyarországi főkapitányon keresztül, nyilvánvalóan arra számítva, hogy azt a magyar király úgysem fogja elfogadni.

szókkal fenyegettenek; akármely ártatlanul és igazán is viselnők az frigytartásból Őfelségéhez magunkat, el volna bizonyosan végezve, vagy egy, vagy más úton hamar való napon veszedelmünkre kellene lenni.

Mely szókat mi elsőbben semminek tartván, Őfelsége segítségére azon szeretettel készítettük hadainkat. Azonközben csak ez napokban concurráltak [egyszerre előálltak] ilyen három okok: hogy az csehországiaktól is állapotjokról megtaláltattunk; annak felette, hogy az mely magyar vitézek Őfelsége jó hírére, nevére, fizetésére segítségül mentenek volt, contra jura gentium [a népek jogával ellentétes módon] az maga hadaitól plusquam lycaonica crudelitate [a Lükaónét is felülmúló kegyetlenséggel] levágtattanak nagyobb részint;⁵ harmadik: hogy az religiók libertásának [a vallásszabadságnak] az bécsi pacificatio [béke] szerint nem akarván helyt adni,⁶ az magyarországi clerus [papság] sok helyeken mind szóval, írással nyilvánvaló sok fenyegetésekkel éltenek minden rendek között, hogy nemcsak az religióknak szokott libertását akarnák turbálni [megzavarni], sőt fő-fő patrónusokkal, városokkal is ki tudja, mit akarnának művelni. Mely fenyegetések miatt sokaknak rémulése, sőt desperatiója [kétségbe esése] következvén, lakóhelyünkben az Fátrán innét való sok tekintetes uraktól, fő és nemes rendektől s egyéb állapotbeli, nemzete, hazája és az közönséges megmaradásnak szerető emberitől találtattunk meg, hogy az mi édes nemzetségünk, akár az egész keresztység közt ilyen veszedelmes állapotot ne akarnánk csak hivalkodó szemekkel távol nézni, holott volt volna olyan idő, hogy Őkegyelmek minket háborgatóink ellen megsegítettek,⁷ mi is ilyen ártalmasan serkedező és nagyobb veszedelmek hozható indulatokban mutatnók mindenképpen szent egyezésre és hasznos békességre vezérlő gondviselésünket.

Mely intéseket és megtalálásokat őkegyelmeknek mind magunkért, s mind őkegyelmekért nemcsak méltónak, hanem ugyan szükségesnek is ismervén azelőtt segítségre elkészített és mind csak fizetett hadainkat többítvén, magunk is ennyi megtalálásra lakóhelyünkben kijebb indultunk, nem egyéb okért, hanem hogy efféle megsebhedett és egymástól megidegenedett szíveket, elméket jó tanácsainkkal, intésünkkel, kik annak engedni akarnak, minden religio persecutiója [vallás üldözése] nélkül, egymás-szeretetre hozhassunk és az veszededő rendek közül minden akadályos dissensiókat [viszá-

- 5 Lükaón árkádiai király volt, aki Zeusznak egy lakomán emberhúst szolgált fel, hogy próbára tegye mindentudását. Egy császári zsoldban álló magyar egységet Charles Bonaventura de Longueval, Buquoy grófja, a császári csapatok fővezére fegyelmi vétségek és lázadás miatt valóban kivégeztetett 1619 első felében.
- 6 Az 1606-os, Rudolf magyar király és a Bocskai István által vezetett magyar rendek között született bécsi béke legfontosabb rendelkezései között voltak a vallásbékére vonatkozó pontok.
- 7 Utalás az 1616-os válságra, amikor Homonnai Drugeth György támadása ellen Bethlen Gábor segítséget kapott magyarországi támogatóitól.

lyokat] az szabados conscienciáknak [lelkiismeretnek] sérelme nélkül, jó módok alatt tollálni [megszüntetni] igyekeztvén, egy egyenes aequabilitast [egyenlőséget] állíthasunk helyre.

Ilyen jó szándékunkban és igyekezetünkben noha minekelőtte magunk birodalmából hadainkkal kiérkeztünk volna, jó idején itt az egész felföldön sok tekintetes urak, vitézlő rendek, kerített és mezővárosok nemzetünkhöz és keresztyéni vallásunkhoz való buzgóságukból declarálták [nyilvánították] magukat; de mivel az complanatio [elsimítés] és szíveknek, elméknek egyezsére való hozása nemcsak azt az részét illeti Magyarországnak, sőt oda fel is mind Fátrán, Dunán túl való földeken hasonló, vagy sokkal több s nagyobb bántásukat értjük, halljuk minden rendeknek; ugyan az őkegyelmek tetszésekből kész hadainkkal idefelé semmit nem mulatván, tovább való fáradságunkat is nem szánjuk, hogy Isten kegyelmességéből mindenütt egész nemzetünknek megbántódott állapotukat éppen állíthassuk helyére. Intvén szeretettel minden rendeket, nem hogy ez mi indulatunk felől valami idegen gondolattal lennének, de valakik ilyen szent igyekezetünkben, úgymint magunk édes nemzetünknek s mind mellette való szomszéd országoknak felháborodott állapotának lecsendesítésében velünk együtt akarnának érteni, sub publica assecuratione [nyilvános biztosítékként] írjuk mindeneknek személy- és religioválogatás nélkül, hogy minden úri, fő és vitézlő rendek bátorságosan és egyenlő értelemre magunk személye mellé jöhetnek és jöjjenek mindenütt és mentől hamarébb, holott magunktól ez indulatoknak több és bizonyos fundamentumokkal való circumstantiáit [alapokkal bíró körülményeit] megértvén, megmaradásáról és csendes állapotáról édes hazánknak, nemzetünknek mentől hamarébb provideálhasunk [gondoskodhassunk]. De az mi assecuratiónk [biztosítékunk] azoknak való, kik sem végházakban, sem egyéb helyeken ellenkező fegyvert ilyen szent igyekezetünkben nem mutatnak. Mert valakik ellenkezni találtak, vagy magukat az velünk való meggyesülésből kivonsszák, azokról mind most, s mind ezután kegyelmetekkel egyetemben úgy gondolkodhatunk s végezhetünk, mint az közönséges jónak nem jó akaróiról, kikre naponként méltó gondviselésünknek is kellek lenni kegyelmetekkel. Éltesse Isten nagy jó egészségben kegyelmeteket. Datum ex castris nostris ad oppidum Debrecen positis, die 12. Septembris anno Domini 1619. [Kiadtuk Debrecen mezőváros melletti táborunkban, szeptember 12. napján, az Úr 1619. évében.]

Amicus benevolus [Jóindulatú barátja],

Gabriel princeps manu propria [Gábor fejedelem saját kezével]

Bethlen Gábor levele a nyugat-magyarországi főuraknak

(Debrecen, 1619. szeptember 12.)

A nr. 5. alatt közölt, vármegyéknek szánt körlevéllel egy napon Bethlen Gábor egyes, a területeitől távolabb fekvő birtokokkal rendelkező főuraknak is küldött levelet, amelyben csatlakozásra szólította fel őket. Ebben a „kiáltványban” nagyobb súlyt kapott a fejedelem azon érve, hogy a Habsburg házzal való korábbi kiegyezési kísérletei a dinasztia hibájából vallottak kudarcot – egyebekben a legitimációs diskurzus nem hoz újdonságot a vármegyéknek küldött körlevélhez képest, amelyet ennek mellékleteként eljuttatott a címzetteknek.

A levél először 19. századi forráskiadványokban látott napvilágot nyomtatásban, két különböző címzettnek küldött, azonos szövegű változatban, addig csak kéziratos példányai voltak. Mindkét főúr, Révay Péter és Illésházy Gáspár protestáns; de nem tudjuk, hogy a valószínűsíthetően számos többi címzett is kizárólag ebből a körből került-e ki.

Gabriel Bethlen, Dei gratia princeps Transsylvaniae [Bethlen Gábor, Isten kegyelméből Erdély fejedelme], stb.

Spectabilis ac magnifice domine, amice nobis observandissime, salutem et servitorum nostrorum paratam commendationem. [Tekintetes és nagyságos uram, nagyra becsült barátunk, üdvözetünket és szolgálatunkat ajánljuk.] Mennyi sok szorgalmatos fáradtságunkkal, költségünkkel és búsulással, s teljes gondviselésünkkel egész hat

esztendőik forgásában fejedelemségünkben igyekeztünk az mi édes hazánknak és nemzetségünknek békességét felállatni, megerősíteni, méltán csudálkozhatik akárki is rajta, az ki mostan ilyen nagy változást kezd hallani természetünkben, hogy az kik eddig az szent békességnek authori és fautori [szerzői és támogatói] voltunk, most fegyvert fogván kezünkben, ellenkező dolgokat láttatunk cselekedni, kinek sok rendbéli okait, circumstantiáit [körülményeit] ha elő akarnók számlálni, igen sok papyrosra való írás kellene hozzá. De kevés szóval: valamennyiszer való frigykötésünk és annak erősítésére diplomák [okmányok] cserélése forgott közöttünk az austriai házzal, ugyanakkor mindjárt sokkal bizonyosabb látható jeleit mutogatták, azt tapasztaltuk mi is, az frigy ellen mind titkon, s mind nyilván való ellenséges practikájoknak [cselszövésüknek]; melyet noha nyilván tudtunk s megtapasztaltunk, de tűréssel, hallgatással, Istenben és igazságunkban való bizással töltöttük időnket. Ezenben, mivel az religiók persequálásáért [a vallások üldözéséért] Csehországot immár másfél esztendőtől fogva veszedekni tudtuk Őfelségekkel,¹ Magyarországon is azon persecutióban [üldözésben] napról napra, valahol módjok volt, mind papok, jésuiták és az jésuitáknak faveáló [jezsuitákat támogató] nagyurak előbb-előbb menvén, jövendőre mind az religiók dolgából, s mind egyéb költött practikás [fondorlatos] bosszúból, nekünk is megírták, mely szörnyű ártalmas szándékkal voltanak mind urakhoz, városokhoz és vármegyéken mi vallásunkon levő fő főrendekhez, melyet eszekben vevén minden rendek, nem akarván az veszedelmet fejekre várni, az Fátrán innét való böcsületes keresztyn urak, fő főemberek közül nagy sokan lakóhelyünkben megtaláltak, hogy ha Őkegyelmek ennek előtte ellenségünk ellen fegyvert fogtanak volt mellettünk, mitőlünk is azt kíváná az háladatosság, ilyen szükségekben hűtök szabadsága mellett segítenők meg.

Ez idő alatt minden minden dolgoknak mindenütt, a holott illet, mi is, és kívántott, jó fundamentumot [alapot] vetvén, és bizonyos assecuratióknak [biztosítékunk] lévén, Isten segítségéből fizetett hadainkkal megindulván, még országunk szélére ki sem érkezünk, mikor az felföldön minden rendeknek szíve nagy buzgósággal ez dologban megindultatván, az észvesztő és zűrzavarcsináló embereket emendálni [javítani] kezdettek.² Kire nézve magunknak is itt ezen az földön semmi akadályunk és mülátásunk nem lévén, közönséges tetszésből ugyanazon feljül megírt zűrzavarnak complanálására [itt: lecsendesítésére], mint az nemes vármegyéknek való írásunkból megtetszik, tovább való fáradságunkat sem szánjuk. Kegyelmedet, mint nemzetségének, hazájának igaz jóakaró fiát szeretettel inteni jó idején akarjuk, ilyen jó igyeke-

1 Utalás az 1618 májusa óta folyó cseh felkelésre.

2 Ez talán arra utalhat, hogy Dóczy András felső-magyarországi kapitányt Kassa átadásakor fogságba vetették.

zetünkben édes hazánk megmaradására és örök csendességére ne találtassék utolsónak lenni, hanem úri állapotja s értéke szerint, az mennyivel nagyobb hivatalja vagyon Istentől, mind jó intésével, tanácsával, példaadásával és az hol kívántatik, ez dolognak ellenségi ellen fegyverfogással is mutassa hasznos forgolódását. Melyet Isten ő szent felsége is kedvesen, egész nemzetiségünk háladatossággal, mi is kegyelmedtől barátságosan vehessünk. Éltesse Isten jó egészségben kegyelmedet. Datum ex castris nostris ad Debrecen positis die 12. mensis Septembris anno Domini 1619. [Kiadtuk Debrecen mezőváros melletti táborunkban, szeptember 12. napján, az Úr 1619. évében.]

Gabriel Princeps manu propria [Gábor fejedelem saját kezével]

A kassai gyűlés határozatainak preambuluma

(Kassa, 1619. szeptember 21.)

Nem sokkal Bethlen Gábor támadásának megindulása és a debreceni „kiáltvány” (nr. 5.) kiadása után a fejedelem párthívei Kassán gyűlést tartottak. Noha az itt kiadott végzésekben az eseményre mint az országlakosok három rendje általános gyűlésére hivatkoznak (az egyházi rend kihagyásával), világos, hogy azon már csak az idő rövideje miatt sem vehetett részt más, mint a fejedelem kelet-magyarországi támogatói. A végzések preambuluma mindenesetre első, általánosságokban mozgó megfogalmazása azoknak az érveknek, amelyeket majd a novemberben összeülő pozsonyi országgyűlésen fejtenek ki részletesen.

A végzésekből nyomtatott verziót nem ismerünk, noha az irat követi az országgyűlések végén kiadott uralkodói dekrétumok formai jegyeit, ezeket pedig a korszakban már minden esetben meg is jelentették. Különlegessége, hogy nyelve, az országgyűlési végzések általános gyakorlattával szemben, magyar (kivéve a Bethlen Gábor nevében fogalmazott (itt nem közölt) rövid latin bevezetést). A szöveget Szepsi Laczkó Mátyé krónikája őrizte meg, első másfél bekezdése a lőcsei levéltár kéziratos *diactalia*-anyagában is fennmaradt.

Nyilván vagyon előttünk, kegyelmes urunk, mind Isten s mind e világ előtt, mely nehéz ítéletet viseljenek azok, kik az országnak régi szabadsága és szokott, megörögzött törvénye szerint szabadon választott fejedelmökre, koronás királyukra ok nélkül támadnának. De viszontag mikor a subditusok [alattvalók] is a fejedelmektől és királyoktól nagy ártatlanul külső szép szabadságukban, jó rendtartásokban, mentől inkább pedig lelkiesmereteknek tiszta szabadságában megbántatnak, háborgattatnak, különben elejét nem vehetvén: igaz igyök láttatik, ha ők is az olyan előttökjáróknak nem kezdenek engedelmességet praestálni [mutatni], és mind hitek, s mind külső szabadságok helyére állításáért illendő gondviselésüket mutatják hazájukhoz és posteritásukhoz [utókorukhoz]; holott noha a fejedelmek közönséges tisztet viselnek, de ha az országnak törvényéhez kötelességüket meg nem tartják, csak emberek és egy személyek lévén, egymás után a törvények őrizése nélkül minden jó rendtartások és az országok boldog állapota mind fölforgattatnak.

Mi is annak okáért, hogy ez mostani indulatunk miatt azok közébe ne számláltassunk, kik ok nélkül bontogatnák hazánknak szép békességes állapotát, és ezt a terhes gondviselést csak nyughatatlanság miatt vettük volna fel, támadozással, pártolkodással kárhoztatnánk ellenkezőinktől. Mely igyünkben, hogy vagy Őfelsége,¹ vagy közel való szomszéd országok előtt sok szóval igazítsuk dolgunkat, szükségesnek nem ítéljük. Mert valaki esmérte, tudta állapotunkat, ha közöttünk járt vagy tudakozta dolgainkat, különben nem találta, szemeivel láthatta, füleivel hallhatta; nem tudjuk, ha valami régen ellenünk praeconceptum odiumból [korábban fogant gyűlöletből] és bosszúállásból, avagy csak a religiónak disparitása [a valláskülönbség] miatt, nemhogy az Őfelsége tisztviselői és a római valláson való papi rendek, a bécsi pacificatio [békekötés]² után absque discretione religionis [a vallásra való tekintet nélkül] egyenlő becsülettel, tisztek osztogatásával látogatták volna hazánknak tős, gyökeres, érdemes fiait; de inkább sok hamis vádolásokkal terheltevé a clerustól és velük egyetértőktől, oly veszedelmes suspiciókban [gyanakvásokban], gyalázatos állapotban forgottak, hogy édes hazánkban a haza becsületes fiai nem különben, mintha számkivetésben éltenek volna.

A religiónak dolgában penig sok ecclesiákból, többekből prédikátorainkat deturbálván [elűzvé], diplomokat elvétetvé, ahol magukat meghagyták, jövedelmüket elcsipdesték, kikről a tavalyi ország gyűlésében judex curiae [országbíró] uramtól³

- 1 Habsburg II. Ferdinánd (1578–1637), 1618-tól cseh és magyar király, 1619 augusztusának végétől német-római császár.
- 2 Az 1606. június 23-án Rudolf magyar király és a Bocskai István vezette magyar rendek között kötött bécsi béke.
- 3 Az 1618. májusi országgyűlésen az addigi országbíró, Forgách Zsigmond, megkapja a nádori címet, helyette a hivatalt Homonnai Drugeth György veszi át.

authentice protestatoriát [hivatalos tiltakozást] is vettünk jövendőre, aperte [nyíltan] ez elmúlt gyűlésben⁴ derekas és nyilván fegyverrel való persecutióval [üldöztetéssel] fenyegettettünk. Mely nyomorult és keserves állapotunkban csaknem desperálván [két-ségbe esvén] egyébüvé confugiálni [menekülni] nem tudtunk, hanem Felségedet mind magunk szerelmes nemzetéből való kegyes fejedelemnek, mind a közönséges igazságnak szeretőjének tudván lenni, nagy bizodalommal folyamodtunk a Felséged kegyelmes patrociniumjához [védelméhez], és hívtuk s kívántuk ilyen igyünkben segítségünkre jöni, nem különben, mint Jephthát régentén.⁵ Nem azért, hogy vagy a római, vagy más religiókat persequáljunk [üldözzünk], hanem hogy nekünk is, mind in exercitio religionis [a vallás gyakorlásában], mind külső előmenetelekben és mindenekben szabadságunk restituáltassék [helyreálltassék].

Hívtuk pedig és obtestáltuk Felségedet [esedeztünk Felségednek] nemcsak régen Erdéllyel való confoederatióknak [szövetségünk] szerint, hanem hogy mi is, ennek előtte Felséged aemulusi [ellenségei]⁶ ellen országul fegyvert fogtunk és oltalommal voltunk, mostan ilyen igyünkben hasonló jóakarattal várhatjuk Felségednek. Mely kívánságunkra és hivatalunkra hogy Felséged kegyelmesen accedált [ráállt], és mind maga méltóságos személyében, s mind becsületos híveivel, számos hadaival, vitézivel kifáradott és már a magunk szép egyezsége után is vér nélkül ilyen szép progressus [siker] engedtetett, Istenünknek szent nevét nagy hálaadással dicsérjük érette és Felségednek minden időben alázatos hűséggel, igaz hálaadó szolgálatunkkal meg igyekezzük szolgálni.

Hogy pedig ilyen igaz igyünknek promoteálásában [előmozdításában] Istennek segítségéből Felségeddel egyetemben jobb móddal progrediálhassunk [léphessünk előre], egyenlő szívből és szabad akaratból, szeretetből Felségedet fejünk-ké, előttünkjárónkká és fő gondviselőnk-ké választottuk, adván országunk teljes hatalmát Felségednek mostani végezésünk szerint végig ebben ez állapotunkban előmenni; kiben hogy az Úristen Felségedet minden kívánatos jó szerencsékkel megáldja, ellenségétől megoltalmazza, azokon velünk diadalmassá tegye, megromlott szabadságunknak és édes nemzetünknek régi jó hírének-nevének lehessen helyreállatója és oltalmazója; melyekért Ő Szent Felségét szívből való ájtatos könyörgésünkkel is imádjuk.

4 Az 1619 májusától augusztusig ülésező pozsonyi országgyűlésen.

5 Jefte Izrael bírja volt. Az utalás némileg meglepő, mert a bibliai történet szerint Jefte – miután testvérei elűzték és Tób földjén telepedett le – gyűlevész hadak élén portyázott, amíg Gileád vénjei el nem hívták az ammóniak elleni háborúhoz, megígérvén neki, hogy országuk uralkodójává teszik (Bír 11,2–8).

6 Megjegyzés a krónika kéziratának margóján: „mint Homonnai és a több praktikások [összeesküvők]”. Homonnai Drugeth György (1583?–1620) felső-magyarországi katolizált főúr, 1610 óta főkamárás, 1616-ban megpróbálta Bethlen Gáborral szemben megszerezni az erdélyi fejedelmi címet.

Bethlen Gábor levele III. Zsigmond lengyel királynak

(Vári, 1619. október 7.)

A Bethlen Gábort uralkodása kezdetétől ellenszenvvel kezelő, Habsburg-rokon lengyel királynak írott levél az 1619-es magyarországi invázió leghosszabb olyan indoklása, amely a fejedelem nevében jelent meg. A III. Zsigmond (1566–1632, uralkodott 1587-től) 1619 szeptemberének közepén küldött, fenyegető hangú levelére írott válasz elég nagy teret szentel annak is, hogy megmutassa: Erdély képes lenne ellenállni egy esetleges, abból az irányból érkező támadásnak. Az általánosabb, a magyarországi hadjárat legitimitációját szolgáló rész érvei nagyrészt megtalálhatók a magyar rendek nevében kiadott *Ordinum Regni Hungariae responsumban* is (lásd nr. 9.), ám azok itt kiegészülnek a Bethlennel kapcsolatban számtalanszor előkerülő diskurzív elem, a törökösséggel való megvádolás feje tetejére állított változatával is, hiszen ebben a verzióban a Habsburgok szöveteznek az oszmánokkal a magyarok kiirtása végett. Ennek ellenére az erdélyi fejedelem nem tagadja azt sem, hogy a szultánnal engedélyeztette hadjáratát, sőt, megpendíti, hogy az oszmán uralkodó sajátjának tekinti a magyarokat ért sérelmeket.

Az oszmán hatalomhoz fűződő viszony kettősségét szépen illusztráló levél a korszakban nyomtatásban nem jelent meg, de kéziratban az udvari nyilvánosság keretein belül terjedt, 19. századi kiadásának alapja egy, a bécsi udvarba eljutott másolatából készült és más Habsburg főhercegeknek továbbküldött kópia.

Felséges király!

Királyi Felséged követétől fenyegető hangú, érdemeim vagy várakozásom ellenére sok méltatlankodással teli levelet kaptam,¹ amelynek kellemetlen voltát semmi más nem menti előttem, mint az, hogy Felséged (ha ugyan ez méltán mentségéül szolgálhat egy királynak) sem az okát, sem a célját nem ismeri ennek a megmozdulásnak. Azt írja Felséged, hogy én néhány hitvány személy felbujtására Magyarország jogarát akarom erőszakkal magamhoz ragadni. Tudja meg Királyi Felséged, én soha nem ragadtatom magam olyan örültségre, hogy szabad országban a rendek jogának és kiváltságainak megsértésével törekednék uralomra jutni, főként olyan körülmények között, amikor Csehország és egész Magyarország azzal ad örök időkre szóló példát, hogy fegyverrel tör a felséges Ferdinándra, amiért a királyi méltóságot erőszakosan bitorolja közöttük.² Mindenki világosan tudja, hogy engem nem néhány hitvány cseh meg magyar személy szólított ki fejedelmi székemből ilyen nagy mértékű megmozdulás lebonyolítására, hiszen még ki sem tettem a lábamat Erdély területéről, s máris hatalmas várak és szabad királyi városok egész sora, valamint mágnások és patrícusok nyújtották nekem a kezüket azok ellenében, akik mindenkor áskálódnak és a Magyarország meg Erdély közötti szerződések megszegőinek bizonyultak,³ akik nem átallottak másokat bilincsbe venni, másokat bujdosásba kergetni. Már nincs a Dunán innen egyetlen vár – a pozsonyi kivételével, de a város szintén mellettünk áll –, egyetlen megye, sőt egyetlen mágnás vagy nemes, aki szemben állna az országlakók eme közös döntésével. Ennélfogva nyilvánvaló, hogy a magyarok nem annyira az én jövetelem révén, mint inkább saját, teljesen szabad döntésük és elhatározásuk alapján – hiszen ennek ígéretével hívtak engem segítségül – tartanak igényt mind vallásuk, mind egyéb elvesztett kiváltságuk visszaszerzésére. Vagy talán Felséged úgy ítéli, hogy jogosabb és méltányosabb háborút visel az, aki alattvalóit elidegenítve önmagától, parancsuralmat gyakorol azok ellenállása és vonakodása ellenére, aki külhoni katonaság bevetésével immár második esztendeje kegyetlenséget kegyetlenségre halmozva pusztítja és fosztogatja Csehországot – mint az, aki a nézeteltérések elsimítására törekszik, aki békés sereggel, az összes rend helyeslése

- 1 III. Zsigmond itt említett, Varsó, 1619. szeptember 15. dátumú levele is fennmaradt, ebben a király jelzi, hogy hallotta híret Bethlen támadásának és a magyar királyi cím elragadására vonatkozó szándékának, és közli, hogy II. Ferdinándot, akihez szövetség köti, meg fogja segíteni minden lázadóval szemben.
- 2 A II. Ferdinánd trónra jutásával kapcsolatos aggályokról lásd az *Ordinum Regni Hungariae responsumot* (nr. 9.).
- 3 Magyarország és Erdély viszonyát legutóbb az 1617-es második nagyszombati szerződés szabályozta.

és belegegyezése mellett öldöklés és vérontás nélkül vonul a városok és mezővárosok során át a kiengesztelődés helyére, úgyszólván Ferdinánd szándékán már egyes egyedül csak saját személyes méltósága fordul? Az én előnyomulásomnak viszont semmiféle személyes célja nincs, teljes egészében országaink közérdeke és a többszörösen megsértett szabadságjogok vezetnek. Hogy pedig ennek az útnak a során az én katonáimtól kelljen Királyi Felséged határvidékét féltetni, ez eddig – tudomásom szerint – még egyetlen magyarnak sem jutott az eszébe, hiszen ebben az ügyben – mint azonnal ki fogom fejteni – egyáltalán nincs érintve a jeles Lengyelország; ami pedig az én érdekeimet nem sérti, azt készséggel érintetlenül hagyom. Igaz, hallom, hogy a szomszédos területekről nem csekély fenyegetések érnek, és hogy Homonnai⁴ szökött katonákat fogad a zsoldjába a magyar határvidék dűlására, valamint mások is zaklatni kívánnak bennünket, jóllehet nem kellene aggódniuk a mi tervünk miatt. Sürgető szükség lenne arra, hogy Felséged királyi tekintélyével szálljon szembe ezek meggondolatlan lépéseivel. Mert önkénteseken kívül, akiknek valamennyinek zsoldot fizetek,⁵ nem hoztam magammal senki mást Erdélyből és Magyarországról erre a hadjáratra, de azért senki se gondoljon engem olyan hanyagnak és kötelességmulasztónak, hogy Magyarország határán ne állítanék fel őrségeket! Ráadásul mind a szabad hajdúknak, mind a megyék népének és a nemesség nagy részének – amelyik alapos felkészültségben otthon vár az általános mozgósításra – meghagytam, hogy ha bárki bármi váratlan lépést tenne, akár támadó, akár védelmi harccal megfelelőképp hárítsák el a hazát fenyegető veszélyt. Ezen felül, mivel elindulásomra nem a török császár belegegyezése nélkül került sor,⁶ aki pedig mind az engem, mind a magyar nemzetet ért támadást a maga sérelmének tekinti: tudjátok meg, hogy az ő nagy erejükkel is számolnia kell annak, aki nem tartózkodik a fegyveres beavatkozástól. Amikor királyi Felséged a dicső Ausztriai Házzal és Ferdinánd őfelségével fennálló szoros rokoni kapcsolataira hivatkozik,⁷ ezek bizony jól ismertek előttem, de királyi felségednek tudnia kell azt, hogy az ilyenféle személyes vonzalmakat az országok egészét érintő előnyökkel és a békés viszonyokkal szemben háttérbe kell szorítani, másfelől a hivatalos szerződéseket a személyes érzelmekkel szemben jelentős előnyben kell részesíteni. Márpedig Magyarország karai és rendjei hivatalos követ-

4 Homonnai Drugeth György (1583?–1620) felső-magyarországi katolizált főúr, 1616-ban Bethlen Gábor ellen erdélyi trónkövetelőként is fellépett, 1619 őszén Lengyelországban toborzott katonákkal támadta meg a fejedelemnek hűséget fogadott északkelet-magyarországi területeket.

5 Tehát nem a rendi kötelezettségeiket követve hadba vonuló erdélyi megyei hadak.

6 II. Oszmán szultán (1618–1622) nevében Kara Mehmed pasa nagyvezír 1619 nyarán adta meg az engedélyt Bethlennek a háborúba indulásra.

7 III. Zsigmond mindkét felesége, Anna (1573–1598) és Konstancia (1588–1631) főhercegnők, II. Ferdinánd testvérei voltak.

ség útján tudatták Királyi Felségeddel,⁸ hogy Magyarország nem tervez semmit Királyi Felséged országának rovására, nem szándékozik oda erőszakkal betörni s azt elfoglalni, hanem tetemes kérések és könyörgések árán hívtak azoknak a nézeteltéréseknek az elsimítására, amelyek Ferdinánd őfelségével és tisztviselőivel szemben fölmerültek. Hogy ezek gyökereiről megtudja királyi felséged a szintiszta igazságot, íme, így áll a dolog.

A bécsi békét,⁹ amelyet a magyarok nagyságos Bocskai István uram¹⁰ idején kötöttek meg, az Ausztriai Ház csak hét ország, illetve tartomány kezessége mellett fogadta el hitelesnek, ezzel a kezességvállalással pedig a magyaroknak a kezesekkel megkötött ősi szövetségét is szilárdan megerősítették.¹¹ Most azonban Ferdinánd őfelsége olyan véres és kegyetlen háborúval szorongatja azokat a békéért kezeskedő országokat és tartományokat, hogy amennyiben fegyveres katonai segítséget nem kapnak, akkor legyőzésük után – jól tudjuk – eldöntött szándéka a magyarokon még kegyetlenebb bosszút állni. És miközben a csehek, sziléziaiak, morvák meg osztrákok a felséges Ausztriai Ház részéről elszenvedett sérelmeik miatt panaszkodnak – hogy templomaikat lerombolják vagy elkobozzák, papjaikat elkergetik, jövedelmeiktől megfosztják őket –, a magyarok még sokkal több hasonló eset miatt panaszkodnak. Mert köztudott, hogy Magyarországon több mint száz templomból elűzték a papot, és a legutóbbi pozsonyi országgyűlésen az esztergomi érsek,¹² meg Ő Királyi Felségének személynöke¹³ ünnepélyesen kihirdette az igaz hit teljes kiirtását vallonoknak, olaszoknak, spanyoloknak az országba való betelepítése révén, és kijelentette, hogy Magyarország termékeny földjét inkább vadállatoknak vetik oda prédául, semmint hogy eretnekek, lutheránusok meg kálvinisták lakjanak benne;¹⁴ továbbá hogy az igaz hiten lévő mágásokat és patrícusokat nem engedik hivatalra jutni, nem viselhetnek méltóságokat, hanem a jezsuiták titkos följelentései alapján annyit zaklatják őket, hogy a rettegéstől nem különb az életük hazájukban, mint a száműzetésben. Mindennek betetőzésül a törököknél minden eszközzel a magyar nép kiirtásán mesterkednek, s ilyenformán, népünk kipusztultával és

8 Az 1619. szeptemberi kassai gyűlésen (lásd nr. 7.) Akay Istvánt nevezték ki követnek a lengyel királyhoz.

9 Az 1606-os bécsi békéről van szó.

10 Bocskai István (1557–1606), 1605-től Erdély, majd Magyarország fejedelme.

11 Az 1606-os bécsi békét külön okmányban garantálták a következő Habsburg tartományok: Alsó- és Felső-Ausztria, Stájerország, Csehország, Morvaország, Szilézia, illetve Alsó- és Felső-Lausicz.

12 Az 1618-as pozsonyi országgyűlés idején az esztergomi érsek már Pázmány Péter (1570–1637) volt (1616-tól).

13 Pákay Benedek királyi személynök 1617 és 1625 között.

14 Az 1619–1620 során nyomtatásban zajló politikai vitában (így az *Ordinum responsum*ban, lásd nr. 9.) a protestánsok többször felhánytorgatták Pázmány azon, az 1618. évi országgyűlésen állítólag elhangzott kijelentését, miszerint inkább kívánja az ország vesztét, mintsem hogy az „eretnekség” fennmaradjon. Az esztergomi érsek a *Falsae originis ... refutatió*ban előadott magyarázata szerint a kijelentésével arra utalt, inkább a protestáns jobbágyságot költözzenek el és hagyják pusztán a falut, semmint hogy az ő akarata ellenére a birtokán álló templomot protestánssá tegyék.

hazánk földjének örökös pusztasággá való változtatásával majd örök szerződésre fognak lépni a törökkel, amelyiknek határvidékét és valóságos őrvonalát épp ez a pusztaság fogja alkotni. Minderről napnál fényesebben tanúskodnak az egymáshoz írt és általunk elfogott leveleik,¹⁵ részben pedig a nyilvános és hiteles helyek előtt tett kölcsönös tiltakozások. Ezek a végsőig elkeseredett népek, országok és tartományok tehát végső pusztulásuktól és vallásuk kiirtásától való félelmükben egymásnál kerestek menedéket, hogy módot találjanak a megmenekülésre. Engem viszont a magyar nemzetem vett rá a vérségi kötelék és a vallás azonossága okán, hogy hasonló esetekben a segítségére legyek, minthogy lekötelezettje vagyok és hálával tartozom neki azért, hogy az elmúlt években, a Magyarországról fegyverrel támadó vetélytársaimmal szemben védelmet kaptam.¹⁶ Ilyen szándék indítására és hívására jelentem meg fegyveresen, miután azok, akik a magyarok kezeseit már-már előzönléssel fenyegetik, a magyar nemzetet pedig szabad vallásgyakorlatában zavarják és valamennyiünket saját és idegen fegyverek általi végső kiirtással fenyegetnek, már régóta fegyverben állnak; a királyi méltóságról, országok megtámadásáról és elfoglalásáról egyetlen szó sem esett nálunk. Népek és országok közös üdvét keressük – elsősorban a magyar népét; egyes egyedül azon fáradozunk és azt keressük, hogy helyreálljon a sokféleképp megsértett és elnyomott vallászsabadság – nem úgy, hogy egyiket vagy másikat kiirtsák vagy megsértsék, hanem úgy, hogy az egyenlő mértékű igazság azonos lehetőségek és tekintély alapján, bármelyiknek elnyomása nélkül érvényesüljön. Ennél többre nem törekszük hadba indulásunk és hadjáratunk.

Ha Királyi Felsőged mindezt alaposan meghányja-veti elméjében, tanácsos lesz bölcsen eldöntenie, hogy fontosabb-e személyes vonzalma akár a római katolikus vallás iránt (amelyet én nem támadok, csupán a magaménak kívánok vele egyenlő szabadságot), akár az Ausztriai Ház iránt (amelyik sem a korábbi szerződéseket és ígéreteket nem állja,¹⁷ sem azt nem tűri, hogy más országok nyugalalmát önszeretetének élébe helyezték), hogy – ismétlem – ok nélkül beleártsa-e magát olyan ügyekbe, amelyek sem személyét, sem országát nem érintik, még a legcsekélyebb mértékben sem, és kitegye-e önnön királyi tekintélyét, gazdagságát és dicső országának nyugalalmát egy kétes kimenetelű kaland veszélyeinek. Őszintén megvallom, kezdettől fogva minden becsvágy vagy haszonlesés nélkül bocsátkoztam e küzdőtérré – egyedül e sok ország, tartomány és magyar népem kéréseinek és unszolásainak a hatására. Ha pedig egyszer hozzáfogtam ehhez az üdvös békítéshez, nem állok el szándékomtól senki ijesztgetésére

15 Nem világos, Bethlen milyen levelekre gondol.

16 Bethlen Gábort 1616-ban támadta meg Magyarországról a fent említett Homonnai Drugeth György.

17 Bethlen regnálása alatt két egyezmény szabályozta Erdély fejedelmének kapcsolatait a Habsburg házból származó uralkodókkal: 1615-ben az első, míg 1617-ben a második nagyszombati szerződés.

vagy fenyegetésére, hanem Isten segítségéért könyörgök, előrebocsátom üdvös figyelemzetéseimet, és rettenthetetlen lélekkel folytatom vallásunk teljes jogú szabadságának visszaszerzését az elvett templomok vagy jövedelmek visszaadásának szorgalmazásával együtt. Esedezve fohászokodom a jóságos nagy Istenhez, hogy ezt mindennemű vérontás nélkül elérhessem.

Minderre szívesen venném Királyi Felséged válaszát, bocsánatot kérve írásom terjedelmes voltáért, ha érdemesnek tart a válaszára. Őrizze meg az Isten Királyi Felségedet sok-sok éven át tartó boldog uralomban!

Kelt vári birtokomon, 1619. október 7-én.

Bethlen Gábor

Kenéz Győző fordítása

A Magyar Királyság rendjeinek válasza

(1619. december 15.)

Ordinum Regni Hungariae responsum

1619 őszén Bethlen Gábor hadjárata nagy sikert ért el, a Magyar Királyság várai egymás után nyitották ki előtte kapuikat, és októberben csapatai már az ország nyugati részén jártak. A II. Ferdinánd elleni hadjárat politikai legitimálására szükség lett volna egy, a szeptemberi kassai gyűlésnél szélesebb körű fórum jóváhagyására is, de ennek jogi akadálya volt, hogy országgyűlést csak a király hívhatott össze. Végül az 1618. évi törvények között sikerült egy kiskaput találni, az 56. törvénycikk ugyanis lehetővé tette, hogy a király akadályoztatása esetén a nádor hívjon össze gyűlést. Noha a törvénytövegeg kontextusából egyértelmű, hogy az kifejezetten egy oszmán támadás esetére vonatkozott és egy országgyűlésnél („diaeta”) alacsonyabb szintű fórum („conventum”) összehívását tette lehetővé, Bethlen Gábor sürgetésére Forgách Zsigmond nádor erre hivatkozva hirdette meg 1619. novemberében a rendek pozsonyi gyűlését, amely magát a későbbiekben már országgyűlésnek tekintette. A nádor előterjesztésében felhívta a megjelenő rendeket (akik közül hiányzott csaknem a teljes egyházi rend és több katolikus főúr), hogy foglalják össze panaszukat, ezzel lehetővé téve közvetítését a király felé. Erre a felhívásra született egy hónapon belül az *Ordinum responsum*, az 1619. évi II. Ferdinánd elleni mozgalom legfontosabb panaszirata. Ellentétben a valamivel korábban íródott *Querela Hungariae*-vel ez az írás a rendek nevében szól és szemben az Alvinczi Péter közreműködésével (de valószínűleg nem kizárólag az ő tollából) született röpirattal, amely az ország minden bajáért a katolikus klérust teszi felelőssé, kimondotta a király

megválasztásával és addigi uralkodásával kapcsolatos panaszokat foglalja össze. Befejező részében sorra veszi a horvát és szlavón rendek panaszait is, amely ugyan megtöri a szöveg addigi logikáját, de elvben szélesebbre tárja a tiltakozók körét.

Lévén egy kétes legitimitású országgyűléshez kapcsolódó irat, az *Ordinum responsum* nem minden *diaetalia*-gyűjteményben maradt fenn, de több vármegye archívuma is megőrizte. A szöveg ismertsége azonban nem ennek köszönhető, hanem annak, hogy a három részre szakadt ország diétáinak iratai között kivételes módon nyomtatásban is megjelent. A nyomtatványon kiadási hely nincs feltüntetve, de nyomdatörténeti vizsgálatok szerint szinte biztos, hogy nem Magyarországon készült (ezt alátámasztja a tulajdonnevekben megfigyelhető számos hiba is), feltehetőleg a Pozsonyban tartózkodó felső-ausztriai követek küldték haza, és Linzben rendezték sajtó alá. Az így szélesebb nyilvánossághoz eljutó szövegnek az ellentábor is nagy jelentőséget tulajdonított: a király melletti hűséget választó politikai tábor álláspontját összefoglaló *Falsae originis motuum Hungaricorum ... refutatio* (Az magyarországi támadásoknak hamisan költött eredetinek rövid, velős hamisítása), amelynek szerzője minden jel szerint Pázmány Péter, túlnyomó részében az *Ordinum responsum* állításait cáfolja. A *Magyar Királyság rendjeinek válasza* által kiváltott vitát Alvinczi Péter újabb röpirata, az országgyűlési állásfoglalás érveit helyenként kiegészítő és elmélyítő *Querelarum in clyti Regni Hungariae ... defensio* (Magyarország panaszainak megoltalmazása) zárta le.

A Magyar Királyság rendjeinek válasza és bizonyágtétele az 1619. évi pozsonyi országgyűlésen tett előterjesztésre

Tartalom: ők védekezés céljából, Ferdinánd ausztriai főherceg¹ stb. Magyarország királyává való kényszerű és többféle szempontból is törvénytelen megválasztása és megkoronázása, továbbá a kormányzás elbitorlása, illetve az egyezményekben foglalt bizonyos, itt felsorolt cikkelyek be nem tartása miatt, az ország elleni nyilvános törvénysértések megtorlása végett nyúltak fegyverhez. Emellett úgy határoztak, hogy a korona többi tagjának, azaz Dalmácia, Horvátország és Szlavónia országainak (amelyek panaszaik szintén fel vannak itt sorolva) visszaadják eredeti és igaz szabadságukat, illetve a visszaszerzésük révén helyreállítják a Szent Korona egységét, mintegy a visszatérhetési jog által.²

Az országlakosok válasza a Magyar Királyság Méltóságos nádorának³ stb. pozsonyi gyűlésükön, 1619. november 23-án tett előterjesztésére

Méltóságos Nádor Úr!

Hogy Nagyságtok a közös haza jelenlegi, napról napra nagyobb gyarapodást mutató szükségét körültekintően megfontolva nem habozott az országlakosoknak általános országgyűlést hirdetni, hogy így gondoskodjon a számukra megoldásról, azzal Nagyságotok a tisztsége követelményeinek megfelelő, az ország hivatalos alkotmánya által neki juttatott tekintélyhez méltó dolgot tett, melyet a Tekintetes Rendek csak a leghálásabb lelkülettel fogadhatnak, és a maguk részéről igyekeznek majd Nagyságotoknak viszonzni, együttes imádságban kérve minden jószág és béke legfőbb szerzőjét, Istent, hogy kegyességében úgy irányítson minden országgyűlési tanácskozást és cselekményt, hogy a korábbi béke – mintegy a visszatérhetési jog által – helyreálljon, újra biztosítva legyen mindenki megmaradása, és ismét teljes legyen az ország ereje és hatalma.⁴

1 Habsburg II. Ferdinánd (1578–1637), 1618-tól cseh és magyar király, 1619 augusztusának végétől német-római császár.

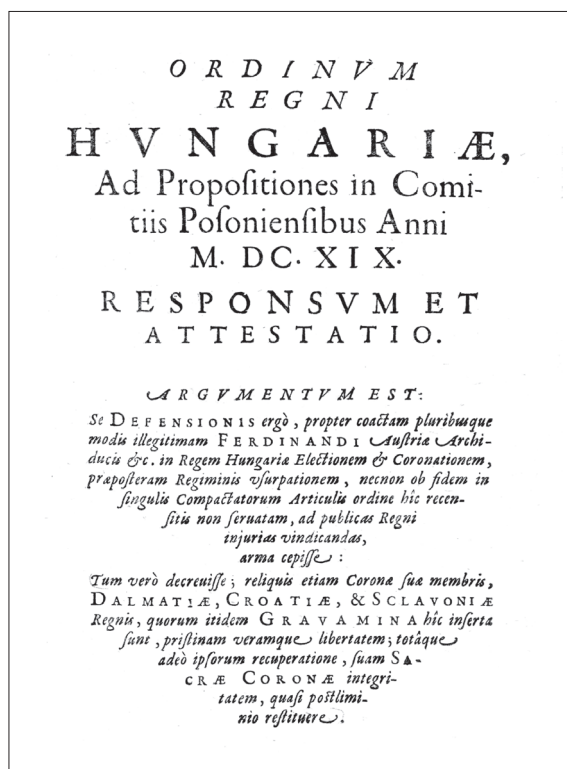
2 A római jogban a *ius postliminii* azt szavaltotta, hogy a hadifogságból megszabaduló polgár visszakapta jogait, a kialakuló nemzetközi jogban az elfoglalt területek visszafoglalása után a korábbi helyzet helyreállítását jelöli, mintha a foglalás meg sem történt volna.

3 Forgách Zsigmond (1559–1621), 1618 májusától Magyarország nádora.

4 A rendek köszönetét az indokolja, hogy Bethlen Gábor sikereit látva Forgách Zsigmond nádor saját nevében összehívta a magyar országgyűlést, noha erre elvben csak a királynak lett volna lehetősége. Éppen ezért az 1619 novemberében kezdődő pozsonyi országgyűlés legitimitása erősen kérdéses volt.

Egyébként, miután Nagyságotok előterjesztését kellő tisztelettel végigolvasták,⁵ a rendek a maguk részéről elsősorban azt látják bennük hiányosnak és pótolandónak, hogy a mostani megmozdulás eredetét, módját és okait kielégítő érvekkel meg kell világítani. Ez a dolog (ha tényleges gyökereit vizsgáljuk) az ország jogainak és szabadságainak régóta tartó és sokféleképpen megnyilvánuló megrendülésére, a vallás elnyomására és üldözésére vezethető vissza; így ha mélyebben kellene kikutatni, illetve sorról sorra levezetni azt, és hosszú rendben beszámolni róla, az bizony nagy fáradság lenne, és könnyen egy terjedelmes értekezéssé nőné ki magát. Mivel azonban tekintettel kell lenni az idő rövidegére, és az országos ügyek jelentősebb része még megtárgyalásra vár, ezért hagyjuk békén a régi jogsértések tömegét, s röviden csak az elmúlt és a folyó évben történt sanyargatásokat és jogtalanságokat állítsuk előtérbe (amelyek tekintetében ez a két év igen termékeny volt), hogy nagyobb méltányosságot biztosítsunk az előterjesztésnek. Nem mintha bárki is kételkedni látszana abban, hogy Nagyságotok előtt még a legjelentéktelenebb ilyen ügy híre is ismert, de másoknak, akiknek talán nincs

- 5 A nádori előterjesztés szövegét Szabolcs vármegye *diaetalia*-gyűjteménye a következő formában őrizte meg: „Minemű felháborodott állapotban legyen most az Nemes Ország, nem szükség most kegyelme-
teknek sok szóval declarálni, kegyelme-tek közönsége jól tudhatja és érti, kiből hogy az regnicoláknak [országlakosoknak] valami nagy periculumok [veszedelmük] ne támadjon és következék, szükségesnek és méltónak ítéltük lenni, hogy tisztünk és az országnak constitutiói szerint Anno 1618 [1618. évi törvényei szerint] conventust indicáljunk [gyűlést hívunk össze], hogy együtt lévén az országnak minden statusi [rendjei], communibus votis et suffragiis [közös szavazással] ez nagy háborúnak leszállításáról és az országnak lecsendesítéséről és conservatiójáról [megőrizéséről] maturo consilio tractálhassunk [kiérlelt szándékkal tárgyalhassunk] és végezhesünk, és az országnak minden állapotját oly rendben hozhassuk, hogy az regnicolák minden szabadságokban és immunitásokban [mentességükben] illesse, megmaradhassanak és jövőendő megmaradásunkról is jobb módjával végezhesünk. Hogy pengi mi is tisztünk szerint az országnak mostani felháborodott állapotában császár urunkat Őfelségét voltaképpen informálhassuk és magunkat interponálhassuk [közvetítőként léphessünk fel] Őfelségénél császár urunknál, kívánjuk okait ez nagy motusnak [felindulásnak], honnan és mi módon vött eredetet, hogy jövőendőben is constálhasson [megmaradhasson] Őfelségénél császár és király urunknál, micsoda bántási lehetne az nemes országnak, az kire ilyen nagy indulatot kényszerítettek moveálni [indítani]: Annak utána mi is, úgy mint az országnak palatinusa [nádora], interponálván magunkat, adhassuk úgy eleiben Őfelségének császár urunknak az országnak szabadságának megtartását és minden egyéb oltalmazását, végzetre az jó békeességnek megszerzését és helyére való állatását, ki lehessen jövőendőbeli hazánknak megmaradására. Minthogy pediglen kegyelme-tek az mi általunk publicáltatott [meghirdetett] gyűlésre íme begyűlt, azért az idő hiába, nagy költségével el ne múlték, szükséges, hogy kegyelme-tek az országnak mostani nagy dolgairól mature consultálkodni ne negligáljon [ne mellőzze az idejében való tanácskozást], mert ha valaha kívántatott az országra való jó gondviselés, most kívántatik főképpen. Hisszük annak okáért, hogy kegyelme-tek, tanquam boni patriae cives [úgy is mint a haza jó polgárai], valamit az Őfelsége autoritásának [hatalmának] és méltóságának oltalmazására ítélt szükségesnek lenni, abban nemhogy semmit hátrahagyni, azonképpen az Nemes Országunk az oltalmáról és megmaradásáról minden jót igyekszik végezni.”

Az *Ordinum responsum* feltehetőleg Linzben készült kiadása
(RMK II. 396.) a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában lévő példány címlapja

róla tudomásuk, szintén ki kell vetni a lelkéből minden kétséget, a jelen megmozdulás tudatlanságból származó elmarasztalására és helytelen megítélésére adódó lehetőséget.

Tehát, amikor a néhai Méltóságos Thurzó György gróf úr, a Magyar Királyság kegyes emlékezetű nádora jobblétre szenderült,⁶ szükségessé vált, hogy az új nádor megválasztása végett (mint azt az 1608. évi koronázás előtt hozott 3. törvénycikk kimondja) rendkívüli országgyűlést hívjanak össze. Miközben az országlakosok nagy vágyakozással várták ezt, és Nagyságotok közvetítésével – aki akkor az országbírói tiszteet töltötte be – sürgették a fent írt törvénycikk alkalmazását, megjelent egy úgynevezett királyi levél, amelyet a néhai szent császári felség, a boldog emlékezetű Mátyás⁷ nevében

6 Thurzó György nádor 1617. március 8-án halt meg.

7 Habsburg Mátyás főherceg (1557–1619), 1608-tól magyar, 1611-től cseh király (II. Mátyás néven), 1612-től német-római császár (I. Mátyás néven).

adtak ki. Ennek értelmében az országgyűlés kezdetének időpontját a nemrég elmúlt 1617. évre, a Szent Lúcia ünnepét⁸ megelőző napra tették; és benne Ferdinánd megválasztásáról semmilyen említés nem történt, hogy az országlakosok ne tudják róla értesíteni egymást, és ne próbáljanak ezzel kapcsolatban tárgyalásokba bocsátkozni. Közben azonban néhány besúgó észrevette, hogy több vármegye – érzékelvén az ügy bonyolultságát és megsejtve a célt, amire a Ferdinánd-pártiak szándékai irányultak – a követutasításában megtiltotta, hogy Mátyás császár életében új királyt válasszanak, és csak az országos ügyek megtárgyalását, valamint az éppen üres nádori hivatal betöltését engedélyezte. Kieszközölték ezért Mátyás császárnál, hogy az országgyűlés kezdetét másik időpontra, először a következő évi Háromkirályok ünnepére,⁹ majd pedig ugyanezen év „Invocavit” vasárnapjára¹⁰ tegye át, új meghívólevelet adva ki, amelyben nyíltan értesítik az országlakosokat Mátyás császár azon kialakult szándékáról, miszerint Ferdinándot teszi meg az utódjának. A háromszori út, ami már egyszeresen is eléggé fárasztó és nehéz volt, ezenfölül a háromszorosára nőtt költség, amit jobban is fel lehetett volna használni az ország javára, sok követet nagyon megterhel, ráadásul a megromlott egészségük okozta kellemetlenségektől és a hiábavalóan megtett út unalmától is szenvedtek. Azonban az időközt, amit az országgyűlés ezen halogatása maga után vont, a fent nevezett besúgók sikeresen fordították a saját hasznukra, buzgón és serényen fáradozva rajta, hogy ne mondhassák vagy tarthassák őket az értékes idő pazarlóinak és fecsérőinek.

Amíg ugyanis a vármegyék a régtől fogva szokott módon a gyűléseiket tartották, bizonyos alattomban megbízott személyek csodálatra méltó ravaszsággal látogatták azokat, olyan helyeken, ahol korábban alig vagy egyáltalán nem tűntek fel. Mindenekelőtt Pázmány Péter,¹¹ aki nemcsak egy írást tett közzé, amelyben Ferdinánd erényeit, hatalmát és származásának egészen Szent István királyig visszavezethető ősi vérvonalát hirdette,¹² bátor versenyzőnek bizonyulva ezen a porondon, hanem a szokásos külsőségeket elhanyagolva, a nappali és éjjeli élvezetekről lemondva, hosszú és nehéz utakat megtéve egyik vármegyét a másik után kereste fel. Ahová pedig az idő rövidsége, az út hossza vagy az emberi tehetetlenség miatt nem tudott eljutni, oda a megbízottait küldte, még a felső-magyarországi részekre is, miután ellátta őket a kellő eszközökkel. Így tehát, kitanulván, hogy a köpenyét a széljárásnak megfelelően forgassa, részben ajándé-

8 December 13.

9 Vízkereszt, január 6.

10 A nagyböjt első vasárnapja, ami 1618-ban február 23-ra esett.

11 Pázmány Péter (1570–1637), 1616-tól esztergomi érsek.

12 Pázmány Péter köszöntőverset írt a Ferdinánd koronázására készült *Apparatus Regius* című kiadványba, amelynek gondolati vezérfonala valóban a Szent István és az új uralkodó közötti ív megreemtése volt.

kokkal, részben pedig fenyegetéssel odáig haladt az ügyben, hogy sokakat rábeszélte Ferdinánd megválasztásának támogatására.

Amikor aztán eljött az országgyűlés ideje, néhány embernek, akik között Pázmány a papságával és világi elvbarátaival a fő helyet foglalta el, úgy tetszett, hogy a császár a törvényes választást be sem várva, megbízottként elküldje Ferdinándot Pozsonyba (ami ellen már akkor ünnepélyesen tiltakoztak az országglakosok, mint azt az ügyben kibocsátott hiteles levél is bizonyítja), hogy az ő vezetése alatt tárgyalják meg az országgyűlési ügyeket.

Miután a szándékuk szerint mindezt elérték, bár Ferdinánd rendelkezett a teljhatalmat biztosító megbízólevéllel, mégis Klesl bíborostól,¹³ Hans von Molardtól¹⁴ és Ludwig von Ulm alkancellártól¹⁵ függött minden ügy megtárgyalása, minden nap ők folytatták megbeszélést az összes országglakossal. Írott formában is kiadtak egy előterjesztést a császár nevében az új király megválasztásáról, amelyben azonban egy betűnyi említés sem történt a szabad választásról, noha az a Magyar Királyság minden egyéb szabadságának a szülőanyja, a feje, a legősibb és a legfőbb közülük, amit az őseink hatalmas véráldozat árán szereztek, védtek és őriztek meg, s érinthetetlenységét, melyet a folyamatos használat is megerősített, a mai napig tisztelik. Ehelyett ők az utódlási jogot akarták rögzíteni, és nagy szorgalommal keresgélve mindenhol mérhetetlen halmozatok hordtak össze Ferdinánd hősi erényeiről, országainak nagyságáról, az ő erejéről, hatalmáról, származásáról és családjáról. Ellentmondást nem tűrő parancsként bocsátották az országglakosok elé Ferdinánd elfogadását, királlyá nyilvánítását és megkoronázását, mellőzve (mint az előbb szó volt róla) a választást. Ezen a ponton azonban az országglakosok is előrelátóan megsejtették, hogy a Ferdinánd-pártiak minden nyíla a szabad választás ellen irányul, így azt írásban és szóban többször kihangsúlyozva, másfél hónapon keresztül védelmezték, miközben a császáriak a kizárólagos utódlási jogot erőltették. Mindenezen idő alatt kizárólag a „tisztá” és „szabad” szavakon vitatkoztak, hatalmas költségekbe verve magukat.

Amikor a császárpártiak látták, hogy az országglakosok makacsul és a vártnál nagyobb felháborodással folytatják a szabad választás védelmét, akkor, hogy (mint mondják) a hevesebb orrfújással ne fakasszanak vért,¹⁶ szándékosan rókabőrt öltöttek, és a mesterkedések és furfangok műhelyéhez folyamodtak, ahonnan más, kifinomultabb eszközöket vettek elő a szabad választás megszüntetéséhez. Az egyik embert az ajándékok bőséges osztogatásával vesztegették meg, jól tudván, hogy így az isteneket és az embereket is meg lehet puhítani, és a vesztükbe csalni a megtevesztett érzelmeiket; a másikat

13 Melchior Klesl (1552–1630) 1598-tól Bécs püspöke (felszentelve 1614-ben), 1616-tól kardinális, 1611-től II. Mátyás titkos tanácsosa.

14 Hans von Molardt (1560 előtt–1619) 1610-tól az Udvari Haditanács (*Hofkriegsrat*) elnöke.

15 Hans Ludwig von Ulm (1567–1627) 1613 óta a Német-Római Birodalom alkancellárja.

16 Vö. Péld 30,33.

olyan súlyos büntetéssel fenyegették meg, ami még a hősi lelkeket is képes volt megingatni; a legfőbb előkelőknek és főnemeseknek, a szabad választás és a hazai szabadságjogok legbuzgóbb védelmezőinek a nevét pedig, hogy meggyőzzék őket, igyekeztek egy rettenetes jel alá vonni;¹⁷ semmilyen eszközt nem hagytak kihasználatlanul, amit a szájuk íze szerint valónak és a céljaikhoz alkalmasnak gondoltak. Valóságos próbakő volt ez, amely által csodálatos módon megméretett sokak egyébként szilárd állhatatossága és a közös haza iránti hűsége. Egyes követeknek ugyanis hányódni kezdett a lelke a vesztegetések, fenyegetések, rémségek és üres ígéretek ezen óceánján, és nem kevesen akadtak, akiket a szirének csábító éneke kicsalogatott a követutasításuk kikötőjéből és veszedelembé ragadott, más irányba fordítván megváltozott lelkük hajlandóságát.

De az országglakosok Isten segítségével megmenekültek ebből az általános hajótörésből, és egy olyan császári diplomát fogadtak el, ami megengedte a szabad választást, ám ravaszul hozzá volt csatolva a következő feltétel: „csak akkor, ha az ezután következő időkben is mindig ausztriai vérből való királyt kell és lehet választaniuk”. Miután az országglakosok ezekkel a kitételekkel is szembeszálltak és visszautasították a diplomát, sok napot hiábavalóan elfecséreltek, még nagyobb költségekkel terhelve a rendeket, mivel a Ferdinánd-pártiak meg voltak győződve róla, hogy a pénzükből kifogyva és a hosszú várakozás unalmától hajtva, kénytelen-kelletlen bármilyen követelésükbe muszáj lesz majd beleegyezniük. Az egész vita sarokpontját a szabad választásra vonatkozó néhány szó képezte, melyeket az országglakosok bele akartak foglalni a nyilvános cikkekbe. A császárpártiak azonban, mielőtt ezt megengedték volna, minden követ megmozgattak, hogy az országot teljesen megfosszák a szabad választástól, és kiforgassák belőle. De a vitakozás ideje alatt sem fogták vissza magukat a nyilvános és a négy szemközti fenyegetésekben, hogy a céljaiknak legalább egy részét megvalósíthassák; és hogy minél nagyobb félelmet plántáljanak az emberekbe, egy előkelő nemest, a Trencsén városából származó derék férfit, Kwaszoczi Ráfáelt egy este a Duna partján, miközben Istenhez fohászzkodott, anélkül, hogy bármiféle bünt vagy vétet követett volna el, a Ferdinánd-párti gyalogosok kapitánya, Monsieur de Furth a társaival együtt puskagolyóval lőtte át, és gyalázatosan meggyilkolta. De nem elégedett meg ezzel a gyászos spektakulummal sem: ugyanebben a dűhrohamában ellenség módjára megtámadta Nádasdy László uram szállását, és hasonló kegyetlenséggel övele is végzett volna, ha az a fogadó homályos zugain keresztül nem tud lopva kiosonni és a várba menekülni. Arról inkább nem beszélünk, hogy a főnemesek szolgálói közül sokakat ártatlanul meggyilkoltak.

17 Talán arra céloz, hogy hűtlenségi perrel fenyegették őket, mint ahogyan a tizenöt éves háború során is megtörtént.

Nem említjük azokat a Neróhoz hasonló gyújtogatókat sem,¹⁸ akik egy Pozsony külvárosában lévő teret, amelyet Magyar utcának is neveznek,¹⁹ és amely tele volt a vármegyei követek által lakott fogadókkal, éjnek idején lángba borítottak, s a követek vérével és tetemeivel próbálták megöltetni. Nem idézzük az országprímás²⁰ nyilvános felszólalását és nyílt vallomását sem, miszerint azon lesz, hogy inkább az egész országban csak vadállatok, rókák, farkasok és egyéb jószágok lakjanak, mintsem eltűrje, hogy az eretnekek (tudniillik ők méltatlanul ezzel az elnevezéssel illetik az evangéliumi hitvallás követőit) benne maradjanak és itt lakjanak;²¹ ezt egymás után többször kijelentette. Mindenki maga tudja a legkönnyebben megítélni, hogy ez az egy felszólalás, a római katolikusok erőszakosságának e bizonyítéka mennyire segítette elő az emberek lelkének összezavarását és megfélemlítését. Ugyanis ők a főnemeseket és a vármegyei követeket, akik messziről érkeztek Pozsonyba, majd az ügy méltatlan kezelése ellen tiltakozva és a vagyonuk fogytával hazafelé indultak volna, latrok módjára azzal fenyegették, hogy majd magában az utazásban is megakadályozzák, javaikban és személyükben elítélik őket, hamuvá és parázssá változtatják a házukat, továbbá a gyermekeiket, a feleségüket és általában minden útjukba akadót gyalázatos módon legyilkolnak, és akkor is Ferdinándot teszik meg a királyuknak, ha ők nem hagyják azt jóvá, vagy egyenesen ellentmondanak neki.

Minek folytatni? Az országlakosok, látván a római katolikus rendek és az egész pap-ság fáraóhoz méltó keményszívűségét, illetve mert érzékelték, hogy számban is messze alattuk maradnak, akarataik ellenére rákényszerültek, hogy egyetértsenek Ferdinánd megválasztásával. Mindazonáltal fenntartottak maguknak két biztosítékot: hogy Ferdinánd az országlakosok bizonyos feltételeit, amelyek semmi mást nem tartalmaznak az ősi szabadságjogokon és a vallás helyzetének megszilárdításán kívül, s amelyeket még a megválasztásáig elébe terjesztenek, ő elfogadja, jóváhagyja és örökké szent módon betartja; továbbá Ő Császári Felsege az ország valamennyi panaszát, amelyeket Ferdinánd megválasztása után benyújtanak majd neki, még Ferdinánd koronázása előtt orvosolja és kezelésbe veszi. Ez a kettős feltétel megint igen súlyos, több hétig húzódo

18 Nero római császárról (Kr. u. 54–68) tartja a hagyomány, hogy felgyújtatta Rómát, hogy a lángokban gyönyörködhessen.

19 Ma Obchodná ulica Pozsonyban (Bratislava).

20 Pázmány Péter.

21 A protestáns politikai írások közül több is szóvá tette, hogy Pázmány Péter állítólag az 1618-as pozsonyi országgyűlésen kinyilvánította volna, hogy inkább az ország vesztét, mint az „eretnekség” fennmaradását kívánja. Ennek pontos formája a különböző írásokban eltér: itt az érsek egy kizárólag vadállatok által lakott vidék képét idézi fel, mint a protestánsok által lakott országhoz képest kívánatosabb lehetőséget. Alvinczi Péter a *Resultatio plagiarum*ban az ország tűzbe borulását emlegeti. A *Falsae originis ... refutatió*ban Pázmány előadott magyarázata szerint a kijelentésével arra utalt, inkább a protestáns jobbágyságot költözzenek el és hagyják pusztán a falut, semmint hogy az ő akarata ellenére a birtokán álló templomot protestánsá tegyék.

viták tárgyává vált. Miután azonban az ország egyre határozottabban sürgette, hogy külön diplomával biztosítsák a sérelmek megszüntetése felől, és addig semmi szín alatt nem volt hajlandó a követelésétől elállni vagy Ferdinánd elé terjeszteni a feltételeket, a császár végül kiállította a kért diplomát. Tehát már-már mozdították a kezüket a Ferdinánd elé terjesztendő feltételek megírásához, de amikor a vallás kérdéséhez értek, újra, még hevesebben kirobbant az előbbi vita. Ugyanis a papság és a párhívévül szegődött világiak, Pázmány zászlaja és vezetése alatt támadva (mint ahogy mindenkiben megvan a természetes hajlam a nyughatatlanságra) minden erejüket és igyekezetüket a bécsi béke első cikkelye²² ellen fordították, amely szentesítette a szabad vallásgyakorlást, és olyan hevesen támadták azt, hogy az értelmezés csűrés-csavarása révén, mintegy belevert ékekkel újra és újra lefaragva, a templomokra és a templomokkal együtt az evangélikus státusra vonatkozó vallásszabadságot teljesen meg akarták szüntetni,²³ s ezt a szándékukat nyíltan hangoztatták. Az evangélikus státus ezzel szemben a vallásszabadságot Mátyás császár diplomájával próbálta megtámogatni és igazolni, amit a bécsi tárgyalás idején adtak ki a mondott cikkely „Absque tamen” kezdetű paragrafusának helyes és eredeti értelmezéséről az ország rendjei számára;²⁴ ez gondosan letétbe volt helyezve az ország levéltárában a többi kiváltságlevél között. Az evangélikus státustól olyan távol állt a felvetett értelmezés megengedése, hogy a papság, Pázmány és a római katolikus státus végül a diploma érvényességét illetően támasztott kételyeket,

- 22 Az 1606. június 23-án Rudolf magyar király és a Bocskai István vezette magyar rendek között kötött bécsi béke első cikkelye azt rendeli el, hogy a Magyar Királyság főrendjei, nemesei, szabad királyi városai és a korona tulajdonában lévő mezővárosai, illetve a végvári katonaság szabadon és háborítatlanul gyakorolhassa vallását.
- 23 A bécsi béke vallásszabadságra vonatkozó cikkelyei körüli vitában a katolikus fél álláspontja arra épült, hogy noha a község szabadon választhatta meg, milyen felekezethez tartozik, ám a templom nem az ő tulajdonuk, hanem a földesúré. A legtöbb konfliktus a katolikus földesurak és protestáns jobbágyaik között alakult ki. Az „evangélikus státus” megnevezést a rendek protestáns része birodalmi mintára kezdte használni, hogy korporációként léphessen fel felekezete érdekeinek védelmében; igazán nagy vitákat ez a megoldás majd az 1638. évi országgyűlésen vált ki, ahol Esterházy Miklós nádor tiltakozik a név használata ellen, arra hivatkozva, hogy a felekezeti hovatartozás nem kritériuma a rendek soraiba tartozásnak (lásd a 32. számú szöveget).
- 24 Bocskai delegációjának kérésére Mátyás főherceg 1606. szeptember 25-én külön diplomát adott ki a bécsi béke első pontjának utolsó mondatairól, amely arról rendelkezett, hogy a szabad vallásgyakorlat nem hozhatja hátrányos helyzetbe a római katolikus egyházat, így az megtarthatja templomait. A diploma kijelenti, hogy a szakasz kizárólag annak garantálására született, hogy mindkét fél vallásgyakorlata sértetlen maradjon és a kérdés részletes kifejtését a következő országgyűlésre utalja. A protestánsok számára az „Absque tamen” kezdetű paragrafus értelmezéséről szóló diploma azért volt különösen fontos hivatkozási pont, mert egyedül ebben találhattak pozitív jogi érvet saját törvényértelmezésükhöz, amely szerint a vallásszabadság egyben a templomok, harangok és temetők használatának jogát is magában foglalja. Nem véletlen, hogy Pázmány a *Refutatió*ban hosszasan taglalta, miért nem fogadható el a diploma az ország érvényes jogforrásai részének.

mert teljesen világos, a szavak és az értelem bármiféle homályosságát, félreérthetőségét nélkülöző fogalmazással volt megírva; ezért habozás nélkül azt kezdték egyre határozottabban hangoztatni, hogy át kell küldeni a császárhoz felülvizsgálatra. Ennek a végrehajtására viszont annál kevésbé tudták rávenni a evangélikus státust, mennél biztonságosabbak voltak benne azok, hogy a császári udvar egész kormányzati tevékenységét olyan emberek intézik, akik a jezsuiták seregéből valók, elsősorban Klesl bíboros és Pázmány Péter. Így aztán a biztosabb utat használva ünnepélyes tiltakozással éltek Nagyságotok, az akkori országbíró,²⁵ mint hiteles és hivatalos személy előtt, határozottan kijelentve, hogy semmi szín alatt nem fognak elállni a diplomától, s erről oklevelet is kiállítottak a biztonság kedvéért, ha a jövőben szükségessé válnék.

Ezzel a vitával mintegy három hetet töltöttek el, míg végül a két fél megegyezésre jutott a vallás kérdésében, és egy bővebb értelmezés révén a bécsi cikkelyt a következő hivatalos kiegészítéssel látták el: „In negotio religionis...”²⁶ Minden protestáns nagy reményeket táplált azzal kapcsolatban, hogy a római katolikusok a későbbiek során ezt a kiegészítést sem tudják semmiféle rosszhiszemű és helytelen módon értelmezni vagy kiforgatni.

Ezt követően az országlakosok néhány feltételt terjesztettek Ferdinánd elé, kérés formájában követelve tőle, hogy méltóztassék az országot a koronázása előtt kellő mértékben biztosítani róla, hogy azokat a feltételeket az uralkodása alatt, elődeinek szokását követve be fogja tartani. A feltételekben pedig semmi mást nem vártak tőle, mint hogy sérthetetlenül és biztonságban megmaradjanak azokban a szabadságokban, melyeket egykoron Magyarország szent királyai érintetlenül hagytak. Klesl bíboros azonban a követőivel együtt más értelmet próbált adni a latin szavaknak (a Magyar Királyság országgyűlési aktáit ugyanis szokás szerint mindig latin nyelven vezették), és minden cselekedetét arra az egy célra irányozta, hogyan lehetne az ország jogait és szabadságait meggyengíteni és megingatni. Ezzel ellentétben Pázmány Péter fortélyos elmésségével odáig juttatta az ügyet az országlakosoknál, hogy Ferdinánd elé terjesztették a tizenhét feltételt, amelyek mindegyikének betartására szentül kötelezte magát.

A nádorválasztás ügyét pedig, amelyet az országlakosok újabb és újabb iratokkal és kérvényekkel, egyre határozottabban sürgettek, sehogy sem engedték a királyi udvar elé kerülni; azonban az ország régi törvénye és szokása szerint a nádort illeti a királyválasztás során az első szavazat leadásának joga. Bárhogy is essék tehát a dolog, a király megválasztását mindenképpen meg kellett volna előznie a nádorénak. Ezen a ponton azonban már semmit sem számított a hazai törvények régi múltra visszatekintő betartása, és még kevésbé gátolt bárkit is az, hogy a királyválasztást hiányos érvényű és nem

25 Forgách Zsigmond 1606-ban lett országbíró.

26 Az 1618-as törvények 77. cikkelye (“In negotio religionis” kezdettel) az 1608. évi koronázás előtti 1. törvénycikk megújításáról rendelkezik.

kellően tisztességes szavazatokkal hajtották végre: az országglakosok végképp megunták a sok hatalmas kiadást és fáradságot, ráadásul folyamatosan a szemük előtt lebegtek a másik párt fent említett fenyegetései és ármányai, így kénytelen-kelletlen rávették magukat Ferdinánd királlyá választására, követelvén tőle mindazon sérelmek orvoslását, amelyeket ők egyetlen dokumentumba gyűjtöttek össze, s amelyeket a császári diploma erejénél fogva köteles volt megszüntetni és felszámolni. A megbízottak azonban, az utódlás kiterjesztésének zászlóvivői és előmozdítói, vagyis Klesl és a többiek minden sérelmet egyszerűen csak a szavak megvitatására és megbeszélésére csökkentettek, és minden nap azt kívánták, hogy tűzzék ki a koronázás időpontját, aminek érdekében sokféle változatos fortélyal és különös mesterkedéssel éltek. Végül a császár különleges parancslevélben utasította az országglakosokat a dolog végrehajtására, úgyhogy szavazásra került sor. Itt a papság sokakat megnyert a párt hívének, legfőképp a maga fajtajából való embereket, míg a bárók és főnemesek rendjéből számos protestáns tagot mellőztek, amennyiben nem méltatták őket arra, hogy meghívót küldjenek nekik az országgyűlésre, a királyi értesítést pedig vagy eltüntették, vagy csak későn kézbesítették a számukra. Így a maradék három renddel, vagyis a főnemesekkel, a nemesekkel és a szabad városokkal szemben könnyen számbeli fölénybe került a papság, s a szavazatok többségét megszerezve kitűzték a koronázás napját, ami sokaknak okozott nem múló fájdalmat. Közben szünnapokat tartottak, az országos ügyeket és a sérelmek orvoslását napról napra halasztgatták, és egyetlen sérelem sem tudta elérni a kellő eredményt.

Ezután elérkezett a koronázás időpontja, bár az országglakosok minduntalan tiltakoztak, amiért a sérelmek orvoslása terén nem tettek eleget a kéréseiknek, és még kevésbé a császári diplomának. A császári megbízottak azonban, ürügyül hozva fel az uralkodó betegségét, könnyedén kijátszották az országglakosok ellenvetéseit, és kifejezetten hozzátették, hogy ha az ország vonakodna a királyi koronát Ferdinánd fejére helyezni a megadott időpontban (amiről már az egész keresztény világnak biztos tudomása van, és sok rangos fejedelem kerekedett fel, hogy nagy pompával jelen legyen rajta), akkor semmiképpen sem fogják elkerülni a legsúlyosabb uralkodói kegyvesztést, mert a dologról sem a császár, sem a király, következésképpen az egész Ausztriai Ház sem tudna vagy akarna megfelekezni, úgyhogy onnantól kezdve az ország semmilyen királyi kedvezésben nem reménykedhetne a részükről. Az efféle viták és fenyegetőzések oda-vissza folytak egészen a koronázás napjáig. Mikor az felvirradt, sokan belevetették magukat az azzal kapcsolatos ünnepi szertartásokba, míg az országglakosok a papság miatt (amely csak egy rendet jelentett az országban, de létszámban, rangban és névben messze felülmúlta a többi rendet) behúzták a nyakukat, és nem mertek szembeszegülni a papokkal.

Alig hogy az ünnepség befejeződött, a következő napon Klesl és a császári küldöttek nekiláttak, hogy a bárói tisztségeket bő kézzel római katolikus személyeknek osszák ki, mellőzve és semmibe véve az ország ősi alkotmányát és hivatalos rendelkezé-

seit, amelyek kifejezetten megszabták, hogy a bárói méltóságokat és a többi országos hivatalt, mind a nagyobbakat, mind a kisebbeket csak arra érdemes, hosszú gyakorlattal és tapasztalattal rendelkező személyekre szabad ruházni, vallási különbségtétel nélkül. Klesl viszont sok pápista ifjút, akik csak a minap lettek főnemesek, bárói címekkel és méltóságokkal ruházott fel, míg a régi protestáns tanácsnokokat, akik ősi családból származtak, s a legjobb tudásuk szerint, becsületesen szolgálták a hazát, egyszerűen menesztette. Úgy gondolták ugyanis, hogy a vallásuk érdekét szolgálják, ha egy ügyes fogással elleplezik ármányos terveiket, és port hintenek a szerencsétlen protestánsok szemébe, vagyis ha azt csinálják, hogy a nagyobb bárói és kapitányi hivatalokat a saját felekezetükhöz tartozó embereknek, míg a kisebbeket (és azokat is csak formálisan) az úgynevezett eretnekeknek osztják ki.

A koronázás utáni harmadik napon Ferdinánd úgy, ahogy volt, otthagyta az országgyűlést és visszatért Ausztriába, így áldatlan távozásával zárta le a választást és a koronázást, amit olyan sok vitatkozás, küzdelem és nehézség árán harcoltak ki neki. S hogy az elutazása egy látványos emlékjelnek köszönhetően még nagyszerűbb legyen, ezért a méltóságos doktort, Jessenius urat,²⁷ aki abban az időben a Cseh Királyság direktorainak egyike és Magyarországra küldött követe volt, a népek közötti jogot semmibe véve nem bocsátotta meghallgatásra az országglakosok elé, s még mielőtt elindult volna, le is tartóztatta.²⁸ Az országgyűlés formája és menete annyira szokatlan volt, hogy már alig néhány nap hiányzott hozzá, hogy fél évig eltartson, amivel soha nem hallott és semmilyen történelmi forrásban nem szereplő példát szolgáltatott volna. Úgyhogy ha a napi költségek jelentette kiadásokat összevetjük az időtartammal, könnyen ki lehet számolni annak az irdatlan összegnek a mennyiségét, ami az országot úgyszólván módszeresen kimerítette és tönkretette.

Ilyen volt tehát Ferdinánd érkezése a királyságba: nem isteni elhívásnak megfelelően történt, mint amilyen a Szentírás szerint az összes többi törvényes beiktatás lenni szokott, hanem Klesl és a jezsuiták furfangjainak és ármányainak istentelen raktárából került elő. Egrészt ott volt a nem kívánt, különféle mesterkedésekkel kierőszakolt választás, másrészt az országgyűlés újfajta rendje és formája, amelyet őseink egyetlen nemzedéke, egyetlen korábbi évszázad sem tapasztalt vagy ismert. Ha mindezt egyenként, lelkiismeretes aprólékosággal összehasonlítjuk az elmúlt idők szokásaival, illetve a még jól működő és virágzó államot az ország jelenlegi állapotával, minden épelméjű és becsületes ember könnyen megítélheti, hogy pontosan az ország szabadságainak, jogainak és szokásainak megváltoztatásához, megingatásához és felforgatásához jutot-

27 Jan Jessenius (Ján Jesenský, Jeszenszky János, 1566–1621) magyar származású cseh orvosprofesszor, a wittenbergi, majd a prágai egyetem rektora, a cseh rendek által kinevezett harminc direktor követe az 1618-as pozsonyi országgyűlésre. A direktóriumnak a szöveg állításával ellentétben nem volt tagja.

28 Jessenius 1618. július 3-án tartóztatták le, Bécsbe vitték és csak 1618. december 6-án engedték szabadon.

tunk el, ami elegendő jogcímet jelent ahhoz, hogy védelemre emelkedjenek a bosszúálló fegyverek, és kirobbanjon a mostani felkelés.

De hogy senki se gondolja azt, hogy az ország hivatalos és közös ügyét csak ezek a megfontolások igazolják, hanem világosan megértse, hogy a felkelés sokkal szilárdabb alapra támaszkodva vette kezdetét és folytatódik mind a mai napig (mint azt a szemünk előtt látjuk), ezért kissé részletesebben beszámolunk Ferdinánd tetteiről, amelyek az országból való távozása után következtek. Kiindulópontul a helyzetben és a különféle dolgokban bekövetkezett változást tesszük meg, amit Mátyás császár halála okozott.²⁹ Azokat a tetteket ugyanis, amelyeket az utóbbi életében és az előbbi hazatérése után, vagyis az országgyűlés lezárása és a Mátyás császár halála közötti időszakban követtek el és hajtottak végre a Ferdinánd-pártiak, csendben mellőzni szeretnénk, mivel a Cseh Királyság és a szomszédos tartományok hivatalosan kiadott írásaikban eléggé bőségesen és részletesen közzétettek mindent;³⁰ és bizony nagyon kevés olyan, nyilvános panaszokat tartalmazó szakasz, súlyos jogsértésekről beszámoló pont és a Ferdinánd-pártiak túlkapásait felsoroló cikkely akadt, amelyeken ne osztoztunk volna mi is, tehát éppúgy szóltak a bennünket, mint az őket fenyegető veszedelemről. De töretlen hittel reméljük, hogy ezek és a számtalan többi dolog alá lesz majd vetve Isten igazságos ítéletének, így visszatérünk a saját témánkhoz.

Feljebb már szóba került, hogy az országlakosok szorongó aggodalommal azon töprengtek, miként tudnák megfelelő és tisztességes úton végleg visszautasítani, vagy legalább későbbre halasztani Ferdinánd nem igazán kívánt megválasztását. Miután azonban a hatalmasok ravaszkodásának, ármányainak és szüntelen ösztökélésének köszönhetően napról napra egyre inkább kényszerítve érezték magukat, úgyhogy semmilyen módon nem tudták elkerülni a hálókát és kelepccét, ezért végül zavarodott és meggyötört lélekkel ugyan, mély sóhajtások közepette és szemüket sűrűn az égre emelve, de beleegyeztek a választásba; mindazonáltal Ferdinánd elé terjesztették a tizenhét feltételt, amelyek betartására ő igen szigorú diplomával kötelezte magát. De hogy a választás nyilvánosságra hozatalát követően, és miután a koronát a fejére helyezték, miképpen állta királyi szavát (ami a jezsuiták lázító fellépése előtt mindig szentnek számított, és ő szóbeli bizonyossággal is megerősítette, hogy úgy született, nevelkedett és nőtt fel, hogy előbb mutatkozzék késznek a halálra, mintsem az ígéretét megszegje), illetve hogy miképpen tett eleget a mondott feltételek végrehajtásának, a napnál világosabban ki fog derülni, ha azokat egyenként végigvesszük.

29 II. Mátyás 1619. március 20-án halt meg.

30 A cseh felkelés igazolására nem sokkal a prágai defenesztráció után megjelent egy *Apologia* (amelynek magyar fordítása is készült), ezt követte 1618 végén egy második, jóval bővebb *Apologia*, 1619 nyarán pedig az ötszáz oldalnál is terjedelmesebb *Deductio*.

Mivel pedig egyrészt mindent fordított rendben intéztek, másrészt azt a tüzet is szították, amit most Európa nagyobb részén mindenfelé láthatunk égni, ezért úgy tetszett, hogy itt is a feltételek sorának a végétől kezdjük a vizsgálatot. Ezeknek az utolsó tagja tehát így szól: „Hogy az országlakosok egyetértése nélkül az ország kormányzásának egyik részébe sem avatkozik bele.” Ferdinánd éppen ezzel a kötelezettséggel ellentétesen cselekedett már attól a naptól kezdve, hogy a császár távozott az élők sorából. Ugyanis még be sem fejeződött a temetési szertartás,³¹ mikor az országlakosok tudta és beleegyezése nélkül, országgyűlést sem hirdetve (ami pedig a feladata lett volna), kizárólag saját indítatásból beavatkozott az ország kormányzásába. Összehívott Bécsbe bizonyos személyeket a papság és a világi rendek soraiból, és hűségeskü letételére kötelezte őket. Továbbá az ország éppen üresen álló hivatalos javadalmaival a saját tetszése és ítélete, illetve Pázmány döntése és rendelkezése szerint szétosztotta, noha az ország és a saját diplomája által lefektetett feltételek előírásainak értelmében még nem szerezte meg az ország irányítását. Lépes Bálintnak odaadta a kalocsai érsekséget,³² Telegdi Jánosnak³³ a nyitrai, Pyber Jánosnak³⁴ a váradi, Dallos Miklósnak³⁵ a pécsi püspökséget, valamint Majtényi Jánosnak³⁶ a sági prépostságot; és hasonlóképpen sok más embernek is kiosztott számos egyéb javadalmat. Az országos hivatalok betöltése során az előbbihez teljesen hasonló eljárást követett, amennyiben Esterházy Miklóst,³⁷ aki csak a minap emelkedett az urak közé, nem habozott más főnemesek fölébe helyezni, pedig ha megvizsgáljuk és figyelembe vesszük ősi származásukat, fényes nemzetségüket, lelki erényeik kiválóságát és a dolgok intézésében való tapasztalatukat, őt egyértelműen sokkal hitványabbnak találjuk náluk, de még akkor is, ha csak természetes megérzésünkre hagyatkozunk. Esterházy azonban fecsegő nyelvvel és (ha az

31 II. Mátyást 1619. április 15-én temették el a bécsi klarissza kolostorban. 1633-ban a császár testét áthelyezték a kapucinus (császári) kriptába, szívét pedig az Ágoston-rendiek templomának loretoi kápolnájába.

32 Lépes Bálint (1570 k.–1623) 1606-tól tinini, 1608-tól veszprémi, 1609-től nyitrai püspök és kancellár, 1619-től kalocsai érsek.

33 Telegdi János (1575 k.–1647) 1609-től váradi, 1610-től boszniai, 1619 márciusától nyitrai püspök, 1623-tól kalocsai érsek.

34 Pyber János (1562 k.–1633) 1611-től pécsi, 1619-től váradi, 1625-től egri püspök, 1612 óta királyi tanácsos, a az 1620-as években a magyar király és az erdélyi fejedelem közötti tárgyalások sokat foglalkoztatott diplomatája.

35 Dallos Miklós (1590 előtt–1630) 1619 májusától pécsi, 1623-tól győri püspök, a II. Ferdinánd és Bethlen Gábor közötti tárgyalások visszatérő szereplője.

36 Helyesen Majthényi László (1576–1623) 1608-tól szerémi püspök, egri nagyprépost, 1619-ben sági prépost, 1609 szeptemberében az egri káptalan jászói székhelyéről Bethlen hajdúi elől meztláb menekült Kassára, ahol azonban elfogták, s csak 15.000 tallérért engedték szabadon. 1622-ben Pázmány esztergomi kanonokká nevezte ki, de betegsége miatt még abban az évben le is mondott javadalmáról.

37 Esterházy Miklós (1582–1645) 1617-től Bereg, 1618-tól Zólyom vármegye főispánja, titkos tanácsos, majd főudvarmester, 1625-től Magyarország nádora.

isteneknek úgy tetszik) a római katolikus ügy iránt mutatott lángoló buzgalmával elérte, hogy méltóságot méltóságra halmozzon, és úgy tűnjön, hogy minden elismerésre egyedül ő hivatott. Először ugyanis az úrnője kegyeinek³⁸ köszönhetően (akinek a szolgálói közé tartozott) elnyerte a „Nagyságos” címet, és királyi titkos tanácsossá emelkedett. Ehhez járult nem sokkal később a királyi főudvarnokság, továbbá Bereg és Zólyom vármegyék főispáni méltósága, majd pedig, mintegy a római párt számára a legutóbbi országgyűlésen jól és szerencsésen elvégzett munkáért cserébe, a dunáninnyi főkapitányság hivatalát is elnyerte győzelmi díj gyanánt.

Mindezekon fölül Végelai Horváth Gáspár³⁹ kapta meg a pozsonyi kincstár prefektusi tisztét, illetve sokan mások, akik Rómából, a papság vagy a jezsuiták soraiból kerültek ki, és nem éppen a haza érdekét szolgálták, elnyerték a jutalmakat a protestánsok, vagyis a haza üdvét leginkább szerető és érte a legtöbbet fáradozó emberek elől.

Továbbá Ferdinánd az első feltételben megígérte, hogy mindent határozottan és szent módon betart, és mindenki mással is betartat. De hogy mennyire nem valósított meg semmit sem közülük a maga részéről, arra világos bizonyítékul szolgálhatnak az alább következő feltételek, ha gondosan áttekintjük őket.

Például a második feltétel tartalma szerint (ami a következő szavakkal kezdődik: „Quod quando de rebus...”) országgyűlést hirdetett ugyan, de személyesen nem jelent meg rajta. Helyette teljhatalommal ruházta fel Nagyságotokat, úgyis mint az ország nádorát és az országgyűlés védnökét. De még ez a „teljhatalom” sem volt teljes, csak feltételes, amit az országlakosok éppen elégszer kifogásoltak is. Amikor pedig e feltételes felhatalmazás alapján a sérelmeket orvoslásra és jóváhagyásra terjesztették fel, azt megakadályozta a közbeszóló papság, de még Nagyságotok is azzal a fenntartással és kifogással élt, hogy „a sérelmek effajta megszüntetését Őfelsége a legkevésbé sem fogadná el”. Ily módon az ország egyik legfontosabb szükséglete, aminek üdvös megoldása nagyon sokat számított volna a békés és nyugodt állapot fenntartásánál, függőben maradt, és a második feltételt illetően semmilyen eredményt nem sikerült elérni.

A harmadik és negyedik feltételt, melyek szerint a Magyarországot érintő dolgokról és ügyekről Magyarországon kell tárgyalást és megbeszélést tartani, és ugyanígy a hivatalok betöltéséről is, sokféleképpen megszegték. Igen sok hivatalt ugyanis külföldi, idegen nemzetből származó személyek osztottak ki mindenféle embernek, Nagyságotok előzetes tudomása és beleegyezése nélkül, noha az első helyet foglalja el a tanácsnokok között. Annak a lelkiismeretes felidézését pedig, hogy az ausztriai Udvari és Hadi Ka-

38 Vagyis a Dersffy Orsolyával (1583?–1619) 1612-ben kötött házasságnak.

39 Végelai Horváth Gáspárt II. Ferdinánd 1619. július 10-én nevezte ki a Magyar Kamara élére, és 1624-ig maradt a kamaraelnöki poszton.

maráktól milyen, Nagyságotok tekintélyét csorbító és ezeket a feltételeket is sértő levelek érkeztek, átengedjük Nagyságotoknak.

Ami az ötödik feltételt illeti: a közös igazságszolgáltatás kötelező intézése, amit az oktávákon⁴⁰ szoktak megtartani és napiredre tűzni, semmilyen érdemi előrelépést nem tudott elérni, mert a sérelmek orvoslásának a kérdését nem engedték ezen fórum elé jutni, pedig azok mennyisége és súlya évről évre növekedett, mint valami sűrű tüskebóka, így a velük való foglalkozás nemes kihívásnak számított a jogtudósok szemében.

A hatodik feltételre, a vallás ügyére vonatkozóan: bár annak szabad gyakorlását először a bécsi béke megkötésekor, aztán pedig a koronázás előtt kiadott cikkelyekben és ebben a feltételben is többször egyértelműen kimondták, ezenfölül mindenféle biztosító formula révén a különös kifejtése és értelmezése is megtörtént és rögzítésre került a néhai Császári Felső különleges diplomája által, olyannyira, hogy a szavakban semmi félreérthetőség, a tárgyban semmi kétséges, az értelmezésben semmi homályosság nem maradt; mindazonáltal olyan zabolátlan volt a papság és bizonyos római katolikus világiak vakmerősége és önkényessége, hogy nem létezhetett annyira áttekinthető, világos és egyszerű fogalmazás, amihez ők ne akartak volna magyarázatot fűzni, homályosságot csempészni bele, valami szörszálhasogatásba beburkolni, viaszorr gyanánt⁴¹ mindenféle elhajlítani és elferdíteni azt. Ezekből a megjegyzésekből vagy kommentárokból aztán, mint valami trójai falóból, egyre több és nagyobb arcátlanság számára született anyag és alkalom, úgyhogy végül a fenti rendelkezések érvénytelenné váltak, a császári diploma hatályát veszttette, a királyi ígéretet megszenteltetlennítették, és ezek a dögvészes hajtások keserű gyümölcsöket teremtek: a templomok lefoglalását és elvételét (amit mind Ferdinánd alatt, mind a megelőző években, szerte az országban eszközöltek a protestánsokkal szemben), a prédikátorok elűzését és számtalan egyéb fajta túlkapást, amit a papság és a római katolikus hívek követtek el vakmerően. Amikor pedig az országglagosok benyújtották erről szóló panaszait, mintegy tükröt tartva eléjük az ígéreteik betartását és a jelen feltételek alkalmazását illetően, nemcsak gyalázatos módon visszautasításban részesültek, hanem a papság és világi követői még hivatalosan és nyíltan ellent is mondtak a panaszainknak. Odáig fajult a protestánsok ügye, hogy szinte már a sebesülteknek is megtiltották a sírást.

Mindazonáltal senki sem fog csodálkozni rajta, hogy ilyen arcátlan módon elkövettek ezeket a dolgokat, ha testi és lelki szeméit egy kissé figyelmesebben irányítja a vakmerőségnek és a megátalkodottságnak e tobzódására. Teljes mértékben tisztában voltak ugyanis Ferdinánd titkos szándékaival, ami könnyen kiderül abból, hogy – mintha egy

40 Ti. nagyobb ünnepeket követő nyolcadik napon. A 17. században évente elvben négy oktávát tartottak.

41 Ez a kép a 12. századra nyúlik vissza: egy Alain de Lille (Lillei Alán) nevű francia teológus használta először, azokra a skolasztikusokra, akik a Szentírás szövegét mindenféle értelmezéssel elferdítették.

szívük és szájuk lenne – határozottan vissza merték utasítani, hogy megerősítést nyerjen mindaz, amit a sérelmekkel kapcsolatban az országlakosok határoztak. Nyíltan hozzáfűzték továbbá: annyira távol áll tőlük az protestánsok templomainak visszaszolgáltatása, hogy inkább mindenképpen azon lesznek, hogy a többit is elvegyék, amelyek még a kezükön vannak. Úgy tetszett nekik, hogy a dolog erősebb hatálya és a róla való bizonyágtétel végett e helyt mellékeljenek egy ideillő kivonatot bizonyos, az országgyűlésen kelt levelekből, amit méltán lehet élőszóban tett vallomásként kezelni (ennek egyébként a jogban nagy súlya szokott lenni). Mert amiképpen a szív bőségéből szól a száz,⁴² gyakran úgy szokta felfedni a nyelv bőségéből a kéz és az írónád az eltitkolt gonosz gondolatokat.

Így írt tehát az egyik álnok jezsuita: „Igyekezzen megváltoztatni az uralkodó, amit Pozsonyban a koronázás idején és a bécsi békében helytelenül ígértek meg vagy határoztak. Amikor ugyanis a császár kevéssé átgondoltan megígérte, hogy mindkét vallás híveit egyenlően oltalmazni fogja, súlyosan hibázott, amit élő beszédben bővebben is ki lehetne fejteni. Isten azonban nagy könyörületességében most adott egy kiváló alkalmat, mintegy arra hívva őt ezáltal, hogy amit oly szerencsétlen és veszedelmes módon megígértek, most a legnagyobb tisztességgel visszavonja. Reméljük továbbá, hogy a Győzedelmes Császár és a Felsőleges Király jobban át fogják gondolni, milyen kötelezettséggel tartoznak az Apostoli Szék iránt, és hogy legszentebb urunk, a pápa jóváhagyása nélkül nem engedélyezhetnek azoknak a szörnyű eretnekeknek és szakadároknak békét és vallásszabadságot; főleg, hogy ezek az eretnekek kiváltképp fenekednek a pápa hatalma ellen. A császárnak, a királynak és a katolikus fejedelmeknek karddal kell alázatra tanítaniuk a lutheránusokat, vasvesszővel kényszeríteni őket engedelmességre.”

De nem akarunk a kelletténél tovább foglalkozni ennek az irománynak a kijelentésével, meghagyjuk azt Isten és az emberek ítéletének. Legyen elég, hogy a tetteikkel már eddig is bőségesen igazolták annak igazságát, és hogy mindig lehetőségük volt a tetszésük szerint bármit merészlni. Ha pedig valaki panaszkodott a túlkapásaik és elmondhatatlan, isteni és emberi törvények által egyaránt tiltott gazzetteik miatt, és valamilyik tisztviselőnél kezdeményezte, hogy foganatósítson ellenük büntetést, a tisztviselő azt felelte, hogy aki ilyesmit próbál kérni, az Őfelsége rosszsallását vonja magára, aki még a szakállát is kitepi. Mikor vádat terjesztettek be a közállapotok megzavarói (például Pázmány Péter, Homonnai György,⁴³ Esterházy Miklós, Dóczy András,⁴⁴ Lónyai András⁴⁵ és a társaik) ellen, ezt adták válasz gyanánt az országlakosoknak.

42 Mt 12,34.

43 Homonnai Drugeth György (1583?–1620) felső-magyarországi katolizált főúr, 1610 óta főkamrás, 1616-ban megpróbálta Bethlen Gáborral szemben megszerezni az erdélyi fejedelmi címet.

44 Dóczy András (mh. 1620) 1610–1618 szatmári (tiszántúli) főkapitány, majd 1619-től felső-magyarországi főkapitány.

45 Lónyai András (mh. 1620 körül) kállói kapitány.

De a jezsuita társaság behozatala felett sem lehet szó nélkül elsiklani, mert azt mint az országok legveszedelmesebb dögvészét, mint minden baj, vizály és háború okozóját, egy hivatalos törvénycikkben már régen kitiltották az országból.⁴⁶ A visszafogadásukat az országglakosok is ellenezték, és a méltóságos gróf úr, Thurzó György néhai nádor is komolyan tiltakozott ellene a hivatalánál fogva, hiábavalóan igyekeztén távol tartani őket és megmenteni tőlük az országot. Az ellenpárt tagjai azonban csak annál ádázabban küzdöttek az érdekükben, úgyhogy a zászlóvivőjük, Pázmány Péter és néhány világi előkelő nyíltan kijelentette: Őfelségének szilárd elhatározása, hogy előbb mond le a királyságról, előbb lép ki a hivatalából, hogysesem a kiutasításukba beleegyezzen; sőt még Nagyságotok is teljes határozottsággal visszautasította, hogy a jezsuiták ügyét erősen sürgető országglakosok tiltakozását kiadja.

A hetedik feltételt, vagyis a nádori hatalom és joghatóság kérdését illetően: hogy ez mennyire megingott, már abból is nyilvánvaló, hogy a győri és komáromi véghelyek kapitányai és prefektusai az ebben a feltételben szereplő utasítások ellenére semmiféle függésbe nem akartak kerülni Nagyságotoktól; de a többi véghellyel szemben sem tudott kellő módon érvényesülni Nagyságotok tekintélye. Sőt, nemcsak hogy külföldről jött, idegen kamarák által adott parancsokkal intézték a nádori hivatalhoz tartozó összes ügyet, a kamarák előírása szerint, hanem akkor is, amikor Uraságotok az 1618. évi hatodik törvénycikk értelmében a komáromi várkapitány és a vármegyei nemesség között kirobbant vizályt hivatali kötelességének megfelelően el akarta volna dönteni, és a szükséges végrehajtó intézkedéseket foganatosítani, Ferdinánd egy különleges utasítással eltiltotta a szándékától, Uraságotok tekintélyének kárára; erről sokaknak világos tudomása van. Egy hasonló jellegű, a németalföldi tanácstól jött irat pedig kereken megtiltotta Nagyságotoknak, hogy beleavatkozzon a véghelyek kormányzásába; ez biztosan igaz, úgyhogy Uraságotok hites elismerése alá bocsátjuk, követelve, hogy ünnepelesen és hivatalosan ismerje el.

Ezenfölül, a nyolcadik feltételből kifolyólag elsősorban Ferdinándra hárult a véghelyek atyai és gondos ellátásának feladata. Azonban, hogy ez mennyire rideg és milyen semmitérvő volt, azt maguk az őrségüktől megfosztott, készleteikből kifogyott, élelem nélkül maradt, romos épületektől hemzseggő, szóval a védekezéshez és egyáltalán a fennmaradáshoz szükséges összes kellékből hiányt szenvedő véghelyek látszanak elpanaszolni. A helyőrségben szolgáló katonaságot ugyanis – az országglakosok tiltakozása ellenére – az ország szövetségesei, barátai és szomszédai ellen vezényelték, akiknek az adóját ko-

46 Feltehetően az 1608. évi koronázás előtti 8. törvénycikkre utalnak, amely azonban nem tiltja ki Magyarországról a Jézus Társaságát, bár elrendeli, hogy ingatlan birtokaik nem lehetnek az országban.

rábban az ő támogatásukra fordították;⁴⁷ az országlakosok hozzájárulását pedig, amit szintén az ő kifizetésükre szántak, nagyobb részt a szövetségesek ellen összetoborzott katonaságra költötték. A véghelyek állapota tehát olyan fenyegető veszedelembé került, hogy ha Isten különös gondviselése és kegyelme nem tartja vissza és fékezi meg a keresztény név ellenségét, mintegy zablát vetve rá, akkor erőfeszítés nélkül a hatalmába keríthette volna azokat, az egész kereszténység és az ország teljes pusztulását okozva.

A kilencedik feltétel ellenére igen sok szabad város szenved el különféle súlyos sérelmeket: hallatlanul magas adók és járulékok kivetése apasztja a polgárok, különösen a protestánsok vagyonát. Mindenekelőtt a hét bányaváros járt így,⁴⁸ amelyek a szent királyok jóvoltából ősi szabadságjogokat élveznek: a kiváltságaikkal és a régi szokással szöges ellentétben, az ország új rendelkezéseinek következtében, súlyos jogsérelmükre és kárukra a külföldi hivatalnokok el akarták szakítani őket az ország testétől, és az Ausztriai Kamara joghatóságának alávetni; ha pedig nem akartak engedelmessé válni nekik, akkor az ország rendes bírái kényszerítették őket, hogy az ország törvényeinek való köteles engedelmességet az Ausztriai Kamara ellenkező értelmű és törvénytelen utasításainak következtében megszegjék. Így aztán mintegy válaszút elé kerültek, mindkét felől remény és félelem között ingadoztak, nem tudván, hogy merre kellene fordulniuk, s már-már a végső vigasztalásnak lettek kitéve. Mindezek világosan kiderülnek részben az ő panaszaiából, részben más városok sérelmeiből, amelyeket külön-külön bocsátottak az ország rendjei elé. Hogy például Pozsony városa milyen sok viszontagságot tapasztalt, milyen károkat szenvedett, miképpen sértették meg ősi kiváltságaiban, jogaiban és régi vallási szokásaiban, azt maga tanúsítja ékesszólóan az általa összeállított iratban. Azokban a városokban pedig, ahol a papság mélyebb gyökeret eresztett, vagyis ahová szilárdabban befészkelte magát és megszerezte a fő hatalmi pozíciókat (mint például Nagyszombatban és Szakolcán), ott a katolikus hiten lévő lakosok a papság támogatására, hatalmára és tanácsára támaszkodva és általa megsegítve, ostoba módon teljesen meg voltak győződve róla a szívükben, miszerint nincs olyan Isten, aki bármikor is gondjaiba venné vagy megbosszulná protestáns polgártársaikat, akiket az eretnek névvel és elképzelhetetlen módon minden olyan undok szóval illettek, amit az emberi elme bármikor ki tudott találni; fennhéjázón lenézték őket és közülük a legelőkelőbbeket is alantasabbként kezelték akár a leghitványabb rendű embereknél. A je-

47 Ti. a cseh felkelők ellen. Ezt az érvet, miszerint a csehek hozzájárultak a magyar végvárok finanszírozásához, de aztán a katonaságot ellenük használták fel, Pfalzi Frigyes 1619 őszi, a cseh királlyá választás elfogadását megindokló *Manifestuma* is hangoztatta. Noha a 17. század elején a magyar rendek csak a morva, illetve az alsó- és felső-ausztriai rendekkel kötöttek konföderációt (1608-ban), sűrűn hivatkoztak a csehekre is mint szövetségeseikre (lásd a szöveg kommentárjait a XII. választási feltétellel kapcsolatban).

48 A hét bányaváros: Selmecebánya, Körmöcbánya, Besztercebánya, Bakabánya, Libetbánya, Újbánya és Bélabánya.

zsuiták behívásába és visszafogadásába pedig, noha könnyen szembeszállhattak volna vele, ha hajlandóak élni a jogaikkal, mégis önként, az ország törvényei ellenében is beleegyeztek. A nagyszombati pápisták néhány éve valami spanyol inkvizícióra emlékeztető jelenséget kezdtek bevezetni, és azt hosszú idő lefolyása alatt teljesen meg is valósították volna, ha a kocka másként nem fordul. De rövidesen ezeknél súlyosabb és durvább dolgok is napvilágra fognak kerülni a maguk a helyén.

A tizedik feltételt, a korona megőrzését illetően teljesen nyilvánvaló volt az igyekezet, hogy azt a pozsonyi vár terméből máshová szállítsák. Világosan bizonyítani lehet, hogy ez volt a szándéka Rudolf von Tiefenbachnak⁴⁹ és az alája beosztott nagy létszámú seregnek. Ő minden idejét és erejét teljes mértékben azokra a mesterkedésekre fordította, amelyek révén e királyi ékszeret elszállíthatta volna, mert így remélt örök hírnevet elérni. Az ügy ékesszóló tanúja lehet maga Nagyságotok, továbbá a Nagyságodnak e célból küldött Lipót-féle levél,⁵⁰ illetve a koronaőr urak is.⁵¹

A tizenkettedik feltétel a szövetségek megőrzéséről szólt. Ha ezeknek a tartalmát kissé alaposabban megvizsgáljuk, kitűnik, hogy Ferdinánd király két szempontból is kötve volt általuk. Egyfelől a bécsi béke erejénél fogva, amelyhez a két hercegsége, Stájerország és Karintia rendjeivel, továbbá a Cseh Királysággal és más szövetséges tartományokkal együtt nemcsak a beleegyezését adta, hanem a jótálló kezes tisztét vállalva, külön oklevélben is kötelezte magát annak betartására;⁵² másrészt abból a feltételből kifolyólag, amelynek értelmében királyi szóval fogadta meg, hogy a Magyar Királysággal és a vele szomszédos országokkal és tartományokkal, köztük Erdéllyel kötött minden megállapodást szent módon be fog tartani mind ő maga, mind az alattvalói. Azonban egyik sem tudta a legkevésbé sem elérni nála, hogy a rendek ismételt kéréseinek engedve hajlandó legyen rászanni magát a háborús forrongás valamelyes csökkentésére, vagy a régi szerződések megújítására és megerősítésére. Ehelyett kifejezett módon meg akarta mutatni, mennyire gyűlöli ezeket és mennyire ellenére vannak, ezért az országlakosok kérését semmibe véve

49 Rudolf von Tiefenbach (1582–1653) protestáns osztrák főúr (1623-ban katolizál), 1613 óta az Udvari Haditanács tagja, 1619-től császári Generalwachtmeister.

50 V. Lipót főherceg (1586–1632), II. Ferdinánd öccse, 1598-tól passauai és 1607-től strassburgi püspök 1626-ig, 1619-től Tirol kormányzója, 1623-tól fejedelme. Forgách Zsigmond nádornak írott levélét nem ismerjük, de Pázmány Péter válaszából (*Falsae originis ... refutatio*) kiderül, hogy a levél (amelynek hitelességét vitatja) egyrészt a Szent Korona elvitelét javasolta volna, másrészt a hajdúk kiirtására tett volna indítványt.

51 Révay Péter (1568–1622) és Pálffy István (1586–1646).

52 Az 1606-os bécsi béke megtartására garanciát vállaltak a Habsburgok uralma álló más tartományok is, így Alsó- és Felső-Ausztria, Stájerország, illetve (közös okiratban) Csehország és inkorporált tartományai (Morvaország, Szilézia, Alsó- és Felső-Lausicz) rendjeinek képviselői is kiállítottak a béke szövegéért jótállást fogadó okmányokat. Nem tudunk róla, hogy Karintia rendjei (akiket Krajinával együtt ekkoriban már igen gyakran a stájer rendek képviseltek magasabb fórumokon) külön okiratot állítottak volna ki e célból.

és fennhézázó módon elvetve, sőt a tiltakozásuk és ellenkezésük dacára Bosnyák Tamást, Forgách Miklóst, Horváth Istvánt, Lengyel Boldizsárt, Somogyi Mátyást, a véghelyek minden egyes parancsnokát és kapitányát a helyőrségek nagy részével együtt, továbbá a főurak közül Pálffy Miklóst, Balassa Pétert, Esterházy Pált és Oroszy András⁵³ egy-egy zsoldoscsapattal a szövetséges Csehországba és a szomszédos Morvaországba küldte, engedélyt és felhatalmazást adva nekik, hogy ezekben az országokban szabadon düljanak, mindent tüzzel-vassal sanyargassanak és gátlástalanul megtegyék, amit csak a kedvük kíván. Velük együtt pedig Ferdinánd saját hadserege (amelyhez ők is tartoztak, szövetségesként csatlakozva hozzá) iszonyú, rettenetes és gyalázatos módon nyomult előre, inkább vadállatokra, mintsem emberekre emlékeztetve; ez sokak számára nyilvánvaló, de hallatlan kegyetlenségüknek szemléletes tanúja lehet a magyarok romlása is. Ugyanis a szomszédaink és a szövetségeseink elnyomása és elpusztítása után miránk sújtott le ugyanezzel a karddal, és bizony egyszer sem mulasztotta el a lehetőséget, hogy a legsúlyosabb veszedelmet hozza a nyakunkra; mert már korábban megállapodott a spanyolokkal ezeknek a protestáns országoknak a kiirtásában és leigázásában, s ha elég ereje van hozzá, szíves örömet vállalta volna, hogy ezt a vérükkel pecsételje és erősítse meg.

Tanúsítja ezt az alább következő tizenharmadik feltétel, ami az országnak arra a számos törvényére hivatkozott, amelyek kimondták, hogy sem az országon belül, sem azon kívül nem szabad háborút indítani az országglakosok beleegyezése nélkül. Ezzel is teljesen szembement, amikor a fent említett kapitányoknak, főuraknak és katonáknak az országból történő kivezénylése végett már az országgyűlés ideje alatt, az országglakosok ellenkezése és tiltakozása dacára, nyílt színen, dobpergés közepette katonákat íratott össze, hogy a szövetségesei ellen küldje őket.

Az utolsó előtti feltételben a hajdúknak Ferdinánd a kiváltságaik megerősítését ígérte. Ezt akkora lelkesedéssel mozdította elő, olyannyira megmutatta, hogy gondja van rá és a szíven fekszik az ügy, hogy Dóczy András⁵³ egy másik Andrással, Lónyaival, valamint Homonnai Györggyel és sok más emberrel együtt gondosan felbiztatta, hogy a legválogatottabb eszközökkel minél hosszabb ideig pusztítsák őket.

Az előbbi feltételeket tehát együttesen és külön-külön megfelelő biztosítólevéllel és királyi szavával erősítette meg; a koronázás után, a kormányzás megkezdésekor azonban ígéretet tett arra is, hogy majd általános törvénycikkbe foglalva adja közre őket,

53 Bosnyák Tamás (1575 k.–1635 k.) királyi tanácsos, 1607-től füleki kapitány; Horváth István néven a korszakból egy hajdúkapitányt ismerünk, aki később Bethlen szolgálatában harcol; Forgách Miklós a későbbi felső-magyarországi főkapitány, ekkoriban Szécsény várának főkapitánya; 1630 körül egy Lengyel Boldizsár nevű sziglieti várkapitányról van adatunk; Somogyi Mátyás 1615-ben Gyarmat kapitánya; Pálffy Miklós a hasonló nevű országbíró fia, Pálffy István koronaőr öccse; Balassa Péter katolizált főúr, II. Ferdinánd kamarása; Esterházy Pál a későbbi nádor, Miklós öccse; Oroszy András Vác kapitánya a vár 1596-os visszafoglalása óta.

de aztán nem foglalkozott vele; a legutóbbi országgyűlésen pedig a római katolikusok már igyekeztek elejét venni annak, hogy ez megtörténhessen. De hát mi különös van abban, hogy Ferdinánd ennyire nem törődött az egyszer már elfogadott feltételek végrehajtásával? Hiszen semmibe vette a saját biztosítólevelét is, amely arról szólt, hogy a külföldi katonaságot az 1618. év Szent Mihály napjáig kivonja Magyarország és Szlavónia összes véghelyéből, és amelyet különös oklevéllel és királyi szóval erősített meg; tanúsítja ezt a lévai és a varasdi példa.⁵⁴

Miután így elvégezték a feltételek gondos áttekintését is, és legalább a fontosabb hivatalos sérelmekre pontosan rámutattak, a Magyar Királyság rendjei hajlandóak a fent felsoroltak minden egyes pontját (ha bővebb felvilágosításra lenne szükség) megfelelő szóbeli, illetve írásbeli tanúságtétellel alátámasztani, hogy senkiben se maradhasson a legkisebb hajlandóság sem arra, hogy akár róluk, akár az általuk folytatott védekező tevékenységről rosszat tételezzen fel, vagy gyanút tápláljon vele szemben. Mindazonáltal meghagyják mindenkinek a saját lelkiismerete szabad ítéletét, hogy az elé lehessen idézni őket. Itt ugyanis nincs szó (Isten a tanú rá) semmiféle személyes indulatról, nincs helye semmiféle irigységnek, gyűlölködésnek vagy nagyravágyásnak, nem forog fenn semmiféle újítás bevezetésének a szándéka, semmiféle vágy nincs zavargások és lázadások szítására; ebben az esetben csak az hajtotta az emberek lelkét, hogy védekezés céljából nyúljanak fegyverhez. Csakis a korábban felsorolt sérelmek (csendben elhagyva hatszáz másikat és számos istenes lélek éjjel-nappal tartó sóhajait), amelyek a fenti cikkelyekben kerültek említésre, és amelyeket sem a föld, sem az ég nem lett volna képes tovább úgy elviselni, hogy ne hozza elő, ne tárja őket minden ember szeme elé: ezek voltak a hadjárat gyújtó szikrái. Ha viszont valakinek még a fenti érvek sem elegendőek (bár túlságosan is jogosak és súlyosak), akkor az általános természeti jog mellett az ország bevett törvényeiből is tájékozódhat, mégpedig a Hármaskönyv I. részének IX. titulusából, valamint András király törvénykönyvéből, amelyek a rendeknek kétségkívül szabadon megengedik ezt.⁵⁵

De mi célt is szolgál e sok és durva túllkapás felsorolása, amelyek mind a napnál világosabbak, és bármelyik önmagában elég komolynak és elfogadhatónak mondható és tartható, hogy a köz nevében megtorolják? Ha minden korábban mondott dolog felett csendben el is siklunk, egy mellett, amit elmondani és említeni is szörnyű, s ami egy keresztény ember számára a legméltatlanabb, senki sem mehet el közömbösen: az Ausztriai Házból való királyok, az ország kormányzásának irányítói harc és vérontás nélkül, pusztán a saját akaratukból és önkényükből kifolyólag, illetve (hogy jobban leleplez-

54 Lévát 1613-ban vette el II. Mátyás Siegfried von Kollonichtól és adományozta Althann Jánosnak. A birtokba iktatás évekig húzódott, de 1617-ben Althann sikeresen átvette a várat és német helyőrséget tartott benne.

55 Az Aranybulla ellenállási záradékára, illetve az azt idéző, Werbőczy-féle *Tripartitum*ra utal.

zük az ügyet) a mesterkedéseik előmozdítása végett Pethe László⁵⁶ és mások közvetítésével, az országglakosok előzetes tudta és beleegyezése nélkül hatvan falut átengedett a töröknek,⁵⁷ sok ezer szánandó keresztény lelket vetve alá az igájának. Ezzel szemben az elődeik, Magyarország néhai szent királyai bőséges véráldozat nélkül egy lábnyit kivevő földterületet sem engedtek át neki sohasem.

De még az önkényességnek ezzel a példájával sem elégedtek meg, és – ahogy az már mindenki számára teljesen ismert – mind a mai napig titkos tárgyalásokat, mesterkedéseket és kölcsönös egyezkedést kezdeményeznek és folytatnak a törökökkel a keresztény vér kiontása céljából, amit a maguk részéről bölcsességnek, haszonnak és gyönyörűségnek tartanak, s a komáromi kapitány⁵⁸ révén már több várnak az átengedését is megígérték, az ország jelentős részével együtt.

Mivel tehát így állnak a dolgok (márpedig bizonyosan így állnak), a Tekintetes Rendek bíznak benne: senki sem lesz olyan igazságtalan bírója az igazságnak és a jogszerűségnek, hogy megrovóan úgy ítélné meg, hogy ebben a kérdésben ők akár a többség iránti kötelességükről, akár a maguk és az övéik iránti kegyességről megfeledkeztek volna. Készségesen megvallják ugyanis: annyi értelemmel a mindenható Isten jóvoltából is rendelkeznek, hogy tudják, Ő azért állított minden országban fejedelmet az alattvalók élére, hogy oltalmazza és megvédjék őket minden jogtalanságtól és hivatali visszaéléstől, éppen úgy, ahogyan a pásztor dolga a juhok védelmezése. Fordított szemszögből pedig nem az alattvalókat teremtették a fejedelem miatt, hogy kiszolgálják a vágyait, és egyaránt aláírják a helyes és az istentelen, az igazságos és az igazságtalan parancsait; sokkal inkább a fejedelem lett teremtve az alattvalók miatt, hiszen nélkülük egyáltalán nem is lehetne fejedelem, és nem is láthatja el másként a feladatát, csak ha igazságos törvényekkel és módszerekkel kormányozza őket, mint az atya a gyermekeit vagy a pásztor a juhait: így kell szeretnie mindenkit, s akár az élete kockáztatásával is óvni és védelmezni őket. Ezzel szemben, ha védelem és szeretet helyett arra törekszik a fejedelem, hogy elnyomja és sanyargassa az alattvalóit, hogy elvegye tőlük a jogukat, szabadságaikat, a legfőképpen pedig a tiszta és igaz vallást, Isten tiszteletét, amin mindenkinek az üdvössége nyugszik, a lelkiismeret felett követelve magának hatalmat, ami egyedül Istennek jár; végül, ha szolgaként és rabszolgaként bánik velük, akkor tüstént levedli a kegyes, jó és szelíd fejedelem természetét, és zsarnokká korcsosul, akit az alattvalók (természetesen az ország rendjeinek közös határozata alapján) a legteljesebb joggal mozdíthatnak el, hogy mást ültessenek a helyére az alattvalók és az ország védelmé-

56 Pethe László (mh. 1617) a Magyar Kamara elnöke.

57 Az 1615-ös bécsi tárgyalások keretében a magyar király delegációja – amelynek tagjai Forgách Ferenc, Pethe László és Apponyi Pál voltak – hatvan falut engedett át az oszmán félnek.

58 Hans Dietrich von Reiffenberg (1576–1629), 1614–1625 között komáromi főkapitány.

hez. Annál is inkább, mert az alattvalók semmilyen módon nem remélhetik, hogy egy ilyen fejedelmet képesek lesznek gonosz szándékától bármikor is gyümölcsözőbb célok felé visszaterelni; nem marad tehát más, célszerűbb módja az életük, a feleségük, a gyermekeik és az országos szabadság megvédésének és megóvásának, márpedig mindenkinek akár az életét és a nyakát is fel kell áldoznia ezekért.

A fenti kijelentés tükrében és a korábban elmondottakból levont következtetések alapján mindenki, aki akar, vessen számot az ország, Ferdinánd király és az országlakosok helyzetével és állapotával; s miután meghányta-vetette magában, hogy jogosan vagy jogtalanul nyúltunk-e fegyverhez, hagyjon fel a kételkedéssel, és az igazságra, ne a szóbeszédre hallgasson. Miután ugyanis újabb és újabb megfigyeléseket tehattünk az országgal kapcsolatban: hogy a papság minden szent és világi dolgot összekevert, hogy Ferdinánd teljesen érvénytelené tette a haza közös törvényeit, spanyol igát rakott a nyakunkba, a királyi ígéretet semmibe vette, bőszen szomjazott a protestánsok vérére, a törököknek szolgáltatta ki az üdvösségünket, semmilyen kérésnek nem adott helyet, semmilyen könyörgést nem hallgatott meg, és még a reményét sem mutatta bármiféle javulásnak – Isten és az Igazság majd megítéli, hogy ezek után be kellett volna-e hódolnunk, vagy védekezésbe kezdenünk.

De ha csupán Horvátország és Szlavónia népének sérelmeit tekintjük, amelyet már csaknem elidegenítettek a magyar koronától, akkor is kellően indokolt a mostani felkelés. Bár bizonyosan mindenki emlékszik rá, hogy ezeket a sérelmeket az elmúlt országgyűlésen ugyanezen országok követői, rendjei már elpanaszolták és sürgették az orvoslásukat, mégis szükségszerű kötelességük és szándékuk volt, hogy azokat itt is feltüntessék. Ugyanis senki számára, aki csak egy kicsit is járatos a történelemben és tapasztalt a magyar ügyekben, nem lehet kétséges, hogy az említett országok hosszú évszázadok óta nem csupán hozzá vannak kapcsolva a Magyar Királysághoz, hanem teljességgel betagozódtak abba, ugyanazon törvények és szokások szerint kormányozzák őket, és Magyarország királyai minden alkalommal sok hatalmat és segítséget kaphattak tőlük. Miután azonban a katonai tisztségeket és feladatokat olaszoknak, isztriaiaknak, spanyoloknak, vallonoknak és mindenféle más nemzetiségű embernek kezdték kiosztani (csak magyar vagy horvát nem lehetett köztük), valamint a szlávón és horvát véghelyek élére állított két főkapitány is idegen nemzetből került ki,⁵⁹ míg a bántól, aki a szent magyar királyok idején a legfőbb úr volt itt, Ferdinánd császár kőrösi nyilatkozata⁶⁰ és az ősi, rendes szokás ellenére minden hatalmat elvettek, és a hagyományos, de

59 A horvát végvidék főkapitányi tisztségét 1617-ben Marquart Freiherr von Eck und Hungersbach (mh. 1619) kapta meg, a szlavóniai (ekkoriban már csak vend vidéki) főkapitány 1603 és 1630 között Hans Siegmund Graf von Trauttmansdorff.

60 A horvát rendek 1537-ben tartottak országgyűlést Kőrösön, ahol egyebek mellett arról döntöttek, hogy egy bizottság felállításával védjék meg a tartomány érdekeit a báni méltóság üresedése esetén. I. Ferdinánd a kőrösi végzéseket megerősítette.

már szintén csaknem felszámolt személyes őrségén kívül egy véghely vagy erőd, egyetlen katona sem maradt hozzá beosztva, a kormányzás megosztottsága következtében (mivel mindkét főkapitány lenézte a bánt, egymás között pedig mindkét ország számára veszedelmes viszálykodást folytattak) az történt, hogy az említett országok közül Dalmácia teljesen, Horvátország néhány csekély maradványt leszámítva, Szlavónia pedig nagyobb részét a törökök és a velenceiek hatalmába került, Magyarország királyának és királyságának nem csekély kárára. Sok birtokos egyidejű uralma ugyanis inkább zavart és veszedelmet szokott támasztani, mintsem védelmet, biztonságot vagy gyarapodást jelentene; egyébként is, ami közös tulajdon, azt a legtöbbször elhanyagolják. Emiatt aztán, már a mi időnkben, Bihács régi erőssége és Klissza bevehetetlen erődítménye, mely utóbbi a kiváló horvát férfiú, Lenkovics György ügyességének és nagylelkűségének köszönhetően visszakerült a Szent Koronához (és onnan a megfelelő időben egész Dalmáciát, Boszniát és az Adriai-tenger feletti uralmat is visszaszerezhetette volna a magyar király) hasonló körülmények között újra az ellenség kezére jutott.⁶¹ Paradeiser pedig, Klissza erődjének feladója, akit egy ekkora bűnért a legsúlyosabb ítélettel kellett volna sújtani, elnyerte a kanizsai főkapitányi tisztséget, hogy az árulás említett bűnét egy még iszonyatosabb gáztettel tetézhesse, amit nagyszerűen véghez is vitt: a kanizsai várat, melynek elsíratásához a magyar és a szlávön nemzet összes könnye sem elegendő, barátsággal átengedte a törököknek.⁶² Ezen elviselhetetlen bűnéért cserébe most a családjának több tagja is kapitányi tisztséget tölt be a szlavóniai véghelyeken.

Ezeket és sok egyébét leszámítva, a bécsi béke óta egyetlen cikkely, törvény, szokás vagy határozat sem lett végrehajtva a mondott országokban, egyetlen problémát vagy sérelmet sem szüntettek meg, sőt inkább növelték és súlyosbították őket. Ugyanis a bécsi béke kilencedik és tizedik pontjában, illetve több országgyűlési határozatban és cikkelyben (legutóbb az 1618. évi 31. törvénycikkben) a magyar nemzet megállapodott Őfelségével abban, hogy ezek az országok ugyanazon szabadságoknak és kiváltságoknak örvendenek, mint a magyarok; hogy az ősi és régre visszanyúló báni méltóságot mind katonai, mind polgári tekintetben visszaállítják, ahogyan Magyarországon a nádori tisztelet, és a bántól – mint a magyar király legfőbb helyi tisztviselőjétől – fog függeni minden várkapitány és prefektus, valamint az egész katonaság; végül, ezeket a tisztségeket nem külföldi, hanem hazai, arra érdemes személyeknek fogják adni. Azonban nemhogy teljesültek volna Őfelsége ígéretei, vagy valami jutalmat adtak volna a hűségért, hanem Ferdinánd azonnal elkezdett minden urat és nemest megfosztani a véghelyeken betöltött tisztségétől, vagy legalább kisebbiteni azt: a tekintetes és nagyságos

61 Klisszát 1596-ban sikerült a Juraj Lenković horvát végvidéki főkapitány által támogatott uszkókoknak visszafoglalni az oszmánoktól, de a várat végül nem sikerült megtartaniuk.

62 Georg Paradeiser 1598 és 1600 között töltötte be a kanizsai főkapitányi címet.

Erdődy Tamás úrtól⁶³ elvette az ötven katona feletti parancsnokságot, népiesen hadnagyságot (ugyanis ezen a rangon túl, amit Magyarországon minden nemesnek megszoktak adni, még a legnagyobb hősnek sem juttatnak többet), továbbá Zrínyi gróftól,⁶⁴ Keglevich Györgytől⁶⁵ és más főuraktól is, nagy szégyenükre. Sőt, ugyanezen Erdődy Tamás, akit már a Haszan pasával vívott egyetlen küzdelem⁶⁶ is örök időkre híressé tett az egész világon, a tárnokmesteri tisztségtől megfosztva újra a báni méltóságot kapta meg, de inkább csak megszégyenítették és kigúnyolták vele: a csaknem nyolc év alatt, amíg a báni hivatalt betöltötte, a főkapitányok rendelkezése folytán (mivel a nemeseket és a szabad városok polgárait, akikkel szemben mindenféle címen visszaéléseket követtek el, a hivatalából kifolyólag igyekezett megvédeni tőlük) egy fillért sem kapott báni fizetségként. Bizonyára nem más volt ennek az oka, mint hogy meg akarták akadályozni, hogy egy tekintéllyel és hatalommal rendelkező ember töltsen be a báni tisztséget, aki szembeszállna a mondott főkapitányokkal és a többi erősség kapitányával, és megvédené az ország törvényeit és szabadságait. Így is történt: az említett gróf úr, megelégedvén ezt a gyalázatot, lemondott a báni méltóságról. Eljött hát a rég várt alkalom, hogy ne az ottani országglakosok vagy a Magyar Tanács javaslatára, hanem a főkapitányok ajánlása folytán helyezték a tisztségükbe az új bánokat,⁶⁷ akik aztán – csak kevés vagy egyáltalán semmilyen állandó zsoldos katonasággal nem rendelkezvén, következésképpen a véghelyeket sem tudván megvédelmezni – az ottani országglakosokat kezdték zaklatni, míg a törökök büntetlenül dúlhatták az ország határvidékét. Így aztán a báni hivatal nem az országglakosok védelmére, hanem sérelmére szolgált, és úgy tűnt, a közállapotok összezavarójává vált. Ez világosan kiderült azokból a súlyos panaszokból is, amelyeket a magyar nyelvet és jogokat nem ismerő, hanem bizonyos spanyol szokásokat gyakorló új bán ellen tett az ország legutóbbi országgyűlésén Zágráb városa, az említett Erdődy Tamás gróf úr és a királyi kincstár: hogy súlyos büntetés terhe alatt valamiféle spanyol ígát és spanyol adókat akar bevezetni az országban, továbbá a Berkisevina erődjének felépítésére szánt pénzt állítólag a saját hasznára fordította.⁶⁸ Hogy ezekkel a panaszokkal mit lehetett elérni, teljesen nyilvánvaló.

63 Erdődy Tamás (1558–1624) 1584 és 1595, majd 1608 és 1614 között horvát bán.

64 Zrínyi V. György (1549–1603) horvát főúr.

65 Keglevich György 1598–1599-ben horvát vicebán volt.

66 A Sziszek melletti győzelem Haszan boszniai pasa csapatai ellen a tizenöt éves háború kezdetét jelentette.

67 A szövegben „barones” szerepel, de ez nyilvánvalóan elírás a „banos” helyett.

68 A horvátországi Berkisevinán (Sziszek közelében) lévő őrhely felépítéséről az 1618. 31. tc rendelkezett, amely szerint 27.000 tallért szántak erre a célra. Ezek szerint a spanyol szokásoknak hódoló horvát bán talán Frangepán Miklós lenne (1616 és 1622 között töltötte be a tiszteket), akiben spanyol királyi vér is volt, minthogy egyik felmenője a 15. század vége felé V. Alfonz aragóniai király törvénytelen leányát vette feleségül.

Amellett sem lehet szó nélkül elmenni, hogy Zengg városából, amelynek a koronától való elidegenítését egy 1608. évi cikkely is tiltja, a benne lévő erős, és a magyar kormányzat céljai számára igen hasznos horvát katonaságot a velenceieknek – vagyis a Magyar Királyság Szent Koronája által gyakorolt fennhatóság régi ellenségeinek – felhívására Öfelsége, akit még fel sem ruháztak Magyarország királyi jelvényeivel, az említett határozatok ellenére kiűzte, mintegy örök száműzetéssel büntetve hű és áldozatos szolgálataikat.

Mindezekhez járult, hogy Öfelsége a horvátoknak adott saját magándiplomájában és királyi szóval ígéretet tett az abban való közreműködésre, hogy visszarendelik azokat a vlachokat, illetve rácokat, akiket ezekbe a tartományokba korábban betelepített, mintegy örökjogon, mintha Stájerországról vagy Karintiáról lett volna szó, megszegve ezzel megannyi korábbi határozatot, különösen az 1608. évi országgyűlésen hozottakat. Azonban ezt a megbízást, tehát a visszarendelésüket a néhai császári felségnél Ferdinánd megakadályozta, amint arról a mondott törvénycikkben szereplő megbízott urak birtokában lévő levél beszámol.

A fent említett diplomában, illetve egy általános, a Magyar Királyság és a csatolt részek összes rendjei számára kiadott diploma első és második feltételében ugyancsak királyi szóval kötelezi magát a horvátokkal és a szlavónokkal szemben Öfelsége arra, hogy mielőtt az ország kormányzását és teljes körű irányítását átvenné, a véghelyek tisztségeinek felét, az átvétel után pedig, a bécsi béke záradékainak és a későbbi határozatoknak megfelelően, minden tisztséget és a báni hivatalt is be fogja tölteni. Ezt a királyi szót egyértelműen megszegte, hiszen az üresedésben lévő károlyvárosi főkapitányságot azonnal egy külföldinek adta, majd a kormányzás átvétele után ugyanezen kapitányságot, mikor az ismét megüresedett, újra egy külföldi, vagyis nem hazai ember kezére juttatta.⁶⁹ De más tisztségeket is, amelyek az oklevél kiadása után megüresedtek, idegen olaszokkal és más nemzetbeliekkel töltött be, az országglakosok panaszai és sóhajtozása közepette, akiknek – úgy tünt – a természetes jog ellenére megtiltották a hazájukért való harcot, különösen, hogy a fent említett bán úr, aki alig rendelkezik valami kis katonasággal, semmilyen módon nem tudja megvédeni a véghelyeket. A török pedig folyamatos rajtaütésekkel dűlja az országot, büntetlenül hajthat rabságba bármilyen korú, nemű és rangú embereket, s ezzel a főkapitányok (mint fent mondtuk) egyáltalán nem törődnek.

Az sem utolsó szempont, hogy Öfelsége Horvátország és Szlavónia minden erődjét (abból kiindulva, hogy azokat a néhai Ferdinánd király és császár, mint Magyarország királya, külföldiek segítségének igénybe vételével építette fel) a saját tartományaihoz tartozónak tekinti, a tulajdoni jogra hivatkozva a természetes jog ellenében, hangoztatván, hogy az építmény előbbre való a területnél, és nem a terület az építménynél.

69 Az érv különös, mivel 1617 és 1620 között nem volt változás a károlyvárosi (horvát végvidéki) főkapitány személyében, a posztot a fentiekben már említett von Eck töltötte be.

Pedig nem úgy építette fel őket mint császár, vagy mint az örökös tartományok fejedelme, hanem mint Magyarország, Horvátország és Szlavónia királya. Ezen okból kifolyólag aztán Őfelsége nem hajlandó elbocsátani a varasdi várból és városból sem azt a néhány németet, akik a kezükben tartják a várhoz és a városhoz tartozó kulcsokat, noha megannyi törvénycikk rendelkezett az eltávolításukról, nehogy a távozásuk miatt úgy tűnjék, hogy lemond a hely fölötti uralmáról és annak tulajdonjogáról. Mintha bizony a magyarok azért választanának maguknak külföldről királyokat, hogy azok a saját örökségüként kezeljék a megerősített véghelyeket és helységeket. Ugyanez vonatkozik a győri és komáromi erődítményekre is.

A fentiekből kiindulva a rendek először is kijelentik, hogy az előbb említett országglagosok a társtagjaik, az ő vérük, ugyanazon törvények és szokások szerint élnek, jogosultak a szabadságra és minden magyar tisztség elnyerésére, és hasonlóképpen a sajátjaikéra; tehát az említett országok, azok területe, városai és várai hozzájuk tartoznak, az ő tulajdonukat képezik, az ő érdeküket szolgálják; ennek következtében a Frangepán család által bírt Stari Grad vára is, amely az Adriai-tenger partján fekszik, tartozékaival együtt a magyar koronát illeti. Ez utóbbit számos kérés ellenére Őfelsége nem volt hajlandó ennek a méltóságos családnak visszaszolgáltatni, hanem Isztriához csatolta, noha köztudott, hogy a test csak akkor lehet egészséges, ha a részei közül egyik sem látszik hiányozni; illetve Magyarország királyai is a Szent Korona határainak védelmére szoktak esküt tenni. Másodsor, ezek a nemzetek úgyszólván rabságban sínylődnek, ugyanis délről és keletről a helyőrségi katonaság és a külföldi kapitányok, észak és nyugat felől pedig Őfelsége Örökös Tartományai veszik őket körül, míg a báni hatalmat és a korábbi kormányzati rendszert úgyszólván már eltörölték. Ennek következtében a bán nem tud a magyaroknak támogatást nyújtani, sem pedig az országaikat bármiféle katonasággal megvédeni az ellenségtől, és még kevésbé a kapitányoktól, akik a legújabb bán idején már büntetlenül ragadják el a világi urak és nemesek javait és jövedelmeit. Ha pedig panaszt tettek ellenük, akár a köz nevében is, a panasztévőket hosszas fáradozás után, mintegy gúnyt űzve belőlük, visszaküldték a hatalmaskodók közé, akár Krisztust Pilátushoz.

Ugyanezen rendek felpanaszolják továbbá: ha Őfelsége a mondott társtagjaiktól (akik javarészt római katolikusok, Őfelsége engedelmes hívei, és a vallásban is hozzá hasonlók) minden szabadságot elvett, ha sokféle címen kinyilvánított hűségükért cserébe megszegte a nekik tett ígéreteit, ha tehát így bánt és bánik velük, és különféle módokon az ártalmukra van, akkor mit várhatnak a protestáns vallás követői? Mit fog továbbá gondolni az egész világon hirdetett ausztriai kegyességről az emberi nem, ha a hűségért cserébe ilyen jutalmat adnak? Kit lehet így jeles tettekre vagy hűséges engedelmesre ösztönözni, főleg a saját vagy az övéi életének kockáztatása árán? Biztos, hogy ilyen, vagy még keserűbb jutalom várna a magyarokra is, ha a véghelyeik Őfelsége

kezébe kerülnének, ahogyan amazok oda kerültek, és minden jelentős erődítménnyel az örökös tulajdonaként rendelkezne.

Ezekhez járul, hogy a magyar nemzet világosan látja, miszerint a szóban forgó országok, Magyarország jeles és hasznos tagjai, csendben már el lettek idegenítve a koronától, a királyi eskü ellenében, amelyet az ország határainak kiterjesztésére, nem pedig az elidegenítésére szoktak letenni. Ugyanis, ahogyan korábban említettük, a báni hatalmat már teljesen felszámolták, aminek a megszűnésével minden összeomlott: csupán valami hazug látszata maradt meg a báni hatalomnak, a korábbi szabadságnak és a korona iránti alávetettségnek. Mindenképp jogosan lehetett tehát háborút indítani, hogy visszacsatolják őket a Szent Koronához, és egy jeles, jó, az ország törvényeit tiszteletben tartó vezető alatt annak joghatósága alá kerüljenek, miután – ahogyan fent említésre került – sem az eskü, sem a királyi szó, sem a megállapodások vagy az ország törvénycikkeibe és törvényeibe foglalt királyi ígérek, akár a nemzetek jogának ellenére is, nem bírtak semmilyen érvénnyel. Pedig ha egy magánemberek közötti megállapodás is a nemzetek jogának és a polgári jognak a betartására kötelez, mennyivel inkább ilyenek a királyok és az alattvalók közötti, hivatalos törvényekkel szentesített megállapodások!

Világos mindezekből, hogy a rendek minden erejükkel azon fáradoznak és annak szentelték magukat, hogy az említett testvéreiket és társtagjaikat, akiket úgyszólván rabszolgaságba taszítottak, visszategyék és visszahelyezzék korábbi szabadságaikba, és helyreállítsák a korona egységét. Rendkívül igazságtalannak tartják, hogy külföldi főkapitányok és prefektusok a hivatalos rendeletek ellenére rabságba és a fent leírt igába taszítsák őket. Egyetlen, kiváló erényekkel ékeskedő bánnak kell mindenki felett állnia, aki a korábbi hatalmával rendelkezik, mind hadi, mind polgári ügyekben, kizárólag Magyarország királyának tartozva felelősséggel, a véghelyek parancsnokságát és az egyéb hivatalokat betöltő többi tisztségviselőt pedig alája kell beosztani. Nem szabad, hogy – mint eddig történt – a szokások különbözősége és a kormányzó tisztségviselők sokasága miatt elveszen a még megmaradt országrész is, hanem meg kell azt őrizni a korona számára, hogy békeidőben igazságosan lehessen kormányozni, a háború zajának közepette pedig egyesült erővel és fegyverekkel lehessen megvédeni; továbbá hogy mind maguknak, mind a királynak és az országnak hasznosak, a hadművészetben járatosak legyenek, és örökké ugyanazon szabadságoknak és előjogoknak örvendhessenek, ugyanazokat élvezhessék, mint a magyarok, és a felfuvalkodott Pázmány ne nevezhesse őket ötödik keréknek a kocsin.

Ezek lennének tehát, amit Nagyságotok előterjesztésére röviden válaszolni akartak a Magyar Királyság Rendjei.

Szabó Ádám fordítása

Bethlen Gábor levele János György szász választófejedelemnek

(Rimaszombat, 1620. január 29.)

Bethlen Gábor 1619-es hadjárata villámgyors sikereket hozott, ám hadai Bécs alól novembertől kezdve visszavonultak magyarországi területre, és a fejedelem – miközben tető alá hozta az általa vezetett magyar rendek konföderációját a cseh rendekkel – 1620. január 16-án fegyverszünetet kötött II. Ferdinánddal, amelyet megpróbált új szövetségeseire is kiterjeszteni. Feltehetőleg a császárral folytatott tárgyalások megkönnyítése érdekében írt levelet két olyan birodalmi fejedelemnek, akikkel nem volt közvetlen konfliktusa, ám mindketten II. Ferdinánd fontos potenciális szövetségeseinek tűntek a háború folytatásában. Feltehető, hogy a katolikus Miksa bajor hercegnek (1573–1651, uralkodott 1597-től) írott levél (amelyről csak utalásokból tudunk) tartalma is hasonló volt, mint a szász választófejedelemnek küldött üzeneté, bár I. János György (1585–1656, uralkodott 1611-től) lutheránus vallása miatt talán magától értetődőbb volt, hogy a fejedelem nyíltan helyezze a hangsúlyt a protestantizmus védelmére. A szász választófejedelemnek írott levél a fejedelem hadjárata legitimitációjának kompakt, letisztult változatát nyújtja. Nem tudunk róla, hogy választ kapott volna rá az 1620 folyamán a II. Ferdinánd melletti nyílt kiállást választó János Györgytől.

A levélnek korabeli nyomtatott verziója nem ismert, a 19. században jelent meg először egy forráskiadványban, a drezdai levéltárban található kéziratos példányt követve.

L egfelségesebb fejedelem, számunkra igen becsülendő úr, barát!

Nem kételkedünk abban, hogy a híres Magyar Királyság jelen mozgalmairól és azok előrehaladásáról Fenségeitek mostanára igen kiválóan tájékozódott, valóságos okairól és valós viszonyairól változatosan és különféleképp értesül – azonban a mi igyekezetünkről és személyünkről amiként illetlen, úgy az igazságnak a legkevésbé sem megfelelő vádaskodásokat terjesztenek vetélytársaink. Ezeket, mint hitvány emberek megjegyzéseit és koholmányait megvetéssel mellőzni kívánjuk inkább, mint méltatlan mentegetőzésekkel újrászöni. Említett igyekezetünk okát azonban Fenségeitek így értesse: amidőn a legszentebb Császári és Királyi Felség, Ferdinánd¹ személyét a mi igaz vallásunk igen ádáz üldözése miatt lappangó, de a lélek mélyebb részén őrzött méltatlankodás terhelte – annyira, hogy Őfelsége kormányzata és uralma nem csupán gyanús, de gyűlöletes is volt az alattvalók mindegyike számára –, ez az először elfedett és az alattvalók lelkében lappangó hév Csehországban szikrát vetett.² Kezdetben, ha így akarták volna, ezt még hatalmas lángokká növekedése előtt könnyedséggel és kegyelmességgel, csekély fáradozással kioltani bölcs és jámbor szolgálat lett volna. Ám, mivel a népeknek a földkerekség minden részéből (még a távolabbiakból is) való egybesereglésével a cseheket meg a morvákat legyűrték és arra kényszerítették, hogy életüket javaikkal, szabadságukkal és vallásukkal együtt az ellenség hatalmába engedjék,³ nyughatatlan emberek nagy igyekezete nyíltan és minden félelem nélkül azzal fenyegetett, hogy ugyanazon erők Magyarországot és Erdélyt hamarosan hasonlóképp el fogják nyomni, miután minket, annak fejedelmét, megölték.

A csehek, a morvák, az osztrákok és más szövetségesek pedig egyrészt mindannyiunkat felhívtak, hogy tanúskodjunk a bekövetkező veszedelemről, másrészt könyörögtek, hogy a régi szövetségek jogából következőleg siessünk hanyatló és elveszett ügyük megsegítésére.⁴ Annyi ország sürgetését hallva és mivel a régi szövetségek joga

1 Habsburg II. Ferdinánd (1578–1637), 1618-tól cseh és magyar király, 1619 augusztusának végétől német-római császár.

2 Utalás az 1618 májusa óta folyó cseh felkelésre.

3 Noha a cseh felkelés katonai helyzete folyamatosan változott, Bethlen támadásának megindításáig, 1619 augusztusáig korántsem szenvedtek megsemmisítő vereséget.

4 Az 1619. július 31-én kötött *Confederatio Bohemica*hoz (amely létrehozta Csehország, Morvaország, Szilézia, illetve a két Lausitz új kormányzatát) augusztus 16-án csatlakoztak Alsó- és Felső-Ausztria protestáns rendjei. A magyar rendekkel fennálló „régí szövetség” említése a korszak legitimitációs jellegű írásában egyrészt utalás az 1608-ban a két Ausztria rendjeivel kötött pozsonyi, illetve

erre kényszerített – csakugyan a törökök előzetes tudomásával és engedélyével (hiszen állapotunk ezt megkövetelte),⁵ ám bármiféle segítségük nélkül – támogatást vittünk a szövetségeseknek. Nem azért, hogy kiirtsuk akár a római katolikus, akár valamelyik másik vallást (a jezsuita rend kivételével), hanem, hogy az elnyomástól és a küszöbön álló megsemmisítéstől erővel oltalmazzuk a mi igaz vallásunkat és az országok egyéb megroggyant és szétszaggatott szabadságait.

Ennélfogva azt, hogy mind ez ideig e mozgalmakban igyekeztünk célja semmi más nem volt, cselekedeteink maguk tanúsítják. Hiszen az említett Császári és Királyi Felséggel, Ferdinánddal megkötöttük a fegyverszünetet a Magyar Királyság számára;⁶ így illő megkeresés után ő Császári és Királyi Felségének méltóztatnia kellene ugyanazt megengedni a cseheknek és más szövetségeseinknek is. Ennek sürgetésével levelek és követ útján Őfelségénél azért sem hagyunk fel, hogy ezáltal a lehető leghamarabb elejét lehessen venni az országok romlásának és a keresztény vér további ontásának; hogy, miután mindenütt letették a fegyvert, megnyílják az út az üdvös tárgyalás előtt, és mindkét fél alkalmazkodva a legjogosabb és legméltányosabb feltételekhez az óhajtott béke vessen véget oly sok pusztulásnak.

Hogy mily hatalmas vágy tart minket fogva arra vonatkozólag, hogy jól, üdvösen és igen szolgálatkészen érdemeket szerezzünk az összes keresztény fejedelem és ország előtt, azt éppenséggel nem annyira levelekkel vagy írással, mint tettekkel akarjuk tanúsítani. Közülük is igen sokat adva Fenségetek jóakarátára a keresztény országok efféle háborgásai közepette, elhatároztuk, hogy a magunk, egyszersmind az összes szövetséges szempontjait egyedülálló bizalommal ajánljuk figyelmébe: fő céljuk csakis a béke és a köznyugalom, valamint a hazai törvények meg a vallás szabadságának oltalmazása. Méltányos, hogy Fenségetek is, ahol és akiknél csak tudja, serényen mozdítsa elő és segítse ezt a mi szent törekvésünket, őszintén kedvezzen szövetségeseink jogainak és a velük szembeni méltányosságának, minket pedig mindenben tekintsen és tartson a maga iránt legodaadóbb személynek.

Ha ugyanis (ami, reméljük, soha nem következik be) a szerződésben megígért fegyverszünetet Őfelsége az ünnepélyes megkeresés után is teljességgel megtagadja szövetségeseinktől, vagy (ha előzőleg a két fél üdvös tárgyalása nem mutatta meg, melyiküké a méltányosabb ügy) akár Ő Császári és Királyi Felsége, akár mások azon királyságok végső elpusztítására fordítanak igyekezetüket, semmiképp sem lehetséges az, hogy

a morva rendekkel létrehozott ivančicei konföderációkra, másrészt azokra az okmányokra, amelyben a Habsburg birodalom tartományának rendjei 1606-ban a bécsi békét garantálták.

5 1619 júliusában Bethlen Gábor elnyerte Kara Mehmed pasa nagyvezír szóbeli beleegyezését a Habsburg-ellenes háborúba való beavatkozásra. Lásd még a cseh direktoroknak írott levelet (nr. 4.).

6 A II. Ferdinánd és Bethlen Gábor közötti fegyverszünetet 1620. január 16-án írták alá, ez rendelkezett arról is, hogy amennyiben szövetségesei szintén fegyverszünetet kérnek, abba a király beleegyezik.

mi annyira elhagyjuk szövetségeseink ügyét, hogy mindazok, akik a fegyverszünetet megsértve rájuk törtek, azon nyomban meg ne tapasztalják: mi is ellenségeik vagyunk.

Amiként igen kevésé ildomos az, hogy ilyesmi történjék keresztények között, úgy Fenségeteknek is feladata, hogy gondot viseljen a békére és a keresztény országok közötti nyugalomra, inkább, mint a háború szítására és ellenségeskedésekre. Mindezeket illetően örömmel értesülnénk Fenségetek véleményéről és szándékáról. Ezekkel együtt könyörgünk szívből, hogy Isten minden jóval lássa el Fenségeteket.

*Kármán Gábor fordítása,
Nagy Gábor nyersfordítása alapján*

A pozsonyi országgyűlés törvényeinek bevezetése

(1620. január 18.)

Az 1619–1620 fordulóján tartott pozsonyi országgyűlésen többször is felmerült, hogy az ott összegyűlt magyar rendek királyukká választják Bethlen Gábort, aki azonban – feltehetőleg elsősorban attól tartva, mi lenne a Fényes Porta reakciója vazallusa politikai súlyának ilyen mértékű növekedésére – ezt egyelőre nem fogadta el. 1620. január 8-án így a rendek nem királlyá, csak Magyarország fejedelmévé választották, teljes körű és korlátlan hatalmat („absoluta et plenaria potestas”) adva kezébe, azzal a megkötéssel, hogy mindazokat a szabadságokat és jogokat tiszteletben kell tartania, amelyek megtartására a magyar királyok általában felelősök. Az *Ordinum responsum* után (lásd nr. 9.) – amely ugyan összefoglalta a II. Ferdinánd uralkodásával kapcsolatos rendi sérelmeket, de leváltását konkrétan nem kezdeményezte (bár tett egy megjegyzést az elméleti lehetőségként kezelt aktus jogos voltáról) –, a fejedelmévéválasztást követően nem készült újabb érvelő írás annak legitimálása végett. A legfontosabb érveket így csak az országgyűlés által hozott törvények bevezető része foglalta röviden össze. A szokásoknak megfelelően a konkrét törvényszövegeket az uralkodó bevezető nyilatkozata, illetve a rendek nevében írott *praeformatio* előzte meg – ebben az esetben előbbi Bethlen Gábor nevében fogalmaz.

A korszak többi magyarországi országgyűléséhez hasonlóan az 1619–1620 fordulóján lezajlott pozsonyi gyűlés törvényei is megjelentek nyomtatásban, ebben az esetben azonban kivételes módon külföldön készült másod-, sőt harmadközléséről is tudunk. A hivatalos szöveget a kassai

Festus nyomda tette közzé, de létezik egy külön címlappal ellátott, helyenként személynevekben olvasati hibákat tartalmazó verziója is. Nagyon valószínű, hogy a másodlagos kiadás (az *Ordinum responsum*hoz hasonlóan) az országgyűlésre küldött felső-ausztriai követekhez köthető. A harmadlagos kiadás egy olyan gyűjteményes kötetben található, amely a törvényeken kívül a magyar rendek konföderációhoz való csatlakozásának dokumentumait tartalmazza.

Mi, Gábor, Isten kegyelméből Magyarország és Erdély fejedelme, a székelyek ispánja, jelen levelünk erejével adjuk tudtára mindenkinek, akit illet, hogy miután a korábbi, nemrég elmúlt időkben a szabadság biztosítása és a szabad vallásgyakorlás miatt, amelyekben az említett Magyar Királyság rendjeit különféle módokon elnyomták, bizonyos megmozdulások támadtak Magyarországon, mi, úgyis mint vér szerinti rokonuk és szövetségeseik, illetve a haza törvényeinek és szabadságainak legszeretőbb hívei, segítségükre és támogatásukra siettünk; végül a tekintetes és nagyságos ghymesi Forgách Zsigmond úr,¹ a Magyar Királyság nádora és a kunok bírása, továbbá Nógrád, Sáros és Szabolcs vármegyék főispánja stb., hivatali kötelességénél fogva, továbbá az 1618. évi 56. törvénycikk ereje által² a hazát fenyegető jelenlegi veszedelmek közepette (amelyek alatt napról napra egyre jobban megroskad) üdvösen és a megfelelő időben segítséget és gondoskodást kívánva nyújtani, az ország közszükségleteinek megtárgyalása végett diétát, vagyis általános országgyűlést hirdetett és hívott össze az ország rendjeinek Szent Márton püspök ünnepnapjára, azaz 1619. november 11-ére, Pozsony szabad királyi városba. Ezen a diétán, vagyis általános országgyűlésen az ország ugyanezen rendjei hosszas tárgyalások után (amennyire a helyzet és az idő megengedte), nem akarván megfélemleni az irántuk mutatott készséges érzületünkről és őszinte lelki hajlandóságunkról, hálájuk tanúsításának kifejezésére egyhangú szavazással és teljes egyetértésben fejedelmükké választottak, emel-

1 Forgách Zsigmond (1559–1621) 1618-tól Magyarország nádora.

2 A törvénycikk szövegében a következőket olvassuk: „Mindazonáltal a karok és rendek kérik, hogy Őfelségének a távollétében, ha az ország szüksége úgy kívánná, a nádor úr is szabadon gyűlést rendelhessen és az országlakókkal az ország bátorságos megmaradásáról tanácskozhassék.” Az *articulus* első mondata az általános és részleges hadfelkelés korábbi szabályozását erősíti meg, tehát – ahogyan az *Ordinum responsum* (nr. 9.) bevezetésében is jeleztük – nyilvánvalóan egy oszmán oldaltól érkező támadás esetére íródott, és a nádornak nem országgyűlés („*diaeta*”), hanem csak általában vett, törvényhozási joggal nem rendelkező gyűlés („*conventum*”) összehívására ad lehetőséget. A legitimitációs problémát, miszerint országgyűlést csak a király hívhatna össze, a preambulum itt közölt szövege úgy oldja meg, hogy a gyűlést „*diaeta sive conventum generale*” terminussal írja le.

tek és nyilvánítottak bennünket. Ezt követően az említett nádor úr közvetítésével elénk terjesztették az alábbi cikkelyeket, amelyeket ugyanezen országgyűlésen közös szavazással és döntéssel, egyhangú és teljes egyetértésben fogalmaztak meg, alázatosan kérve, hogy mi kegyeskedjünk egyenként az összes cikkelyt, azoknak összesített és külön-külön vett tartalmát megerősíteni, jóváhagyni és elfogadni, továbbá velük kapcsolatban az egyetértésünket kinyilvánítani, illetve fejedelmi tekintélyünkkel elfogadtatni, elismerni, érvényesíteni és megszilárdítani, továbbá mind a magunk részéről betartani, mind pedig azokkal, akiket illet, betartatni azokat. Ezen cikkelyek tartalma a következő.

A Magyar Királyság báróinak, főurainak, nemeseinek és többi rendjeinek az 1619. évi Szent Márton-napra, Pozsonyba meghirdetett és Pozsonyban tartott országgyűlésen hozott, a Fenséges Fejedelemnek hivatalosan és ünnepélyesen, a méltóságos nádorispán úr révén 1620. január 18-án bemutatott törvénycikkei

Előszó

Amelyben a rendek a leghálásabb lélekkel elismerik Őfenségének a közös haza iránt tanúsított jóakarátát, jámbor és atyai gondoskodását, illetve őt fejedelmükké választják, emelik és nyilvánítják

Azt, hogy Őfensége, legkegyelmesebb urunk, megtudván és megértvén népének és vérének nyilvános szükséghelyzetét, annak megvédését, gondját és megoltalmazását kegyeskedett a fejedelemségének, Erdélynek békés és nyugodt állapotánál, annak érdekeinél és hasznánál előbbre valónak tartani és többre értékelni; továbbá hogy fáradságot és erőt nem kímélve, mérhetetlen költségek ráfordításával annak mindenáron való elkerülésére törekedett, hogy úgy tűnjék, mintha honfitársainak pártját a szükségük és szorongatásuk idején cserbenhagyná, a tekintetes rendek nem csupán elismerik a legháládatosabb lélekkel, hanem a lehető legnagyobb, soha el nem feledhető jótéteménynek tekintik, alázatosan kérve, hogy Őfensége, ahogyan eddig is mindig fáradhatatlanul ügyelt a közös hazára, úgy ezután se engedjen semmit atyai gondoskodásából, korábban tanúsított könyörületességéből és jámbor figyelméből, hanem méltóztassék változatlanul törődni azon dolgokkal, amelyek a továbbiakban az ország megmaradásához hasznosak és üdvösek lehetnek, s a szerencsésen elkezdett művet a lehető legkedvezőbb kimenetellel folytassa. Mivel pedig Őfensége, ritka és hallatlan példával szolgálva, a köteles hálaérzet és tisztelet tanúbizonyságaként neki felajánlott uralkodói jelvényeket és tulajdon személyének felmagasztalását bizonyos, fejedelemhez igencsak méltó megfontolásokból visszautasítani méltóztatott, már önmagában ezzel is késznek mutatkozva még nagyobb feladatok vállalására, amelyek által a közbéke, az óhajtott nyugalom és mindenki általános épen maradása mintegy visszatérhet a számkivetettségéből; és mivel evégett fegyver-

szünetet kell kötnie azokkal, akikre ez tudvalevőleg vonatkozik, továbbá országgyűlést is össze kell hívnia; ezért a mondott rendek a fent felsorolt minden egyes dolgot a tőlük telhető legkészségesebb lelkülettel elfogadván, egyhangú szavazással, teljes összhangban és egyetértésben Őfenségét fejedelmükké választják, emelik és nyilvánítják, úgy határozván, hogy feltétel nélkül az ő hatalmában, őrá bízva legyen és maradjon az ország kormányzása és irányítása, ugyanúgy, mintha egy királynak a kezében lenne.

Szabó Ádám fordítása

Bethlen Gábor levele Frigyes cseh királynak

(Kassa, 1620. február 29.)

V. Frigyes pfalzi választófejedelemet a cseh rendek nagyjából Bethlen Gábor hadjáratának megindításával egy időben választották meg királyuknak a trónról letett II. Ferdinánd helyett. Bethlen Gábor ettől kezdve gyakorlatilag folyamatosan levelezésben állt vele. Az 1620. február 29-i levél kontextusát az 1620. január 16-án Bethlen Gábor és II. Ferdinánd között megkötött fegyverszünet adja. Szöveggyűjteményünk számára azért bír jelentőséggel, mert a korszakban sokak által vitatott törökkérdést itt a szokásossal ellentétes oldalról látjuk: ebben az esetben ugyanis éppen a számos esetben oszmán kapcsolatai, törökbarátsága miatt kárhoztatott Bethlen Gábor próbálja azzal sarkallni a cseh királyt a béke mielőlt gyorsabb helyreállítására, hogy meggyőzése érdekében a törökveszély toposzát használja.

A levélnek korabeli nyomtatott verziója nem ismert, a 19. századi forráskiadványban megjelent verzió egy erdélyi kancelláriai másolati könyvben fennmaradt szöveget követ.

L

egfenségesebb Királyi Felség, számomra igen becsülendő úr!

Miután feloszlott a híres Magyar Királyság országgyűlése, én pedig távozóban voltam Pozsonyból, mindent, amiről úgy tetszett, hogy az országok közös ügyére vonatkozik, levelek, sőt Felségetek követei révén kellő bőséggel kinyilvánítottam Felségeteknek.¹ Aztán, néhány nappal később, mivel a Császári és Királyi Felség² és az ő roppant aggályoskodó tanácsosai a fegyverszünet irataiban, szavaiban és kifejezéseiben egynehány részben homályosságra, részben nehézségre letek, annak megerősítését Őfelsége az általunk remélthez képest mintegy húsz nappal elhúzta.³ Végül azonban az összes nehézség megszüntetése és elegyengetése után Őfelsége (ígérete szerint) egyrészt megerősítette az okleveleket, másrészt a csehekkel és más szövetségzett tartományokkal kötendő fegyverszünet ügyében közbenjárásomra menlevelet ígért azoknak, akik elé járulni és tőle eltávozni akarnak, amennyiben a kellő módon megkeresik. Hogy pedig Felségetek Ő Császári és Királyi Felségének e dologgal kapcsolatos határozatát teljesebben megértse, másolatban átküldtem Felségeteknek Ő Császári és Királyi Felsége hozzám írt levelét. Látja belőle Felségetek, hogy bőségesen szóba kerül benne Őfelsége jogos panasa a morva és cseh seregek ellen. Ezen ellenségeskedések és ingerkedések kölcsönös megújulását Felségetek és seregei részéről már csak azért sem helyeslem, mert a szövetségesek követ urai a Pozsonyból távozás idején nekem kezét adva megígérték – az én példámat, illetve a magyarokét követve – Ő Császári és Királyi Felsége azonnali megkeresését a fegyverszünet megkötésével kapcsolatban. Nikolsburg ostroma és elfoglalása pedig bizony inkább támadó, mint védekező cselekedetnek látszik, amelyet elkövetni, miközben fegyverszünet megkötésében reménykedünk, nem a békét szeretőkre jellemző, hanem az ellenségeskedéseket és ingerkedéseket támogatókra.⁴ Csakugyan roppant fájlalva hallom, hogy a másik oldalon Ő Császári és Királyi Felsége is mindenféle külföldi segédcsapatokkal fegyverkezik az efféle jogtalanságok megbosszulására. Tisztemhez illőn újra meg újra komolyan megkeresem őt, kíméltessék a keresztény vér, érjen véget az országok borzasztó pusztítása. Őfelsége örömet mutatná készségét arra, hogy ezen dolgokhoz alkalmazza magát, ha a csehekben és más ellenségeiben akár tö-

- 1 Az 1620 fordulóján ülésező pozsonyi országgyűlés január végén oszlott fel; Bethlen Gábor 1620. február 20-án írt levelet Pfalzi Frigyesnek.
- 2 Habsburg II. Ferdinánd (1578–1637), 1618-tól cseh és magyar király, 1619 augusztusának végétől német-római császár.
- 3 Nem világos, mire utal, hiszen az 1620. február 16-án megkötött fegyverszünetet II. Ferdinánd 23-án érvényesítette.
- 4 A morvaországi Nikolsburg (Mikulov) várát a rendi konföderáció csapatai 1620 januárjában foglalták el.

rekvést, akár akaratot látna arra, hogy megkeressék. Az eddig történtek talán annak tulajdoníthatók, hogy Ő Császári és Királyi Felsége lassabban, mint illő lett volna, jutott elhatározásra – most, hogy megkeresésemre és közbenjárásomra Őfelsége kegyelmesen menlevelet ígért az elé járulni akaróknak, csakugyan rájuk háramlik a jövőben minden vétség, ha elmulasztják akár azt, hogy a menlevelet átvegyék, akár azt, hogy Őfelségével tárgyalásba bocsátkozzanak.

Az én ítéletem szerint pedig bizony mindkét felet jelenleg igen nagy veszély terheli, tudniillik a törökök és a tatárok felől egész Európát fenyegető veszedelem. Ugyanis, minthogy soha kedvezőbb alkalma a töröknek nem volt saját ügyeinek előmozdítására, mint a keresztény királyok és országok egyet nem értése és viszálykodása, a bizonyosnál is nagyobb bizonyossággal írják főköveteim és rezidens képviselőim a Portáról, hogy a törökök császára a nagyvezírt és a többi olyan pasát, akikről úgy tűnt, hogy a békére törekednek, elmozdította hivatalukból, és a helyükre másokat tett, akik a háború, azaz Mars művészetében kiválóak.⁵ Az uralma alatti összes területen és országban elrendelte a teljes előkészületet a háborúra, amelyben állítása szerint maga is jelen lesz. Az ázsiai erőket is arra utasította, hogy keljenek át a tengeren és menjenek Drinápolyig, valamint azt is megparancsolta, hogy más területekről a fő kán induljon meg összes erejével. Könnyű végiggondolni, Európa hány része és melyikek ellen rendelheti a barbár népek e hatalmas tömegét tetszése és szabad akarata szerint, ahol csak felcsillant számukra a megfelelő alkalom. Bizonyosan nem ígérhetünk magunknak semmi biztonságot e szomszédos országokban, csak ha egyetértésben, vagy legalább fegyverszünetben leszünk. Így hát mind a mi saját megmaradásunk, mind a keresztény országok közös megmaradása, ha valamikor, akkor most igenis azt kívánja, hogy Felségetek a lehető leghamarabb módot és utat keressen, hogy előbb fegyverszünetet, aztán jogos és egyenlő feltételekkel az ellenségeskedéseket a keresztény országok köréből eltávoztatva békét, sőt egyetértést hozzon létre, és támogassa és őrizze is azt mindazokkal, akikkel illik. Közben – már amennyire persze szabad hinni a barbároknak – avégett, hogy ügyeinknek biztonságot szerezzek, korábbi ígéretem szerint futárokat is bocsátottam a Portára. Szükséges, hogy Felségetek az övével együtt serény figyelmet és gondot fordítson az oszmánokhoz küldendő főköveteik felékesítésére. Ezzel együtt kívánjuk, hogy királyi Felségetek sokáig boldogan és szerencsésen uralkodjék. Kelt kassai szabad királyi városunkban február 29. napján az Úr 1620. évében.

*Kármán Gábor fordítása,
Nagy Gábor nyersfordítása alapján*

5 Kara Mehmed pasa helyére II. Oszmán szultán (1618–1622) 1619. december 23-án nevezte ki Güzel-dzse Ali pasát nagyvezírnek.

A birodalmi rendek levele a magyarországi rendeknek

(Mühlhausen, 1620. március 23.)

Az 1620 márciusában a II. Ferdinánd császár által Mühlhausenbe összehívott fejedelmi gyűlés (*Fürstentag*) témáját elsősorban a csehországi konfliktus fejleményei jelentették. A gyűlésen a választófejedelmek mellett a császárhoz hű birodalmi rendek képviseltették magukat. A legfontosabb kérdésben – ami a választófejedelmi rang elvétele lett volna a II. Ferdinánd letétele után cseh királlyá választott Pfalzi Frigyesztől – nem született végleges döntés: a rendek arra nem hatalmazták fel a császárt, hogy birodalmi átokkal sújtsa Frigyeszt, ám azt időszerűnek találták, hogy II. Ferdinánd figyelmeztető felhívás (*Avocatorialmandat*) kibocsátásával fenyegetse meg ellenfelét. Ezen a gyűlésen született az alább olvasható, a királyi hatalom legitimitásával, illetve a törökveszéllyel érvelő rövid felhívás is, amely a magyar rendeket intette fegyvereik letételére. A levelet a II. Ferdinándot képviselő Wolf Wilhelm Laminger adta át 1620 júliusában a beszercebányai országgyűlésnek. Itt nem született válasz, csak több mint egy évvel később (nr. 20.).

A levélnek korabeli latin nyomtatott verziója nem ismert, a 19. századi forráskiadványban megjelent verzió ismeretlen kézirat alapján készült. Németül azonban már 1620-ban napvilágot látott egy, a mühlhauseni gyűlés által írott leveleket közreadó kiadványban.

Főtisztelendő, tekintetes stb. Az, hogy a Cseh Királyság rendjei elvetették az Istentől élükre helyezett legfőbb fejet és másik királyt választottak, minek révén bekövetkezett a legártatlanabb vérnek ontása, és a tartományok igen ártalmas, egészen e mai óráig tartó dúlása és pusztulása, mindenki számára, együtt és egyenként, annyira ismert és tudott, hogy az összes ország és tartomány méltán köteles (mintegy tükörben saját magát) szemlélni azt és innen megtanulni, hogy a letett esküt meg kell tartani, saját törvényes magisztrátusuk ellen pedig nem szabad fellázadni.¹ Mi is kétségtelen reménnyel bízva hisszük, hogy ti ezeket a csehországi mozgalmakat és zavarokat a legkevésbé sem készültök megsegíteni, sem pedig – legfőbb károtokra és veszedelmekre – csatlakozni ehhez a rebellióhoz, hanem sokkal inkább a római Császári és Királyi Felség, mint királyotok és uratok alá bocsátjátok magatokat, országait és tartományait pedig, amint hű és engedelmes rendekhez és alattvalókhöz illik, vele együtt sértetlenül és épen megőrzitek.

Azonban Magyarországon a dolgok nem sokkal ezelőtt a legnagyobb veszedelemmel fenyegettek, és ha az ártalmas, a saját egyéni hasznot és előmenetelt a közüdv és nyugalom elé helyező tanácsosok meghallgatásra találának, ez az igen régi és dicséretre méltó királyság – amiként a Cseh Királyság és inkorporált tartományai is – igen könnyedén teljes pusztulásba eshetne. Rendjei pedig ennek révén letörölhetetlen szemrehányásokat vonhatnak magukra, hogy tudniillik ők voltak azok, akiknek az ösztönzésére a kereszténységnek ezt az egyedüli védőbástyáját – amelyiknek a megőrzésére a Szent Római Birodalom végtelen költségeket fordított, sok vérontással egyetemben – átadták a keresztény név örökös ellenségének, és ily módon az említett ellenséget beengedték a birodalomba, hogy régóta tervezett zsarnokoskodásait és kegyetlenkedéseit annál alkalmasabban ténylegesen végrehajtsa, a keresztény hitet elnyomja és mindent saját török igája alá vessen. Ezt rólatok semmiképp nem tételezzük fel és nem is kívánjuk nektek.

Ezért semmiképp sem mellőzhettük, és nem is akartuk mellőzni, hogy megelőzőképp leghűségesebben közöljük veletek (mindannyiótokkal, együtt és egyesével) szándékunkat és intésünket – különösen, mivel teljességgel hitelt érdemlő emberektől meg-

1 Utalás az 1618 májusa óta folyó cseh felkelésre, amelynek keretében a rendek a trónfosztott II. Ferdinánd helyére V. Frigyes pfalzi választófejedelemet választották királyuknak.

tudtuk, hogy a Szent Császári Felség² úgy határozott: magyar királyságában rövidesen tartománygyűlés tartassék;³ abban pedig a legkevésbé sem kételkedünk, hogy azokon akadnak majd nem kevesen, akik különböző ürügyekkel és keresett szín alatt e királyság rendjeit a cseh engedetlenkedésbe elegyíthetik, és elidegeníthetik őket a Császári Felség iránti kötelező engedelmességtől. Hogy tehát nyughathatlan, kevésbé békés, szerfelett fondorlatos és elhirtelenkedett tanácsok révén ez az igen dicséretre méltó királyság a Szent Római Birodalom legfőbb sérelmére, kárára és végső veszedelmére tönkre ne jusson, hanem sikerüljön megőrizni azt eddigi állapotában, békében és nyugalomban, kiváltságainak épsége mellett; akadályozzuk meg az ártatlan vér félelmes kiontását, nem akartunk felhagyni azzal, hogy legjobb indulatú igyekezettel jelezzük nektek, egyszerűsmind összességetekben és egyenként arra kérjünk titeket, mérlegeljétek derekasan e küszöbön álló gyűléseken a királyság üdvét és virágzását. Ne helyeseljétek vagy végezzétek semmit, ami akár csak a jövőt tekintve is annak veszedelmére és kárára való látszik, hanem őrizzétek őséitek igen dicséretes példája szerint a Császári Felség, Istentől fölétek állított királyotok és uratok tekintélyét, és ne tűrjétek, hogy bárki elidegenítsen titeket tőle. Ez minden kétséget (mintegy szemmel láthatón) kizárólag előmozdítja majd az igen dicséretre méltó és ősi királyság, valamint az összes inkorporált tartomány rendjeinek és alattvalóinak gyarapodását, üdvét és virágzását, elejét vesszük vele a legártatlannabb vér ontásának és a tartományok pusztulásának, és folyamatosan megőrizzük a dolog legjobb békéjét. Mindezek nektek halhatatlan dicsőséget, hasznot és előnyt fognak eredményezni, mi pedig mindannyiótoknak és mindegyikötöknek újból jóakaratainkat ígérjük. Kelt Mühlhausenben, március 23. napján az Úr 1620. évében.

A választók és a fejedelmek mühlhauseni gyűlése

*Kármán Gábor fordítása,
Nagy Gábor nyersfordítása alapján*

- 2 Habsburg II. Ferdinánd (1578–1637), 1618-tól cseh és magyar király, 1619 augusztusának végétől német-római császár.
- 3 A II. Ferdinánd és Bethlen Gábor közötti, 1620. február 16-án kötött fegyverszünet rendelte el, hogy a vitás kérdések tisztázására az erdélyi fejedelem magyar országgyűlést hívhat össze – ez májusban, Besztercebányán nyílt meg. A birodalmi rendek nevében író deák, saját tapasztalataiból kiindulva, tartománygyűlést (*comitia provincialiát*) ír, noha magyar országgyűlést ért alatta.

Péchi Simon beszéde Bethlen Gábor királlyá választása előtt

(1620. augusztus 22.)

A beszercebányai országgyűlés összehívását II. Ferdinánd az 1620. január közepén kötött fegyverszünetben azért engedélyezte, hogy tovább folytathassák a béketárgyalásokat a Bethlen Gábor vezette magyar rendekkel. Az 1620 májusának végén összeülő diéta alatt valóban több körben folytak tárgyalások a király által küldött biztosokkal, ám ezek nem vezettek eredményre és augusztus 17-én II. Ferdinánd tárgyalóküldöttsége el is hagyta Beszercebányát. Augusztus 20–22-én a rendek már a királyválasztás feltételeiről tárgyaltak és a húzódozó nádort, Forgách Zsigmondot győzködték. 22-én hangzott el Péchi Simon erdélyi kancellár beszéde az összegyűlt magyar rendeknek, amelynek célja elsősorban a Habsburg-ház lejárata volt. Az elmúlt évtizedek eseményeit erősen erdélyi nézőpontból tálaló oráció helyenként meglehetősen széles körből meríti történeti érveit, számos történeti esemény értelmezésében a politikai beszédektől megszokott mértéknél is nagyobb szabadságot (de legalábbis kritikátlanságot) enged meg magának annak érdekében, hogy bizonyítsa mondanivalóját: az Ausztriai Ház célja a magyar nemzet elpusztítása. A kiváló humanista Péchi, az erdélyi szombatosság egyik legnagyobb tudósaként ismert híres hebraista, az ellenfél sötét színekkel festését természetesen Bethlen Gábor dicséretével ellenpontozza.

Az oráció kizárólag a beszercebányai országgyűlésen részt vevő sziléziai követek, Abraham von Dohna és Caspar Dornavius jelentésének mellékleteként maradt fenn. A jelentés közli, hogy az eredetileg magyarul elhangzott beszéd szövegét bizalmasan, nagy fáradtság árán szerezték

meg az erdélyi kancellártól és úgy fordították le latinra. A szöveg alighanem mind a fordítás, mind a későbbi másolások során sérült, mert több nehezen értelmezhető részt is tartalmaz, ráadásul Bethlen Gábor megválasztásáról mint bekövetkezett eseményről szól, holott az *electio* aktusára csak három nappal az elhangzása után került sor. A latin szövegnek jelenleg kiadása nincs, az oráció itt jelenik meg először.

Senki emberfia nincs a tágas ég alatt, akinek olyan hiúszszone lenne, hogy föl tudná Sfedezni, ki tudná kutatni vele annak az okait, hogy minden dolgok teremtője, Isten, miért emeli fel, majd sújtja le az embert a saját tetszése szerint. Elmagyarázzuk, hogy miről van szó: a köznép száján forog (mint mondani szokás), hogy az elmúlt év során feltűnt egy vészjósoló üstökös, amely lándzsa vagy dárda módjára hasította az eget.¹ Mit jövendölhet? Valamennyi józanabb gondolkodású bölcselő, például Platón² és mások, de maga a tapasztalat, a dolgok tanítómestere is azt mutatja: nem mást szokott jelezni az ilyesmi, mint tartományok és országok pusztulását, háborút, éhínséget vagy új uralkodók feltűnését az országok élén. A sok példa közül legyen elég csak egyet említeni: úgy tűnik, Magyarország állapota jobbra fordult, noha ez az oly nemes királyság, ez a vitéz nemzet elég sok csapást szenvedett el, míg bizonytalan vezetés alatt háborúzott, és ez nem is valami jelentéktelen okból kifolyólag történt. A bosszúálló Isten ugyanis észrevesz minden bűnt, és meg is torolja őket, de – a próféta tanúsága szerint – nem tart örökké a haragja.³ Így aztán a szándéka szerint egy jóserejű jellel a tudtunkra adta, hogy jönni fog egy nagyszerű hős, a haza védelmezője: őt jelezte az előtte járó üstökös, és vele együtt másokat. A távoli, keleti vidékekről a mi országunkba vezette őket, mint afféle új napkeleti bölcséket, ez az újonnan feltűnt csillag, és egészen a meghatározott helyig a kísérelőjükkül szegődött. Dicsérik mások az országukat, a falaikat, az erősségeiket; nekünk az szolgál a gyönyörűségünkre, ha az új királyunk dicső tetteit az égisz magasztalhatjuk. Ám ha száz nyelvem és szám lenne,⁴ akkor sem tudnám az ő kiválóságát méltóképp megénekelni, hiszen nem valami alantas sorból, hanem előkelő családból származott, és dicsőségének hírért az utókor ezernyi évszázadon át fogja terjeszteni.

1 1618 novemberének és decemberének fordulóján a Halley-üstökös feltűnését sokan értelmezték nagy megrázkódtatásokat előre jelző égi jelként, köztük Johannes Bocatius *Hornus cometa* című, nyomtatásban is megjelent írása.

2 Platón (Kr. e. 427 körül – Kr. e. 437.) az ókori görög filozófia egyik legnagyobb hatású alakja.

3 Vö. Zsolt 103 (102),9.: „Nem perel untalan, haragja nem tart örökké.”

4 Vö. Vergilius, *Aeneis*, VI, 625.

Nincs szükség sok szóra, az események végkimenetele igazolja a történeteket;⁵ vagy talán az üstökös kihunyásával nem kezdtek felkelésbe és zavargásba a csehek?⁶ Miután ez megtörtént és elnyomták őket, az alázatos szívűek megtapasztalták a felszabadulást, a kemény nyakú emberek viszont fejtelenségbe hullottak. Nincs szükség sok szóra, hogy mi visszatartsuk magunkat ettől. Hiszen Dávid király zsoldára mondja: „a romlásod saját magadtól származik, Izrael, az üdvösséged tőlem”.⁷ Mert bár sokan sokféle okot hoznak fel, amiért a fejedelem elhagyta a helyét, mi a legfőbbnek azt tartjuk, hogy mindenki a saját hazája iránt táplálja a leghevesebb szenvedélyt, amire a pogány Odüsszeusz szolgál a számunkra tanúságul, aki szerette volna akár csak a füstjét látni az otthoni tűzhelynek.⁸ Vagy ott van az a szempont, hogy a saját dolgát mentené az ember, ha a szomszéd ház égne. De figyelembe vehetjük a régi mondást is, miszerint az alacsony rendű szeretet önmagából indul ki, és mindenkihez saját maga áll a legközelebb.

Amikor Isten súlyos haragra gyúlt ellenünk, a rettenetes török szultán tüzével és kezével talán nem mért ránk olyan gyógyíthatatlan csapásokat, hogy a különféle népek az isteni gondviseléstől kényszerítve szövetségre léptek? Pannóniát, szeretett hazánkat nemde a legerősebb szomszéd népekhez kötötte védőbástyaként, oly sok csapás után? Mit mondjak a németekről, olaszokról, franciákról és a spanyolokról, illetve mindenkiről, akiknek a partjait a nagy óceán mossa vagy oldalról nyaldossa, és akik nemcsak Magyarország határaival voltak egykor szomszédosak, hanem még alá is voltak vetve neki, mégpedig az első király, Attila idején?⁹ Később a római pápa, magát és szeretett itáliai királyságát féltve, és hasonlóképpen a spanyol király, hogy el ne pusztítsa őket a hatalmas török keze vagy a magyar katonaság (ami akkor erőben és létszámban is nagyobb volt, mint manapság), ezért tanácsot tartott a prelátusokkal, és rábeszéltek a magyarokat, hogy hevesen és ádázul szálljanak harcba a törökökkel és verjék ki őket Európából, az egész világrészből.¹⁰ Megígérte [a pápa], hogy ha így cselekszenek, nagy mennyiségű pénzt fog küldeni nekik a háború mozgatóerejéül, csak hogy ő békében és nyugalomban élvezhesse otthon a tétlenséget. Fel is zengtek a kürtök, csörögtek a fegyverek, zajlott a vérontás, és lépre csalva egész végig bíztak a pápa pénzadományáiban és

5 Vö. Ovidius, *Heroides* II (Phyllis Demophoonti), 85.

6 A cseh felkelés megindulását jelképező ikonikus esemény, a prágai defenzstráció (1618. május 23.) valójában jóval megelőzte a Halley üstökös érkezését.

7 Valójában Hóseás prófétától származik az idézet: “Perditio tua, Israël, tantummodo in me auxilium tuum” (Oz 13,9). A Károli-fordítás nem alkalmazható egy az egyben: “Romlásodra lett, Izrael, hogy ellenem törekedtél, a te segítőid ellen.”

8 Vö. Ovidius, *Epistulae ex Ponto*, I, 4, 34.

9 Attila hun király (mh. Kr. u. 453.).

10 Nem világos, Péchi konkrétan melyik pápa által kezdeményezett oszmánellenes háborúra utal, talán a protestáns vitairatokban visszatérően fontos szerepet játszó, IV. Jenő pápa által szorgalmazott 1444. évi kereszties hadjáratra.

más háborús utánpótlásban, de hiúnak bizonyult a reményük, úgyhogy mostanra nyomai is alig maradtak az országnak. Nem tudunk könnyhullatás nélkül emlékezni sem a mi vészterhes pusztulásunkra, sem a pápa csalárdságára, álnokságára és gonosz mesterkedéseire, amelyek révén megpróbálta a nemzetünket teljesen, gyökerestül kiirtani. Ha nagyritkán úgy tűnt, hogy küld valami kis segítséget, az akkor is olyan lassan érkezett meg hozzánk, hogy a török kard csakis a mi, és nem egy másik nemzet szívét járta át. Ha pedig az Úr kedvezése folytán egy erősséget sikerült a magyaroknak és a szolgálatukban álló katonáknak kiragadni a török torkából, annak az élére sem magyar kapitányt állítottak, hanem a sajátjukat, így fokozatosan birtokba vették az országot, minket pedig kiűztek az otthonunkból.

Az is komoly oka lehet a hazánk balsorsának, hogy a két császár, a török Szülejmán és a római Ferdinánd szembekerültek egymással és csatákat vívtak, s mintegy ennek közvetlen következményeként a keresztények saját magukba döftek kardot.¹¹ Most már látni lehet a keresztény császárok néhány csalárd mesterkedését is, akik a törököknek hízelegve próbáltak minket kiirtani és elpusztítani. Olvashatjuk az erdélyi évkönyvekben,¹² hogy Miksa római császár hajlandó volt olyan formában békét kötni Szülejmán török szultánnal, amelyben megfogadta, hogy örök szövetségre lép vele, azzal a feltétellel, ha közösen kiirtják a magyarokat. Hozzátette még, hogy sohasem lesz a két császár között szilárd béke, csak ha a magyarokat előbb félreállítják az útból. A török azonban pogány létére emlékezett a magyar király fiával, Jánossal, és az erdélyi fejedelmekkel kötött békére, ezért Miksa császár felvetett javaslatába nem egyezett bele.¹³ Sokkal fényesebb a dicsősége és nagyszerűbb a híre a felséges Bocskai István fejedelemnek: őt nem vitte volna rá a lélek (ha a végzet nem hozza úgy), hogy ártson egy idegen országnak vagy elpusztítsa azt, sokkal inkább minden erejével és figyelmével arra törekedett, hogy az Ausztriai Háznak a kardja helyett kinyújtott békejobbját ajánlja fel, és nagy nehezen a törököktől is kieszközölje a békét.¹⁴ De mit művelt erre az úgynevezett francia császár? Miután levelet küldött Pannónia fővárosába, Budára Ali basához, minden igyekezete és próbálkozása arra irányult (Ali basa tanúsága szerint, aki minden gyanúnak fölötte áll, és aki saját maga vallotta be, hogy ez a francia huszonnégy érvet sorolt fel a

11 I. Szülejmán 1520 és 1566 között volt oszmán szultán, míg I. (Habsburg) Ferdinánd 1556 és 1564 között viselte a német-római császári címet (magyar király 1526 óta).

12 Az 1564-ben trónra lépő I. Miksa magyar király (1527–1574) és az 1566-ban elhunyt I. Szülejmán szultán (uralkodott 1520–1566) közötti tárgyalásokról Bethlen Farkas később összeállított krónikája csak annyit ír, hogy Miksa leleplezte az oszmán uralkodó előtt a János Zsigmonddal folytatott tárgyalásait.

13 Szapolyai János Zsigmondról van szó, aki 1540 és 1571 között választott magyar királyi címet viselt.

14 Bocskai István (1557–1606), 1605-től Erdély, majd Magyarország fejedelme közvetítői szerepet játszott az 1606-os Habsburg–oszmán zsitvatoroki béke tető alá hozásában is. A jelentős károokra, amelyeket Bocskai hadai az örökös tartományokban okoztak, Péchi Simon csak nagyon finoman utal.

meggyőzésére), hogy mind a magyarokat, mind az Ausztriai Házat pusztítsák el, mint valami világot akadályozó gátat.¹⁵ A török azonban, emlékezvén a Rudolffal Bécsben, Ausztria fővárosában kötött békére, ezt a békét, ahogy illik, és mivel szent módon lett megkötve, betartotta, és azt Rudolf halála után a magyar előkelők is megerősítették és előmozdították.¹⁶

De egy másik új, szilárd és igaz tanúságot is hozunk alapvetésként. Az oszmán Portán történt, az elmúlt 1619-es évben, hogy Mikó Ferenc nemzetes úrral, udvarunk előljárójával beszédbe elegyedett egy nagytekintélyű török vezír, és ugyanolyan szavakat mondott, mint amilyeneket fent idéztünk, vagyis hogy Andreas Molardt, aki most is ott tartózkodik, igyekezett rábeszélni őt, hogy a magyarokat a hozzájuk tartozó tartományokkal együtt irtsák ki, mert hasznosabb lenne az eltűnésük után maradt üres és pusztá földön békésen járnunk, mint lakosokkal együtt, gyakran életveszély árán igazgatni azt.¹⁷ Az elhunyt Mátyás császár és a most uralkodó Ferdinánd hasonló módon erre a célra irányozták a lándzsájukat.¹⁸ Hiszen ha valóban a kereszténység ügyét tartották volna szem előtt, akkor a tapasztalat, a dolgok tanítómestere nem azt mutatta volna nekünk, hogy a pápa katonái alig néhány erősséget vettek vissza a töröktől, sőt inkább elvesztették azokat. Nem így a magyar katonák: inkább meghaltak volna, hogyszem feladják a várat, és török iga alá vessék a hazát. Amazok viszont, ha egy várat ostromgyűrűbe fogtak a törökök, máris különféle mesterkedésekbe kezdtek, és egy kézlegyintéssel átadták, mint ha nem is az övék lett volna. A magyarok azonban, mint mondottuk, nem így adták át a várakat: Gyulát Kerecsényi László, Temesvárat Losonczy István, Székesfehérvárat [Warkocs György], Szigetet Zrínyi gróf.¹⁹ A mostani parancsnokok pedig elveszítették

- 15 Nincs róla tudomásunk, hogy XIII. Lajos francia király (uralkodott 1610–1643) diplomáciája kapcsolatba került volna Kádizáde Ali pasával, aki a jelzett időszakban háromszor is betöltötte a budai beglerbég hivatalát (1602–1604, 1605–1609, 1614–1616).
- 16 Habsburg Rudolf főherceg (1552–1612), 1572–1608 magyar, 1572–1611 cseh király, 1576-tól haláláig német-római császár. Nem világos, Péchi mire utal, mert a zsitvatoroki béke megújítása Bécsben 1615. július 15-én már nem Rudolf, hanem Mátyás uralkodása alatt történt.
- 17 Hídvégi Mikó Ferenc (1585–1635), a későbbi kincstartó és történetíró Csík-, Gyergyó- és Kászonszék főkapitányaként és aludvarmesterként, Bethlen Gábor egyik legbizalmasabb embereként járt 1619-ben követségben a Portán. Az 1618 decemberében a Fényes Portára érkező császári főkövetet nem Andreas, hanem Ludwig von Molardtnak hívták (a Haditanács elnökének, Hans von Molardtnak fivére volt), és valójában a beszéd elhangzásakor már éppen nem tartózkodott a szultáni udvarban, 1620. augusztus 8-án távozott Konstantinápolyból.
- 18 Habsburg Mátyás főherceg (1557–1619), 1608-tól magyar, 1611-től cseh király (II. Mátyás néven), 1612-től német-római császár (I. Mátyás néven); illetve Habsburg II. Ferdinánd (1578–1637), 1618-tól cseh és magyar király, 1619 augusztusának végétől német-római császár.
- 19 Gyulát Kerecsényi László 1566-ban mintegy két hónapi ostrom után adta fel, Losonczy István Temesvárt 1552-ben másfél hónap után. Warkocs György (akinek neve a latin szövegben lemaradt, de a mondatvezetésből egyértelmű, hogy szerepelnie kellene) Székesfehérvár falai előtt 1543-ban hősi

Egert, Kanizsát, Esztergomot és Nándorfehérvárat, a Bocskai idejében visszaszerzett Esztergomot kétszer is.²⁰ Ugyanis amikor Bocskai ezer vitézt akart küldeni abba a várba helyőrségként, akik háromhavi zsoldjukat már megkapták, Mátyás császár ellene szegült, és így a vár megszűnt a miénk lenni, az ellenség áll a falakon. Sőt, ha az érsek akaratán múlt volna a dolog, még Újvárt is megszerzi.²¹ Így tehát, ismét mondom, semmiféle előrehaladást nem tettek a magyarok a keresztény név ellenségeivel szemben. Mit mondjak még? Most is arról írnak az oszmán Portán lévő követek, hogy át akarnak adni néhány ausztriai véghelyet vagy határvárat, amelyeket ugyanezen csapatokra bíztak.

De a szemünkre hányják nekünk, erdélyieknek, hogy mi is elvesztettük Lippa várát, és átadtuk a törököknek.²² Nem tagadjuk. Ha a szükség kényszerít, engedni kell a szükségnek. A hazánk védői vagy pásztorai ugyanis, akiket mi láttunk el, nem igaziak voltak, hanem csak béresek, akik a közeledő farkast látván elmenekültek, mivel a juhok nem voltak a sajátjaik.²³ Jobb volt tehát kiengesztelni a törököket az általuk követelt várral, mint az egész hatalmas Erdélyországgal, mert ha másként történt volna, akkor megsemmisítenek bennünket, hiszen akkoriban sem a magyarok, sem más, tőlünk távol élő nemzetek nem nyújtottak nekünk semmiféle segítséget.²⁴ Azok hatalmának, vagy inkább halogatásának köszönhetően viszont elesett Buda, Magyarország fővárosa, valamint elveszett Szigetvár, Gyula, Temesvár és Győr, amely várakat csak nagy szívfájdalommal tudom megnevezni. Az utolsót, vagyis Győrt is csak Isten segítségével, csodával határos módon lehetett kiragadni a törökök torkából, máskülönben a mi

halált halt, amikor egy kitörés után a város polgárai kizárták a városból. 1566-ban Zrínyi Miklós szintén a várból kilovagolva esett el, amikor Szigetvár a védelemre alkalmatlanná vált.

- 20 A Nyáry Pál által védett Eger 1596-ban kétheti ostrom után esett el; Kanizsát Georg Paradeiser 1600-ban másfél hónapig tartotta, és amikor feladta, már csak mintegy 150 katonája volt fegyverben. Az 1595-ben oszmán uralom alól visszafoglalt Esztergom 1605-ben újra a szultán uralma alá került. Nándorfehérvár említése ebben a kontextusban teljesen indokolatlan, hiszen a vár 1521-ben esett el és csak 1688-ban foglalták vissza egy időre a Szent Liga csapatai.
- 21 1605-ben Lala Mehmed pasa nagyvezír, miután seregei visszafoglalták a szultán számára Esztergomot, Érsekújvárhoz vonult, amelyet védői hosszú ostrom után Bocskai seregeinek adtak át, nehogy az a vár is oszmán kézre kerüljön. Feltehetőleg Péchi arra gondol, hogy ha Esztergomba is beengedték volna a felkelőket, akkor az is magyar kézen marad. A szöveg alapján Péchi úgy tudta: Érsekújvár Bocskainak való átadása ellen az érsek tiltakozott, de az esztergomi érseki szék 1605-ben betöltetlen volt.
- 22 Lippa várának átadását az oszmán tisztségviselők azóta követelték, hogy 1596-ban Báthory Zsigmond elfoglalta. A több oldalról szorongatott Bethlen Gábor 1616-ban (előtte kikérve az erdélyi országgyűlés engedélyét) valóban odaadta a várat, amelyből előtte ostrommal kellett eltávolítania saját helyőrségét.
- 23 Vö. Jn 10,12.
- 24 Lippa átadásának előestéjén Homonnai Drugeth György vonult be Erdélybe csapataival Magyarországról, fejedelmi címet követelve magának. Noha (mint a kötet számos szövege is aláhúzza) Bethlen kapott magyarországi támogatást Homonnaival szemben, Péchi nyilvánvalóan diplomatikusabb megoldásnak tartotta, ha említés nélkül túllép az epizód magyarországi vonatkozásain.

keresztényeink sosem kérkedhettek volna a diadalukkal.²⁵ Kitűnik ebből, hogy miféle segítséget kapott Magyarország az idegen népek királyaitól.

Felötlik azonban előttem egy gond, ami erősen nyomaszt: talán a saját bűneinkkel érdemeltük ki ezt a bajt, és ők nem akartak önként velünk tartani, sőt egyre bizonygatták azt is, hogy a saját erőnkből nem érünk fel az ellenséggel. Ezt természetesen nem hagyjuk szó nélkül, válasz gyanánt ezt az egyet feleljük nekik: ha ők nem biztattak volna fel a törökökkel kötött béke megszegésére, akkor sosem zúdul ránk a sorscsapásoknak ilyen nagy tömege. Ha ugyanis az Ausztriai Ház küldött is valami segítséget, az elég hitvány volt, nem elegendő. Többet vett el azokból a határvidéki erődítményekből, amelyeket a pusztításával kifosztott, mint amennyi védelmet nyújtott nekik; pedig maguk a magyarok akkora készüléket bocsátottak a rendelkezésére a saját erejükből, hogy az önmagában elég lett volna, és bizony ugyanekkora vagy még nagyobb hadinépet is küldtek volna az országukból; viszont az ausztriaiak, ha küldtek is valamilyen hadinépet, az nem volt megfelelő a törökök elleni háborúzáshoz, és Rudolf császárnak sosem volt akkora serege, mint most Ferdinándnak van a csehekkel és morvákkel szemben. Itt említeném, hogy amennyire én látom, a törökök elleni hadakozásuk késleltetésének az volt a célja, hogy minél jobban meg tudják tömni a pénzes erszényüket, és már olyannyira előrehaladt a dolog, hogy bármely katona, még ha korábban szegény is volt, most tágas és díszes házat mert építeni, és nem számított, hogy hadiszereccével, családsággal vagy esetleg harci erénnyel ékeskedett; viszont pénz nélkül még pusztá nevet sem lehetett szerezni jutalom gyanánt, s így a dolgok intézésének mozgatórugóját teljesen elvágták.

Tudom, hogy előttemek, a barátaimnak tartott magyar nép előtt nem ismeretlen dolog, hogy eddig az ausztriaiak úgy bántak velünk, mintha valaki sorshúzás révén (ami meg is történt) kufárok elé vetett volna minket és javainkat. Ezután Erdély országa elszakadt a Magyar Királyságtól, miután megértette, hogy azt milyen csúnyán elnyomták, de hogy bizonyos módon mégis hozzá tartozik, és hogy sértetlenül őrzi a vele kötött szövetséget, azt mindig is csak a rosszakaratúak tagadták. János magyar királysága idején kétszer kötött szövetséget az országunkkal Ferdinánd (nem a későbbi), és ugyanerre az elhatározásra jutott a fia, Miksa is, aki háromszor kötött szövetséget velünk: először ifjúsága virágában, amit megszegett; másodsor Oppelnben, a lengyelek városában voltunk kénytelenek ugyanezen okból zaklatni őt, és akkor a nyakasságáért maguk a törökök álltak rajta bosszút; a harmadik szövetséget hirtelen halála szakította meg.²⁶

25 Budát 1540-ben vette el Szülejmán szultán a csecsemő János Zsigmondtól, Győrt pedig 1594-ben foglalták el az oszmán seregek, majd 1598-ben a keresztény csapatok vissza is szerezték. A többi àrall kapcsolatban lásd a 19. jegyzetet!

26 Nem világos, hogy az I. Ferdinánd által kötött szerződéseket emlegetve Péchi mire gondol. Mivel állítása szerint a Habsburg uralkodó Erdéllyel köti a szerződést, valószínűbb, hogy nem Szapolyai János, hanem fia, János Zsigmond (1540–1571) értendő „János magyar király” alatt, ám közöttük

Mit tett Báthory István? Sereget gyűjtött ugyan, de nem azért, hogy nekünk ártson, hanem velünk szövetkezve egyenesen a Lengyel Királyság trónjának megszerzésére tört, és sokat panaszkodott a római pápára, amiért az megparancsolta a császároknak, azok pedig a fiaiknak, hogy a Báthory családot az utódaikkal együtt gyökerestül irták ki. Így is történt. Ugyanis a jezsuiták tanácsára Báthory Boldizsár, Gábor és András bíboros után Mihály vajda tört be Erdélybe Rudolf parancsára, a saját pénzével és seregével övezve, hogy elpusztítsa az országot.²⁷ Ezek után Báthory Zsigmondot fogták el, mint tejjel a kígyót, és felpredálták a javait;²⁸ és az utódjának, Bocskai Istvánnak is olyan sors jutott osztályrészül, hogy ha nem tették volna el láb alól, keserűnek tartották volna az életét.²⁹ Hat évvel később Báthory Gábor kétszer, illetve háromszor is szövetséget kötött a magyarokkal és az Ausztriai Házzal, de nem sokkal azután, hogy a szerződést megkapta, a magyar katonaság segítségnyújtás ürügyén, a főkapitányokkal együtt – nem tudjuk, mi módon – alá akarta vetni az országunkat. De máshogy fordult a kocka, és a magas hegyeken nyáridőben lehulló hó sokuk halálát okozta. Isten büntetése volt ez, és ha nem húzták volna ki a lábukat olyan gyorsan az országból, akkor a török pogány létére is nehezen viselte volna az elpusztításunkat, és más új népekkel együtt (akikhez immár közelebb áll) váratlanul rájuk tört volna és elsöpri őket. De ennek ellenére sem tágítottak addig, míg Báthory Gábor fejedelmet ármánnyal ki nem salták a váradi vár kapuja elé, és bűnös erőszakkal meg nem gyilkolták.³⁰

kettőnél jóval több szerződés született. Talán a két legjelentősebbnek tartható, az 1549-es nyírbátori és az 1551-es szászsebesi szerződésre utalhat. Miksa még nem egészen egy éve uralkodott, amikor megkötötte az első egyezményt János Zsigmonddal (szatmári szerződés). 1570-ben írták alá a speyeri egyezményt, amely az addig magának magyar királyi címet vindikáló János Zsigmondot Erdély fejedelmének ismerte el. Ennek egyik rendelkezése szerint amennyiben a fejedelem elveszítene az uralma alá tartozó területet, Oppeln és Ratibor hercegségével kárpótolják – nem világos, erre vonatkozik-e Péchi homályos utalása. János Zsigmond valóban élvezte az oszmán hatalom támogatását, ahogy utódja, Báthory István is (1533–1586, 1571-től Erdély fejedelme, 1576-től lengyel király), akinek 1575 után lengyel királyi címét a Habsburgokkal szemben is meg kellett védenie.

- 27 Vitéz Mihály havasalföldi vajda (1593–1601) 1599-es erdélyi bevonulása előtt valóban meghalt mindhárom testvér, Báthory István lengyel király unokaöccsei, ám meglehetősen különböző körülmények között. Gábor (1555–1586) pestisben halt meg, Boldizsárt (1555–1594) a trónra visszatérő Báthory Zsigmond fojtatta meg börtönében 1594-ben, Andrást (1563–1599) pedig a Vitéz Mihály ellen elveszített sellenberki csata után, menekülés közben ölték meg.
- 28 Báthory Zsigmond (1572–1613) erdélyi fejedelem negyedik lemondása után, 1602-ben költözött Csehországba, elfogadva a Rudolf által felajánlott libochovicei birtokot és évről-évre járadékot. Ténylegesen fogságba 1610-ben vetették, összeesküvés vádjával, innen következő évben szabadult. Széles körben elterjedt hiedelem volt, hogy a kígyók nagyon kedvelik a tejet, még a réten legelő tehének tőgyéből is kiszívják azt, így könnyű őket lépre csalni vele.
- 29 Bár a fejedelem korábban is betegeskedett, Bocskai István 1606. december 29-i halálával kapcsolatban sokan mérgezésre gyanakodtak.
- 30 Báthory Gábor és II. Mátyás magyar király között először 1608. augusztus 20-án, majd 1610. augusztus 15-én született megállapodás, mindkét esetben Kassán. 1611-ben Forgách Zsigmond fel-

A mostani legkegyelmesebb fejedelem (adjon neki Isten matuzsálemi kort) hat év leforgása alatt szintén kétszer kapott meg egy bizonyos szerződést Kassán, szövetségkötés címén.³¹ De milyen érvénye volt? Tíz hónapig tartott. Utána a nagyságos Homonnai Drugeth György és Serbán vajda, más néven Radul,³² ármánykodni kezdtek ellene, amikor felmutatva a császár levelét és parancsait, amelyekről Gaspar Gratiani³³ nyilvánosan említést tett a beszédeben, arra köteleztek bennünket, hogy adjuk át a mondott Homonnainak Lippát, Jenőt, Lugost, Karánsebest, Bélit, Sarkadot és az egész Vaskaput, mintha így akarna jobban és erősebben szembeszegülni a törökök támadó erejével. De Esterházy Miklós nem tagadta, hogy ezt avégből kellett megengedni, hogy utána könnyebb út nyíljon számára az egész Erdélyi Fejedelemség elfoglalásához. Mit tehetek így a különféle viszontagságok miatt üllő és kalapács közé szorult erdélyiek? Egyfelől a magyarok kezdtek lándzsát döfni a szívükbe, másfelől a törökök is ugyanúgy pusztulással fenyegették őket. Nem tudván, hogy ebben a szorult helyzetben merre kellene fordulnunk, inkább egy erődítményről akartunk lemondani a sok közül a pogányok javára, mintsem nyomorultul elveszíteni a birtokainkat a rokonainkkal és a gyermekeinkkel együtt.³⁴

ső-magyarországi főkapitány kísérlete, hogy katonai erővel Mátyás uralma alá hozza Erdélyt, kudarcot vallott (Péchi a nevet már csak azért sem említi, mert 1620-ban az akkor már nádori hivatal viselő Forgách jelen volt az országgyűlésen). A harmadik szerződés 1613. április 11-én, Pozsonyban született meg. A fejedelemgyilkosságról részletesen beszámoló, rendelkezésre álló források a tettet Kamuthy Farkas, Géczy András és Abaffy Miklós összeesküvésének tulajdonítják, az orgyilkosság kivitelezői közül Szilasi János, Ladányi Gergely, Basa János és Zámbo Balázs neve ismert. A feltételezett felelősök köre azonban széles volt, a korszak vitairódmányában mind a jezsuiták, mind a váradi kálvinista lelkész felmerült felbujtóként.

- 31 Bethlen Gábor az 1610-es években valóban két szerződést is kötött II. Mátyás magyar királlyal, ám mindkettőt Nagyszombatban, 1615. május 6-án, illetve 1617. július 31-én.
- 32 Homonnai Drugeth György (1583?–1620) felső-magyarországi katolizált főúr, 1610 óta főkamárás, 1616-ban megpróbálta Bethlen Gáborral szemben megszerezni az erdélyi fejedelmi címet, 1619 novemberében pedig lengyel hadakkal megtámadta a fejedelem hatalma alá került Északkelet-Magyarországot; Radu Șerban (mh. 1620) háromszor volt Havasalföld fejedelme, rövid időre 1601-ben, majd 1602–1610 között és újra 1611 júliusa és szeptembere között. Az 1610-es években bécsi emigrációban élt és élvezte a Habsburg udvar támogatását, amely megpróbálta elérni a vajdai székbe való visszahelyezését. Homonnai 1616-os támadását a tervek szerint Lengyelország irányából kellett volna támogatnia.
- 33 A dalmát Gaspar Gratiani (1575 k.–1620) portai tolmácsként futott be fényes karriert, 1615-ben Bécsben képviselte a szultánt (Péchi utalása feltehetőleg egy itt tartott beszédre utalhat), 1616-ban Parosz és Naxosz hercege lett, majd 1619 februárjáról moldvai vajda, amely minőségében konfliktusba keveredett Bethlen Gáborral. Lengyel segítségre számítva fellázadt az oszmánok ellen, 1620 szeptemberében saját bojárjai ölték meg.
- 34 Az 1616-os eseményekről, Homonnai Drugeth György támadásáról és Lippa átadásáról az oszmánoknak, lásd a 22. és 24. jegyzeteket.

Úgy vélem, nincs szükség számtalan indokra, mert azoknak sosem lenne vége. Felsőleges fejedelmünk felkelésének és hadjáratának fő oka ez lehet; a barátunk Arisztotelész, Platón és Szókratész, de még inkább a barátunk az igazság és az igazságosság.³⁵ Ha az országok rendjei valami komoly megállapodásra akartak jutni velünk, bizony sokan, sőt a legtöbben közülünk úgy tettek, mint a fintorgó rinocéroszorrú gyerekek:³⁶ egyik kezükben már tizenkét éve olajágot, a béke jelképét tartják, a másikban egy hatalmas sziklát. Öt szerződésről tudunk biztosan, amelyeket Mátyás császár küldött nekünk, de hogyha valami keményebb dolgot tartalmaztak, akkor elő sem terjesztették őket, úgyszólván használhatjuk rájuk a jól ismert mondást: szerencsétlen az az uralkodó, aki előtt elhallgatják az igazságot;³⁷ szerencsétlenebb, aki a híveinek figyelmeztetéseivel meggyőzve mégsem engedelmeskedik; de az a legszerencsétlenebb, aki megátalkodottan semmibe veszi és megszegi a szövetségeket. Mindeközben, kérdem én, mi mást tett az árulók hordája, mint hogy megakadályozta az Őfelségének szánt, igaz és komoly érveket tartalmazó levelek elküldését? Korábban nem lehetett panaszunk a magyarokra: kölcsönös barátságot ápoltak az erdélyiekkel, mindkét ország ugyanazon korona alá tartozott, és sem a hegyek jobb, sem a bal oldaláról nem fenekedett senki a másikra. Ám ahogy Vergilius mondja: „az istenek akarata ellenére senkinek sem szabad bizakodnia.”³⁸

Bármilyen is a helyzet, be kell vallani, hogy ezt a változást mi magunk érdemeltük ki a bűneinkkel, ahogy egykor a zsidó nép, amikor Júda törzse Izraelt, majd pedig Izrael törzse Júdeát támadta meg. Bocskai István idején meglehetősen rövidnek bizonyult a magyarok és az erdélyiek közötti unió, bár talán tovább tartott volna, hogyha a kegyetlen párkák nem metszik el olyan hirtelen az élete fonálát. Illésházy István, a Magyar Királyság nádora aztán Pozsonyban határozottan megerősítette az uniót, de rövidesen – mint mondják – a Nap megeresztett kantárszárral űzte el a csillagokat,³⁹ és a magyarok kénytelenek voltak akarataik ellenére hadra kelni és fegyvert fogni ellenünk a felsőbb hatalom parancsára, noha a magyaroknak a legkisebb mértékben sem ártottak az erdélyiek.⁴⁰ Jupiterre, a mi felsőleges fejedelmünk idején is hányszor kötöttek szövetséget! Először Huszt és Kővár elvétele idején, másodszer a Konyárd feletti vita során, harmad-

35 Eredeti formájában Arisztotelész mondása: „Platón a barátom, de még jobb barátom az igazság.”

36 A hosszú orr a mások véleményével, javaslatával szembeni szkeptikus és gúnyos hozzáállás jelképe volt. Vö. Martialis, *Epigrammata*, 1,3,5–6: „iuvenesque senesque / Et pueri nasum rhinocerotis habent”.

37 *Historia Augusta, Gordiani tres*, XXV. Nem világos, Péchi milyen élő nem terjesztett szerződésekre gondol.

38 Vergilius, *Aeneis*, II. 402. Eredetileg: „Heu nihil invitis fas quemquam fidere divis!”

39 Egy Iulianus nevű római költő epigrammája. Eredeti formájában: „Sol igniferus currus e gurgite magno / Sustulit, et claris astra fugavit equis”.

40 Az 1608. évi koronázás utáni 19. törvénycikkben, Báthory Gábor kérésére, az országgyűlés is megerősítette a II. Mátyással abban az évben kötött kassai szerződést (amelyet nem nevez uniónak, csak „artikulásoknak”, ám azokat nem sorolja fel tételesen).

szor Somlyóban, negyedszer a Dés nevű városban, ahol elfogták Sarmasághy Zsigmondot, ötödször pedig a törökökkel folytatott személyes és magánjellegű, a közvagyonról és a havasalföldi vajda javairól folyó tárgyaláson, ahol Őfelségének nagy költségeket és fáradságokat kellett vállalnia, mikor védelméről és támogatásáról biztosította az övét.⁴¹ Ausztriával is sikerült megegyezésre jutni Nagyszombatban, az elvesztett váraknak, Husztnak és Kővárnak a visszaszolgáltatása ügyében, amelyeket egy letett pénzösszeg ellenében a fejedelemnek ígértek,⁴² de a dolog végül odáig fajult, hogy ha a végzet hagyta volna, akkor ez az ígélet a fejedelem halálát okozza. Homonnai és Klesl⁴³ ugyanis tízezer forintot ígértek annak, aki lelövi őt. Mi azonban teljesen biztosra vettük, hogy nem jöhet létre szilárd és tartós béke, amíg Homonnai él, amit titokban Forgách Ferenc bíboros is elárult nekünk.⁴⁴ Pozsonyban szintén megállapodást kötöttünk, mielőtt azonban a szerződés hozzánk küldött példánya megérkezett volna, az éppen Havasalföldön tartózkodó Széchy András török és tatár csapatokkal lecsapott a határainkra. Aztán Nagyszombatban másodszor is tárgyalásokat kezdtünk, és most már tudjuk, hogy mi módon zajlottak, noha ezt a módot Esterházy Miklós eléggé eltorzította, ugyanis megpróbálta azt a fejedelem veszedelmére fordítani. Aki tudja, az érti, hogy miről van szó; a veszedelem valójában kétszer nagyobb volt. Emiatt Magyarországon újra és újra általános országgyűlést tartottak az egyezmény megerősítése végett, de ezek során, mivel kigyó lapult a fűben, Őfelsége csaknem kilehelte a lelkét nagy fájdalomában.⁴⁵

1618-ban Őfelsége elküldött engem az országgyűlésre a Császári Felségnek szóló ajándékokkal, köztük néhány kiváló minőségű posztóval, de az érsek tudunkra adta, hogy semmiféle megerősítést nem érhetünk el, és hogy a császár nem vesz részt az országgyűlésen. A másik országgyűlésre Őfelsége Kassai Miklóst, Jánost és Istvánt küldte el, ismét csak nem megvetendő ajándékokkal, de ők megint azt a választ kapták, hogy a császár távollétében nem adhatnak nekik megerősítést – amit még most is megfelelő formában el kellene hozniuk nekünk. Azonban az elsőként tartott országgyűlés után,

41 Nem mindegyik utalás világos, az itt emlegetett „foedus”-ok nagy része valószínűleg helyi érdekű megállapodás lehetett. Huszt és Kővár várát 1614-ben csatolják ideiglenesen a magyar király joghatósága alatt álló területhez. Konyárdnál Homonnai Drugeth György 1616. évi támadásának egyik kisebb ütközete zajlott, míg Désnél a hadjárat döntő ütközete. A hányatott életű, de többször is a császár mellett kiálló Sarmasághy Zsigmond magyarországi emigrációjából 1616-ban csatlakozott Homonnai Drugeth Györgyhez.

42 Huszt és Kővár várát az 1615-ös első nagyszombati béke adta vissza az erdélyi fejedelemnek.

43 Melchior Klesl (1552–1630) 1598-tól Bécs püspöke (felszentelve 1614-ben), 1616-tól kardinális, 1611-től II. Mátyás titkos tanácsosa.

44 Forgách Ferenc (1560–1615) 1607-től esztergomi érsek és bíboros.

45 Az 1618 tavaszán, illetve az 1619 nyarán tartott országgyűlések elsődleges feladata – noha időben valóban közel estek Bethlen Gáborral kötött megegyezésekhez – természetesen egyáltalán nem ezek ratifikálása volt, erre az előbbi esetben a fejedelem panaszkodott is.

ahonnan a követeket visszafordították, ők már teli torokból azt harsogták, hogy Ferdinánd semmilyen ügyben nem akar velünk egyetérteni, sőt még csak nincs is szándékában békeszerződést kötni, hanem azt vette a fejébe, hogy Adolph Althannt⁴⁶ egy csapat katonával kiküldi a török ellen, míg Gaspar Gratianit Radul vajdával, Homonnaival és Esterházyval együtt az erdélyi határok ellen vezényli; ha pedig azokat – a jezsuiták által ösztönözve – birtokba vették volna, szerintem nem elégedtek volna meg velük, hanem biztosan Kharübdisz elé vetették volna Magyarországot.⁴⁷ Így tehát Ferdinánd nem a béke előmozdítója és szilárd támasza volt, mivel nem a saját embereit küldte az összehívott országgyűlésre, hanem más utat választva Althann katonaságát Lengyelországba, támogatván Korecki és Gratiani köcsönös összeesküvését, mintha egy másik ellenséggel szemben nekünk kellett volna a farkasoknak szánt prédává válnunk – ha a végzet másként nem fordul.⁴⁸

Ugyanis röviddel ezután egy cseh sereg készült ostrom alá venni Bécset, és ahogy az ország rendjei megértették, hogy Mars nem tréfál, összegyűltek, és a csehek, valamint a magyar előkelők úgy döntöttek, hogy a mi legkegyelmesebb fejedelmünket hívják segítségül az egykoron adott eskü értelmében. Hozzáadték még a következő szavakat: ha másként nem lehet, a Morva Ögrófság egy részét neki adják, sőt akár egész Morvaországot átengedik, csak ne utasítsa el a fejedelem, hogy maga jön a segítségükre a magyar szövetségeseivel együtt, mivel ezután nem fog ilyen kedvező alkalom adódni.⁴⁹ Táborba is szállt, és ahogy hívták, a segítségükre jött, de lassú tempóban, mert mindig arra vágyott, hogy Ferdinánd lángolását lecsillapítsa. Mihelyt azonban megértette, hogy komoly az ügy, és nem lehet tréfálni, Isten vezetésével szerencsésen közelebb vitte az ellenséghez a táborát. De, bár mindezt Isten akarata vitte véghez, mégis sok baj eredt az Ausztriai Háztól, például pusztítások és fosztogatások, amelyeknek ha az egész sorát elő akarnám adni, a nap is lenyugodna mesélés közben, a szívem egy része elszorulna és elfogyna a lélegzetem, hallván a fiaikat és lányaikat sirató szülőket, a gýászdalt éneklő

46 Michael Adolph von Althann (1574–1638) a tizenöt éves háborúban hírnevet szerzett császári hadvezér, a Militia Christiana egyik alapítója.

47 Kharübdisz mitológiai tengeri szörny. Általában Szküllával együtt említik, olyan helyzetek leírására, amelyben mindkét választási lehetőség halálos veszélyt jelent.

48 Samuel Korecki (1586 k.–1622) lengyel mágnás, szoros moldvai kapcsolatokkal rendelkezett, az 1615-ben kezdődő lengyel–oszmán konfliktusban többször próbálta meg felesége, Ecaterina Movilă családját visszasegíteni a trónra.

49 Más forrásokból is tudunk róla, hogy 1619 nyarán a cseh rendek Bethlen Gábor követének tettek rá utalást, hogy esetleg a fejedelemből cseh király is lehetne, a morvaországi területek átengedésének lehetőségéről ez az egyetlen adat. Mindenesetre Bethlen a következő években többször is felvetette, hogy Pfalzi Frigyes uralmának visszaállítására tett erőfeszítéséért kompenzációként megkaphatná a Morva Ögrófságot. A cseh rendek csapatai Heinrich Matthias von Thurn vezetésével 1619 júniusában kezdték meg Bécs sikertelen ostromát.

anyákat. Mire volt jó ez a dühöngés? Rég eltemetett holttesteket ásott ki a földből és tűzött karóra, régóta élettelen testeket függesztett keresztre, sőt egyetlen férfi sem maradhatott a helyén;⁵⁰ ilyen mostohának bizonyult az Ausztriai Ház és Rudolf.⁵¹ Mégis mit tett mindezekre a mi felséges fejedelmünk? Teljesen fátylat borított minden múltbéli fájdalomra, mindenkinek tárt karokkal békét kínált, és még Magyarország határait sem lépte volna át, ha Köpcsénynél állomásozó, Ferdinánddal szemben Magyarországot őrző serege nem indult volna meg, és nem ingerelték volna Bécs ellen.⁵²

Ezek után a magyarok és Ófelsége között még erősebb kötelék jött létre, és a védelméért cserébe a legnagyobb hálájukat nyilvánították neki. Ekkor még egyszer felajánlották az ausztriaiaknak: ígérjék meg, hogy önként visszaadják a feles, akarom mondani felséges Magyarországot;⁵³ de ők még egy körömnnyit sem voltak hajlandók engedni belőle, míg Ófelsége az ország teljes szívéből neki ajánlott vesszőnyalábokat, miként azt írásos dokumentum is bizonyítja, vissza nem utasítja; de erről az ügyről nagy volt a hallgatás. Végül Isten kegyelme folytán, az összes rendek és legfőképpen a nádor úr⁵⁴ és más nemzetes előkelőségek öröme, az ország kormányzása végett, miként addig Erdély fejedelme és a székelyek ispánja volt, úgy most Dalmácia és Magyarország királlyá választották őt, bizonyos feltételek mellett, amelyeket készségesen elfogadott: egyhangú akarattal kívánták, hogy békeszerető legyen, amit meg is ígért, ha a császár szándéka nem lesz ellenséges.

Vég nélkül Isten dicséretét kell tehát zengenünk, hogy egy ilyen Józsuét⁵⁵ küldött az övéi védelmére, aki egyáltalán nem idegen a saját népétől, jeles erénnyel ékeskedik, és gondoskodik a hozzá tartozókról, miként a régi mondás tartja: „A fejedelem legnagyobb erénye, ha ismeri az övét.”⁵⁶ Vajon egy idegenről mondanának ilyesmit a katonának és az alattvalói? Hiszen rossz az a katona, aki sóhajtozva követi a parancsnokát. Nekünk köszönhetően már most is az Etnánál súlyosabb teher nehezedik a vállára, miközben óvatosan próbálja kitalálni, hogyan tudná lecsillapítani a sok zavargást és a Catilinákat,⁵⁷ kioltani a minduntalan fellobbanó lángokat. Jól tudja ugyanis, hogy nem-

50 *Mingens ad parietes* (szó szerint „falra vizező”): ószövegségi kifejezés, a 2Kir 9,8 ezzel a szöfordulattal jelöli a férfilakosságot.

51 Ekkor a magyar király már nem Rudolf, hanem II. Ferdinánd.

52 1619. november 9-én került sor a köpcsényi ütközetre, Buquoy császári hadvezér Ausztriából érkező serege megtámadta Bethlennek a Pozsony elfoglalása után a Dunán átkelő csapatait. A heves és véres összecsapás megállította a fejedelem előrenyomulását, de a császári hadvezér is visszavonult.

53 Péchi latin verziójának szójátéka magyarra lefordíthatatlan, ami annál is különösebb, mivel az oráció eredetileg magyarul hangzott el. A latin szópár „angusta” (keskeny), illetve „augusta” (fenséges).

54 Forgách Zsigmond (1559–1621), 1618 májusától Magyarország nádora.

55 Józsué Mózes utódja Izrael törzsei élén, ő vezeti be a népet Kánaánba.

56 *Martialis, Epigrammata*, VIII, 15, 8.

57 *Lucius Sergius Catilina* nevét Cicero ellene szóló vádbeszéde tette halhatatlanná, amelyben a római köztársaság elleni veszedelmes összeesküvőként leplezte le.

csak az Ausztriai Ház, hanem a török is gyakran, sőt folyton csörteti a kardját. Hetedik éve múlt, hogy mindenféle ellenség üldözött minket, az ő vezetése alatt viszont még a kutyák sem mertek megmukkanni; noha itthoni, országbeli és idegen néphez tartozó ellenség egyaránt felénk fordította a fegyvereit, Bethlen mégis győztesen került ki a harcból. Az ő vezetése alatt Erdély újra virágni kezdett, a romok gyönyörű házakká változtak. Ez a legfőbb oka, hogy a magyarok is királyuknak választották őt. Hát nem maga Krisztus veti el azokat, akik csak a kicsiben hűek, viszont a legfontosabb dolgokban nem lehet számítani rájuk?

Ha a nemzetségére vagy kíváncsi, világosan tudható, hogy erényekben bővelkedő családjá már kétszáz évvel ezelőtt, a régi királyok alatt is virágzott, ugyanezen fejedelemiségben laktak. Az egyik őse Bethlen Demeter volt, majd utána Bethlen Gergely,⁵⁸ aki már gyerekkorától kezdve hozzászokott az erényhez és a katonáskodással járó fáradalmakhoz, két császárhoz küldve is hű követnek bizonyult, továbbá negyvenkét szecsapásban vett részt, melyek során egyszer keményen küzdött egy vad mohamedán katona ellen, és meg is sebesült. Mi kell több? Olyan épületeket emelt Erdélyben, amelyeket a korábbi évszázadokban sohasem lehetett látni. Tanúsítja ezt Gyulafehérvár tornya és a templom, ami tizenkét évvel ezelőtt elpusztult, de ő helyreállította. Az alapjaitól kezdve építette fel Déva várát, Fogarast, Kővárat, Kisfaludot, Marost, [Szamos]újvárt és a váradi előbástyát. Alsó-Gyulának és Gyulafehérvár két erős kőbástyájának igen rövid idő alatt teljesen megvetette az alapjait és be is fejezte őket. Nem találhatunk minden kő alatt ilyen atyát a hazának, aki ennyire lelkiismeretesen gondoskodik mindenről. Meg kell vetni az olyat, és a paraszt Demeával⁵⁹ egy sorba tenni, aki elhanyagolja, hogy az ilyen embereket polgárhoz illő módon tisztelje. Mert nem lehet bárkit az ország fejedelmének nevezni, csak azt, aki semmiben sem különbözik egy jó szülőtől. Ő éppen ilyen, kívánjunk hát neki mindannyian áldott és szerencsés dolgokat! Ahogy Erdélyre gondot visel, úgy fog majd Magyarországról is gondoskodni: újjáépíti, és amennyire lehetséges, visszaállítja régi dicsőségét. Ne szűnjünk hát, ismét mondom, mindannyian tiszta szívből mennyei szent kegyelmet kérni és kívánni neki, ha pedig halandó életének pályáját megfutotta, örök életet a következő világban! Ámen.

Szabó Ádám fordítása

58 Bethlen Gábornak mind déd-, mind ükapját Domokosnak hívták (előbbi 1479-ben, utóbbi 1520 előtt halt meg), Gergely nevű rokona pedig nagyapja, Gábor öccse, karánsebesi bán volt (mh. 1567).

59 Utalás Terentius római komédiaköltő *Adelphoe* (*Testvérek*) című művének egyik szereplőjére.

A magyar rendek és Bethlen Gábor levelei a cseh rendeknek

(Besztercebánya, 1620. augusztus 26.)

1620. augusztus 25-én bekövetkezett a már régóta halasztgatott esemény: a besztercebányai országgyűlésen jelen lévő magyar rendek királyukká választották Bethlen Gábort, az erdélyi fejedelem pedig – aki ezúttal élvezte a Porta jóváhagyását is – elfogadta a királyi címet. Az ünnepélyes és közjogi szempontból igencsak radikális aktus magyarázatára (hiszen az 1618-ban megválasztott II. Ferdinánd még életben volt, sőt, hivatalosan le sem tették a trónról) meglepő módon a magyar rendek egyetlen nyomtatványt sem hoztak nyilvánosságra, és levélben is csak szövetségeseiket, a Cseh Korona országainak rendjeit értesítették. A rendek, illetve Bethlen Gábor nevében küldött levelek a történetek rövid összefoglalását adták, a lépés legitimációjára csak utalásszerűen tértek ki.

A leveleket a 17. században nem nyomtatták ki, modern kiadásukra csak nemrégiben, a prágai nemzeti levéltárban lappangó kéziratok előkerülése után került sor.

A magyar rendek levele a cseh rendeknek
(Besztercebánya, 1620. augusztus 26.)

Nagyméltóságú, méltóságos, tekintetes, nagyságos, nemzetes, vitézlő, derék, nemes, gondos és körültekintő urak, barátaink, szomszédaink és legkedvesebb szövetségeseink!

Csodálatos üdvöt és minden dolgok legszerencsésebb kimenetelét kívánva, legkészségesebb szolgálatainkat ajánljuk tisztelt uraságaitoknak. Mind nagyméltóságú, méltóságos, tekintetes, nagyságos, nemzetes, vitézlő, derék, nemes, gondos és körültekintő uraságaitok igen barátságos és számunkra igen kedves leveléből, mind pedig a követ urak¹ ide, az országgyűlésünkre küldött hű jelentéséből annyira megerősítést nyertünk lelkünkben az irántunk való hajlandóságotok egyedülálló jóakarata és szíves indulata felől, amennyire korábban sem lehattunk sohasem bizonytalanok ezen dolgokat illetően; és abban sem kételkedünk, hogy nagyméltóságú, méltóságos, tekintetes, nagyságos, nemzetes, vitézlő, derék, nemes, gondos és körültekintő uraságaitok is mindig a legvilágosabban ugyanezt tapasztalják a mi részünkről. Egyébként amikor uraságaitok a legutóbbi pozsonyi diéta határozatára, a szövetségről szóló törvényre² és a jószomszédsági jogokra emlékezvén hajlandóak voltak megtisztelő követségükkel emelni az országgyűlésünk fényét, már pusztán ezzel is tanúsítván legkegyesebb buzgalmukat a közös ügy és az általános jó iránt, egy becsületes szövetségesekhez, kedves szomszédokhoz és őszinte barátokhoz méltó cselekedetet hajtottak végre, amelyet a maga helyén és idejében a részünkről hálásan és kölcsönös jóakarral viszonzni kell.

Bizony jól tudjuk, hogy a keresztény világ összes rendjei a mi országgyűlésünkre függesztették a tekintetüket, mindenekelőtt azok, akik legalább egy kissé átérzik a keresztényeket ért eme sorscsapást, és velünk együtt az áhított béke visszatérésére vágnak. Hogy ebbe mekkora erőfeszítést, mennyi gondot, időt és költséget fektettünk már be, semmit ki nem hagyva, amiről úgy látszott, hogy legalább egy kevés segítséget és előbbre jutást jelenthet, arra tanúul hívjuk azt, aki elől semmi sem szokott rejtve maradni, és elég világosan bizonyíthatják a követ urak is, akik velünk együtt serényen küzdenek

- 1 A cseh rendek követői a besztercebányai országgyűlésre Smil z Hodiegowá, Jan Jessenius (Jeszenszky) és Samuel Ješín voltak.
- 2 Az 1619–1620 fordulóján ülésező pozsonyi országgyűlés 33. törvénycikke rendelkezett az 1620. január 19-én megalakult cseh–magyar konföderációt létrehozó szerződés nyilvánosságra hozataláról.

ugyanazon a porondon. Azonban (miután Isten legigazságosabb ítélete megengedte, hogy így legyen) olyannyira megkeményedett a szíve azoknak, akikkel az ügyet döntésre kell vinnünk, hogy semmilyen módon nem lehet őket rávenni a békés megoldásra.³

Felismervén tehát, hogy minden igyekezetünket kijátsszák, és az értékes idő elvesztegetésén kívül semmi hasznot vagy előnyt nem nyerhetünk erről a részről [ti. Ferdinándról], és tovább már nem lehetett és nem is lett volna tanácsos magunk ellen dolgoznunk, ezért hosszas eszmecsere, megfontolás és mérlegelés után, az isteni hatalmat segítségül hívva, fenséges fejedelmünket és legkegyelmesebb urunkat egyhangú szavazással és közös döntéssel vezérünké és királyunkká választottuk, a leghevesebb fohászokkal könyörögve a Királyok Királyához, hogy ezt az ügyet, amely valóban és sajátlagosan az Övé, és amit hatalmas jobbjával, igazságos ítéletével, bölcs és kifürkészhetetlen szándéka szerint elkezdett és mindeddig folytatott, kegyesen erősítse meg, Ő Királyi Felségét pedig számunkra, illetve a keresztény világ és a szent szövetség számára őrizze meg és tegye hosszú ideig egészségessé, uralkodjék szerencsésen, és arasson dicsőséges diadalt azok felett, akik nem hajlandók észre térni, és makacsul a keresztény vér kiontására használják a fegyverüket.

Ám ezekről és minden egyébről, az országgyűlésen oda-vissza lezajlott tanácskozásokról és az említést érdemlő eseményekről a követ urak, akik igen tiszteletreméltó és dicséretes módon, a legnagyobb igyekezettel és ügyességgel látták el a feladataikat, és csakis a legkedvezőbb benyomást tették ránk, nagyméltóságú, méltóságos, tekintetes, nagyságos, nemzetes, vitézlő, derék, nemes, gondos és körültekintő uraságaitoknak hasonló rátermettséggel és hűséggel bővebben is beszámolnak majd, egyben tanúsítják uraságaitok iránti készséges lelkiületünket és buzgó hajlandóságunkat – akiknek őszinte szolgálatainkat is ajánlva, minden jót és szerencsét, egészséget és boldogulást kívánunk. Kelt Besztercebánya szabad királyi bányavárosban, 1620. augusztus 26-án.

Nagyméltóságú, méltóságos, tekintetes, nagyságos, nemzetes, vitézlő, derék, nemes, gondos és körültekintő uraságaitok legodaadóbb barátai, szomszédai és szövetségesei

A Magyar Királyság nádorispánja, grófjai, bárói, főurai, lovagjai és szabad királyi városai, illetve mind a három rend,⁴ akik a hivatalos országgyűlésen ez időben megjelentek

3 Utalás az országgyűlés ideje alatt folyó béketárgyalásokra II. Ferdinánd küldöttei és a Besztercebányán megjelent magyar rendek között.

4 A besztercebányai országgyűlésen az egyházi rend nem vett részt (és a diéta által hozott törvényekből, még ha nem is minden kétséget kizáróan, kiolvasható annak felszámolása is).

Bethlen Gábor levele a cseh rendeknek
(Besztercebánya, 1620. augusztus 26.)

Gábor, Isten kedvező kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia stb. választott királya, Erdély fejedelme, a székelyek ispánja stb.

Nagyméltóságú, méltóságos, tekintetes, nagyságos, nemzetes, vitézlő, derék, nemes, gondos és körültekintő, számunkra kedves [uraim]!

Hogy nagyméltóságú, méltóságos, tekintetes, nagyságos, nemzetes, vitézlő, derék, nemes, gondos és körültekintő uraságaitok annak a jámborságnak, buzgalomnak és tiszteletnek megfelelően, amellyel a közjó és az Isten támogatásával felvállalt közös ügyünk iránt viseltetek, továbbá emlékezvén az előírásra, amelyet szent szövetségünk magában foglal, illetve a legutóbbi pozsonyi országgyűlés határozatainak tiszteletben tartása által vezetettve nem mulasztották el, hogy méltóságos, jeles tekintélyű és megkérdőjelezhetetlen becsületességű férfiakat küldjenek maguk közül ezen országgyűlésünk megtisztelése végett, az Felségünk számára csakis a lehető legkedvesebb lehetett. Mindazonáltal még sokkal kedvesebb, sokkal kívánatosabb és egyedülálló módon a legőhajtottabb az lett volna velünk együtt minden jó és istenfélő embernek, ha ezenfelül a szövetséges országokat és tartományokat az a szerencse éri, ami mindenki vágyainak a legfőbb tárgyát képezi, vagyis ha határt szabtuk és véget vetettünk volna a keresztény vér kiontásának, a megannyi súlyos sorscsapásnak, és visszanyerhetjük, visszaállíthatuk és megszilárdíthatjuk volna az éltető, minden kincsnél értékesebb béke korábbi áldásait. Hogy ennek érdekében milyen őszintén, milyen aggodalmasan és milyen igyekezettel kerestünk meg, próbáltunk ki és vettünk igénybe minden utat, módot, tervet és erőfeszítést a cél elérésére, azt aligha tanúsíthatná bárki jobban a számunkra azoknál, akik az ügyeink és a cselekedeteink állandó megfigyelői, segítői és társai voltak, illetve ennek a követi megbízatásnak rátermett módon és a legnagyobb igyekezettel tettek eleget és azt szerencsésen teljesítették. Ám az ellenpárt megátalkodottsága mindig is olyan volt, van és lesz, hogy az igazságos béke megkötésére semmiképpen sem lehet rávenni, hanem csakis és kizárólag arra törekszik, hogy értékes időt nyerjen a mi rovásunkra, megújíthassa az erejét, és még súlyosabb háborút zúdíthasson ránk.

Miután tehát ezt felismertük, a legkevésbé sem tűnt tanácsosnak, hogy ebben a kezükre játsszunk, és az országgyűlés határidejének lejártával olyan tervekbe kellett fogunk, amelyek révén szilárdan és határozottan biztosíthatjuk a közös javunkat és a megmaradásunkat. Így aztán mi magunk is, minden további késlekedést mellőzve, a hadseregünkkel együtt a mihamarabbi indulásra készülve és Istent segítségül hívva el-

határoztuk, hogy a szövetséges urak segítségére sietünk, és nem hagyjuk, hogy bármi olyasminek a híjával találassunk, ami meglátásunk szerint a hasznukra, dicsőségükre, díszükre, megmaradásukra és kölcsönös védelemre szolgálhat. Egyébként amit ezen az országgyűlésen oda-vissza elvégeztünk, megtárgyaltunk és rögzítettünk, azt a követ urak, akik jelenléte kedves és örömteli volt a számunkra, és akik a tartományuk érdekeit bölcsen, rátermett módon és a mi jóakarató megelégedésünkre képviselték, hűen és bőségesen előadják majd uraságaitoknak, és sokak színe előtt biztosíthatnak benneteket az irántatok való legjóságosabb lelkületünkről. Ezt a feladatot az igyekezetükre bízva barátságunk, jószomszédi indulatunk és hálás jóakaratumk hajlandóságát ígérjük uraságaitoknak, imádkozunk összes dolguk lehető legszerencsésebb kimeneteléért, s hogy jól és szerencsésen éljenek és boldoguljanak. Kelt Besztercebánya szabad bányavárosunkban, 1620. augusztus 26-án, magyarországi királyságunk első évében.

Szomszédotok és szövetségesetek

Bethlen Gábor

Szabó Ádám fordítása

A beszercebányai országgyűlésen hozott törvények bevezetése és preambuluma

(1620. augusztus 29.)

Ahogy az előző irat bevezetésében említettük, noha egy új király választása igencsak radikális politikai gesztus volt a magyar rendek részéről 1620. augusztus 25-én, külön legitimációs irat ennek igazolására nem készült. A leghosszabb érvelés az *electio* kereteit adó beszercebányai országgyűlés által elfogadott törvények bevezető szakaszában olvasható. A szokásoknak megfelelően a szöveg először Bethlen Gábor mint Magyarország uralkodója nevében nyilvánítja ki a dekrétum érvényességét, majd a törvénycikkeket közvetlenül megelőző, a rendek nevében fogalmazott preambulumban beszéli el a királyválasztás körülményeit.

A beszercebányai országgyűlés végzéseit a szokásoknak megfelelően rögtön azok elfogadása után kinyomtatták, így az 1620 nyarán bekövetkező fordulatra tulajdonképpen az itt közölt szöveg szolgáltatta a legnagyobb példányszámban terjedő legitimációs érvelést. Szövegkiadásunk a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának Bethlen Gábor sajátkezű aláírását viselő példánya alapján készült.

ARTICVLI DOMI- NORVM BARONVM,

MAGNATVM ET NOBILIVM, CÆ-
TERORVMQVE STATVVM ET ORDINVM
Regni Hungariæ, in Generali eorundem Dieta
Novisoliensi, Anni millesimi sexcentefimi vige-
simi, ad Dominicam Exaudi, alias vltimum

Maij diem, proximè præteritum,
indicta, conclusi.

PRÆFATIO.

Qua Status & Ordines suæ Majestati Regiæ,
Domino ipsorum clementissimo, pro clementi
Paternoq; erga se & communè Patriam affectu,
demissas agunt gratias: Breuem insuper Actorum
Diætaliũ Synoptin recensentes, eun-
dem in Regem ac Dominum
suum eligunt.

*Ostquam providentia Dei O-
ptimi Maximi, Comitia hæc,
vigore publica constitutionis,
in proximè præterita Dieta
Posoniensi sancita, conditio-
numq; Inducialium cum Sa-
era Cæsarea Majestate inita-
rum, in eum potissimum finem promulgata & cele-
brata fuerunt, ut in ijs motus tristissimi pridem ex-
citati, diuersorum periculorum semina secum tra-
hentes, consopirentur atq; componerentur, piaq; soli-
citudine, & pacis publicæ studio, amplior horum om-
nium materies, ad quasuis ulteriores serpendi occa-
siones tempestivè salutariterq; auerteretur, deside-
ratissima è contra tranquillitas postliminio quasere-
diceretur: Agnoscunt Status & Ordines Regni,*

C ac

Mi, Gábor, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kunország, Bulgária stb. választott királya, Erdély fejedelme, a székelyek ispánja stb. jelen levelünk erejénél fogva adjuk tudtára mindenkinek, akit illet, hogy miután néhány békétlen ember törekvései és veszedelmes tanácsai nyomán Magyarországnak a szomszédos és velünk a vér és a szövetség szent kötelékével összekötött Tekintetes Rendjeit, továbbá a szomszédos keresztény szövetséges országokat és tartományokat, egyértelmű határozatok, biztosítékok és diplomák ellenére ősi szabadságaikban, a vallás szabad gyakorlásában és hivatalos szabadságaikban nap mint nap olyannyira háborgatták, elnyomták és megterheltek, hogy azt szinte említeni sem lehet anélkül, hogy minden jámbor és jóérzésű emberből a legnagyobb lelki fájdalmat váltsa ki, ezért a szabadságaik, illetve a szabad vallásgyakorlás biztosítása és helyreállítása végett a panaszosok segítségül hívtak Erdélyből bennünket, emlékeztetve a vérrokonságra és a kölcsönös szövetségünkre; és mennél határozottabban kérték, hogy ebből az országos szintű és velünk közös hajtörésből oltalmazó szövetséges fegyverünkkel kiragadjuk őket, annál inkább hajlott rá a lelkünk, hogy a vérrokonság általi szomszédaink és szövetségeseink iránti köteles részvételtől indítatva, továbbá emlékeztetve irántunk való segítőkészségükre, aminek köszönhetően határozottan szembehelyezkedtek az ellenünk és Erdély ellen fegyverező Homonnaival,¹ és mivel úgy véljük, hogy ha a szomszéd fal lángol, akkor a mi dolgaink is veszélyben forognak,² ezért annál őszintébben siettünk a közös ügy védelmére, nem kímélve költséget, fáradságot, de még az életünket sem. Ennek a fent említett rendek iránti legjobb, atyai érzületünknek, illetve hálanyilvánítási igyekeztünknek a viszonzásaképpen ők is egyértelmű tanúságát akarták adni irántunk való hálás lelkületüknek, ezért egyhangú szándékkal és szavazással, bizonyos feltételeket támasztva velünk szemben, késznek és hajlandónak mutatkoztak minket tisztán szabad választásukkal királyukká és urukká választani, nyilvánítani, illetőleg az Isteniség segítségét kérve szerencsésen megkoronázni, még a legutóbbit megelőző pozsonyi országgyűlésen.³ Ám el akarván kerülni minden magán- és egyéni érdek áhításának, illetve a személyünkkel való kivételezésnek a legkisebb gyanúját is (amitől teljes mértékben mentesnek kell lennie mindenkinek, aki azon igyekszik, hogy a közjó szolgál-

1 Homonnai Drugeth György (1583?–1620) felső-magyarországi katolizált főúr, 1610 óta főkamrás, 1616-ban megpróbálta Bethlen Gáborral szemben megszerezni az erdélyi fejedelmi címet.

2 Horatius *Epistolae*, I, 18, 84.

3 Az 1619–1620 fordulóján ülésező pozsonyi országgyűlés felajánlotta Bethlen Gábornak, hogy Magyarország királyává választja, ám a fejedelem ekkor még nem fogadta el ezt a megtiszteltetést.

lójának tartsák), és hogy ne tűnjék úgy senkinek sem, mintha az egyéni hasznunkat elébe helyeznénk az olyannyira áhított békének, ezért a hazaszeretetünket, a békére való törekvésünket és a szövetségeseink iránti odaadásunkat éppen azzal próbáltuk mindenki számára nyilvánvalóvá tenni, hogy a fejedelmi címmel megelégedve nem egyeztünk bele a királlyá választásunkba, mivel úgy véltük, hogy a Szent Császári Felséggel megkezdett fegyverszüneti tárgyalásokhoz minden olyan eszközt fel kell használni és igénybe kell venni, amellyel ezt a Magyarországot, Csehországot és a hozzájuk kapcsolt tartományokat dúló polgárháborús tüzvész gyökerestül, üdvösen el lehet oltani. Ugyanezen egyetlen és legfőbb cél érdekében lett összehívva és húzódtott el olyan sokáig az idej országgyűlés is Pozsonyban.⁴ De hogy ennek során a Császári Felség részéről milyen úton-módon intézték és végezték az ügyeket, az bővebben és világosabban kiderül hű rendjeink alább következő Előszavából. A rendek pedig felismerték, hogy ha többet teljesítenének, mint amennyit eddig teljesítettek, illetve ami elvárható tőlük, akkor is csak fecsérelnék az erejüket és az idejüket, sőt napról napra csupán egyre nagyobb és fenyegetőbb veszedelmet, bajt és pusztulást hoznának erre az országra, ezért tovább már hagyhatták magukat, és hogy semmi váratlan baj ne érje őket készületlenül, királyt és uralkodót választottak maguknak, és a múltkori választást megismételve, tisztán szabad választásukkal, szabályosan királyukká, urukká és uralkodójukká választottak és nyilvánítottak bennünket, végül pedig a jelenlegi körülményeknek és a dolgok állásának megfelelően, mindnyájuk közös döntésével bizonyos törvénycikkeket szentesítettek és fogalmaztak meg, amelyeket a legalázatosabban Felségünk elé terjesztettek, tisztelettel kérve, hogy azokat, illetve külön-külön a bennük foglalt dolgokat érvényesnek, helyesnek és elfogadottnak véve, illetve királyi beleegyezésünket adva hozzájuk, méltóztassunk azokat kegyelmesen elfogadni, királyi tekintélyünkkel jóváhagyni és megerősíteni, továbbá mind mi magunk jóakaratóan és szilárdan tartsuk be őket a megfelelő időben, mind másokkal, akiknek az feladata, tartassuk be. Ezeknek a törvénycikkeknek az ereje és sora pedig a következő.

4 A pozsonyi országgyűlést Forgách Zsigmond nádor 1619. november 11-re hívta össze, a tárgyalások egy héttel később kezdődtek, a törvényeket 1620. január 18-án fogadták el.

A báró, főrendű és nemes uraknak, valamint Magyarország többi rendjeinek törvénycikkei, amelyeket általános beszercebányai országgyűlésükön hoztak, amit az 1620-ra, az Exaudi vasárnapra,⁵ másként május nemrég elmúlt utolsó napjára hirdettek meg

Előszó

amelyben a rendek Ő Királyi Felségének, legkegyelmesebb uruknak alázatosan köszönetet mondanak az irántuk és a közös haza iránt tanúsított kegyes és atyai érületéért; ezenfelül az országgyűlési végzések összefoglalását áttekintve urukká és királyukká választják őt

Miután a legjobb és legnagyobb Isten gondviseléséből ez az országgyűlés a legutóbbi pozsonyi diétán szentesített nyilvános határozatnak, illetve a Szent Császári felséggel megkezdett fegyverszüneti tárgyalások feltételeinek erejénél fogva ki lett hirdetve és meg lett tartva, leginkább abból a célból, hogy a korábban támadt, különféle veszedelmek magvait magukkal hozó gyászos zűrzavarokat lecsendesítsék és megbékéltessék, valamint kegyes gondoskodással és a közbékére való törekvéssel minden ilyesminek a további lehetőségét, a továbbterjedés bármiféle esélyét kellő módon és üdvösen elhárítsák, az olyannyira áhított békességet pedig mintegy visszahozzák a száműzetésből, az ország Rendjei elismerik, és a leghálásabb lelkülettel emlékeznek meg arról a fáradhatatlan igyekezetről és buzgalomról, amelyet a Királyi Felség a hazája és nemzete iránti veleszületett érületénél fogva mindeddig nem szűnt meg bőségesen tanúsítani, és arról, hogy ugyanezen célból jóságosan részt vett és elnökölt az országgyűlésen. Ezen az országgyűlésen maguk a rendek is egymást felülmúlva olyan nagy számban jelentek meg, amennyire a békét óhajtják, átérzve, milyen nélkülözhetetlen és hasznos a számukra. Emiatt – Őfelségéhez csatlakozva – minden szándékukat és tervüket ugyanarra a célra irányították, és hogy az éltető béke áldott jegyében zajló tárgyalások folytatására minél alkalmasabbnak tűnjenek és találtassanak, illetve hogy minél nagyobb összhangban és egyetértésben oszthassák meg egymással a tanácsaikat erről az ügyről, Ő Királyi Felsége előterjesztéseinek átvételét és megértését követően abban állapodtak meg, hogy kölcsönös és viszonyos, az ország törvényein és szabadságain alapuló unióra lépnek.⁶ Mindazonáltal a Felséges Császár jóváhagyásával és akarata szerint, éppen a jelen országgyűlés kezdetének idején egy felfogadott és ide vezényelt lengyel sereg vonult át az ország Dunán inneni vármegyéinek egy részén gyilkolás, gyűjtögetés és fosz-

5 A húsvét utáni hatodik vasárnap, 1620. május 31.

6 Az unió konkrét kereteit az országgyűlés 9. artikulusa tisztázta.

togatás közepette, a fegyverszünet legkifejezettebb óvintézkedései és feltételei, főleg az első és a nyolcadik pont ellenére, minden várakozással szemben;⁷ úgyhogy a fegyverszünet illetően megsértése miatt felháborodott rendeknek készen kapott indokuk volt rá, hogy jogos fájdalomukban végleg félbeszakítsanak és abbahagyjanak minden tárgyalást, már csak azért is, mert Ő Császári Felsége megbízottai a kellő és megfelelő időben, a béketárgyalásokra mindkét fél által kijelölt napon nem jelentek meg.⁸ Ám, hogy az egész keresztény világ számára nyilvánvalóvá tegyék, mennyire gondjuk van rá, mennyire a szívükön fekszik az állandó és zavartalan köznyugalomra való törekvés, ezért a sérelmet félretéve a Császári Felség által küldött teljhatalmú megbízottakat május utolsó napjától, vagyis az országgyűlés kezdetétől nagy időpazarlással, valamint hatalmas közköltségek árán két teljes hónapon át várták, készen rá, hogy szabadon tárgyaljanak a biztos, tisztos, igaz és szilárd békekötésről; de azután is, hogy nagy sokára megjelentek, mindenféle érdektelen és kevésbé fontos ügy felhozásával és erőltetésével akadályozták és késleltették a tárgyalások elkezdését, úgyhogy ez a hiábavalóan rászánt idő haszontalanul múlt el. Majd amikor végre az érdemleges tárgyalásokra kellett rátérni, és kérték tőlük a teljhatalmat biztosító megbízólevelet, ők bemutatták azt, mivel azonban hiányoztak belőlük a legalapvetőbb követelmények és az az erősség, amelyet a fegyverszüneti feltételeknek leginkább a második és a hatodik pontja követelt meg, semmit sem értek a tárgyalások határozott intézése és megalapozása szempontjából.⁹ Úgyhogy az ország rendjei későn bár, de felismerték, hogy amazok a nyílt és becsületes eljárási mód helyett csupán azt igyekeznek elérni, hogy leteljen a fegyverszünet számára kijelölt nap, miközben egyre jobban összegyűjtik és megnövelik a fegyveres erejüket, aztán az országlakosokat egyenlőtlen erőviszonyok mellett, váratlanul támadhassák meg és nyomhassák el. Ezért az ország rendjei más tárgyakra fordították az országgyűlési tanácskozásokat, de aztán a megbízottak előterjesztették, hogy még mindig vannak eszközeik a béketárgyalások előmozdításához és folytatásához, úgyhogy ismét jobb reményeket kezdtek táplálni. Úgy gondolván, hogy ezeket az eszközöket elő fogják terjeszteni, újabb napokat vártak évégett, és nagy vágyakozással eltelt lélekkel hallgatták meg őket a nyilvános ülésükön, de ők nemhogy efféle eszközökkel nem álltak elő, ha-

- 7 1620 tavaszán a Lengyelországból Morvaországba küldött kozák segédhadak egy része Árva vármegyén vonult keresztül, jelentős károkat és nagy felháborodást okozva. Az 1620 januárjában kötött fegyverszünet első pontja hangsúlyozta, hogy az egyezmény a lengyel király csapataira is vonatkozik, míg a nyolcadik pont előírta, hogy a Homonnai Drugeth György által 1619 novemberében behozott lengyel csapatokat el kell távolítani.
- 8 Noha a májusban megnyíló országgyűlésen jelen voltak II. Ferdinánd követei, a tárgyalásra szóló megbízóleveleiket csak július végén kapták meg.
- 9 Az 1620 januárjában kötött fegyverszünet második pontja előírta, hogy meg kell kísérelni azt a csehekre is kiterjeszteni, a hatodik pont pedig arról rendelkezett, hogy a császár és a papi rend, illetve az ország többi rendje közötti problémák rendezésére egy országgyűlés keretei között kerüljön sor.

nem éppen a távozásukról biztosították a rendeket, és miután minden várakozás ellenére ünnepélyesen búcsút mondtak nekik, bemutatták a Királyi Felség újabb teljhatalmat biztosító megbízólevelét, ám rögtön azok elkérését követően a távozásukkal mindenféle tárgyalás lehetőségét elvágták. De ezzel a teljhatalmú megbízólevéllel kapcsolatban is el kell mondani néhány dolgot: amennyire az elolvasásából ki lehetett deríteni az értelmét és a célját, azon kívül, hogy említést sem tett a szövetségesekről, több más hiányosság is feltűnt benne, és megértették az ország rendjei, hogy őket az új és példátlan „vazallus” névvel illetik benne. Úgyhogy ha valamilyen hivatalos megnyilvánulással egyetértettek volna vele, és ezáltal azt a benyomást keltik, mintha elfogadták volna, az a legszabadabb magyar nemzetük óriási szégyenével és megaláztatásával járt volna, amely pedig az országát és a szabadságait nem úgy kapta valahonnan, hanem a bátorságával és a saját vérével ő maga szerezte és biztosította. Miután ezt alaposabban mérlegelték, nem gondolhattak másra a megbízólevéllel kapcsolatban, mint hogy bevalottan úgy lett megírva, hogy a pusztá megjelenésével sértse, elkésérítse és felháborítsa az országglakosok lelkét, és nem látták, miféle reményt táplálhatnának a szabadságaik teljes visszaállításával és a tárgyalások sikerével kapcsolatban, ha az ország szabadságát, amire a többi szabadság mint alapzatra támaszkodik, már kezdetben ennyire megingatják és korlátozzák. Ennek következtében, miután a várakozásaikban így csalatkoztak, az ország Rendjei, hogy ne rontsák a helyzetüket, és ne maradjanak vezető és felsőbb hatóság nélkül, úgy gondolták, hogy az ország hivatalos kormányzásáról és irányításáról való döntés és határozathozatal legsürgetőbb szüksége hárult rájuk. Tehát, megfontolván Ő Királyi Felsége kiváló érdemeit, amelyekről Őfelsége először is azáltal tett tanúságot, hogy az ország szabadságainak biztosításához a saját jelenlétével és segélyhadaival nyújtott támogatást, továbbá azzal, hogy a keresztény világ békéjének eléréséért és helyreállításáért semmitől sem riadt vissza; hogy Őfelségének mindezekért ismételen kifejezzék hálájukat, az isteni hatalmat segítségül hívva Őfelségét egyhangú és örömteli szavazással, szabad választásuk teljes és feltétlen tekintélyénél fogva augusztus 25-én királyukká és urukká választották, tették és nyilvánították, bízván benne, hogy Ő Királyi Felsége a mindenható és kegyelmes Isten vezérletével úgy fog gondot viselni az oltalmazásra és irányításra váró, elgyötört és megtépázott közös hazára, hogy a hálas utókorral együtt majd ismét megismerhetik, a lelkük nagy boldogsága mellett megtapasztalhatják, hogy Őfelsége uralma alatt mintegy új életre kelt az ország békéje és rendje, minden közjó és egyéni jó.

Szabó Ádám fordítása

Bethlen Gábor levele a krajnai hercegség rendjeinek

(Sopron, 1620. október 11.)

Bethlen Gábor királlyá választása 1620 augusztusában egyben az év elején kötött fegyverszünet felmondását is jelentette. A császár és a Katolikus Liga hadai által Csehországban egyre jobban fenyegetett Pfalzi Frigyes azt szeretete volna, ha a magyar seregek csatlakoznak hozzá, de Bethlen úgy vélte, célszerűbb lenne egyrészt a királyság azon részének hódoltatása, amely még nem volt uralma alatt, másrészt a II. Ferdinánd hatalmi bázisának számító és a háború által addig még megkímélt Belső-Ausztria megtámadása. A három tartomány, Stájerország, Karintia és Krajna esetleges csatlakozása súlyos csapást mérhetett volna a császárra, de ennek elmaradása esetén is lehetett arra számítani, hogy az itt nyerhető hadizsákmány enyhíti a konföderáció pénzügyi nehézségeit. Mivel a belső-ausztriai tartományokban II. Ferdinánd erőteljes rekatolizációs intézkedései miatt a protestánsok megszűntek politikai tényező lenni, Bethlen elpártolásra felszólító levele ebben az esetben nem élhetett a protestáns ügy képviselőjének máskor oly sokszor használt érvével. A nekik szóló üzenet így egy tisztán politikai érvre támaszkodott, arra a dokumentumra hivatkozva, amelyben a stájer rendek 1606-ban Rudolf és a magyar rendek közötti bécsi béke megtartását garantálták. Hasonló hivatkozások számos esetben előkerültek a Cseh Korona országainak rendjei, illetve Alsó- és Felső-Ausztria vonatkozásában is, de az érvelés ilyen tiszta megjelenése egyedülálló.

A három tartománynak egyenként írott latin nyelvű levelek, amelyek a konföderáció fehérhegyi veresége előtt alig több mint három héttel keletkeztek, feltehetőleg el sem jutottak a címzettekhez, hiszen egyes belső-ausztriai előkelőknek írott üzenetekkel együtt jelenleg is a kapcsolattartásra kijelölt magyar arisztokrata, Batthyány Ferenc levéltárában található meg. Mind a mai napig elkerülték a kutatás figyelmét is.

Gábor, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia stb. választott királya, erdélyi fejedelem, a székelyek ispánja stb.

Méltóságos, tisztelendő, tekintetes, nagyságos, nemzeti, vitézlő, nemes és derék urak! Nem kételkedünk benne, hogy még Uraságaitok friss emlékei között van, hogy néhány évvel ezelőtt, amikor a mi híres magyar nemzetünk sokszorosán megsértett és megingatott közszabadságainak védelmében a néhai felséges fejedelem, a dicső emlékezetű Bocskai István¹ vezetésével kénytelen volt fellázadni, az ebből eredő megmozdulások lecsendesítésében és leszerelésében a szomszédos országok és tartományok, többek között Stájerország, Karintia és Krajna rendjei igen hasznos segítséget nyújtottak, és nyilvános hűségükben ígérték meg, miszerint a Szentséges Császári Felséggel, Rudolf² kötött béke feltételeit mind az említett császár, mind az utódai, vagyis az Ausztriai Ház örökké, hiánytalanul be fogják tartani.³ Ennek a kezességvállalásnak egy példányát, ha egyesek ma már nem emlékeznek rá jól, jelen levelünkhöz mellékelve elküldjük. Bárcsak azóta is ugyanolyan tökéletességgel tiszteletben tartották és megőrizték volna ezeket a feltételeket, mint ahogyan elfogadták őket! Akkor bölcsebb módon gondoskodtak volna erről a századról, a békés állapot tartós fennmaradásáról. De nem szűnő fájdalommal kell beszámolnunk róla, hogy az udvarban és az országgyűlésen megkeseredett viták és viszálykodások során folyamatosan támadták, kiforgatták és vitatták őket, majd pedig ünnepélyes tiltakozással a megsértésüket és az áthágásu-

1 Bocskai István (1557–1606), 1605-től Erdély, majd Magyarország fejedelme.

2 Habsburg Rudolf főherceg (1552–1612), 1572–1608 magyar, 1572–1611 cseh király, 1576-tól haláláig német-római császár.

3 Az 1606-os bécsi béke megtartására garanciát vállaltak a Habsburgok uralma alatt álló más tartományok is, így Alsó- és Felső-Ausztria, Stájerország, illetve (közös okiratban) Csehország és inkorporált tartományai (Morvaország, Szilézia, Alsó- és Felső-Lausitz) rendjeinek képviselői is kiállítottak a béke szövegéért jóállást fogadó okmányokat. Nem tudunk róla, hogy Krajna rendjei (akiket Karintiaival együtt ekkoriban már igen gyakran a stájer rendek képviseltek magasabb fórumokon) külön okiratot állítottak volna ki e célból.

kat kellett felpanaszolni, végül a helyreállításuk végett fegyverhez nyúltunk. Ezután fegyverszünetet kötve, üdvös tárgyalások keretei között, nagy gondossággal, őszinte aggodalommal és teljes alázattal próbáltuk meg kideríteni, hogy az erejük és az érvényességük valamilyen módon visszatérhet-e.⁴ Miután azonban ezekkel az eszközökkel semmilyen orvosságot nem tudtunk találni a bajokra a jelenlegi császár, Ferdinánd részéről, a magyar nemzet úgy gondolta, hogy a régi szabadságjogok visszaszerzése és helyreállítása érdekében gondoskodnia kell másik főről, egy másik király megválasztásáról; ha a kormányzást őrä bizzák, könnyebben és kényelmesebben lehet előrehaladni a megkezdett ügyben. Mivel úgy alakult, hogy ezt a méltóságot közakarattal a mi személyünkre ruházták át, kötelességünknek éreztük, hogy rögtön a királyi méltóságra történt illetén megválasztásunk után először is a Magyar Királysághoz tartozó összes tagot rávezessük és rávegyük a többségi, erősebb párttal való megegyezésre, továbbá hogy közelebbi és távolabbi szomszédainkat emlékeztessük azokra a szerződésekre és megállapodásokra, amelyeket korábban a mi Magyar Királyságunkkal kötöttek, mindenekelőtt három tartomány rendjeit, tudniillik Stájerországot, Karintiát és Krajnáét, akik – mint előre bocsátottuk – kezességet vállaltak a Magyar Királyság szabadságainak védelmére; és hogy megkérjük őket, ismételjék meg ígéretüket arra vonatkozóan, amivel kapcsolatban egyszer már a kezünkbe tették a nyilvános esküjüket; ugyanis más országok és tartományok a közszabadság érdekében már ugyanazokat tartják a barátaiknak és az ellenségeiknek, mint mi. Úgyhogy ezúton jóakarattal és udvariasan megkérdezzük méltóságos, tisztelendő, tekintetes, nagyságos, nemzetes, vitélő és nemes uraságaitokat, hogy az ígéretüknek megfelelően hajlandóak-e velünk tartani a Magyar Királyság közszabadságának helyreállításában, vagy – ahogy a makacs hírsztelés mondja – az eskü szentségét sutba dobva a szabadságaink eltiprót segítik fegyverekkel és pénzzel, nyíltan az ellenségeinkké téve és nyilvánítva magukat? Mert azt, hogy valamiféle semlegességet tanúsítva, csak a balsorsunk tétlen szemlélőiként viselkedjete, sem a becsületetek épsége, sem a jószándékaitok őszintesége nem engedi. Határozottan intjük és felszólítjuk tehát Uraságaitokat, hogy ha az ígéretüknek és kezességvállalásuknak eleget szándékoznak tenni, akkor a jelen levél keltétől számított tizenötödik napra kellő meghatalmazással felruházott követeik révén (a stájerországiakkal és karintiaiakkal együtt, akikhez szintén levelet küldtünk ebben a tárgyban) jelenjenek meg hívünk, a tekintetes és nagyságos Batthyány Ferenc gróf, belső tanácsosunk és a Dunán inneni részekben teljhatalmú megbízottunk előtt,⁵ és ne

4 Az utalás a II. Ferdinánd és Bethlen Gábor között 1620. január 16-án kötött fegyverszünetre vonatkozik.

5 Batthyány Ferenc (1573–1625) Sopron vármegye főispánja, a Bethlen Gábor által kinevezett dunántúli főkapitány.

mulasszák el, hogy késznek nyilvánítsák magukat a megkötött szövetség megújítására. Ez idő alatt ne küldjenek ellenünk semmilyen katonát az ellenségeinknek, és pénzzel se segítsék őket; ha pedig már vannak a táborokban és az erődökben ellenünk vagy a szövetségeseink ellen küldött katonáik, azokat hívják vissza. Máskülönben, ha e figyelmeztetésünket semmibe véve teljesen figyelmen kívül hagyják és megszegik az esküjüket, amelyet szentesített oklevélen őriznek nálunk mind a mai napig, akkor bárki, aki hallgat a lelkiismeretére, könnyen beláthatja, hogy Istennek és az embereknek milyen zord ítélete fog jogosan lesújtani Uraságaitokra.

Mindezekre határozott, gyors és egyértelmű válaszukat várva, ezennel minden jót kívánunk Uraságaitoknak.

Kelt Sopron szabad városunkban, 1620. október 11-én.

Bethlen Gábor saját kezűleg

Péchi Simon kancellár

Szabó Ádám fordítása

II. Ferdinánd semmisítő decretuma

(Bécs, 1620. december 10.)

Edictalis cassatio

Az 1620. november 8-i fehérhegyi ütközet megpecsételte a cseh felkelés sorsát, II. Ferdinánd, illetve a Katolikus Liga csapatai totális győzelmet arattak és bevonultak Prágába, menekülésre késztetve Pfalzi Frigyest. A megváltozott katonai helyzetben a Habsburg-ház esélyei arra, hogy saját szájuk íze szerint rendezzék végleg a konfliktust, kedvezőnek látszottak. Ez tette lehetővé, hogy Bethlen Gáborral szembeni fellépésük is sokkal radikálisabbá váljon és egy hónappal a fehérhegyi csata után (amelyre a szöveg maga is utal) megjelenjen II. Ferdinánd dekrétuma, amelyben semmisnek nyilvánította a beszercebányai országgyűlés törvényeit, köztük az erdélyi fejedelem magyar királlyá választását. Az uralkodói dekrétum (*Edictalis cassatio*) a rendeket tulajdonképpen felmenti a felelősség alól, azt egyértelműen a fejedelemre hárítva, a törökösséggel kapcsolatos érveknek is tág teret szentelve. Kiemeli Bethlen rosszhiszeműségét és a pozsonyi, illetve beszercebányai országgyűlések legitimitásának hiányosságait. A magyarországi politikáról nyomtatásban folytatott vita 1619-ben kezdődő, első szakaszát ez a dekrétum zárja le, tételes válasz a másik oldalról már nem érkezik.

A bécsi udvar gondoskodott arról, hogy a beszercebányai végzések *Semmisítő decretuma* eljusson a széles közönséghez: öt latin kiadása mellett a kutatás öt német verziót is számon tart (mindkét változat megjelent Bécsben és Augsburgban, és egy amszterdami latin verziót is ismerünk). Kiadásunk az egyetlen példányban fennmaradt, a budapesti ELTE Egyetemi Könyvtár tulajdonában lévő kötetből ismert magyar nyelvű kiadást követi, amely Bécsben, 1620-ban látott napvilágot.

AZ FELSE-

GES ES HATALMAS

Romai Császárnak, Német, Magyar, Cseh és
Országok Coronás Királynak, BETHLEN
GABOR Magyar Országban, Hamis,
Méltatlan, és Törvéntelen Választatá-
fának.

ES AZ POSONI

S-BESZTERCZEI GYEVLE-
kezetekben lőtt minden Végezéseknek és Traffáknak.

SEMMISÍTŐ DECRE-
TOMA.

Nyomtattatott Bécsben M. DC. XX.

Efstendőben.

II. Ferdinánd a pozsonyi és besztercebányai országgyűlések végzéseit megsemmisítő
*Edictalis cassatió*jának magyar nyelvű kiadásának (RMK I. 496.) címlapja
az ELTE Egyetemi Könyvtár példányáról

Az felséges és hatalmas római császárnak, német, magyar, cseh etc. országok koronás király[á]nak Bethlen Gábor Magyarorszáiban hamis, méltatlan és törvénytelen választásának és az pozsonyi s besztercei gyülekezetekben lött minden végezésnek és tractáknak
semmisítő decretuma

Mi, Második Ferdinánd,¹ Istennek kegyelmességéből választott római császár és német, magyar, cseh, Dalmatia, horvát, tót országoknak etc. királya, Ausztriának főhercege, Burgundiának, Styriának, Carinthiának, Carniolának és Wirttembergának etc. hercege, Tyrolynak örökös ispánja etc. Közönségesen mindeneknek, valakik méltatlanokká nem tették magokat, császári és királyi kegyelmességünket nyújtjuk.

Mely nagy siralomra méltó pártolkodásnak, háború támadásnak és hazabéli zendülésnek sűrű lángja; mennyi kóborlásnak, öldöklésnek és pusztításnak szörnyűsége burította és elárasztotta légyen, csaknem utolsó romlásáig az mi kedves országunkat, Magyarországot, oly nyilván vagyon mindeneknél, hogy nem szűkölkedik szapora szóval való előszámlálás nélkül.

És jóllehet nem kevés atyai szánakodásunknak belső indulatjával szemléljük az mi szerelmes országunknak keserves nyomorúságát és utolsó veszedelemre fordult állapotját, melyekben az természet szerént való hatalmas ellenségnek² igen közel lévő szomszédsága miatt bémerülhet, mindazáltal Isten és az egész keresztyénségben kiterjedett minden országok előtt lelkiismeretünket ez igen vigasztalja és könnyebbíti, hogy mindenekben ártatlanok vagyunk és semmi legkisebb részből is ez veszedelmes háborúságindításra okot nem adtunk, kiről bizonyosságunk is az önne mi országunknak, Magyarországnak közönséges gyűlésbéli végzése.

Mert legelőszér is, az mi országunk szent koronájához és király fölségnek birodalmához nem erőszakképpen, nem fegyverrel, sem törvénytelen tisztességkívánással, mint némelyek, az pártos csehektől vévén példát, nagy szemtelenöl reánk akarják fogni; hanem igaz, szokott és törvény szerént való móddal és úttal jutottunk. Kit az ezerhat-száztizennyolcadik esztendőbeli országos gyűlésében való végezésében maga megvallott egész Magyarország, hogy minket, az ő régi, megrögzett szokása és szabadsága szerint,

1 Habsburg II. Ferdinánd (1578–1637), 1618-tól cseh és magyar király, 1619 augusztusának végétől német-római császár.

2 Értsd: az oszmánoknak.

egyenlő akaratból és egy értelemből, szokott rend szerint urának és királyának nagy örömmel választott, fölkiáltott és Istent segítségül híván, meg is koronázott. Mely magok bizonyágtételét az magyarországi statusok [rendek] oly vastagon és szorgalmatosan igyekeztek az ország decretomi közé szerköztetni (az Istennek titkos ítéleti bölcsen úgy rendelvén avégre, hogy üdö jártában az mi törvény szerént való fejedelemségünket valami színnel és fortélyos fogással kétségessé ne tehetnéjek), hogy a boldog emlékezető Matthias császártól³ magán való függőpecsétés levelet kívántanak és nyertenek is, melyben fölfogadná, hogy az feljül megmondott ígéket minden szó változtatás nélkül az ország törvénye közé helyhezteti.⁴ Ez az közönséges bizonyágtétel, hogy az országbelieknek nagy részénél feledékenységre jutott legyen, az mi császári és királyi méltóságunk semmi úton el nem hiheti; sőt, bizonyosan általlátja, mely keservesen szenvedti akármely jámbor is édes hazájának méltatlan megnyomorítását, noha sokan közülek erőszakkal Bethlentől és az ötet követőktől (kik az új változásokban helyheztették reménységeket) lenyomatván, az szíveken valót nem is merik kinyilatkoztatni.

Annak utána penig az királyi hivatalnak gondviselésében (melyen némely gonosz veszett emberek csak avégre akadoztak, hogy pártolkodásoknak mégis valami szint adhassanak) Istennek kegyelmességéből úgy forgolódtunk, hogy senki se magán, se közönségesen azon nem panaszkodhatik, mintha az ország törvénye, vagy az igazságnak kiszolgáltatása valami részből miáltalunk megsértetett volna.

Minekutána azért ezerhatszáztizenkilenc esztendőben, böjtmás [március] havának huszadik napján az jóemlékezetű Mathias császár ez árnyékvilágból kimúlt volna, legottan az magyarországi dolgoknak gondviselésére teljes tehetségünkkel fordítottuk elménket és Szentháromság napjára, mely pünkösöd havának [májusnak] huszonhatodik napján volt, országgyűlést hirdettünk.

Mivelhogy penig az római birodalomnak arany függőpecsétés levelének erejével, az moguntiai elector⁵ által az császári választásra Francfurtban hívatatván, jelen kellett lennünk, az magyarországi nádorispánnak, ghimesi Forgách Zsigmondnak, minden rendeknek javallásából, mi nevünkkel gyűlés szolgáltatásra teljes hatalmat adtunk, és e kívül minden privilegiomoknak [kiváltságuknak] megtartására kegyelmesen ajánlottuk magunkat. És azon gyűlésben, mely ugyan 1619. esztendőben, kisasszony havának [augusztusnak] tizenharmadik napján végeződött el, minden rendek közönséges ország decretomával javallották és bizonyították, az mi megfeddhetetlen királyi gondviselél-

3 Habsburg Mátyás főherceg (1557–1619), 1608-tól magyar, 1611-től cseh király (II. Mátyás néven), 1612-től német-római császár (I. Mátyás néven).

4 A II. Mátyás által a királyválasztás ügyében kiadott 1618. április 28-i diploma valójában hosszas és igen feszült viták során jött létre és a rendek elsősorban azért ragaszkodtak hozzá, mert biztosítékot akartak a szabad királyválasztás hagyományának fennmaradására.

5 Johann Schweikhard von Kronberg (1553–1626) 1604-től haláláig Mainz érseke és választófejedelem.

sünket nagy alázatosan meg is köszönvén, bennünk megtapasztaltatott kegyelmességünket, mivelhogy valamire királyi függő pecsétetes levelünkkel ajánlottuk magunkat, valamit koronázásunk idején való articulusokban végeztünk, azoknak bételjesítésében semmi hibát nem ejtettünk.

Tovább, midőn mi, az országbeli minden rendeknek ilyen dicséretes magunk felől való bizonyágtételéhez támaszkodván, semminémő véletlen pártolkodó zendöléstől nem tartanánk, íme szintén ugyanazon üdő táján, midőn az jó Istennek kegyelmessége által és az elector fejedelmek egyenlő értelmekből az császári méltóságra fölmagasztaltatnánk,⁶ egy oly embernek, ki sok és hatalmas követőkkel öszve kötötte vala magát és az ellenünk való pártolkodókkal is erejét s tanácsát egybe szötte vala, csak merő zabolátlan uraságra való vágyódásából, szörnyű és veszedelmes háborúságnak gyulladásá támadta. Mely kimondhatatlan árultatásnak és hitlenségnek mind elei, futamatja és vége csalárdsággal, kegyetlenkedéssel gyűlölségesek voltak. Mert minekutána Bethlen Gábor török hadakkal fölkészülvén, fegyverkezvén Erdélyben bérohant volna, és urát, kihez hittel volt köteles, Báthori Gábort, Erdélynek birodalmából kiszínlette, annak utána életétől is megfosztotta volna,⁷ bátorságot keresvén magának, leginkább abban fáradozott, hogy az boldog emlékezetű Matthias császárral bizonyos egyezséget végezne. Az ezerhatszázötödik esztendőbeli békesség felől való föllálatott több articulusok között pedig mind Bethlennek, s mind az erdélyi rendeknek tulajdon magok kezek írásával és pecsétetes levelekkel ígérve volt, hogy sem őfölsége nagy méltósága, sem törvény szerént utána helybe következő magyarországi királyok és az ország, sem az tekintetes Ausztria[i] Ház, országok és tartományok ellen, kikkel őfölségének kiváltképpen való és fölbomolthatatlan szövetsége vagyon, soha semmi idő jártálan, ártalmas és ellenséges találmányt nem indítanak, sem az Magyarországnak régi szabadsága, tulajdon törvénye és szép csendes békessége ellen, nyilván vagy titkon, soha nem törekednek. Sőt, hogy ő, Bethlen, és az utána valók az erdélyi rendekkel együtt őfölségének és törvény szerint utána helybe következő fejedelmeknek s Magyarországnak, valamikor a szükség kívánja, minden ellenségi ellen (kivévén az törököt) kész segítséggel és hívséggel lesznek.⁸ Hogy mindezek annál szentebben megtarttatnának, mennél erősebb kötés alatt voltak elvégezve, megint 1619. esztendőben azon végezések függőpecsétetes levelekkel megújéttának és erősítetének.⁹ Bethlen ugyan fejedelmi szavával és igaz hitivel, az erdélyiek penig keresztyéni hiteknek közbenvetésével fogadták, hogy mind maguk nagy szentől és fölbomolthatatlanul az feljül megnevezett articulusokat

6 II. Ferdinándot 1619. augusztus 28-án választotta császárnak a frankfurti *Kurfürstenkollegium*.

7 Báthory Gábort 1613. október 27-én, Bethlen Gábor erdélyi bevonulása után hajdúk gyilkolták meg.

8 A fentiek valóban szerepelnek az 1615. május 6-án aláírt első nagyszombati szerződésben.

9 Az 1617-es, második nagyszombati szerződés által nyitva hagyott kérdéseket az 1619. március 20-án aláírt nagykirályi egyezmény tisztázta.

megállják, s egyebekkel is mindenekkel, az kiket illetni fog, megtartják, s az utánok valókat is azoknak megteljesítésére örökké kötelezik.

Ilyen erős szövetségnek fölállításából alítottuk [úgy véltük], hogy elég bátorságos legyen Magyarország állapotja, nem is tartottunk Bethlen részéről semmi reánk következő ellenséges támadástól. De íme, az köztünk való végezésnek újonnan lett megerősítése után alig múlték egynéhány hónap el, hogy adott hiti ellen, nagy fődözve, némely nemcsak magyarországi hitesegett pártolkodó fő főnépekkel és lakosokkal, hanem az háborúságindító csehekkel is, és Rhénus tartományának Palatinusával, Fridericussal,¹⁰ Bethlen Magyarországnak foglalásárúl tanácskozni kezdte. Hogy penig elfödözött fortélyos találmánynak jelei az hadikészületből, melyet Bethlen tágítás nélkül szorgalmaztat vala, ki ne nyilatkoznának, ez mi Magyarországunk béli fő tiszviselőknek gyakor mesterséges képmutató írási által előszámlálja és tettet vala Bethlen, mely igen megemlékeznék ő az fölvetett szövetségről, kinek erős kötése őtet, az egész erdélyi birodalommal egyetemben arra kényszerítene, hogy mi fölségünk mellett minden ellenség ellen, teljes erejével, tehetségével és hívségével készen lenne; most volna azért üdeje, hogy az fogadásoknak és végezéseknek állhatatosságát voltaképpen megmutatná. És ez okáért egynéhányezer jó szerrel készült vitézlő népet az csehek ellen kültön küldene, ha minékünk is úgy tetszenék. Az erről ingyen nem gondolkodó erdélyieket is hogy inkább reá vehetné és az fölfegyverkezésre, s vitézlőnép-fogadásra beszélhetnéje [!], az mivelünk vetett szövetségnek színe alatt váltig izgatta, hogy hittel tett fogadások szerint ne késlelnék az nekünk való segítségküldést. Vevén eszében, hogy az erdélyieket szép mesterségesen reávehette és hogy maga is vitézlő néppel eléggé fölkészítve legyen immár, levelet írván az mi kassai generalisunknak, az nagyságos Dóczy Andrásnak,¹¹ jelenti, hogy Váraddá volna útja s tudván, hogy nem jóakarói külömb-külobb rossz híreket hintegetnének ellen, mintha Magyarország ellen törekednék, azért intené őtet és fölötte igen is kérné, ne adjon hitelt gonoszakarói beszédinek, mert nem volna elfelejtve nála, mivel tartoznék mind az végezések szerént, s mind pedig maga hiti szerént mi fölségünknék. Ezekkel és egyéb édesgető beszédekkel annyira elámította Bethlen az mi megnevezett generalisunkat, hogy semmit túle semmiben sem félni, sem tartani nem tudna, mind addig is, míglen ez elmúlt esztendőben, Szent Mihály havának [szeptembernek] kezdetin az kassaiaknak hitetlensége és árultatása által azon mi generálisunk

10 V. Frigyes (1596–1632) 1610-től rajnai palotagróf és választófejedelem, 1619. augusztus 27-től Csehország királya.

11 Dóczy András (mh. 1620) 1610–1618 szatmári (tiszántúli) főkapitány, majd 1619-től felső-magyarországi főkapitány.

vasban verettetvén, nagy őrizet alatt Erdélyben (hol vége is lett életének) fogva Bethlentől nem küldetnék.¹²

Annak utána pedig erővel, rettentéssel, kóborlással, jószágoknak elragadozásával, öldöklésekkel és mind egyházi, s mind egyéb renden való híveinknek méltatlan és gyalázatos megnyomorításával dühösködvén Bethlen, az egész Felső-Magyarországra behatott; az egy igaz, közönséges, keresztyény hiten valóknak templomit megförtöztetvén s elpusztítván, kiűzvé és öletvén az papokat, elfoglaltatván az egyházi jószágokat és az fő főszemélyeket, kik Istenhez és koronás királyokhoz való hitket nem akarták megtagadni, hazájokból kirekesztvén, Magyarország fejedelmi név alatt az mi országunk birodalmát álnokul magának tulajdonította.¹³ Midőn azért mi az császári méltóságra való fölszenteltetésben s koronázatban foglalatosok volnánk és Magyarországtól távol volnánk, majd, minekelőtte hírünkkel lenne az országnak fölháborítása, szintén Pozsonyig érkezett, holott körülölvén az mi országunk, Magyarország nádorispánját,¹⁴ erőhatalommal, ijegetéssel arra kényszerítette, hogy az mi királyi méltóságunk ellen (holott az országgyűlésnek hirdetése tulajdonul csak az királyt illeti) Pozsonyban az országbélieknek országos gyűlést hirdetne.

Mínthogy pedig az fegyver rettentése és iszonyú félelem viseli s igazgatja vala az pozsonyi gyülekezeteckét, mondhatatlan szörnyű és régtől fogva nem hallottatott hitetlenségnek példájával, Bethlen némely feslett pártjai, semminek tartván erős hittel nekünk tett kötelességeket, az mi őrajtok állott volna benne, királyi méltóságunkat teljességgel akarván földhöz verni és semmivé tenni, Bethlennek az királyságra való emelését forralták; az egyházi rendnek régi szabadsági eltörlését végezték; minden papi jószágot idegen és illetlen ususokra [használati célokra] fordítottanak; tisztviselőinket helyekből kikergették és tisztectől megfosztották; egyházi és világi főrenden való személyeket, mivelhogy részesülni nem akarván az ő istentelen cselekedetekben, az pártütők fene dühösségek előtt félreállottak volna, ahol életeket és hívségeket megtarthatnák, mint ország árulóit számkivetetteknek sentenciáztak [ítéltek].¹⁵ Végezetre, hogy az gondolatlan kábaságok teljes mértékének semmi héja ne lenne, veszedelmes zendüléstényesztő kötést és szövetséget vetének az pártos csehekkel, kiknek magok mellé vévén hadi seregeket, ellenségesen Ausztriára rohanának és Bécs városáig, ki akkor az mi csá-

12 Dóczy András Bethlen támadásának kezdetén, Kassán tartóztatták le és Fogaras várában, őrizet alatt halt meg, 1620-ban.

13 Bethlen Gábort a nádor által összehívott pozsonyi országgyűlés 1620. január 8-án választotta Magyarország fejedelmévé.

14 Forgách Zsigmond (1559–1621) 1618-tól Magyarország nádora.

15 Az 1619. november–1620. január folyamán zajló pozsonyi országgyűlés 27. törvénycikkében megtiltotta az országot korábban elhagyó Pázmány Péter, Balásfi Tamás, Homonnai Drugeth György, Kendy István, Herencsényi István és Hetei András hazatérését.

szári méltóságunknak udvara széki vala, jövén, égetéssel, kóborlással, öldökléssel nem kevés csínyt cselekedének.¹⁶

Noha pedig nekünk akkor is módunk vala benne, miképpen súlyosb módokkal le szállíthatnók ez hitetlen támadást, de az velünk született mi kegyelmességünk arra bírt bennünket, hogy minkeelőtte az fegyverhez nyúlnánk, előbb meg akartunk mindent kérésíteni, ha talám Bethlent és az ő zenebonás pártolkodását csendesebb eszközökkel lecsillapíthatnók. Erre nézve bocsátottuk Pozsonyban főrendbéli commissariusinkat [biztosainkat] és az országbelieknek újonnan nemcsak királyi kegyelmességünket, szabadságoknak, privilegiomoknak és egyéb nékiek tött engedelmekeknek csöndes és bátorságos megtartását ajánlottuk, de még Bethlennek is hitünkkel és királyi kegyelmességünkkel oly hasznos ígéretekettettünk, az melyeket Magyarország törvénye és szabadsága sérelme nélkül megteljesíthetnénk. Ki, vévén eszében dolgainak még nem szintén igen kedve szerint való állapotját, hogy az üdő alatt a törökökkel is jól végezhetne és Erdélyre is gondot viselhetne, lengyelektől való félelemtől is üresedhetnék, s az csehországi hadnak minemő előmenetele lenne, megtudhatnája, szokott mesteriségével élvén, tetteti és ígéretivel arra köti magát, hogy Magyarországot az mi hívségünkre hozza, de üdő kellene hozzá, míglen némely fölháborodott elméjő embereket jó szó adásával megengesztelhessen. Azért Szent Mihály napig [szeptember 29-ig] tartandó erős frigyet szükség volna az két fél között fölvetni; ez üdő alatt minden dolgok az akkorbéli állapotban maradnának és se egy, se más részről semminemő ellenkezés ne indíthatnók. Noha pedig könnyen általlátnók, hogy még most sem igen fajult volna el Bethlen az előbbeni természetitől, mindazáltal hogy ebben is az mi kegyelmességünket megtapasztalná, bizonyos okok alatt mind a két részről pecsétetes levelek kelvén köztünk, frigyettettünk véle.¹⁷ Az cseheket is, kiknek igyeket váltig forgatta Bethlen, beléfoglalván, de nem külömben, hanem ha bizonyos, igaz, méltó és helyénhagyható okokkal minket megtalálnának. Végezetre az cseheknek is, ha igaz és méltó conditiókra [feltételekre] akarnának menni, szabad útilevetet küldöttünk Bethlenhez. Csakugyan ottan hamar az frigy fölállatása után Bethlen minden tehetségével azon volt, mi úttal Konstancinápolyban hamisan költött híreknek hintegetésivel az mi dolgainkat kisebbítvén, ellenséginknek pedig igyeket hamisan nagyon fölmagasztalván, alkolmatosságokat is mutatván hozzá, ellenünk való hadakozásra a törököt fölin-

16 A cseh és a magyar rendek közötti *confederatiót* 1620. január 19-én írták alá. A szerző itt némileg nagyvonalúan kezeli a kronológiát, hiszen a magyar seregek Bécs környékére 1619 novemberére értek, majd a Homonnai Drugeth György által vezetett kelet-magyarországi diverzióra hivatkozva a fejedelem visszavonta csapatait a császári székváros közelségéből.

17 A II. Ferdinánd és Bethlen Gábor közötti fegyverszünet 1620. január 16-án kötöttett.

dítaná. Ő pedig az alatt Homonnainak¹⁸ erős várait elfoglalta; Munkácsot és Nyitrát egynehány ízben hadaival környülvétette; Győrre minden ártalom nélkül alámenő német vitézlő népünkre az Dunán ellenségesképpen reátamadott; az komáromi végházát egynehányszor az hajdúsággal megszállotta; az pozsonyi várból az német vitézlő népet kivetette és egyéb sok szántalan dolgokat cselekedett az fölvetett frigy és békesség ellen. Végezetre Magyarországnak legelső státusa [vagyis a papi rend], egész Tótországnak [értsd: Horvátországnak] követi jelen nem lévén, sok fő és tekintetes nagyságos urak kimaradván, egynehány vármegyéknek követi az nékiek adott tanúság és instructio [követutasítás] szerint egyáltaljában ellent tartván benne; az gyűlést pedig, hogy minden tracta [tárgyalás] és végezés félben maradna, az mi commissariusink ellenzván és semmisítvén; midőn az előtt való nap bizonyos halállal rettentették volna azokat, kik ellentartók volnának benne, az hitetlen pártolkodásnak egynehány indítói által és az pártosoknak zenebonás üvöltésével, kisasszony havának [augusztusnak] huszonötödik napján Magyarország királyának akarta magát neveztetni, s az frigyét szemlátomást megszegvén, Nyitra várát viadallal megvén, hadi seregit Ausztriára és az mi Duna mellyéki birodalmunkra bocsátotta, tűzzel, fegyverrel égetett, rablott, pusztított, várakat, városokat és az határban való erősséginket foglalta. Ezeket nagy csalárdúl és erőszakképpen véghez vivén szaporította azzal is kelletlen cselekedetit, hogy miként Erdélyben, az törököknek barátságában igyekeztvén magát iktatni, az keresztyénségnek egynehány fő erősségit, úgymint Lippát, Solymost, Tótváradját, Margitát, Monostort, Aradot, Sirit és Facsátot, melyek Báthori Zsigmond idejében, az Római Birodalomnak sok költségével, nagy erővel, fegyverrel vétettnek volt vissza a törökök birtokából, törököknek adta,¹⁹ szintén úgy mostansággal Magyarországnak végházakat kezdett a törökök kezében ejteni, mint Buda és Esztergam között, nagy fő és alkalmas helyen építtetett, s régenten Magyarország és az Imperium nem kevés költségével visszanyert és mind eddig megoltalmaztatott fő erősségét, Vácot, mely püspök lakóhelye volt, földadta nékiek.²⁰ Hogy pedig ez iszonyú, szörnyű árultatásnak rút gyalázatját magáruul le rázná, nagy álnokúl azt költötte mireánk, mintha mi oratorunk [állandó követünk]

- 18 Homonnai Drugeth György (1583?–1620) felső-magyarországi katolizált főúr, 1610 óta főkamrás, 1616-ban megpróbálta Bethlen Gáborral szemben megszerezni az erdélyi fejedelmi címet, 1619 novemberében pedig lengyel hadakkal megtámadta a fejedelem hatalma alá került Északkelet-Magyarországot.
- 19 Bethlen Gábornak 1616-ban kellett hosszas vonakodás után átadnia az oszmánoknak Lippa várát és annak vidékét, amelyek még a tizenöt éves háború korai szakaszában kerültek erdélyi fennhatóság alá.
- 20 Karakas Mehmed pasa budai beglerbég 1620 novemberében háromnapos ostrommal távolította el a váci erődből a Bethlen Gábor hűségén lévő helyőrséget. A vár oszmán kézbe adására korábban mindkét oldal tett ígéretet.

által az Portán Vácnak török kézben ejtése felől végeztünk volna; mely oly hamis és semmirekellő találmány, akinek egy tökéletes ember sem ád hitelt.

Nem határozta meg itt Bethlen az ő miellenünk való hamishír-költését, hanem az besztercei articulusoknak [törvényeknek] előjáró írásában azon panaszolkodik, hogy az magyarországi status őstül maradt régi szabadságában, az religiónak szabad exercitiumjában [szabad vallásgyakorlatban], közönséges törvényében lenyomatott és igen megbántatott volna. Ki mely távol légyen az igazmondástól, csak az oda föl előhozott 1619. esztendőbeli ország végezéséből is, ki Bethlen támadása előtt majd egy holnappal költ, világosan megtetszik. Ezt is hozza elől, hogy az mi lengyel vitézink Magyarországnak némely részében öldöklésekkel, kártételekkel dühöskedtenek légyen az fölállatott frigynek tilalma ellen. Végezetre utána veti, hogy Besztercére rendeltetett mi commissariusink későbbben, hogysesem kellett volna, és nem teljességes plenipotentiával [felhatalmazással] küldtettenek légyen el, mivelhogy az confederatusokról [szövetségesekről] semmi emlékezet nem volna benne és hogy az magyarok vasallusoknak nevezetnek abban. De valaki ezeket igaz mértékben veti, legottan nagy világosan eszében veszi, mely eltökélt szándékkal keresett okot és alkolmatosságot az ellenünk való rágalmazásra. Mert az frigynek erejéből mind az két félnek alá s föl való járásra szabadság engedtetett. Ahhoz bízván a lengyelek, nem is várván az mi rendelésünktől, Magyarországra szegtek által, de midőn vették volna eszekben, hogy ellenségesképpen háborgattatnának és öldöklettetnének, az természet törvényétől magok megőrzésére nékiek engedtetett oltalommal élvén, fegyverrel kényszerítettének magoknak utat nyitni.²¹ Commissariusinkat pedig azért bocsátottuk valamennyire későbbben alá, mert Bethlen még az ülésnek kezdeti előtt azt fogadta vala, hogy bizonyos követit küldi hozzánk, kik által az következő gyűlésre néző szükséges dolgokat megjelentené. Midőn ezeket várjuk és az instructiót, melyet az követek tractatusihoz [tárgyalásaihoz] képest kellett készítenünk, halogatjuk, kellenél későbbben esék hírünkkel, hogy Bethlen, megváltoztatván tanácsát, az megígért követségküldést megmásolta. Az mi pedig illeti az plenipotencia-levelet, Magyarország dolgainak jó rendben állatására, melyért a gyűlést hirdettük volt, megszokott forma alatt adattuk ki. Hogy pedig a vasallus név a plenipotencia-levéltben volt foglalva, az sem valami újításra nézendő szándékból lett, sem hogy a Magyarország régi szabadságát igyekeznénk azzal kisebbíteni; holott nem oly név is a vasallus neve, mely valaki méltóságát megkisebbíthetné, holott azzal ugyan nagy fejedelmek, marchiók [örgrófok], tekintetes főrendek is élnek.

Ezek így lévén, hogy Bethlennek hamis, méltatlan, törvény ellen való és igazság szerint ugyancsak semmi királlyá való választtatásából, a birodalomnak fölállalásából és

21 A vita az 1620 tavaszán Lengyelországból Morvaországba küldött kozák segédhadról szólt, amelyek egy része Árva vármegyén vonult keresztül, jelentős károkat és nagy felháborodást okozva.

királyi névnek magának tulajdonításából valami úton se magunk, se utánunk törvény szerint következő magyarországi királyok méltóságának valami sérelme ne következék, legelőször is ezt az egész választást királyi méltóságunknak hatalmával meghamisítjuk, mint erőszakképpen, pártolkodásból, ország törvénye és jó szokási ellen lettet haszontalanítjuk és teljességgel semmisétjük. Ezen kívül valamit az mi királyi igazságunk ellen, Istennek templomi ellen, egyházi rendi ellen, országunk törvénye, szabadsága és dicsíretes régi jó szokása ellen akármiképpen a pozsonyi és besztercei gyülekezet rendelt és föllátott, azt éppenséggel mindenestől fölbontjuk, elrontjuk, heába lettenek, törvénytelennek, hamisnak és erőtlennek sentenciázzuk [ítéljük el], nem is akarjuk, hogy valaha azoknak az gyülekezeteknek végezésinek valami ereje légyen, holott egyébként is az mi országunk, Magyarország minden időbeli, régi megrögzött törvénye és jó szokása szerint, semminemő rendelés és végezés helyes nem lehet, valamelyet az törvény szerint való koronás király nem javall és meg nem erősít. Mint hogy pedig semmit hátra nem akartunk hagyni, valamivel az Római Birodalomnak és Magyarországnak megmaradását és szép békességét felállathatnók, Bethlennek is úgy engedtük vala meg az magyarországi fejedelemségnek titulását, ha az mi hívségünkre hozta volna Magyarországot; de ő nemcsak hogy meg nem teljesítette fogadását, sőt inkább nagy hitetlenül az mi őrajta állott benne, azon volt, hogy Magyarországot mitőlünk elvonja, elidegenítse és magáévá tegye.²² Az okáért mi is az megnevezett magyarországi fejedelmi titulust [címet] őrála mindenestül elveszünk, eltöröljük, haszontalannak és heába valónak declaráljuk.

Továbbá holott szintén úgy hitünkben jár az szent esküvésnek megtartása (mivel hogy mi is az régi magyarországi királyoknak erős esküvésekre köteleztük magunkat), mint királyi hivatalunknak és méltóságunknak megoltalmazása, hogy amit erőszakkal törvénytelenül és pártolkodva tőlünk elidegenítettek, oda ne engedjük, ekkorig csak héában próbálván minden módokat, melyekkel reménylettük az pártosoknak megtéréseket, ezután immár ha különben nem lehet, fegyverrel is helyére állatjuk igazságunkat. És hogy országunkat és birodalmunkat az ellenünk föltámadott ragadozó embernek méltatlan nyomorgatásától fölszabadítsuk, az mit tőlünk méltatlanul elvontak, visszavegyük; rettegő és kegyetlenség alatt nyomorgó alattunk valókat előbbeni szabadságokban, melynek elvesztését óhajtják, béállassuk; jószágoktól és örökségektől elfosztattakat megsegétsük; az gonosz pártolkodást hogy közönséges jó békességre hozzuk, elvégeztük magunkba. Ezt pedig annyira inkább az Istentől várandó boldog győzedelemnek bizodalmaival cselekedszük, mert ha az mi elhallgatásunkkal az pár-

22 Az 1620 januárjában kötött fegyverszünet okmányaiban Bethlen Gábor mint Magyarország fejedelme szerepel. Ellenjegyzésével II. Ferdinánd implicit módon elfogadta ellenfele új titulását, ezért van szükség itt a kérdés kifejtésére.

tosokat előbocsátanók szándékokban, régen elláttuk, hogy egyéb nem jönne ki belőle (mely jövendölést távoztasson el az Isten), hanem hogy ez az eleinten szép gazdag ország az mi ausztriai birodalmunknak és az egész Római Fejedelemségnek nagy veszedelmével, igen nyomorultól az török rabságnak súlyos igája alá vettetnék.

Azonközben szívünknek nagy megmondhatatlan fájdalmával forog szemünk előtt, mely nagy iszonyú romlást, veszedelmet, öldöklést, pusztulást és egyébféle veszélyt, melyet az belső hadakozás, mint valami forgószél és háborúföregteg szokott magával hozni, szállít némely pártosoknak vakmerősége és balgatagsága az szegény elfogyatkozott ártatlan községe; kiről mi mind Isten, s mind ez világ előtt tudományt teszünk, ez után következendőknek is örök emlékezetől adjuk, hogy okai nem vagyunk, sem leszünk ennyi nyomorúságnak, lakoljanak azok Isten előtt érette, valakik új dolgokon kapdosván, szertelenül fölfuvalkodva ez keserves gyulladást indították és gerjesztették. Jó reménységünk is vagyon, hogy az fölséges mindenható Úristen itt is, mint minap Csehországban dicsőséges győzedelmet adván,²³ az mi igaz igyünknek oltalmazója, az pártoskodásnak viszontag bosszúállója és kemény büntetője léssen, mivelhogy nem Isten mondása tartja, az régi históriák is, s mind a mi időnkbeli példák bizonyítják, hogy valakik az törvény szerint való hatalom ellen tusakodnak, azok Isten ellen, kin senki erőt nem vehet, tusakodnak.²⁴

Minek okáért kegyelmesen és szorgalmatosan intjük az mi magyarországi nádorispánunkat, több tanácsinkat is, kik nevezet szerint nekünk erős hittel kötelezték hívségeket, hogy megemlékezvén hitekről és esküvésekről, melytől semmiképpen őket fel nem szabadítjuk, sem ezután felszabadítani nem akarjuk, hogy hazájoknak ez mostani fölzendülésében úgy viseljék magokat, hogy tisztetek meg nem felelvén és hívségeket meg nem állván az Istennek igaz ítéletiből származott és megérdemlett méltó büntetése fejekre ne szálljon. Minden egyéb magyarországi rendeket, nagyságos urakat, nemesekeket, szabad városbélieket, végbeli szolgáló embereket, hajdúságot és egyebeket is mindeneket kegyelmesen intünk, emlékezzenek jól meg róla, mely erős és fölbomolthatatlan fogadással köztelezték légyen magokat minékünk az hívségre, midőn a szent korona fejünkbe tétetnék; álljanak el az pártosok mellől, őket mint nyilván pártütöket és hazaelenségit fegyverrel, pénzzel, tanáccsal ne segítsék. Az Magyarország szép békességének fölállatásáért és az iszonyú kegyetlenségnek igája alatt nyomorgóknak szabadulásokért odarendelt hadainknak semmiképpen ellene ne álljanak, sőt inkább mint birtokunk

23 Az 1620. november 8-án vívott fehérhegyi ütközetben II. Ferdinánd, illetve a Katolikus Liga csapatai megsemmisítő vereséget mértek a csehekre és szövetségeseikre, és nem sokkal később bevették Prágát, véget vetve Frigyes cseh királyságának.

24 Vö. Róm. 13,1–2. „Mindenki vesse alá magát a fölöttes hatalomnak. Mert nincs hatalom, csak az Istentől, ami van, azt Isten rendelte. Ezért aki a hatósággal szembeszáll, Isten rendelésének szegül ellene. Az ellenszegülő pedig magára vonja az ítéletet.”

alá vetetett hívekhez illik és a tulajdon magok haszna is kívánja, minden segítséggel legyenek nékiek. Az szabad városoknak és a vitézlő rendnek jusson eszekben nekünk, természet szerint való királyoknak tett tulajdon esküvések. Gondolják meg, mennyi sok jót, mely szép szabadságokat és privilegiomokat vettek legyen ők mitőlünk és az Ausztriai Házból való fejedelmektől. Vizsgálják meg magokban, lészen-é vagy dicséretekre, vagy előmenetekre megpróbáltatott jószágos [!] cselekedető és kegyes fejedelmeknél följebb becsülni egy olyan hitesegett embert, ki minden törvény[t] és igazságot csúfságnak tart, az más országban birodalomra való gonosz kívánsága miatt; ki minden reménységét az török segítségében (noha ezek inkább megtartották ekkorig az frigyet, hogysem Bethlen)²⁵ helyhezette, kinek ragadományúl ereszti az országot, ha látja súlyoson lenni maga dolgait. Fordítsák szemeket az Isten törvényére is és az közönséges emberi igazságra, melyek fejek és jószágok vesztese alatt, királyokhoz való tökéletes engedelmességet és hívséget kívánnak tőlök. Nem is szükség pedig régi példákkal bizonyítanunk, holott szemekkel látjuk némely mi birodalmunkban, minemő büntetése lett legyen az ellenünk indított iszonyú hitetlen öszveesküvésnek.

Mi az szíveknek általlató Istent jó lelkiösmerttel vesszük bizonságul, hogy minden igyekezetünk az volt, mint Istentől gondviselésünkre bízattatott országunknak, Magyarországnak, az hatalmas közel lévő ellenségnek, az töröknek gonosz incselkedésétől való megszabadulását, hogy régi igazságával és szép szabadságával nyugodalmasan élhetne és sok időtül fogva való ennyi ínsége után megpihenvén, előbbeni boldog és gyönyörűséges virágzó állapotjára juthatna.

Ezeket az mi igaz igyünknek kinyilatkoztatására akartuk mindeneknek, de leginkább az mi Magyarországnak lakosinak, ez közönséges és nyilvánvaló decretomunk által eleikben terjeszteniünk. Költ bécsi városunkba, karácsony havának [decembernek] tizedik napján, Urunk születése után ezerhatszázhuszadik esztendőben, római császárságunknak második, Magyar- és egyéb országink birodalmának harmadik, csehországi királyságunknak pedig negyedik esztendejében.

Császár és király urunk őfölsége tulajdon maga kegyelmes parancsolatjából

25 A Habsburg és az Oszmán Birodalom között ekkoriban az 1618 februárjában, Komáromban kötött békeszerződés volt érvényben.

Bethlen Gábor levele Frigyes cseh királynak

(Nyitra, 1621. április 23.)

A Prága melletti Fehérhegyen 1620. november 8-án lezajlott csata a cseh rendek katasztrofális vereségét hozta. Noha kisebb, még megmaradt segrészek fegyverben maradtak, a morva rendek azonnal elkezdték a tárgyalásokat a császárral a háború befejezéséről, Pfalzi Frigyes pedig először Sziléziába, majd onnan brandenburgi területeken keresztül Hollandiába menekült. Bethlen Gábor még egy évig folytatta a háborút, de szövetségesek hiányában igen nehéz katonai helyzettel kellett szembenéznie és egyre nagyobb energiákat szentelt annak, hogy a szultántól kapjon segítséget a végső kudarc elkerülésére. Mindezt, illetve a kommunikáció hiányából származó nehézségeket híven tükrözi ez a levél is. Szöveggyűjteményünk számára jelentőségét az a gondolatmenete adja, amelyben az oszmán hatalommal való összefogást igyekszik legitimálni, a legkézenfekvőbb ellenvetés cáfolatával, amely a muszlim hatalomnak a keresztények közötti viszályba való bevonását erkölcstelennek nyilvánítaná, és ezért megtiltaná.

A levélnek korabeli nyomtatott verziója nem ismert, a Habsburg-párti oldal (más Bethlen-levelekkel szemben) annak ellenére sem terjesztette azt, hogy nyilvánvalóan a kezébe került, hiszen a 19. századi forráskiadványban publikált verzió a drezdai levéltárban őrzött kézirat alapján jelent meg.

Felséges király!

Hogy mily nagy kára fog ezután származni közös ügyünknek Felségetek hallgatásából és dolgai velünk való kommunikálásának megszakasztásából, azt már csak az idő is meg fogja bizonyítani; előbb, mint igen megzavarodott lelkünk jogos fájdalma.

Nyilvánvaló ugyanis számunkra, hogy a császáriak tervei a szövetségesek elpártolásra bírásában és a tartományok leigázásában többet értek el csellel, hamis praktikákkal, meg spanyol és jezsuita ármánnyal, mint nyílt háborúval, vagy a lélek tisztaságával és integritásával. Tényleg nem szégyellik rólunk szemérmetlenül, hamis esküvésekkel lépten-nyomon azt híresztelni, hogy mi a biztosok hibájával mentve magunkat nyilvánosan bocsánatot nyertünk a császártól, az egész országot teljesen és egyszerűen visszaadtuk neki, és már elindultunk vissza oda, ahonnan korábban kijöttünk. E csel-szövéssel bizony elvetették a közháborgások magjait az előkelők között ebben a mi királyságunkban, a tudatlan községet pedig szinte kétségbeesésbe kergették. Hasonlóképp Felségetekről teli torokból kiáltják: csak kapja vissza palotagrófi és választófejedelmi méltóságát, a legkészebb lélekkel örökre le fog mondani a Cseh Királyságról és a tartományokról, a császártól¹ kegyelemért fog esedezni, és nincs már többé számára semmi emberi segítség, amelynek révén visszaszerezhetné, amit elveszített. Ez, őszintén bevalljuk, még akár bennünk magunkban is (hogy mások ítéletéről semmit ne mondjunk) nem csekély kétkedést ültetett el, mert Felségetek eddig kibocsátott utolsó, február 11/21-én kelt levele ehhez illeszkedő dolgokat állít. Mindez a szász számára – aki egyébként igyekezett felajánlani szolgálatait a császárnak – a legerősebb (noha a leginkább hamisnak bizonyuló) érvet adta a kezébe ahhoz, hogy a sziléziaiakat elpártolásra és hűtlenségre bírja.²

1 Habsburg II. Ferdinánd (1578–1637), 1618-tól cseh és magyar király, 1619 augusztusának végétől német-római császár.

2 Pfalzi Frigyes az említett levelében arról tájékoztatta Bethlen Gábort, hogy I. János György szász választó (1585–1656, uralkodott 1611-től haláláig) felajánlotta neki, hogy békét közvetít közte és II. Ferdinánd között; amelynek hatására a bukott cseh király elküldte hozzá a követeit. A választófejedelemelem a császár támogatásáért cserében kapott új tartományából, Felső-Lausiczból 1620. december 10-én a konföderációtól való elpártolásra szólította fel Szilézia rendjeit, ősi jogaik (elsősorban a vallásra vonatkozók) tiszteletben tartását ígérve II. Ferdinánd nevében. A kettős dátum annak következménye, hogy egyes protestáns hatalmak, mint Hollandia bizonyos tartományai (ahol Pfalzi Frigyes a levél írásakor tartózkodott) nem fogadta el az 1582-ben bevezetett naptárreformot, így szükség volt mind a julián, mind a gregorián naptár szerinti dátum feltüntetésére.

Másfelől mi is – Felségetek szándékairól, állapotáról, helyzetéről és terveiről semmi bizonyosat nem tudván és bizonytalanságban lévén – kénytelenek voltunk, akarva-nem akarva, az egész Kelet ama leghatalmasabb uralkodójának segítségért könyörögni, amit a hatalmas Isten jótéteményéből meg is szereztünk, és szándékunkban áll rövid időn belül ellenségeink ellen kivezetni [seregeit] a mezőre.³ A császáriak ármányaitól körülvéve ugyanis azt észleljük, hogy ebből az igen nehéz és hosszadalmas béketárgyalásból számunkra folyamatosan mind nyilvánvalóbb veszedelmek és csapdák keletkeznek, holott mindent nagy bizalommal, állhatatos nyíltszívűséggel és keresztény őszinteséggel teszünk, a másik fél részéről semmivel sem kevesebbet remélve magunknak; de éppenséggel az ellenkezőjét tapasztaljuk a legnagyobb és a legkisebb dolgokban egyaránt. Ráadásul szövetségeseink által hitszegő módon elhagyatva – Felségetek sem közöl velünk a dolgairól egyáltalán semmit – szükségképpen nekünk is a végsőkre kellett adnunk magunkat, olyan dolgokra, amiket eddig minden igyekezettel elhárítani igyekeztünk.

Bizony, készséggel elismerjük, hogy a törökkel való alkunk miatt immár igen sokaknak kedvezőtlen vélekedésébe és megítélésébe fogunk ütközni. A keresztény elme, úgy tűnik, akár csak a természettől vezérelten és veleszületett ellenérzésből is elborzad bármiféle [az oszmánokkal] vállalt közösségtől. Melyik volt azonban vajon a kettő közül ádázabb ellenségünk? Az, aki miközben arra vágyik, hogy kereszténynek nevezzék és tartsák, mindenre gondol inkább, mint a keresztényhez illő dolgokra, vagy ahogy valaki mondhatná, a keresztény kegyességnek örve alatt vágyakozik arra, hogy szélesebb utat készítsen elő a Krisztus tagjai elleni zsarnokoskodására, szolgai igával nyomjon el szabad országokat és tartományokat, tetszése szerint bitoroljon hatalmat a lelkiismeret felett, végül pedig éjjel-nappal ármánykodják életünk és vagyonunk ellen, titokban és nyíltan? Vagy pedig az, aki adott szavát ritkán szegi meg, szabadságaiban – sem a politikaiban, sem az egyháziban – senkit, aki magától a segítségért könyörög, nem háborgat, végül pedig a lelkekre semmiféle jogot nem igényel magának?

De, hogy túl terjengősek ne legyünk: mindannak, ami valaha is Felségetek füléhez eljutott a közbeszéd révén a császárral kötött alkunkról, kiengesztelődésünkről és megbékélésünkről, egyáltalán semmi hitelt ne tulajdonítson, és legyen tökéletesen bizonyos afelől, hogy egyszer s mindenkorra elhatároztuk, az Ausztriai Házzal, amíg élünk, nem békélünk, vele többé érintkezni nem akarunk. Azért, mert ott minden cselekkkel, praktikákkal és fortélyokkal történik, és semmit sem lehet annyira megerősíteni oklevelekkel és hivatalos okiratokkal, annyira biztosítani kezesekkel, végezetül annyira megtámogatni esküvésekkel, hogy azt a legkifinomultabb módokon újból fel ne szakasszák,

3 Bethlen Gábornak Güzeldzse Ali pasa nagyvezír 1621 elején segítséget ígért II. Oszmán szultán (1618–1622) nevében, és noha az oszmán segítségnyújtás akadozott, az év során kisebb-nagyobb kontingensek valóban támogatták Habsburg-ellenes háborúját.

ravaszul meg ne változtassák, a többértelműség homályába ne burkolják, végül pedig – tönkretéve szövetségeseiket is – fenekestől fel ne fordítsák az országokat és államokat.

Felségetektől tehát, kapcsolatunkra és kölcsönös egymásra utaltságunkra tekintettel, nyomatékosan kérjük, tudósítson minket a lehető leggyorsabban és -sürgősebben minden dolgainak állapotáról, és ne rejtse el semmit előlünk, ami értékelése szerint valamikor hasznára lesz a közös ügynek. Így mi cselekedeteinkben és terveinkben ismét alkalmazkodunk majd ezekhez, hogy véget vetvén ennek az igen kegyetlen háborúnak, le lehessen vetni a spanyolok elviselhetetlen igáját, az országok és tartományok visszavezetessenek a tévutakról, amelyekre letértetek, az előző, mégpedig királyi útra,⁴ végül pedig helyreállítható legyen az a tápláló, és nem csupán számunkra, hanem az egész keresztény közösség számára is olyannyira áhított béke. Felségeteknek is, ha még van ereje és eszköze arra, hogy összeszedje magát, őszinte szívvel azt tanácsoljuk, ha nem is hatalmas hadsereggel, de legalább néhány ezrenyi főből álló csapat kíséretével arra törekedjék, hogy először is visszatérhessen Sziléziába. Ennek eredménye az lesz, hogy az elnyomottak bágyadó lelke legott bátran jobb reményre horgad; a száműzöttek és azok, akiket javaikból legméltánytalanabb módon kiforgattak, a könnyítés enyhületétől újjáéledni kezdenek; azok, akik a szövetségben állhatatosan kitartottak, abban eztán is meg fognak erősíttetni; akik attól rútol, részben ravaszságtól megkörnyékeztetvén, részben pedig kishitűségből megrettenve elpártoltak, vezekelvén ismét eszükhöz kezdenek térni; végezetül pedig minden boldogabb és kívánatosabb előrehaladással gyarapodni kezd, dicsőségteljesen, épülésre készítő módon állva a kései utókor előtt. Amit erősítsen és váltson valóra az, aki a hit szerint bármi jó egyedüli szerzője, terjesztője, és őrizze Felségeteket a legtovább épségben, biztosítsa újbóli boldog megerősödését és igen szerencsés virágzását!

*Kármán Gábor fordítása,
Nagy Gábor nyersfordítása alapján*

4 Utalás Frigyes cseh királyi címére, amit ugyan a fehérhegyi csata után is használt, de az elveszítette minden gyakorlati tartalmát.

Bethlen Gábor levele a Német-Római Birodalom rendjeihez

(Pozsony melletti tábor, 1621. augusztus 25.)

1621 nyarának végére Bethlen Gábornak sikerült úrrá lennie a néhány hónappal korábban még igen fenyegető magyarországi katonai helyzeten: Érsekújvár sikeres védelme, amelynek során a császári hadsereg parancsnoka, Charles Bonaventura de Longueval, Buquoy grófja is elesett, II. Ferdinánd offenzívájának kudarcát jelentette. A tény, hogy a korábban Kassára visszavonult fejedelem 1621 augusztusában már újra Pozsony mellett táborozott, lelkesítően hatott a további esélyeket illetően. Feltehetőleg ezért kerített épp ekkor sort a fejedelem arra, hogy válaszoljon a Német-Római Birodalom rendjeinek a megelőző év tavaszán a magyar rendekhez intézett levelére (lásd nr. 13.). A levél összefoglalja a már korábban ismertetett főbb érveket, kiegészítve az új fejleményekre (így a cseh és osztrák szövetségesek bukására, illetve a sikeres nyári hadjáratra) vonatkozó utalásokkal – hasonló keretek között utoljára összegezve az 1619-ben indult vállalkozás legitimációs stratégiáit. Figyelemre méltó, hogy a szöveg kimondottan a lutheránusok védelméről beszél, mivel a Német-római Birodalomban a kálvinista felekezet jelenléte kizárólag annak révén volt legitimálható, hogy ők is a védettséget élvező augsburgi hitvallás követőinek nyilvánították magukat. Mivel a birodalmi rendeknek ekkoriban nem volt az 1620 tavaszi mülhhauseni Fürstentaghoz hasonló gyűlése, nem világos, hová küldte pontosan Bethlen Gábor az utólagos kiáltványnak is beillő írást.

Noha a levél tökéletesen eleget tett minden elvárásnak, ami egy nemzetközi közönségnek szóló manifesztummal szemben támasztható (sem-

leges közönséget feltételezve kielégítő módon érvel mind a hadjárat jogos okaival, mind céljai nemes mivoltával kapcsolatban, bevonva a Birodalomban botrányt keltő spanyol beavatkozást is (Pfalzban), nem tudunk róla, hogy nyomtatásban megjelent és terjedt volna, de kéziratos példányt is csak egyet ismerünk. A 19. századi forráskiadványban megjelent verzió ezt, a bécsi udvari levéltárban található másolatot követi.

Gábor, Isten kegyelméből stb.

Legfenségesebb, méltóságos, legnagyobbasabb, legkiválóbb választók, fejedelmek, nemkülönbön grófok; legnemesebb, derék és nemzetes, bölcs és körültekintő nemesek, lovagok, végül a szent római birodalom szabad városai, úr barátaink és nagyra becsült szomszédaink, legtiszteletreméltóbb és őszintén kedvelt személyek!

Hogy a veszedelmek mekkora viszontagságai, a szabadságok mi súlyos megrázkódtatásai és mi igen gyászos elnyomás, valamint a keresztény vér ontása (amelyekre semmi okot nem szolgáltattunk, hiszen semmi nem állt inkább szándékunkban, mint hogy a korábbi állapotba való visszahelyezése révén a szabadságok megszilárdítása és a vallás szabad gyakorlása helyreállítható és szilárdan megalapozható legyen), mekkora, mondom, és mily gyászos határsértések, dúlások, tűzokádások, pusztítások rázták meg mind ez ideig ezt a mi Magyar Királyságunkat, és mennyire keményen és szörnyű kegyetlenül bántak ezen elmúlt napokban az egész kereszténység védőpajzsával, a lélek hatalmas fájdalommal kényszerülünk feltárni és kifejteni, nem kételkedve abban, hogy nem akad oly érzéketlen szívű ember, aki fájdalomunkban ne osztozna, és velünk együtt e hatalmas bajt, immár a szomszéd fal égése közepette, elfojtani ne igyekezne. Amidőn semmi mást, csakis a békét reméltük, fohászkodtunk érte és vártuk, de minden követ meg is mozgattunk azért, hogy a rómaiak Császári Felségével a hosszadalmas és a franciák legkeresztényibb királya közbenjárásával folytatott tárgyalások¹ az európai földrész, azon belül királyságunk számára helyreállítsák a régóta óhajtott nyugalmat, kétségkívül váratlanul ért, hogy a Császári Felség hadserege rögtön a tárgyalás megszakasztása után királyságunk tartományait megtámadta, mindent tűzzel-vassal eltöltve. Széltében-hosszában és sokat pusztítva, mindent fenekestől felforgatva abba az állapotba akarta kényszeríteni ezt a szabad királyságot, hogy minden szabadságától megfoszt-

1 A II. Ferdinánd és Bethlen Gábor közötti béketárgyalások Hainburgban 1621. január 25. és április 22. között zajlottak, a közvetítés feladatát XIII. Lajos francia király követei, Charles de Valois, Angoulême hercege, Philippe de Béthune, Selles-sur-Cher grófja és Charles de L'Aubespine, Châteauneuf márkija és Préaux abbéja látták el.

ván egy, a szavak kétértelmű készletével felépített okiratot tárjanak elénk szabadsággyanánt, és így a szabadságoknak csakis az árnyékuk és a nevük maradjon meg. Megrettenvén Csehország példájától, azon zsarnokságtól, amely mindkét Ausztriát, Morvaországot és Lausitzot a leggyászosabbban megháborgatta és jelenleg is a Császári Felső német tanácsosának rendelkezése szerint győtri, többre tartván a tisztességes halált a rút szolgaságnál arra jutottunk, hogy a vérrel szerzett szabadságok legfeljebb vérontás után hagyhatók el. Így tehát rákényszerültünk, hogy a hazáért, a vallásért és a szabadságért felvegyük a védelem legszentebb fegyverét, kétségtelen bizalommal viseltetvén az iránt, hogy végül a jogos ügy győzedelmeskedik, végül az ellenségek vérszomjas törekvései meghiúsulnak és megronttatnak.

Ím, hogy legigazságosabb ügyünk bosszuló istene mi hatalmasan, mi kegyelmesen oltalmazott, segített és áldott meg minket e célkitűzésünkben, nyilvánvalón és elég tisztán mutatja meg a déli napnál világosabban a lázadó országlakosok összezavarodása, Buquoy hadseregének szétszórása és generálisuknak az élők sorából való távozása.² Olyannyira, hogy ha rosszakaróink hamis vádaskodásai és feljelentései a füleiteket, előkelői a híres Szent Római Birodalomnak, megannyi Zoilus mintájára minket vádolva nem terhelnék,³ méltán tanúsíthatnánk, hogy felragyogott a velünk való közös örvendezés és a kölcsönös gratuláció alkalma. Amiként ugyanis a Szent Római Birodalom kifejezett szabadságai ellenére Spinola idegen hadsereggel zsarnokoskodott a birodalom belsejében,⁴ és arra törekedett, hogy összetörje a szabadságokat és az ártatlanokat nyomorgassa, teljesen hasonló módon nem mulasztották el a kegyetlenkedés egyetlen fajtáját sem a buquoyánusok e királyságban. Minthogy e tragédia szerzői magukat jogosan nem menthetik, nem röstellnek minket méltánytalan vádaskodásokkal terhelni – mintha legkegyetlenebb hadseregük támadása után mi nem saját védelmünkön, hanem inkább a kereszténység teljes kiirtásán töprengenénk, valamint azon fáradoznánk, hogy a Szent Római Birodalom méltósága csökkenjen, ereje megrontassék.

Ezen, az igazsággal szöges ellentétben lévő vádaskodásaikat megcáfolni akarva jelen levelünk révén bizonyosságot és a Magasságos ítélőszéke előtt tanúságot teszünk arról, hogy nekünk ezek és hasonlók még csak eszünkbe sem jutottak, még kevésbé határozunk el bármi olyasmit, ami a kereszténységnek ártalmas lehetne. Egyedül azt óhajtjuk ugyanis, arra ügyelünk és azon fáradozunk, hogy legyen elég erőnk királyságunk vérrel megszerzett ősi szabadságait jó karban megtartani és megóvni, az igaz ágostai val-

- 2 Charles Bonaventura de Longueval, Buquoy grófia (1571–1621), a császári hadsereg fővezére Érsekújvár ostroma alatt esett el egy lovassági összecsapásban.
- 3 Zóilosz (kb. Kr. e. 400–320) görög filozófus, Homérosszal szembeni kritikus megjegyzései révén fondott össze neve a kemény és rosszindulatú vádaskodással.
- 4 Ambrogio Spinola Doria, Balbases első márkija (1569–1630) a flandriai spanyol hadsereg parancsnokaként vezette a Pfalz elleni hadjáratot 1620–21-ben.

lást leghasználatosabb gyakorlatában oltalmazni, a templomokkal, a temetéssel és a harangok használatával együtt,⁵ végül pedig híveinket – nem maradt rejtve előttünk, hogy kivételes mértékben nyakukon a veszély – a legélesebb veszedelemből is kiragadni. Ez a mi célunk, ezek a mi törekvéseink. Legfenségesebb, legnagyobbasabb, legnemesebb, továbbá derék, nemzeti, legkörültekintőbb és legbölcsebb uraságaitok tudják meg, és vegyék észbe, hogy azok, akik másként beszélnek és minket félremagyaráznak, az igazság ellen hadakoznak, és a keresztény vér ontásának érdekében fondorkodnak. Arra a következtetésre pedig ne jussanak, hogy mi annyira elfeledkeztünk volna a kereszténységről, hogy valami olyan cselet szönnénk, ami a kereszténység számára ártalmas. Sőt, éppenséggel minden követ meg fogunk mozgatni, hogy a mi őszinteségünkben és jószomszédságunkban semmi fogyatékoság ne legyen.

Minden jót, legfenségesebb, méltóságos, legnagyobbasabb választók és fejedelmek, nemkülönben legnemesebb, derék, legnagyobbalkübb grófok, legbölcsebb és körültekintőbb lakói a Szent Római Birodalom városainak! Ne essék nehezetekre, hogy kedvezetek a mi legjogosabb védekezésünk ügyének, és tápláljátok királyságunk szabadságainak megőrzését; ahogy mi is cserébe nektek szenteljük a barátságot, jószomszédságot és összeköttetést célzó igyekezetünket.

Kelt a Pozsony városa mellé helyezett táborunkból augusztus 25-én az Úr 1621. évében. Legfenségesebb, legragyogóbb, legmagasasabb, legkitűnőbb, legnemesebb, derék és legnagyobbalkübb, legkörültekintőbb, sőt legbölcsebb és nemes uraságaitok legigyekvőbb híve,

Gábor

*Kármán Gábor fordítása,
Nagy Gábor nyersfordítása alapján*

5 Az 1606-os bécsi béke, illetve az 1608-as vallásügyi törvények óta ezek, a templomhasználatra vonatkozó kérdések képezték a magyarországi protestáns vallásgyakorlat kérdésének legvitatottabb pontját, hiszen a templom a patrónusi jog révén a földesúr tulajdonában volt, így számos esetben előfordult, hogy a földesúr engedélyezte más felekezetű jobbágyainak a szabad vallásgyakorlatot, de a templom használatától eltiltotta őket.

Bethlen Gábor levele a cseh rendeknek

(Magyarbród, 1621. november 5.)

A cseh rendeknek 1621 novemberében írott levél már a másfél hónapon belül megkötendő nikolsburgi békét készíti elő. Noha Bethlen Gábor seregeivel átlépte a morva határt, nem sok esélyt látott arra, hogy folytathatja a háborút, hiszen cseh és osztrák szövetségesei már vereséget szenvedtek, a Hollandiába menekült Pfalzi Frigyessel pedig akadozott a kommunikáció. A Csehországot irányító direktórium a Habsburg csapatok bevonulása után beszüntette tevékenységét, de egyes tagjai Sziléziába menekültek, Bethlen hozzájuk fordult ebben az írásában. A fejedelem előre felmenti magát a vádak alól, miszerint a II. Ferdinánddal való kiegyezéssel cserben hagyná szövetségeseit. Azonos szövegű levelet kaptak Szilézia rendjei is. Nem tudunk róla, hogy a levél bármilyen hatást gyakorolt volna címzettjeire – a nikolsburgi tárgyalásokon azonban a császári delegáció a sziléziaiaknak írott levél egy másolatának felmutatásával megkísérelte zavarba hozni Bethlen tárgyalóbiztosait.

A nem a széles körű nyilvánosságnak szánt levelet a 19. századi forráskiadványokban való megjelentetéséig csak kézirat őrizte, a cseh rendeknek írott változatot a kolozsvári református kollégium egy másolati kötetéből, a sziléziai rendeknek címzett példányt a weimari levéltárból jelentették meg.

Gábor, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia stb. választott királya, Erdély fejedelme és a székelyek ispánja, stb., stb.

Méltóságos fejedelmek, előkelő, tekintetes, nagyságos, nemzeti, vitézlő nemesek, bölcs és körültekintő szomszédok és szövetségesek, irányunkban jóakaratók és őszintén kedveltek! Üdvözlétet küldünk és királyi jóakaratumk és kegyünk gyarapodását ajánljuk.

Hogy milyen jeleit mutattuk ki akaratumknak és királyi lelkületünknak kegyelmeitek és ama szomszédos tartomány összes rendje irányában dolgaiknak e most elmúlt és igen-igen veszedelmes állapotában, úgy ítéljük, nem szükséges tovább előszámlálni, mivelhogy ezek mind maguk, mind a kereszténység összes népei körében széltében ismertek. Úgyannyira, hogy velük a szövetségek legszorosabb kötelekei által összefűzve semmit nem kívántunk inkább, mint hogy a korábbi szabadságuk óhajtott, és minden fohással is várt állapotát annyi nyomorúság után boldog lélekkel és eztán bátorságos nyugalomban szemléljük. Amidőn ebben a dologban szakadatlan igyekezettel mutatuk, hogy szövetségünk célja kizárólag ez, hirtelen, minden várakozásunkat megcáfolva, lelkünk igen súlyos szomorúságával és e tartományok páratlan kárával kényszerültünk látni, hogy ők maguk a szerződéseknak a mindig minden nemzet számára szent és sérthetetlen kötelékét figyelmen kívül hagyván, teljesen másképpen cselekedtek. És bár semmiképp sem tagadhatjuk, hogy ezek megtörténte számunkra terhes és méltatlan volt, olyanynira, hogy úgy ítéljük, erre a levélre már nem is lenne tovább semmi szükség; mégis, azon lelkület miatt, amellyel a keresztény népek és szomszédos nemzetek közös hasznához mindig viszonyultunk, semmiképp nem mulaszthattuk el, hogy úgy ítéljük: ez alkalommal ezzel a levelünkkel meg kell őket keresni és jóságosan figyelmeztetni kell. Amit bár, jól tudjuk, igen sokan talán rosszabba magyaráznak, mi mégis elláttuk tisztünket ebben az igencsak vészterhes időben, és jóindulattal viseltettünk irántuk, a keresztényi érzület kívánalmainak pedig eleget tettünk. Nem utolsó sorban erre irányult az akaratumk, úgyannyira, hogy az egész világnak mutassuk: mindig azzal a lélekkel és akarattal voltunk, hogy ítéletünk szerint mindenekelőtt a keresztény vért kell a leginkább kímélni és legelőször az országok és tartományok nyomorúságainak és pusztulásainak kell elejét venni. Ugyanígy kívántuk: csak arra az egyre figyeljünk, hogy annyi nyomorúság és a háborúk dühöngései után helyreállítsuk az óhajtott és nyugodalmas békét mind magunk, mind szövetségeseink számára.

Nehogy tehát kívánságaink e dologban teljesen hiábavalóknak tűnjenek, jóságosan buzdítani és inteni akartuk ugyanőket [ti. a cseh rendeket], fel ne hagyjanak azzal, hogy a lehető leggyorsabban kinyilvánítják számunkra minden, erre a dologra vonatko-

zó akaratukat. Minket pedig minél gyorsabban tudósítsanak a következő kérdésekről. Mi a céljuk a velünk kötött konföderációt illetően? Milyen lélekkel viseltetnek igyekezetünk iránt? Végül pedig milyen érülettel bírnak Csehországnak törvényes szavazatokkal általuk megválasztott és szabályosan megkoronázott legfenségesebb királya, Frigyes iránt?¹ Mit akarnak? Hogy ezeket megértvén annál alkalmasabban gondoskodhassunk (ha az általunk megkezdett dolgok elnyerik Isten támogatását) ama király, testvér, atyai mivoltunkban társunk és igen kedves szövetségünk minden dolgáról és nehogy – ha ezeket mellőzvé, kötelességükről is elfeledkezve (hátrahagyva a legszen-
tebb esküvést) úgy ítélnék, hogy más utakat kell tekintetbe venniük (ami, reméljük, a legkevésbé sem következik be), azt pedig elmulasztják, hogy nekünk ezekre a lehető leghamarabb választ adjanak – hamarosan szükségképp el kelljen szenvedniük hazájuk végső nyomorúságát, igen nagy fájdalommal és az isteni akarat jogos bosszújával. E dologban tanúul hívjuk elsősorban Istent, aztán az összes keresztény népet, hogy mi akaratunk ellenére és teljesen kényszer hatása alatt fogjuk a végsőkre adni magunkat, és senki más nem lesz az oka az ártatlan nép oly hatalmas pusztulásának, csakis ők maguk. Akiknek egyebekben amiként őszinte érületünket és királyi jóakaratumkat és kegyünket jelezzük, úgy ezekre minden késedelem nélkül választ is akarunk; egyben mindőjüknek jólétet kívánunk. Kelt a morvaországi Magyarbródban november hó 5. napján az 1621. évben.

Ui. Hogy pedig a jelen levelet vivő trombitást tíz napon belül bocsássák útra, és ne értékeljék úgy, hogy e határidőt odázni kell, igen nagyon és jóságosan akarjuk.

Gábor, saját kezűleg

*Kármán Gábor fordítása,
Nagy Gábor nyersfordítása alapján*

1 V. Frigyes (1596–1632) 1610-től rajnai palotagróf és választófejedelem, 1619. augusztus 27-től Csehország királya, koronázására 1619. november 4-én került sor a Szt. Vitus székesegyházban.

Bethlen Gábor körlevele a magyarországi megyéknek

(Szendrő, 1623. szeptember 21.)

Bethlen Gábor az 1621–1622 fordulóján kötött nikolsburgi békével nem adta fel, hogy folytatja kezdetben nagyon sikeres Habsburg-ellenes háborúját. 1623 késő nyarán úgy tűnt, Keresztély braunschweig-wolfenbütteli herceg, Halberstadt adminisztrátora katonai sikerei kedvező alkalmat teremtenek arra, hogy a fejedelem ismét szövetségesekre támaszkodva vonuljon hadba. Bethlen újra számított a magyar rendek támogatására is, ennek megszerzése érdekében bocsátotta ki az alábbi körlevelet, amely általánosságokban fogalmazva szól arról, hogy mivel ellenfelei nem tartották be a békét, szükségesnek látja a hadiállapot felújítását.

A körlevél az itt közölt magyar szöveg mellett egy latin verzióban is ismert (Lőcse város levéltárából). A magyar változat először egy 19. századi forráskiadványban jelent meg, amely egy 17. századi másolati példányt követett; ennek szövegét itt egy sajátkezű aláírással rendelkező példánnyal összevetve adjuk közre.

Gabriel Dei gratia Sacri Romani Imperii et Transsylvaniae Princeps, partium Regni Hungariae Dominus, Siculorum Comes ac Oppoliae Ratiboriaeque Dux etc. [Gábor, Isten kegyelméből a Szent Római Birodalom és Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura, a székelyek ispánja, Oppeln és Ratibor hercege]

Spectabiles, magnifici, generosi, egregii ac nobiles; nobis syncere dilecti, salutem et favorem nostrum. [Tekintetes, nagyságos, nemzetes, vitézlő, nemes, őszintén kedvelt urak, üdvözlötünket és kegyünket ajánljuk.]

Minemű igyekezetünk lett légyen eleitől fogván azon, hogy nemzetünknek régi szabadságának helyére állatására és csendes békességének megszerzésére oly gondot viselhessünk, hogy jövő időkbén is annak kedves emlékezeti megmaradván, megszerzett békessége is állandó s hasznos lehessen, maga kegyelmekek arról ez világ előtt jó ítélettel nyilvánvaló bizonyság lehet, holott sem sok nyughatatlan fáradságunkkal, sem életünknek veszedelmével, sem számtalan költségünkkel nem gondolván szükségeknek idején, békességes fejedelemségünket és csendes, békességes állapotunkat is hátra hagyván, nekik megfogyatkozni nem akartunk. Hanem Istennek kegyelmessége velünk lévén, szabadságunknak helyére állatásában mennyire és mely hasznosan fáradtunk légyen és ellenségeknek rettenetes bosszúállással elszánt igyekezeteket mint tartóztatuk és fordítottuk légyen el róluk, maguk nagy hasznukkal és megmaradásukkal világosan ugyan megtapasztalhatták. Melyhez képest az mint bizonyosan akkor is, azt elhittük, hogy méltó hálaadással, mind ennyi kegyelmes jóakaratumknak, aminthogy illendő is, megfelelnek, úgy mostan is mindazokra tekintvén, abban kétségünk hogy ne legyen, bizonyos reménységgel viseltetünk, előttünk állván az is, hogy amikor sokképpen való csalhatatlan módunk lett volna, méltóságos állapotunknak megtartásában, melyet kegyelmekek országul szabad akaratjokból való választásából mireánk ruházott vala, abban is inkább akartunk hátrahagyni, hogysem mint kegyelmekeknek országul az szent békességnek követéséről való sokszori könyörgését megvetni.¹ Úgy fogván az békességnek tractatusához [tárgyalásához], hogy semmiben az kegyelmekek szabadsága és jövődöbeli bátorságos állapotja is meg ne bántódnék; melyről mellettünk lévő plenipotentialis [teljes felhatalmazással bíró] követi minden időben elegendő bizonyóságot is tehetnek.

1 Bethlen Gábort a besztercebányai országgyűlés 1620. augusztus 25-én királlyá választotta, de a nikolsburgi békében lemondott erről a címéről.

Így azért segítségül híván az Úristent, semmire inkább akkor is, mint az kegyelmetek megmaradására nem nézvén, római császárral Ófelségével² bizonyos conditiók [feltételek] alatt való békességet concludáltunk [kötöttünk] vala,³ bizonyosan elhivén azt, hogy az mind állandó, mind pedig nemzetünknek oly hasznos lészen, mely alatt ez sok romlások és veszedelmek után mind épületet, mind pedig nyugodalmat vevén, maguknak jövőendő szükségekre, az mikor kívántatik, inkább elérkezhetnek. De minemű dolgok interveniáltak légyen [jöttek közbe], azután mind az békességnek conditiói, s mind pedig az magunk méltósága ellen; és mennyire igen megbántódtunk légyen, mivel azokat jó részint kegyelmetek maga is érthette és nyilván is vannak, bővebb írással hogy jelentsük, szükségesnek nem ítéljük lenni. Melyekről noha császárt őfelségét, mind becsületes követségünk, mind egynéhányszori írásunk által megtaláltuk és az egyszer concludált és hittel erősített békességnek megtartására és azoknak conditiói effectuálására [valóra váltására] kértük, mindazáltal méltó és igaz kívánságunkra semmit nem impetrálhattunk [érhettünk el]. Melyet mikor nagy szívbeli fájdalommal nyilván láttunk és jövőendőre is ennél egyebet semmiképpen nem remélhattunk volna, nekünk is más mediumokat [eszközöket] kellett felkeresnünk és egyéb szükséges és bizonyos dolgokhoz hogy nyúljunk, kényszerítettünk. Mivelhogy azért minden végezéseknek eleitől fogván az vége az volt, hogy meg nem tartatván az fogadások, sem isteni, sem emberi törvénnyel az végezéseknek megtartására is senki köteles ne legyen, így mi is semmi kötelességünket ebben nem tartván, hadainkkal megindultunk, remélvén azt, hogy Isten, az ki az végezéseknek és hittel tött fogadásoknak megszegésének kemény bosszúállója, igaz ügyünket úgy előviszi, hogy ebből jövőendőben is minden nemzetségeknek példájukra az mi igazságunk és ellenkezőknek gonosz igyekezettel való szándékok nyilván megtetszik. Tudván pedig azt, hogy kegyelmetek mind az előszámlált sok kegyelmességünkről, s mind pedig az előbbi nekünk tartozó kötelességeről megemlékezvén, az mint illik s méltó is, úgy viseli hozzánk magát. Mi is semmi egyéb igyekezettel nem voltunk, sem akartunk lenni, hanem az mint hogy az előbb kegyelmetekhez, úgy mint híveinkhez, kegyelmességünket mutattuk, mostan is az szerint hozzájuk mutathassuk. Intjük azért kegyelmeteket, sőt hagyjuk s parancsoljuk is, hogy mindjárt vármegejében szokott helyére gyűlést hirdetvén, hozzánk cum plena autoritate [teljes felhatalmazással] bizonyos atyafiait válassza és küldje, kik által magát ad extremum declarálván [a végsőkig való kitartásra ígervén], az mi továbbá való kegyelmes akaratumkat is érthesse, holott ha ez ellen cselekedni láttatnak, nekünk

2 Habsburg II. Ferdinánd (1578–1637), 1618-tól cseh és magyar király, 1619 augusztusának végétől német-római császár.

3 A II. Ferdinánd és Bethlen Gábor közötti nikolsburgi béke hivatalosan 1621. december 31-én jött létre.

is ne kellessék más mediumokkal kénytelen élnünk, és maguk is nem kevés károkkal engedetlenségüknek jutalmát hamar eszekben ne vegyék. Hogy azért minden kése-delem nélkül azt praestálják [végrehajtsák], tőlük kegyelmesen kívánjuk. Quibus de caetero gratiose propensi manentes. Datum in arce nostra Zendreő die 21 Septembris anno domini 1623. [Minden egyébben továbbra is kegyes jóindulatunkat élvezi. Kiadtuk szendrői várunkban, az Úristen 1623. évében, szeptember 21. napján.]

Gabriel manu propria [Gábor, saját kezével]

Bethlen Gábor meghívólevele az országgyűlésre

(Nagyszombat melletti tábor, 1623. október 14.)

Az 1619-es kiáltvánnyal ellentétben 1623-ban a vármegyéknek írt körlevel mellett (lásd nr. 5–6. és 22.) úgy tűnik, Bethlen Gábor nem kereste meg külön levelekkel a megnyerni kívánt magyarországi főurakat. Ezt pótolhatta néhány hónappal később az általa összehívni kívánt (de végül meg nem valósult) országgyűlésre küldött meghívó, amely röviden összefoglalta a hadjárat megindításának legitimációját, hogy ti. a béke előírásait a másik oldal nem tartotta be. A törökösséggel sűrűn vádolt fejedelem részéről figyelemre méltó a török veszély toposzának felhasználása.

A természetesen csak kéziratban kiküldött meghívólevelek közül a Bánffy Kristófnak címzett példányt az Akadémiai Könyvtár egy másolati kötetéből adták ki először a 19. században.

Gabriel Dei gratia Sacri Romani Imperii et Transsylvaniae Princeps, partium Regni Hungariae Dominus, Siculorum Comes ac Oppoliae Ratiboriaeque Dux etc. [Gábor, Isten kegyelméből a Szent Római Birodalom és Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura, a székelyek ispánja, Oppeln és Ratibor hercege]

Magnifice nobis syncere dilecte, salutem et favorem nostrum. [Nagyságos, őszintén kedvelt úr, üdvözlötünket és kegyünket ajánljuk.] Noha eleitől fogva sok nemzetiségeknek és országoknak változása az istennek bölcs ítéletit és titkos rendelését ez világi dolgoknak forgásában az ő haragjának méltó bosszúállásával elég példákkal megje-

lentették, mindazáltal az ki jó ítélettel gondolkodván felőle, az mi nemzetönknek sokképpen való változást és országának abból az állapotból, melyben az mi dicséretes eleinknek és azoknak az örök emlékezetre méltó szent királyoknak gondviseléssel helyeztetett volt, erre az állapotra jutását meggondolja, egyebet az Úristennek nagy haragjánál és az bűnökért való méltó bosszúállásánál fel nem találhat. Holott ezt szemeinkkel látjuk és bizonyosan meg is tapasztalhatjuk, hogy az emberi elmének gondviselése megfogyatkozván, az mint egyéb nemzetségeket is, gyakorta úgy az mi nemzetönket is az Úristennek igaz ítéletéből, titkos okokból való kételen változások követték, melyet országul Kegyelmetek ez mostani állapotból is világosan eszébe vehet, meggondolván azt, minemű munkával, költséggel való nyughatatlanságunk volt nekünk azon, hogy Kegyelmeteknek az elmúlt sok háborúságoknak habjai és veszedelmeknek szélvészi után állandó békességet úgy constituálhassunk [hozhassuk létre], hogy jövőben is kedves emlékezetünknek megmaradásával az megszerzett békeségnek árnyéka alatt, utána való maradéki úgy nyughassanak, hogy amikor a szükség fogná tőlök kívánni, hazájoknak oltalmazására inkább elérkezhesse, és nem egyebet, csak nemzetünknek és Kegyelmeteknek országul javát és megmaradását nézvé, mindenek felett római császárral Őfelségével¹ bizonyos conditiók [feltételek] alatt való békességet végeztünk vala,² mely ellen azután micsoda dolgok interveniálnak [jöttek közbe] és mely nyilvánvaló fogyatosok következének az Őfelsége részéről, hisszük azt, hogy Kegyelmetek alkalmasint tudhatja és ezután jobban és világosabban is megértheti. Melyek minemű nagy elkerülhetetlen kételenségnek és jövőbeli nyilvánvaló veszedelemnek eltávoztatásával kinszerítvén arra, hogy magunkra és birodalmunkra más szükséges mediumok által viseljünk gondot, ez mostani állapotnak mivolta azt az Úristennek bűneinkért való igaz és titkos ítéletiből és azoknak gonosz szándékokból, az kik eleitől fogván semmin inkább, mint nemzeteknek kárán és romlásán nyughatatlan elméjeknek változásával nem gyönyörködtek, eléggé megmutatja. Mely romlását és újabb változását nemzetünknek nem tagadhatjuk, hogy igen keserves szívvel és nagy szánakozással nem látnók, semmin is inkább éjjeli nappali gondolkozásokkal nem igyekeznénk, mint hogy mentől hamarébb ennek orvosságát, Istenünknek szent nevét hívván segítségül, úgy feltalálhatnók, hogy minden késelem nélkül ez romlások és szegény községnek pusztulási, nemzetünk között megszűnnének, legfőképpen ez állván előttünk, hogy az hatalmas török császárnak³ is derekas hadai az vele való frigy-

1 Habsburg II. Ferdinánd (1578–1637), 1618-tól cseh és magyar király, 1619 augusztusának végétől német-római császár.

2 A II. Ferdinánd és Bethlen Gábor közötti nikolsburgi béke hivatalosan 1621. december 31-én jött létre.

3 1623. szeptember 10. óta a szultán IV. Murád (1612–1640) volt.

nek⁴ nyilvánvaló felbontásával megindulván és jelen is lévén, kegyelmetek hazájában mennyi kára abból az egész keresztyén országnak mostani felháborodott és igen megfogyatkozott állapotjának gondolkozásához képest is következhessek, akárki józan elmével viseltetvén, megítilheti.

Mivel azért mentől nagyobb és bizonyosb az veszedelemnek félelme, annál idejebben való orvosságot kíván, nem akartuk elmúlatni, hogy Kegyelmeteknek mentől hamarabb ezt értésére ne adnók. Intvén azon, hogy valamikor ha kívántatott, mostan leginkább kívántatván, magoknak veszedelmeket és hazájoknak romlását szemek előtt viselni, hátrahagyván minden egyéb privatus respectust [magánérdeket], in communi [közügyekre] úgy viseljen gondot, hogy magoknak, se pedig hazájoknak ilyen szűkeséges állapotban meg ne fogyatkozzék. Mi az minthogy ez előtt mindenkor, úgy most is semmi egyéb igyekezettel nem lévén, hanem csak hogy kegyelmetekért sem fáradságunkat, sem munkánkat, sem penig semmi költségünket és életünk veszedelmét is nem szánván, minden úton megmaradását kereshessük, úgy ezután is azon jó igyekezetünket mindenkor continuálni [folytatni] akarjuk. De mivel mint ilyen nagy dologban, az mely magok közönséges megmaradásában és veszedelmében jár, kívántatik az, hogy velek egy értelemből viselhessünk mindenekre gondot, semmit annál illendőbbet nem gondolhatunk, mint hogy Kegyelmeteket országul egy bizonyos helyre convocáljuk [hívjuk össze], melyre alkalmasb helyet nagyszombati városnál, az hul magunk személyének jelen kell lenni, mostani időben nem ítélvén; intjük mégis azon, sőt, serio [szigorúan] parancsoljuk, hogy ad diem 19 proxime affuturi mensis Novembris [a jövő hónap, november, 19. napjára] maga személye szerint az megnevezett helyen compareáljon [jelenjen meg], holott egyenlő értelemből Istennek segítségévelünk lévén, országul Kegyelmetek javára és megmaradására minden jó és hasznos dolgokat végezhesünk és a felgerjedett tüzet nemzetünk között megolthassuk. Alioquin [másképpen,] ha ezt elhal[o]gatja, ha mi utolsó romlás és veszedelem rájok következik, mind Isten és ez világi emberek előtt, erről tudomást tevén, nem mi, hanem magok lesznek romlásoknak és utolsó veszedelmeknek okai. Cui de caetero benigne propensi manemus. Datum ex castris nostris ad civitatem Tyrnaviensem positis, die 14 Octobris Anno domini 1623. [Minden egyébben továbbra is kegyes jóindulatunkat élvezi. Kiadtuk Nagyszombat melletti táborunkban, az Úristen 1623. évében, október 14. napján.]

Gabriel manu propria [Gábor, saját kezével]

4 Az 1606-os zsitvatoroki béke, amelynek meghosszabbításáról 1616-ban Bécsben kötötték meg az új szerződést. A magyarországi oszmán csapatok mozgósítását (amely ténylegesen a békeszerződések megszegését jelentette) Bethlen Gábor kérésére rendelte el a nagyvezír, Ibrahim pasa bosznai beglerbéget rendelvén a fejedelem hadjáratát segítő sereg főparancsnokának.

Matthias Quadt, Bethlen Gábor követe előterjesztése György Vilmos brandenburgi választófejedelemnek

(1625. október)

1625 októberében Bethlen Gábornak több követe is Brandenburgban tárgyalt. Kovacsóczy István kancellár és Mikó Ferenc kincstárnok a fejedelem és Katalin örgrófnő, György Vilmos választófejedelem húga házasságát készítette elő, míg Matthias Quadt feladata az volt, hogy fejedelme készségét jelezze a formálódó Habsburg-ellenes szövetségben való részvételre. A csehországi konfliktus véres lecsillapítása után Frigyestől Pfalzt is elragadó, a választófejedelmi címet pedig a bajor Miksa hercegnek átadó Habsburg dinasztia ellen évek óta szerveződött ugyanis egy koalíció, francia, angol, holland, dán és svéd (valamint közvetetten savoyai és velencei) részvétellel. Az Erdélyhez legközelebbi állam, amely érdeklődést mutatott a Habsburg-ellenes szövetség iránt, a kálvinista fejedelemmel és túlnyomórészt lutheránus lakossággal rendelkező Brandenburg volt, így Bethlen számára kézenfekvő megoldásnak tűnt, hogy velük tárgyaljon a csatlakozás lehetőségéről. A fejedelem követét György Vilmos audiencián fogadta, majd Matthias Quadtnek írásban is elő kellett terjesztenie követsége tartalmát – ezt a szöveget adjuk itt közre. A Rajna-vidéki családból származó, és korábban a választófejedelmet adó Hohenzollern dinasztiát is szolgáló Quadt legitimációs diskurzusának legjellegzetesebb vonása az, hogy Bethlen Gábor motivációit teljes mértékben kiemeli az eddigi iratokban megfigyelhető, közép-kelet-európai kontextusból és kizárólag a német birodalmi közegben folyó viták keretei között értelmezi azokat. Így kaphat az eddigieknél sokkal nagyobb hangsúlyt a *monarchia universalis*, a korszak politikai gondolkodásának egyik kulcsfogalma, a

teljes ismert világ (de legalább is a *Respublica Christiana*) feletti egyeduralom megszerzésének gondolata, amelynek rémképe jelentős mértékben motiválta az 1620-as évek közepének Habsburg-ellenes mozgalmait.

Matthias Quadt latin nyelvű előterjesztésének korabeli nyomtatott verzióját nem ismerjük, ellentétben egy évvel korábbi, valamivel hosszabb beszédével, amit a hollandiai Egyesült Tartományok rendjei előtt tartott és ami több, az 1620-as években született krónikajellegű kötetbe, így Londorpiuséba, illetve Caraffáéba is bekerült. Kézíratos másolatban viszont ez az írás is egészen biztosan terjedt, a 19. századi forráskiadvány Ludwig Camerarius pfalzi (később svéd szolgálatban álló) diplomata jelenleg Münchenben őrzött gyűjteményéből közölte.

Legfenségebb fejedelem, választó!

Isten, az egység és a szövetség szerzője vezesse el a megkezdett dolgokat minél gyorsabban a boldog és óhajtott véghez, saját neve dicsőségére, az egyház előmenetelére, és a két híres uralkodóház barátsága gyarapodására!¹ Erre az én kegyelmes uram annál is hevesebben vágyik, és óhajta annak megérlelődését, nehogy más elfoglaltságok és kétségek miatt akadályba ütközzön, hogy legjobb indulata és akarata szerint szolgálhasson és segítségére lehessen a keresztény reszpublikának és a közös ügynek.

Egyrészt azt a megbízást adta nekem, hogy Fenségeiteknek némely dolgokat előterjeszsek ezzel kapcsolatos akaratáról, jámbor és állhatatos lelkéről, amellyel a kereszténység közös ügye iránt viseltetik. Másrészt, miként Fenségeitek követek révén értesült legfenségebb fejedelmem mindezek iránt érzett vonzalmáról, úgy azt is megparancsolta, hogy Fenségeiteket értesítsem arról is, amely a közjó iránt hevíti. Úgy véli, hogy Fenségeitek és a birodalom összes fejedelme számára, akiket e közös veszedelem fenyeget, ez igen kedves lesz. Nem kételkedik abban, hogy ily hatalmas bajok fenyegetése közepette alkalmas orvosságot fognak keresni, az ajánlatot pedig a legnagyobb örömmel fogják elfogadni.

Tudja meg tehát választófejedelmi Fenségeitek, hogy Ófensége, dolgai ezen állapotában, sok súlyos okoktól vezetettve, valamint megfontolva az emberi cselekedetek forgandóságát – hiszen kevés bizalom helyezhető manapság másokba (amit most is néhány alkalommal megtapasztalt a szövetségesek kedvéért elvállalt hadjárataiban, saját igen nagy kárával) –, magát teljes joggal és okkal megkímélhetné az e mozgalmakba elege-

1 Értelemszerűen a Bethlen családra, illetve a Brandenburg választófejedelmét adó Hohenzollern dinasztiára gondol.

déstől és virágzó királyságában a tökéletes békét élvezve nyugalomban várhatná a háborúk végét és kimenetelét. Mégis, látva, hogy a baj napról napra növekedik és súlyosbodik, és egyesek jogot formálnak az egész keresztény világ feletti uralomra, a többi fejedelem elviselhetetlen igába hajtásával, Isten mindenütt elnyomott igaz egyháznak a magasságos Isten dicsőségéért, a keresztény világ közös üdvéért és szabadságáért – amelyről úgy ítéli, ezzel köttetett össze saját szerencséje – a rút és méltatlan szolgaságba kényszerült Germániának inkább akar egyéb királyokkal és fejedelmekkel együtt a segítségére menni és a dicsőséges háborút választani, mint kockáztatni azt, hogy úgy tűnjék, inkább aggódik a saját nyugalma, mint Isten dicsősége, a barátok, fejedelmek és szomszédos népek üdve miatt.

Amire tehát legfenségesebb fejedelem képes lesz, abban semmi alkalmat nem akar elszalasztani. Ezt Őfensége a maga részéről eddig sem hanyagolta volna el a legkevésbé sem, ha kéréseire érkezett volna válasz. Amikor Erdélyből eltávoztam, nem volt ugyanis birtokában egyetlen határozott válasz sem, Csehország felséges királyáén kívül,² amely mindazonáltal semmi kívánnivalót nem hagyott maga után. Kegyelmes fejedelem így önmaga ajánlásán túl az eddiginél semmivel sem lanyhábban ajánlja magát arra minden vagyonával együtt a jövőben is, hogy Őfelsége érdekében cselekedjen.³

Ő Királyi Felsége azonban jól ismeri az okait annak, hogy Őfensége nem nyilváníthatja magát rögtön nyílt ellenségnek, még mielőtt látná, hogy dolgai kellőképpen megvannak alapozva, és úgy véli, hogy Őfensége igyekezete és célkitűzése mindkettejüknek hasznára és erősödésére lesz. Fenségetek ugyanis bölcsen megítélheti magában, miféle veszedelmekbe sodorná magát Őfensége meggondolatlanul, ha anélkül, hogy bárkivel is szerződést kötött volna, balszerencse érné, és így semmiféle szövetségben nem bízhatna.

Így tehát, ha a legfenségesebb fejedelmek és királyok arra jutottak, hogy Őfensége segítségével és szolgálataival (amelyeket igen örvendező lélekkel ajánl fel) ebben az ügyben élniük kell, Őfensége kérése az, hogy posztulátumainak pontjai felől, amelyeket a minap Franciaország legkeresztényibb királya nála levő küldöttének átadott, biztosítsák őt.⁴

Egyrészt Őfensége nyilván megfontolja, hogy a szövetségesek némelyikét, mint Franciaország legfenségesebb királyát, a savoyait, illetve a velenceieket Svédország, Dá-

2 V. Frigyes (1596–1632) 1610-től rajnai palotagróf és választófejedelem, 1619. augusztus 27-től Csehország királya. Noha az 1620-as fehérhegyi csata után uralma összeomlott, a cseh királyi címről élete végéig nem mondott le.

3 A következő bekezdésekben előforduló tiszteleti címek közül a „Fenségetek” („Serenissima Celsitudo Vestra”) következetesen György Vilmosra, az „Őfensége” („Sua Serenitas”) Bethlenre, míg az Őfelsége („Regia Sua Maiestas”) mindig egy királyi személyre, legtöbbször (amennyiben az adott kontextusban más király nem szerepel) Pfalzi Frigyesre utal.

4 Bethlen Gábor a Habsburg-ellenes szövetségbe való belépéssel kapcsolatos kívánságait 1625 elején adta át XIII. Lajos francia király nála járó követének, Sebastien de Breyant de Montaltónak.

nia és Anglia királyaitól és Germánia más fejedelmektől nagy távolságok választják el,⁵ és a tervek sem egyetlennék a hatalmától függenek – amiként ez efféle szövetségekben nem is történhetik –, hanem a többség akaratától. E nehézségek miatt pedig szükségképp rengeteg idő telik el azzal, hogy a biztos válaszra várakozunk, és közben a dolgok intézésére a legjobb alkalmak elmúlnak, igen nagy és jóvátehetetlen veszteség közepette. Másrészt azt is meggondolva, hogy a francia–savoyai–velencei unió létrejöttére Őfensége véleménye szerint bizonyos okok miatt nem sok remény van (mivel ha küldöttségeiket figyelmesebben szemügyre vesszük, kiról-kiról ki fog derülni, hogy jobbra a maga javát követi és keresi), ebből következőleg sem Őfensége, sem a felséges Frigyes király nem képes bármihez is kezdeni úgy, hogy beléjük helyezze bizalmát és reményét.

A tervek ilyenén változása révén igen tetszésére lenne tehát fejedelmeknek, ha látná, hogy Anglia, Svédország és Dánia legfenségesebb királyai, valamint a birodalom többi fejedelmei és rendjei új és biztos unióban egyesülnek, és az fegyvert fog az ausztriaiak ellen.⁶ Sokkal inkább kedve szerint lenne Őfenségének, hogy e felé az unió felé kötelezze el magát az alábbi feltételekkel, egyszersmind hogy oly sokáig fegyverben álljon, ameddig Isten úgy látja helyesnek; Őfensége úgy véli, hogy ezek állhatatosságába bőségesebb bizodalomát helyezheti.

A feltételek pedig ezek:

1. Hogy az uniót a felek mindvégig állhatatosan és őszintén tartsák meg, egymást a legkevésbé se hagyják cserben, még ha egyszerre, vagy megosztottan bele is szaladnának valami szerencsétlenségbe, semmiféle fegyverszünetet vagy békét ne kössenek egyénileg, mindnyájuk tudomása és akarata nélkül, hanem, ha oda jutna a dolog, a béke egyéges egyetértéssel és elhatározásból jöjjön létre.

2. Ha pedig Svédország legfenségesebb királya Őfenségét biztosítja személyes Sziléziába vonulásáról, és csapatait egyesíteni akarná az övéivel, Őfensége kész hasonlóképp biztosítani Őfelségét, hogy személyesen, tizenötezer válogatott magyar katonával fog kijönni és csatlakozni, együtt tapasztalva meg és viselve el a kedvező és kedvezőtlen hadi szerencsét egyaránt. Ha pedig a legfenségesebb király bizonyos okok miatt maga nem jöhetne, akkor valamelyik tábornokát küldje el legkevésbé tízezer gyalogosnyi és háromezer lovasnyi rendes sereggel Őfenségéhez.

3. Mivel pedig nagy összegeket költvén el az öt teljes éven át a saját pénzén folytatott háborúra, Őfensége kincstára nagyrészt kiürült, annak érdekében, hogy inkább alkalmas lehessen segítséget nyújtani a legfenségesebb uniónak, és világos legyen számára,

5 A felsorolt uralkodók: XIII. Lajos (1601–1643) 1610-től haláláig Franciaország királya; I. Károly Emánuel (1562–1630) 1580-tól haláláig Savoya hercege; II. Gusztáv Adolf (1594–1632) 1611-től haláláig Svédország királya; IV. Keresztély (1577–1648) 1588-tól haláláig Dánia királya és I. Károly (1600–1649) 1625-től haláláig Anglia királya.

6 Ti. az Ausztriai Ház, vagyis a Habsburg dinasztia ellen.

hogy az kevésbé lesz a terhére, adassék neki segélyül mindössze negyvenezer birodalmi tallér havonta, amíg a háború tart. Őfensége úgy értékeli, hogy ez senki számára sem tűnhet soknak, ha végiggondolja, milyen nagy számú katonaságot kényszerül Őfensége toborozni és folyamatosan fenntartani – tudniillik legkevesebb negyvenezer embert. Ha ugyanis valóban fegyvert kell majd fogni, nem csupán azt a sereget kell fenntartania, amelyikkel Őfensége a legfenségesebb unió valamely tagjaihoz csatlakozik, de nem csekély csapatokat kell elhelyeznie Kassa körül is a lengyelek ellen, éppígy Alsó-Magyarországon az érsekújvári kapitánysággal szemben is rendes táborot kell állítania, Nagyszombat körül pedig a lehetőségeknek a bármiféle ellenséges jogsértéstől való védelmezése és biztonságban megtartása érdekében újabb, azaz egy negyedik hadsereget kell elhelyeznie. Ezekből ki-ki könnyen megítélheti, mekkora katonaságra van szükség, és mekkora kiadásokat kell eszközölnie Őfenségének.

4. Abban az esetben, ha az Ausztriai Ház vagy Lengyelország királya⁷ emiatt valaha is arra törekedne, hogy bosszút álljanak Őfenségén (mint egy velük közelebbi szomszédsággal összekötött személyen), a legfenségesebb unió köteles legyen minden segítséggel Őfensége mellé állni. Ha pedig történetesen nem egyesíthetné saját segédcsapatait Őfenségével, akkor tartozzék ezekkel a csapatokkal lengyel vagy császári uralom alatt álló területekre támadni, a katonaságot pedig oly sokáig ellenük fegyverben tartani, amíg valamiképp az ellentétek el nem rendeződtek. Őfensége is szentül ígéri, hogy hasonló esetben hasonlóképpen fog eljárni.

Őfensége szintúgy bizonyosan, sőt szentül ígéri, hogy ha e pontok felől a legfenségesebb unió biztosítja, vagy e feltételekkel beveszik az unióba, az ő részéről semmi késlekedés vagy halogatás nem történhet, hanem Isten segítségével télen, vagy őszi, nyári vagy tavaszi időben, amikor a legfenségesebb unió azt kívánja, hogy seregével együtt induljon meg, őbenne semmi fogyatkozást nem találnak majd.

Csodálkozik azonban Őfensége, és úgy tűnik neki, hogy ily hatalmas ügyben az eljárás nem méltó annak nagyságához, súlyosságához és nem annak értelmé szerint történik. Meggyőződése ugyanis, hogy semmi nem előrébb való háborúban, különösen pedig ebben a mi ügyünkben, mint a gyorsaság: halogatással elszalasztjuk a legjobb alkalmakat, és mintegy kiragadják azokat a kezünkből. A szövetségesek nyilván azt akarják, hogy Őfensége velük együtt fegyvert ragadjon, közben mégis ismételtén káros módon késlekednek a válaszadással oly jogos követeléseire. Kéri tehát Őfensége, hogy mindenekelőtt a gyorsaságra fordítsanak gondot. Az is módfelett nyugtalanítja a legfenségesebb fejedelmet, hogy bár a királyok és a fejedelmek szövetkezéséről és hadseregeikről, meg háborús előkészületeikről máshonnan sok hír eljut Őfenségéhez, a szövetségesektől mind e napig nem értesült semmiről azzal kapcsolatban, mi legyen

7 III. Zsigmond (1566–1632) 1587-től haláláig Lengyelország királya.

igyekezteik célja, mívégre cselekszenek, merre tartanak háborúik és terveik – ami hogy mekkora jelentőséggel bír, ki-ki könnyen meggondolhatja magában.

Őfensége ugyanis úgy ítéli meg, hogy ha igyekezteik csak azt célozzák, hogy Pfalzt erővel visszaszerezzék, vagy hogy e hadjárat miatt az ellenség visszaadni kényszerüljön azt, azután pedig béke jöjjön létre, és csak ennyi történik, akkor e fáradozás hiábavaló lesz, a fejedelmek munkálkodása pedig kárba vész. Kevés, vagy semmiféle haszon és biztonság nem fog ebből áradni sem magára Csehország felséges királyára, sem a többi fejedelemre, sem Őfenségére, hacsak Csehország és más – mind a birodalomban, mind azon kívül levő – tartományok korábbi szabadságukba vissza nem állíttatnak.⁸

Közismertek ugyanis az ausztriaiaknak, spanyoloknak az egyetemes monarchiára vonatkozó, már sok évvel ezelőtt elkezdett tervezetései. Végrehajtásukhoz soha közelebb nem jutottak, mint most, és soha nem is fognak ezektől elállni, amíg dolyfős kevélységgel a többieket lenézve nem ők lesznek az egyedüli parancsolók a keresztény világban. Oly hatalmas ugyanis a góg ambíciótól elvakult lelkükben, és oly szomjúság gyúlt fel bennük arra, hogy a másokéra támadjanak, hogy úgy tűnik, a gazdagságukba vetett bizalom miatt nincs olyan, amit ne merészelnének megtenni.

Őfensége tehát úgy értékeli, hogy még ha a szövetségettek kívánsága e tervükben teljesül is, egy ideig bizony az ausztriaiak alakoskodnak majd és békét kötnek, de egyébként a gyűlöléssel soha nem fognak felhagyni. Ha pedig a szerencse rájuk mosolyog (azaz az első adandó alkalommal) újrakezdi a tervezetéseket a családjukban megalapítandó abszolút uralomról, végül pedig győztes fegyvereiket nem csupán Pfalz, hanem az összes szomszédos fejedelem országai és területei ellen fogják fordítani, amelyekre ezek a vágyaikban mértéktelen ausztriaiak áhítoznak. Azt ugyanis, hogy kielégíthetetlen vágyuk a legkevésbé sem korlátozódik a Rajna vidékére, kellőképp tanúsítják Germánia többi tartományai, amelyek az ausztriaiak és spanyolok kegyetlen igájának nyomása alatt nyögnek,⁹ és ellenségszámba megy náluk mindenki, aki csak a keresztény világ feletti egyetemes uralom számára (amelynek családjukban való létrehozásán oly régóta törlik magukat lélekben) valami akadályt emel, avagy késlelteti annak megvalósulását.

- 8 Az 1620-as évek Habsburg-ellenes koalíciójának kialakításakor az egyik legfontosabb kérdés pontosan ez volt: mi legyen az együttműködés célja. A potenciális résztvevők túlnyomó többsége kizárólag arra lett volna hajlandó, hogy Frigyesnek visszaszerezze pfalzi birtokait, illetve a Miksa bajor hercegnek átadott választófejedelmi rangját, mivel ezeket II. Ferdinánd a Birodalom szokásrendjének figyelmen kívül hagyásával adományozta el. A legtöbben azonban vitatták azt, hogy a cseh rendeknek jogukban állt volna megfosztani trónjától Ferdinándot és helyette megválasztani Frigyes királyuknak, így a koalíció céljai között nem szerepelt a csehországi helyzet visszarendezése Fehérhegy előtti állapotába.
- 9 Különösen nagy botránynak számított az 1620-as évek birodalmi közéletében, hogy Pfalz megszállásában kulcsszerepet játszottak a Birodalmon kívülről érkező spanyol csapatok.

Ezért méltányosnak és jogosnak tűnik Őfensége számára, hogy a fejedelmek, miután figyelmeztették őket a közös fenyegetésre, ne csupán terveiket, erejüket és gazdagságukat egyesítsék, hanem a veszedelem elhárításakor az összes érdekelt biztonságát vegyék figyelembe. Ne csak Pfalzot foglalják vissza, a többi tartományt is adják vissza a szabadságnak, a Cseh Királyság, Szilézia, Morvaország szabaduljanak meg a zsarnokságtól és adassanak vissza Csehország felséges királyának; sőt, mindaz, ami reményt adhat az Ausztriai Háznak arra az uralmi aspirációra, vágassék el, és így mindenki mentesüljön a közös félelemtől és veszedelemtől.

Még ha ez nem is történhet másképpen, mint oly sok hatalmas és jelentős európai fejedelem és köztársaság szövetségével mind a háború indítására, mind annak fenntartására, Őfensége mégis attól fél, hogy a spanyolok, akik igen éles eszű emberek, mindent megtesznek majd, hogy akadályozzák ezt az egyetértést, vetélkedést, széthúzást keltsenek közöttük, és egyéb terveket is forralnak, hogy a konföderációt teljességgel szétrombolják. Ezzel már eléggé dicsekednek is, azt hírsztelve, hogy az új unió a fejedelmek egymás közötti viszálykodásai miatt, ha még eddig szét nem szakadt, nemsokára romba fog dőlni. Kéri tehát legkegyelmesebb uram nem annyira a saját, mint amazok [az unió tagjai] és a közjó érdekében, hogy amennyiben valami viszálykodás van közöttük, azt a legfelségesebb választófejedelmek Fenségek közvetítésével tegyék félre, és őszintén ápolják a barátságot és a szövetséget, mert másképpen semmi haszon nem remélhető abból, sőt, mások is, akik ezzel a szövetséggel akarnak tartani, el fognak tőle rettenni.

Mindezekhez Őfensége – a közjó iránti őszinte érzületét követve – hozzá akarta illeszteni véleményét arról, miként kellene e dologhoz hozzáfogni, mindazonáltal úgy, hogy más, jobb elképzelésekkel rendelkező fejedelmek korrigálhassák azt.

Először. Úgy értékeli tehát, hogy minden módon fáradozni kell azon, hogy a franciák legkeresztényibb királya és Savoya legkegyelmesebb hercege becsülettel folytassák az Itáliában elkezdett háborút;¹⁰ a velenceiek Friuliban okozzanak nehézséget a császárnak;¹¹ az Egyesült Tartományok rendjei Mansfeld fejedelemmel¹² együtt Spinola¹³ ellen fordítsák minden erejüket; Dánia felséges királya a birodalmi fejedelmekkel együtt

10 A francia király, a savoyai herceg és Velence lyoni ligája 1623 óta igyekezett a svájci Valtellina völgyben folyó háborúban erősíteni a spanyolok ellen fellépő protestánsok ügyét, hogy ennek a stratégiai pontnak a megszerzésével nehezítsék a spanyol seregek Itália és a német tartományok, illetve Hollandia közötti közlekedését.

11 Habsburg II. Ferdinánd (1578–1637), 1618-tól cseh és magyar király, 1619 augusztusának végétől német-római császár.

12 Peter Ernst von Mansfeld gróf (1580–1626) az 1620-as évek egyik legfontosabb protestáns hadivallalkozója és hadvezére, főleg Pfalzi Frigyes, később az angol király szolgálatában.

13 Ambrogio Spinola Doria, Balbases első márkija (1569–1630) a Német-római Birodalomban állomásozó spanyol seregek egyik főparancsnoka.

a Birodalomban Pfalz visszaszerzésén fáradozzanak; Svédország felséges királya, akihez Őfensége csatlakoznék, Csehországnak és a hozzá kapcsolt tartományoknak elfoglalásán munkálkodjék. Nem is lesz ez oly fáradságos, csak ne halogatódjék a dolog, mivel azokon a vidékeken csekély, hajdan csupasz emberekből álló őrségen kívül a császárnak egyáltalán nincsen katonája. Ily módon pedig a császár, hogy mindezekkel szembezállhasson, arra fog kényszerülni, hogy vagy visszahívja saját erőit a birodalomból, vagy új katonaságot és rendes hadsereget toborozzon, ami rövid idő alatt bizonyosan nehezen lesz végrehajtható. Hacsak a császárt ezekben a tartományokban és másokban, amelyeket most békességesen birtokol, zaklatni nem fogják, minden erejét a birodalomba fogja küldeni, és örömmel fogja nézni, hogy ott van a hadszíntér.

Másodszor. Mivel a császár Lengyelországból nem csekély számú könnyű fegyverzetű katonát és más segítséget kaphat, amelyek ezt a vállalkozást erősen akadályozhatják, Lengyelországban mindenképp zavart kell szítani és támasztani. Tehát szükséges Svédország felséges királyának ténykedése, hogy a moszkóviaiakat bujtogassa, vagy akár az, hogy Fenségeitek jóindulatú barátai is késedelmet okozzanak az efféle lengyel vállalkozásoknak. [Rá kell őket beszélni,] hogy ügyünket támogassák a szabadság miatt, amelynek elérésére mindig igen buzgón törekednek, hiszen ugyanaz a veszedelem őket is fenyegeti az Ausztriai Ház részéről; hogy mennyire áhítozik [ez a dinasztia] erre a királyságra, elég világos nekik maguknak is.¹⁴ Őfensége szintén ajánlja, hogy munkálkodni fog a dologban, mivel sok, iránta jóindulattal viseltető személy van a királyságban; sőt, a tatárokat is oda fogja küldeni.

Harmadszor. Franciaország és Anglia királyainak, a velenceieknek és az Egyesült Tartományok rendjeinek ünnepélyes küldöttsége keresse fel a Portát, és illő módon, szorgalmasan kérvényezze, hogy maradjon a legfenségesebb unió pártján és őket támogassa. Ha ugyanis a Porta állhatatosan a mi pártunkat fogja, több segítséget fog hozni az ügynek, mintha akár százezer katona szolgálná azt. A császár joghatósága alá eső területeknek ugyanis mindenfelől a török a szomszédjuk, így ha semmi mást nem csinálnak is, mint hogy látványosan előkészületeket tesznek, a császár rá fog kényszerülni vagy arra, hogy visszahívja a sereget a birodalomból, vagy arra, hogy újat toborozzon, és azt Stájerországban, Ausztriában, Szlavóniában és Horvátországban helyezze el; erőit szét kell majd választania és igen nagy kiadásokba veri magát, amelyek teljesítésére a császár és e vidékek aligha lehetnek alkalmasak. Őfensége e dolgokban is ígéri szorgalmát és munkálkodásait.

Mivel pedig nem lehet tanácsos az, hogy magát ellenséggé nyilvánítsa és szándékait idő előtt nyilvánossá tegye, Őfensége számára a legjobbnak, amit csak tehet, az

14 A 16. század végi lengyel királyválasztásokon rendszeresen szerepelt Habsburg jelölt; III. Zsigmond lengyel királynak pedig mindkét felesége a dinasztia osztrák ágából származott.

tűnik, hogy addig, amíg Fenségeitek között a dolog a kívánt véghez vitetik és a feleséges királyokkal megkötetik a konföderáció, Fenségeiteknek úgy kell viselkedniük, hogy azt higgyék felőlük, semmit ezek közül még csak el sem gondoltak. Közben pedig Őfensége semmi alkalmat sem fog elmulasztani, hanem amivel csak segítheti és előmozdíthatja a közös ügyet, annak örömet fog majd neki.

Gondoskodni fog arról, hogy a minap Budán megkötött békét a Portán ne ratifikálják,¹⁵ ugyanis a vezírek annak érvénybe léptetését az ő ítéletére és tanácsára hagyták, e dologról magam láttam a vezírek levelét. A most tartandó országgyűlésen¹⁶ az övéi révén azon fog fáradozni, hogy a császár ne toborozhasson a birodalomba küldendő magyarországi katonaságot, valamint hogy – mivel mindenütt terjed a híre, hogy Őfensége majd sereggel készül kijönni – érkezésétől is igen-igen féljenek a császáriak; hogy a császár kétségben hagyassék, remény és félelem között, a birodalomba küldendő egyéb segélyekre vonatkozó terveket is vagy függessze fel, vagy változtassa meg. [A fejedelem] úgy határozott, hogy rendes kísérettel Kassára utazik, és mindenre gondot visel majd, amiről úgy tűnik, hogy a dologhoz tartozik. Mindeközben kéri, hogy kapjon valamilyen határozott választ, e pontokat illetően pedig a királyok és fejedelmek akaratáról minél gyorsabban értesülhessen.

*Kármán Gábor fordítása,
Nagy Gábor nyersfordítása alapján*

15 A Habsburg–oszmán békét valójában nem Budán, hanem Gyarmaton újították meg 1625. május 26-án. Bethlen Gábor mindvégig megpróbálta megakadályozni a béke megkötését, majd ratifikálása (a békeokmányok sikeres kicserélése) ellen is minden követ megmozgatott.

16 A Magyar Királyság országgyűlését II. Ferdinánd 1625. szeptember 8-ra Pozsonyba hívta össze.

Bethlen Gábor és II. Ferdinánd levélváltása

(1626 ősze)

Bethlen Gábor 1626 augusztusában harmadjára is úgy döntött, hogy megindítja seregeit a Magyar Királyság irányában. Hadjáratát ezúttal igen széles körű diplomáciai tájékozódás előzte meg, a fejedelem tárgyalásokat folytatott az 1625. december 9-i hágai szerződésben kialakult Habsburg-ellenes koalícióval (amelynek tagjai az angol és dán király, illetve a hollandiai Egyesült Tartományok rendjei voltak), illetve a svéd királlyal. Házasságkötése Katalinnal, a brandenburgi választófejedelem húgával szintén nagy reményekkel kecsegtette. Katonai szempontból az 1626-os hadjáratot az tette indokolttá, hogy Szilézián keresztül közeledtek felé Peter Ernst von Mansfeld protestáns hadvezér csapatai. A hadjárat megindításának indoklására született szöveg részletesen kimutatja, mely pontokban szegte meg a megelőző, 1624-es bécsi békeszerződést II. Ferdinánd, illetve a király tisztségviselői. Új elem a korábbiakhoz képest az 1625-ös országgyűlés által nádorrá választott Esterházy Miklósnak szentelt kiemelt figyelem. A király nevében írott válasz nem cáfolja a fejedelem által közölt érveket, csak annyit foglalkozik velük, hogy kijelentse: azok nem elegendők egy háború megindításához. Ehelyett érvelését arra építi, hogy nem hiteles a békebontó, II. Ferdinánd ellenségeivel (köztük a törökkel) cselészövésbe kezdő Bethlen által hangoztatott békevágy.

Annak ellenére, hogy a Bethlen-levél a hadjárat nyilvánosság előtti legitimálására is alkalmas lehetett volna, korabeli nyomtatott verziója nem ismert, ahogy a király válasza is csak későbbi forráskiadványokban jelent meg.

Bethlen Gábor levele II. Ferdinándnak
(Gyulafehérvár, 1626. augusztus 21.)

Szent stb. uram stb.

Hogy a Szent Császári és Királyi Felségetekkel történt legutóbbi békekötés¹ után mennyire a békére és a köznyugalomra törekedtem, és mennyire gondosan teljesítettem mindazokat a dolgokat, amelyek a megállapodás előírása szerint rám tartoztak, a dolgok állása bőségesen tanúsítja. Bizony azon időtől fogva, amennyire én tudom, a mi oldalunkról Felségetek vagy az alattvalói semmi jogsérelemet nem szenvedtek el; és most is teljességgel azon vagyok, hogy az oly nehéz munkával és igen súlyos költségekkel létrehozott békét mindkét oldal épen és sértetlenül őrizze meg. Emiatt [elvárom], hogy teljesüljenek azok a dolgok is, amelyek a békekötés érvényénél fogva engem illetnek, személyemet pedig semmiféle erőszak és jogsérelem ne érje Felségetek részéről, akinek én eddig minden köteles tiszteletet megadtam, a méltóságára pedig szentül odafigyeltem. Amíg tehát ezeket méltósággal teljesítem, és bízom abban, hogy hasonlóképpen részesülhetnek a jóindulatú lélek jeleiben, a reményemnél sokkal embertelenebb dolgokat kényszerülök elszenvedni. Sokrétú és bizony a legnagyobb gyalázkodással összekötött, keresztény fejedelem számára pedig igencsak méltatlan jogsértéssel bánnak ugyanis velem Császári Felségetek főtisztviselői, akiknek Császári Felségetek után az első kellene, hogy legyen minden gondjuk közül a királyságok és tartományok üdve és nyugalma. Ezen kívül azon dolgok teljesítése is, amelyeket a békekötés az én javamra rendelt, eddig teljességgel megtagadtattott, amiből akárki könnyen beláthatja, hogy én hiába fáradozom olyannyira a béke megőrzésére, haszontalanul tisztelem Felségetek méltóságát. A béke feltételei ellenére ellenem elkövetett jogtalanságokat illetően pedig arra jutottam, egynéhányat e levellem révén Császári Felségetek elé kell tárnom.

Először: tavaly Szent Felségetek és a törökök császára között a béke ügyét tárgyalták, a közjó érdekében általam oda küldött megbízottaim pedig igyekeztek azt előmozdítani. Más egyebek között Erdély korábbi állapotáról is meg akartak emlékezni és be akartak illeszteni valamit Erdélyről a béke cikkelyei közé, mégpedig Császári Felségetek minden jogséremlé és kára nélkül. Ugyanis abban semmi másról nem lett volna szó, mint arról, hogy Erdély abban az állapotban maradjon és őriztessék, amelyet azon időtől fogva élvez, amikor a fejedelmek bizonyos egyezményei révén Magyarország koronájától

1 A II. Ferdinánd és Bethlen Gábor közötti bécsi békét 1624. május 8-án kötötték meg.

elválasztva saját fejedelemséggé alakult.² A Magyar Királyság mostani nádora³ Erdély említésén teljesen felindulva a biztosaim, a néhai nagyságos Kamuthy Farkas uram⁴ és kollégái előtt világosan és nyíltan megerősítette: inkább akarja az egész béketárgyalást teljesen megszakítani, mint azt megengedni, hogy Erdélyt akár egyetlen szóval is említsek a béke cikkelyei között, mivel Erdély bárminemű tárgyalása nyilvánvaló jogsérelmet jelentene Császári Felségeiteknek, aki Magyarország királyaként Erdélyre igényt formál.

2. Ugyanaz a nádor ugyanazon biztosaim előtt nagy hévvel azt állította, hogy én Magyarország jó részét erőszakkal és a legsúlyosabb jogsértéssel, mindenféle jogos ok nélkül elragadtam Császári Felségeitektől és azt Császári Felségeitek kárára ugyanazon nyilvánvaló erőszak és jogsértés révén birtokolom; méltóságának és joghatóságának e szörnyű kárvallását pedig Császári Felségeitek soha nem fogja elfeledni, hanem végül, ha felragyog az alkalom, igen ádáz bosszút fog állni, életem fogytával pedig maradékaim közül senki nem örvendhet majd a nekem adományozott és elzalogosított váraknak és javaknak.

3. Ezekkel sem elégedve meg, hogy elővegye mindazt, amit csak fel tudott hozni boszszantásomra és a jó hírnevem gyengítésére, udvarmesterem, Csuthy Gáspár uram,⁵ mint valami *fetialis*⁶ révén világos és nyílt szavakkal értésül adta: én a Császári Felségeitekkel létesített szövetséget már rég megszegtem, ezért Császári Felségeitek is fel van már mentve az egyezmény megtartásának egésze alól, nem is köteles többé arra, hogy megtartsa a béke akár egyetlen feltételét, mégpedig azért, mert én a török császár Portáján Császári Felségeitek ellen ártalmas terveket ösztönöztem, amelyek másolata meg is van Felségeitek asztalán.

4. Hallgatok többi gyalázkodó szaváról és rágalalmazásáról, sőt a nemhogy Istentől állított fejedelem, hanem bármely nemes személy számára is igen méltatlan szidalmazásairól, amelyekkel engem nyilvánosan és négy szemközt káromolni mintegy a szokása. E dolgokat bőséggel tanúsíthatják a megyék követei, akik jelen voltak a legutóbbi, sop-

2 Az 1625-ös gyarmati Habsburg–oszmán béketárgyalásokon, ahol Bethlen Gábor is képviseltette magát, a fejedelem azt akarta elérni, hogy a két nagyhatalom közötti viszonyt szabályozó dokumentumba kerüljön be egy pont, amely „magának való szabados fejedelemség”-nek (tehát tulajdonképpen függetlennek) minősíti Erdélyt és ezt mindkét oldalról szavatolja. Ez szöges ellentétben állt mind a magyar királyok, mind a szultánok Erdély szuverenitásáról vallott felfogásával, mivel mindkét uralkodó legalábbis elméleti szinten saját hatalma alatt álló területként kezelte a fejedelemséget.

3 Esterházy Miklós (1582–1645) 1625-től haláláig Magyarország nádora.

4 A mindössze két hónappal korábban meghalt Kamuthy Farkas az erdélyi politika egyik jelentős figurája volt, 1599 óta rendszeresen teljesített követi megbízásokat, Bethlen Gábor idején a fejedelmi tanácsnak is tagja volt.

5 Csuthy Gáspár (1570 előtt–1629 után) Bethlen Gábor magyarországi származású főudvarmestere (1625-től).

6 A *fetialisok* a Római Birodalom papjai voltak, akiknek feladata többek között a hadüzenetek átadása volt.

roni országgyűlésen,⁷ de mások, akár vacsoravendégei is – ugyanis még lakomákon sem tartóztatja meg magát attól, hogy jó hírnevemet gyalázza. Ennyit a nádorról.

5. Amikor egyszer s másszor megkerestem Császári Felségeket annak a harmincezer forintos összegnek a lerovása végett, amelynek fizetését a legutóbbi egyezmény rendelte a végvári katonák tartására,⁸ az embereimet, akiket ez ügyben a Pozsonyi Kamarához küldtem, üres kézzel bocsátották el onnan, Partinger Gáspár kamarás e válaszával: Császári Felségek nem akar nekem pénzt adni arra, hogy Császári Felségek ellen katonákat toborozzak.⁹

6. Hogy hányszor szólítottam fel Császári Felségeket ugyanazon végvárok kötelező és a törvények által előírt felújítására,¹⁰ könnyen tanúsítani fogják ez ügyben igen sűrűn írt és küldött leveleim. Az a felújítás nemhogy kezdetét sem vette, de még csak egy fundálómester sem érkezett, aki legalább a végek romjait szemügyre vette volna.

7. A legutóbbi bécsi béke azt is szabályozta, hogy a Magyar Királyságnak az egyezmény szerint nekem átengedett hét vármegyéjében jószágadományozásaim épen és teljesen maradjanak meg és hagyassanak az én hatáskörömben.¹¹ Mégis bizonyos híreket kaptam arról, hogy Császári Felségek néhány embernek ebben a hét vármegyében királyi jogkörbe tartozó dolgokat adományozott, nem véve tekintetbe az én korábbi adományozásomat. Császári Felségek a minap adományozta Szatmár vármegye főispáni tisztségét a nemrég elhunyt néhai nagyságos Károlyi Mihály uram fiának,¹² holott a főispáni tisztség efféle adományozása a mondott hét vármegyében a megegyezés szerint elsődlegesen engem illetne, Császári Felségeknek csak arra van joga, hogy kegyelmeesen megerősítse az én korábbi adományaimat.

Még ha mindezek az egyezménnyel ellentétesek is, és azt teljességgel fel is számolják, mégis, hogy mindenki számára világos legyen, hogy én a legnagyobb nehézségek, oly sokrétű jogsértés és különböző fenyegetőzések elszenvedése közepette is a legmesszebbmenőkig minden zavar és felfordulás elé helyezem a békét és a köznyugalmat, arra jutottam, hogy ezeket a jogsértéseket és sérelmeket Császári Felségek elé kell hozni. E dologban is az egyezményhez alkalmazkodom, amely azt parancsolja, hogy bármely részről támadt nehézségeket a fegyverre kelés előtt megelőző egyeztetésekkel kell elegyenget-

7 A levél megírása előtti legutóbbi országgyűlést 1625-ben Pozsonyban rendezték, Sopronban 1622-ben volt országgyűlés.

8 Az 1624-es bécsi béke 12. pontja.

9 A pozsonyi patríciuscsaládból származó Partinger Gáspár (mh. 1631) 1622-től haláláig volt a Magyar Kamara tanácsosa.

10 Az 1624-es bécsi béke 29. pontja rendelkezik erről.

11 Az 1624-es bécsi béke 11. pontja. Bethlen Gábor hatalma alá a következő hét vármegye került: Abaúj, Bereg, Borsod, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Zemplén.

12 Mivel a Károlyiak Szatmár megye örökös főispánjai, amikor 1626-ban meghalt Károlyi Mihály, utána idősebbik fia, Ádám (mh. 1661) kapta meg a tisztséget II. Ferdinándtól.

ni.¹³ Császári Felségeket nyomatékosan kérem, hogy látván hajlandóságomat a béke megőrzésére, mindazokat a dolgokat, amiket az egyezmény szerint teljesíteni kell, Császári Felségek is további késlekedés nélkül, valós hajlandósággal méltóztassék a maga részéről teljesíteni. Találjon emellett módot és igen biztos eljárást arra, hogy a békét a legkisebb megütközés és felháborodás nélkül mindenki a legszentebb módon őrizze és védelmezze. Máskülönben egyáltalán nem tudom, kinek lesz a javára az annyi alkalmatlanságba, megütközésbe, jogsértésbe, felháborodásba és gyanakvásba bonyolódott béke; és mire jó a béke nevének örvendezni, miközben lélekben már másfelé fordulunk? Azok pedig, amiket a nádor ellenem és az egyezmény ellen elkövetett, teljességgel elfogadhatatlanok. Mind a méltányossághoz, mind a békére törekvéshez, mind az egyezmény cikelyeihez az illene leginkább, ha Császári Felségek késedelem nélkül gondoskodna arról, hogy teljes, valós és a dologhoz illő elégtételt kapjak vele kapcsolatban.

Nyílt lelkem rokonszenve révén Császári Felségek tudomására akarom hozni, hogy mivel Erdély igen sok év óta ellenségei elnyomásától Isten után elsősorban a törökök segítségével és erejével szabadult és oltalmaztatott meg, célkitűzésem, hogy Császári Felségekkel mindazon dolgokat, amelyek saját magam, illetve a joghatóságom alá tartozó területek békéjének és biztonságának megerősítését szolgálhatják, egy Császári Felségekkel, illetve a törökök császárával folytatott béketárgyalás keretében tárgyaljam és oldjam meg – amennyiben Császári Felségek arra jut, hogy érdeke azt diktálja, hogy ilyesmibe belemenjen.¹⁴

Úgy ítélt meg, hogy mindezeket gyors postával közölnöm kell Császári Felségekkel, ugyanis abban bízom, hogy [az egyezmények] érett végrehajtásából végül szilárdabb béke és köznyugalom származik. Emiatt tehát ismételten kérem Császári Felségeket, hogy Császári Felségek is határozza el minden késlekedés nélkül, hogy kellő mértékű elégtételt kapjak mindezekben az ügyekben. Őrizze Isten Császári Felségeket ép és virágzó állapotában a lehető legtovább. Kelt Gyulafehérvárott augusztus 21. napján az Úr 1626. évében.

Császári és Királyi Felségek legigyekvőbb és hű szolgálattevője,
Gábor

13 Az 1624-es bécsi béke 3. pontja.

14 A gyarmati béke ratifikálását Bethlennek sikerült megakadályoznia, sőt, az 1625 augusztusában ki-nevezett budai beglerbég, Mürteza pasa a szerződés állítólagos hibái miatt kivégeztette béketárgyalásokon vezető szerepet játszó Ahmed egri pasát; így világos volt, hogy újabb tárgyalássorozatra lesz szükség a Habsburg–oszmán béke meghosszabbításához.

II. Ferdinánd levele Bethlen Gábornak (Ebersdorf, 1626. október 2.)

Ferdinánd stb.

Legfenségesebb fejedelem, becsülendő szomszédunk. Nagyságtok levelét, amelyet táborában kibocsátván udvari emberével mint futárjával eljuttatott hozzánk, jóakarátúan és kellőképpen megértettük, és látjuk, hogy az egész, meglehetősen terjedelmes írás summáját és fundamentumát Nagyságtok arra a sarokpontra helyezte, hogy az új ellenségeskedések és zűrzavarok, meg a hazai meghasonlások által keltett zavargásokkal foglalkozik.

És bizony, ami Nagyságtok szándékát és cselekedeteit illeti azzal kapcsolatban, hogy hadseregével együtt megkezdte útra kelését erdélyi területeiről, Nagyságtok bizonyára tudja, miféle szándékkal és milyen megfontolásból akarta azt elkezdni. Úgy értékeljük, hogy Nagyságtok semmiképp nem kétli: számunkra, akik ápoljuk a Nagyságtokkal kötött békék révén létrejött kötések¹⁵, a megállapodásnak megfelelően semmi nem volt előbbre való, mint hogy azt gondoljuk, nem kell félni semmilyen barátságtalan, vagy ellenséges dologtól, vagy akár annak legkisebb gyanújától. Ezért aztán mi, ahogy a legjobb igyekezettel ápoltuk a békét Nagyságtokkal, úgy a magunk részéről bizony szorgalmasan vigyáztunk is arra, nehogy valaki olyasmit kövessen el, ami jogos alkalmat adhatna a háborúra. És bár nagyon pontosan értesültünk mindazon dolgokról, amelyekről Nagyságtok tanácskozott akár az oszmán Portán, akár birodalombeli ellenségeinkkel a keresztény republika e viszontagságos időszakában – amelyben a fejedelmek végzetes széthúzása miatt igen ádáz küzdelem zajlott –, jogos ügyünket Istenre bízva inkább akartuk feledni a jogtalanságokat és fátylat borítva olyan dolgokra, amelyekben méltán meg kellett volna ütköznünk, inkább azon voltunk, hogy Nagyságtok lelkét új és új megtiszteltetések és jótétemények által felénk hajlítsuk.

Nem kisebb nyíltszívűséggel és jóhiszeműséggel ment végbe a törökkel folytatott tárgyalásunk és a béke megkötése; az egyezményt pedig ünnepélyes módon véglegesítettük, mind mi, mind a szultán teljhatalmú megbízottja, a budai pasa.¹⁶ E béke ratifikációja az oszmán portán (noha e fél igen állhatatosan szorgalmazta) ez ideig nem következett be és semmi kétségünk afelől, hogy az efféle megfontolások okai Nagyságtok számára bizonyosan inkább ismertek lehetnek, mint akárki másnak. Most pedig a törökök hadserege, Mansfeldé és a Nagyságtoké Magyar Királyságunk területeit jóformán egyetlen seregként, egyszerre támadva özönlötte el,¹⁷ és nem csupán a török és Mansfeld árasztották el

15 II. Ferdinánd és Bethlen Gábor viszonyát az 1621 legvégén kötött nikolsburgi, majd az 1624-es bécsi béke szabályozta.

16 Az 1625-ös Habsburg–oszmán gyarmati béke tárgyalásain IV. Murád szultán delegációját a budai beglerbég, Szúfi Mehmed pasa vezette.

17 A hágai szövetség (Anglia, Dánia és az Egyesült Tartományok) csapatainak egy részét irányító Peter Ernst von Mansfeld 1626 szeptemberében lépett Magyarországra Szilézia és Morvaország irányából, maga után hozva Albrecht von Wallenstein öt üldöző seregeit. A Mürteza budai pasa alá rendelt osz-

gyilkosságokkal, rablásokkal, gyújtogatásokkal, pusztításokkal, őrségek kiostromlásával és minden fajta ellenségeskedéssel Magyar Királyságunkat és más területeinket, hanem ugyanakkor Nagyságtok is behatolt Felségünk területeire, segítséget küldött a királyságban ellenségesen kóborló Mansfeldnek, leigázta területeink városait és erősségeit, elvette híveink javait, és felkelésre bujtogatta vármegyéinket. Nem létezhet olyan ember, aki meggyőzhető lenne arról, hogy Nagyságtok mindeme tettei jóindulatból és jólelkűségből, vagy a békére való törekvésből erednének.

És bizony királyságunk e nyomorúságát, küszöbön álló romlását és pusztulását fájdalommal szemlélve biztos reményt és bizodalmat helyezünk az Isteni Felség jogos ítéleteibe, hogy meg fogja bosszulni a szerződészegéseket, és úgy fogja intézni, hogy mindazoknak, akiktől az állam e veszedelme és közromlása származik, mindez csakis a kárukra váljon. Úgy értékeljük pedig, hogy méltányos vizsgálódással és ítélettel még Nagyságtok sem juthat arra az elhatározásra, hogy a törökök alkalmatlan izgatásai által legyőzve az erdélyi tartomány népét arra kényszerítse, hogy fegyvert fogjon (ami mind ez ideig nyilvánvalóan soha nem történt meg).¹⁸ Még annál is kevésbé kényszerítheti a Szent Koronának alávetett nemzetét Magyarországnak – amelynek néhány vármegyéje, tudjuk, élete fogytáig át van engedve Nagyságtoknak¹⁹ – arra, hogy fegyvert vonjon a közös hazára és tulajdon vérére. Ugyanilyen kevésbé ragadhat fegyvert királyságunk nádorispánja vagy akármilyen magánember miatt, akiknek ha lennének is valamiféle indulatai és szenvedélyei, azok a keresztény republikában semmiképp sem nyújthatnak alkalmas és elegendő okot és alkalmat arra, hogy bárki nyilvános meghasonlást szítson a közösségben, és romlással fenyegető veszedelmeket keltsen. Mentessüljön Nagyságtok minden félelemtől, amely azzal kapcsolatos, hogy a nádor valamit tenni akar Nagyságtok sérelmére, vagy cselet sző ellene, esetleg be akar hatolni a területeire, ugyanis a hadseregünkkel való rendelkezésre, vagy annak irányítására nem lehet joga és nem dönthet magánemberként, az egyedül a mi rendelkezésünk alá tartozik.

Nincs pedig oka rá Nagyságtoknak, hogy a jelen ügyben felhossa a törökkel folytatandó béketárgyalásokat, amelyhez közbenjárását ajánlja: ha lesz miről tárgyalni, annak útja-módja sem fog hiányozni.

Elátkozva tehát a jelzett veszedelmek és a közös pusztulás, vész és romlás gyúanyagát, a háborút, elhatároztuk, hogy inkább türelemmel kell viselni bármilyen újra meg újra felszított kényelmetlenséget, hogy ami a békekötés révén összeforrott, akárm

mán hódoltsági csapatok mozgósítása ekkorra szintén megindult, bár első komolyabb hadmozdulatukat, Nógrád várának ostromát csak október második felében kezdték el.

18 Ahogy a kötetben olvasható szövegekből is látható, Bethlen Gábor számos alkalommal hangsúlyozta, hogy hadjáratait nem a fejedelemség rendi felkelésére, hanem fizetett, tőle személyesen függő csapatokra alapozta.

19 II. Ferdinánd a nikolsburgi, majd a bécsi békében is átadott Bethlennek hét magyarországi vármegyét.

könnyű okból el ne szakíttassék. Így hát akaratunk az, hogy a béke megerősített törvényeit minden módon meg kell őrizni és tekintettel kell rájuk lenni; most sem vagyunk semmiképp sem idegenek a békétől, csak lehessen úgy megerősíteni, ahogy a jelenben is félni kelljen attól, ami eddig – áldatlan módon – igen gyakran megtörtént: hogy szinte minden egyes évben új háborúk felszítása után új tárgyalások is kezdődtek.

Mivel Nagyságtok mindazonáltal kinyilvánítja a békére való törekvés iránti jóakarát, annak érdekében, hogy az efféle közjó iránti igyekezet és vágy mentes lehessen minden rosszindulatú gyanakvástól és ellenézésre utaló jeltől, megkívántatik, hogy azok az akadályok, amelyek a gyanakvást létrehozhatnák, elháruljanak és megszűnjenek. Ezért szükséges, hogy Nagyságtok hadserege menjen ki a Felségünk hatalma alatt álló területekről derék híveink minden kára nélkül, az elfoglalt javakat és helyeket adják vissza és hagyják meg szabadságukban. Nagyságtok emellett tagadhatatlanul nyilvánítsa ki: Mansfeld, aki a királyságunk határait támadva zsákmányol és más gaztetteket követ el, nem Nagyságtok hívására és egyáltalán nem Nagyságtok akaratából érkezett ide (amivel bizony ő maga folyamatosan kérkedik). Ha támogatást és segítséget kér, tagadja meg hát saját csapatai vezetőjét, Horváth Istvánt,²⁰ aki állítólag már egyesítette alakulatait Mansfeldével, szólítsa el és válassza el annak társaságától. Mi ezután sem mellőzzük, hogy Nagyságtok előterjesztéseit kegyelmesen megismerjük és jóindulatunkat követve, amellyel azon igyekezünk, hogy a köznyugalom előmozdítását és megőrzését erősíthessük, jóságosan kinyilvánítjuk és elhatározzuk, hogy a közjó érdekében cselekszünk.

Nagyságtok udvari familiárisával és szolgájával kapcsolatban, akiről Nagyságtok megkeresésére a minap közöltük, hogy szabadlábra helyezzük,²¹ számos érvet lehetett volna mellett felsorakoztatni, hogy ez esetben elengedését fel kellett volna függesztenünk, mert káros és ártalmas praktikákban volt cinkos (amelyek idővel egyre inkább feltárultak), és a hadseregnek a királyságunk területei elleni bevetése időközben az ellenséges szándékot napvilágra is hozta. Mindazonáltal ígéretünknek megfelelően az illetőt mégis ténylegesen szabadon bocsáttattuk. Nem kételkedünk abban, hogy Nagyságtok is elrendeli, hogy bocsássák szabadon azt a két futárt, akiket a mondott Horváth István fogságba vetett, és még most is megbilincselve börtönben tart. Nagyságtoknak egyebekben gyarapodást és jó egészséget kívánunk. Kelt táborunkban, Ebersdorfbán, október hó 2. napján, 1626-ban.

*Kármán Gábor fordítása,
Nagy Gábor nyersfordítása alapján*

20 Horváth István hajdúkapitány már 1620–1621-ben is Bethlen Gábor csapatainak egyik vezetője volt.

21 Heinrich Dreiling, aki 1626 júliusában adta át II. Gusztáv Adolfnak Bethlen Gábor levelét, Erdély felé menet császári fogságba esett. Letartóztatása szembement a nemzetközi joggal, hiszen annak pillanatában sem a svéd király, sem az erdélyi fejedelem nem állt háborúban II. Ferdinánddal.

Bethlen Gábor levele a vármegyéknek

(Rakamaz melletti tábor, 1626. szeptember 17.)

Az 1626-os hadjárat megindításakor Bethlen Gábor ismét táborába hívta a magyarországi megyéket. A szöveg azonban a II. Ferdinándnak küldött levélhez (nr. 25.), de még a korábbi, 1619-ben, illetve 1623-ban a vármegyéknek küldött körlevelekhez képest is igencsak szűkre szabott, a háború megindításának indoklására két mondatnál többet nem veszteget, semmilyen konkrétumot nem említve. A magyar rendek és a király 1622-es soproni országgyűlésen lezajlott kiegyezése, majd annak az 1625-ös pozsonyi országgyűlésen történt megerősítése után a fejedelem már tisztában lehetett azzal, hogy remélt katonai sikereihez valójában nem számíthat a magyar rendek hozzájárulására: a lakonikus fogalmazás nyilvánvalóan ezt a belátást tükrözi.

A körlevél kizárólag kéziratos verzióban ismert, a Szepes vármegyének küldött példány maradt fenn és idáig a modern forráskiadás figyelmét is elkerülte.

Gabriel DEI gratia Sacri Romani Imperii et Transsylvaniae Princeps, partium Regni Hungariae Dominus, Siculorum Comes, Oppoliaeque et Ratiboriae Dux etc. [Gábor, Isten kegyelméből a Szent Római Birodalom hercege és Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura, a székelyek ispánja, Oppeln és Ratibor hercege, stb.].

Spectabiles, Magnifici, Generosi, Egregii Nobiles, fideles sincere Nobis dilecti, Salutem et gratiam nostram [Tekintetes, nagyságos, nemzetes és vitézlő nemesek, számunkra valóban kedves híveink, üdvözlötünket és kegyelmünket küldjük]. Nemcsak magunk erdélyi országunknak és ahhoz tartozó birodalmunknak, hanem közönségesen egész nemzetünknek állandó békességét, megmaradását akarván Isten segítségével maradandóképpen megszerezniünk, kellett az derekas hadi expedíciókat is magunk sok és nagy költségével bús, gondos fáradságunkkal indítanunk. Melyre immár Isten segítségéből eddig feljövén, mivel kiváltképpen az Hűségtek közönséges javára, állandó békességére néz ez mostani expedíciónk, szükséges és igen méltó dolog, hogy maga közönséges javának promoveálásából [elősegítéséből] magát Hűségtek ki ne vonja. Annak okáért Hűségteket kegyelmesen és serio admoneáljuk [szigorúan felszólítjuk], sőt parancsoljuk is nékiek, maga közönséges javát illendőképpen meggondolván, mindjárat minden késedelem nélkül personalis insurrectióval [személyek szerinti felkeléssel] elkészülvén, siessen személyünk mellé jönni, ahun táborunkat eléri, és azután velünk egy értelemből legyen azon, hogy az magok állandó közönséges javának semmiben meg ne fogyatkozzék. Secus non facturus [Másképp ne történjék]. Quibus de caetero gratiose propense manemus [A többiekre nézvést maradunk kegyelmes jóindulattal]. Datum in castris nostris ad possessionem nostram Rakomaz positis, die 17. Septembris Anno Domini 1626 [Kiadtuk Rakamaz birtokunk melletti táborunkban, szeptember 17. napján az Úr 1626. évében].

Gabriel manu propria [saját kezűleg]

Heinrich Meerbott orációja V. Vilmos hessen-kasseli tartománygróf számára

(1637. március)

A hosszan elhúzódó háború a Német-római Birodalom területén 1630-ban újabb fordulatot vett, amikor II. Gusztáv Adolf svéd király csapatai partra szálltak Rügen szigetén. A konfliktusból korábban győztesként kikerülni látszó császár intézkedései egyes felekezeti kérdések egyszer s mindenkorra való rendezésére újra megerősítették a kortársaknak azt a benyomását, hogy az ellentétek kulcsa a vallás kérdése, így a svéd király, aki hangsúlyosan a protestánsok érdekében lépett fel, széleskörű támogatásra talált. I. Rákóczi Györgyöt, aki 1630 kaotikus évében immáron a harmadik fejedelemként került Erdély trónjára, erős kálvinista meggyőződése és a Bethlen-féle politikai mozgalmak hagyománya (amelyeknek részese volt) egyaránt arra hajtotta, hogy keresse a kapcsolatot a svéd királlyal. Szövetségkötési ajánlatai azonban rendre válasz nélkül maradtak, az 1636-ban bekövetkező erdélyi válság miatt pedig – amikor Bethlen István trónkövetelőként lépett fel és oszmán segítséggel megpróbálta átvenni a hatalmat – az egyeztetések teljesen megszűntek. Ebben a helyzetben látta elérkezettnek az időt egy, a Frankfurt am Mainhoz közel eső Hanau vidékéről származó református lelkész, hogy saját kezébe vegye Erdély és a svédek, illetve a Német-római Birodalom protestánsai közötti egyeztetés folytatását. Közvetlen motivációja az volt, hogy 1635-ben a prágai békeben II. Ferdinánd kiegyezett a német birodalmi protestáns fejedelmek túlnyomó részével, így a Svéd Korona és megmaradt kevés támogatója részére minden segítség létfontosságúnak tűnt a küzdelem folytatásához. Noha Meerbott soha korábban nem járt a fejedelemségben, kapcsolatban

állt mind a korábban többször is Németföldön küldetést teljesítő erdélyi diplomatával, Bálintffy Balázssal, mind a korábban a szülőföldjéhez közeli Herborn egyetemén tanító, de immáron Gyulafehérváron professzori posztot betöltő Johann Heinrich Alsteddel. A fejedelemtől korábban kapott, nyomdászok verbuválásáról szóló megbízólevelére hivatkozva akarta felkeresni a prágai békétől távol maradó protestáns fejedelmek egyik legjelentősebb képviselőjét, V. Vilmos hessen-kasseli tartománygrófot, ám a hadvezért nem találta tartományának székhelyén. Ennek köszönhető, hogy Meerbott „orációja” írott formában fennmaradt. Az erdélyi ügyekben szokatlanul komoly tájékozottságot mutató, bár a számos politikai fordulatban időnként eltévedő lelkész által írt beszéd izgalmas párhuzam az 1625-ös *Quadt*-féle beszéddel (nr. 24.), de azon kívül, hogy szintén csaknem kizárólag a birodalmi kontextust használja gondolatai kifejtésére, teológiai alapú, millenarista megközelítése, egzaltált hangvétele és az Antikrisztusra való gyakori hivatkozása is érdekessé teszi kötetünk számára. Meerbott a kasseli egyeztetések után Erdélybe utazott, onnan pedig Svédországba, nagy nemzetközi szövetség létrehozását célzó törekvései azonban kudarcot vallottak, bár letették az 1643-as gyulafehérvári svéd–erdélyi szövetséghez vezető, igencsak rögös út alapjait.

A latin szöveg mind a mai napig nem jelent meg nyomtatásban, fordításunk a marburgi levéltárban található egyetlen kézíratos példány alapján készült. Az előzékeny beszédíró érvelésének elhangzása után a hivatkozott tényanyagot kronologikusan, tételekre szabdalva is összefoglalta. Sőt, a jobb követhetőség érdekében a szöveg mellett a marginálisan a tartalmat összefoglaló rövid glosszákat is elhelyezett – ezeket csak akkor közöljük jegyzetben, ha a főszöveghez képest új információ is található bennük.

Az erdélyi alkövet¹ a főméltóságú hessen-kasseli tartománygrófhhoz intézett beszéde

Bevezetés

Az egyéb okok mellett, Főméltóságú és Kegyelmes Uralkodó, amelyek a Svéd Királyság nagykancellárja² távollétében mintegy kezüket nyújtva, Isten vezérletével ide, méltóságodhoz ragadtak, semmi mást nem mondanék magamról, mint hogy szüleim révén (Istennek hála, még most is élnek Hanauban) már az anyaméhben a kegyességgel és az igaz, Isten ígéből minden tekintetben megreformált vallással való foglalatosságnak szenteltem magam. Emellett prédikációimban és nyomtatott írásaimban is bőségesen bizonyítottam buzgó, ám mégis kellő mérséklettel enyhített, a keresztényellenes zagyvasággal szembenálló kereszténységemet, és elzárkóztam a pápisták minden kegyétől (amit egyébként, mivel Isten ellenszenvvel tekint rá, sohasem kerestem). Nem beszélve a kitüntető kedvezésről, amellyel az előbb említett nagykancellár méltóztatott nemcsak jutalmakat, hanem széleskörű politikai feladatokat is felajánlani nekem – ezekkel azonban ellenkezik a szent elhívásom. Ezt tanúsíthatja a méltóságos férfiú, Paul Ludwig úr, a svéd korona rendes rezidense.³ Csak megemlítem, hogy ezen általános utasításom, melyet Méltóságodnak kellő tisztelettel előadok, senki máséhoz, csakis méltóságodhoz vezérelt engem, mintegy ujjal mutatva utat.

Hozzád, aki egyedül Isten segédelmére támaszkodva, természetes urammal, a hanau gróffal egyetemben nem szennyezted be az evangéliumi szövetséget undok árulással, az öröklött állhatatosságot, amelynek Fülöp dédapád révén vagy örököse, nem szentségtelenítetted meg, ellentétben a mostani szászok példájával.⁴

- 1 Mivel hivatalos követi megbízólevéllel nem rendelkezett, Meerbott mindvégig „subdelegatus”-nak címzi magát.
- 2 Axel Gustafsson Oxenstierna (1583–1654) 1612-től haláláig Svédország kancellárja, II. Gusztáv Adolf halála után a régens kormány vezetője és a harmincéves háború Habsburg-ellenes szövetségi rendszerének egyik vezető egyénisége. Meerbott Oxenstiernának ajánlotta 1633-ban megjelent *Sententia definitiva ss. verbi divini* című művét.
- 3 Paul Ludwig valószínűleg a svéd követség egy beosztott tagja lehetett, aki valóban Kasselnban tartózkodott, mivel a hadai élén távollévő V. Vilmos mellett Hermann Wolff képviselte a Svéd Koronát.
- 4 V. Vilmos dédapja, I. (Nagylelkű) Fülöp (1504–1567) 1509/18-tól Hessen tartománygrófja, a reformáció korának egyik legjelentősebb német birodalmi fejedelme volt. Innen az utalás a reformáció-

A hiteles másolatban lévő utasításomból (melynek eredetije Frankfurtban van elhelyezve, az említett Paul Ludwig úr többször is látta) arról is értesül Méltóságod, hogy a főméltóságú Rákóczi erdélyi fejedelemnek hűségesküt tettem, és köteleztem magam arra, hogy érdekeit legjobb tudásom szerint előmozdítom.⁵ Ezen kötelezettségemnek úgy tesztek eleget beszédem folyamán Méltóságod előtt, mint ha Isten színe előtt lennék. Mondom, Isten – aki a szív titkainak bírója és oltalmazója – a tanúm, hogy a németországi protestáns rendeknek⁶ mind az egyházon, mind a politikai közösségen belüli üdvén és védelmén kívül semmit sem szolgállok, és nem is fogok szolgálni. Sőt a törvény, miszerint a megreformált egyházat vagy Germánia szabad közösségét nem érheti veszteség, a legfőbb törvény számomra. Ezen cél Isten szerinti megtartásához nem lenne hitvány eszköz, ha az erdélyi haderő az Ausztriai Ház⁷ ellen szövetségi megállapodás révén kapcsolódna össze a protestánsok erejével.

Hogy ne éljek vissza azonban Méltóságod türelmével, és ne csak apróságokat mondjak ennek a szövetségnek a nyilvánvaló hasznosságáról, amit Svédország és Csehország híres, kegyes emlékezetű királyai az ítélőtehetség és erény tökéletes héroszaiként alaposan megvizsgáltak,⁸ ezen szövetség akadályait Méltóságod jelenlétében legalább halványan⁹ felvázolom, hogy azok elhárulta után, közvetítve a szövetség megkötéséhez végül annak haszonélvezőivé váljunk. Bárcsak föntről az az elérhetetlen fény jótékony sugará-

ban szintén vezető szerepet játszó szász hercegekre, akikhez utódaik Meerbott szerint méltatlanná váltak, amikor vezető szerepet játszottak az 1635-ös prágai béke tető alá hozásában, amely a német fejedelemségek nagy részének kiegyezését hozta a császárral. Wachenbuchen, ahonnan Meerbott származott, a hanau-münzenbergi grófság része volt, amelynek ura, a református Fülöp Móric gróf (1605–1638, uralkodott 1612-től) (egyébként V. Vilmos sógora) szintén kimaradt a prágai békéből.

- 5 Meerbott annak bizonyítására, hogy kapcsolatban áll I. Rákóczi Györggyel, letétbe helyezte annak követével, Bálintffy Balázssal folytatott levelezését, illetve a fejedelem neki szóló levelét, amelyben nyomdászok verbuválásával bízta meg, és ezek hiteles másolatait nyújtotta be a hessen-kasseli hatóságoknak.
- 6 A magyarországi kontextusban vitatott „protestáns rendek”, avagy „evangélikus státus” fogalma német birodalmi közegben közhelyszerűen használatos volt, az 1633-ban létrejött Heilbronnai Unió okmányai szintén ezzel a fogalommal utalnak a résztvevőkre. Meerbott időnként (mint ebben az esetben is) egyenesen a „németországi protestánsok rendjéről” („status Protestantium in Germania”) ír. A könnyebb követhetőség érdekében fordítás során az azonos jelentésű, formailag eltérő variációkat egységesítettük.
- 7 Ti. a Habsburg dinasztia.
- 8 II. Gusztáv Adolf (1594–1632) 1611-től haláláig Svédország királya; V. Frigyes (1596–1632) 1610-től rajnai palotagróf és választófejedelem, 1619. augusztus 27-től az 1620-as fehérhegyi csatáig Csehország királya. A svéd kapcsolat történetét a szöveg részletesen elmagyarázza, arra viszont nincsen adatunk, hogy lett volna terv arra is, hogy I. Rákóczi György a Bethlen Gáborral korábban szövetségben álló, de az 1630-as évek elejére már politikai súlyát szinte teljes mértékben elveszített Pfalzi Frigyesel is keresse a kapcsolatot.
- 9 Vö. Horatius, *Epistulae*, 2,1,225. („tenui deducta poemata filo”).

val megérintené Méltóságodat, hogy hallja, helyeselje és végrehajtsa mindazt, ami csak Istentől származik, vagy Isten dicsőségére van, viszont elvesse azt, ami azzal ellentétes!

Beszédem elején tehát arról emlékezem meg, hogy a Sátán – az Egyház és terjeszkedésének legfőbb ellensége – igen nehezen viseli el a tiszta vallás biztonságos és szabad gyakorlását Erdélyben. Noha még Bethlen idejében előkelő és a népnek fenntartott iskolákat alapítottak, de most oda menekültek az unitáriusok, katabaptisták¹⁰ és pápisták maradványai; a nyomdai eszközök révén, amelyeket az új fejedelem a segítséggel próbál magának megszerezni, meglesz a remény, hogy katekéziseink eljutnak a szomszédos Görögországon keresztül magába Törökországba is. Az ördög teljes erővel nekifeszül ennek az üdvös vállalkozásnak, ezért támasztotta ezekben az években Erdélyben a belső zűrzavarokat, jóllehet bővében voltak minden fajta égi és földi áldásnak. Azáltal, hogy főként a különféle ravaszkodások miatt halasztódott az erdélyiek és a protestánsok közti kölcsönös megállapodás, mindkettőjük erejét – amely az egyesüléssel még nagyobb, magyarán legyőzhetetlen lenne – megtörte; ugyanakkor ez is Isten rejtett, mégis igazságos és csodálatraméltó ítélete alapján történt. Annak érdekében pedig, hogy rendszerezetten foglaljam össze a dolgot, az erdélyi szövetség akadályait két fajtára osztom. Az első fajtát az isteni mindentudáshoz, a másodikat az emberi okokhoz sorolom.

Ami az isteni akadályokat illeti, a pogányok doktora, Szent Pál tanítása jut az eszembe. Ő, amikor Ázsia lakosainak készült hirdetni az evangéliumot, nagyon sokféle engedélyezett és elrendelt feladatba fogott, mégis a különféle feltételek rávert bilincs módjára akadályozták ebben (Csel 16,6–8).¹¹ Isten teljesen független és mindenben bölcs terve mellett másik okként még azt hozhatjuk fel, hogy ő az, aki szent működése révén, főleg az egyház és a világi hatalom gyarapításával és apasztásával megszabta nemcsak a helyet, de az időt és a törvényeket is. Hiányozzanak ezen határok, keverd össze az eget a földdel – semmit sem fogsz elérni; ha viszont a határok ott vannak, ahogy az értelmes gyermek [játsszik], úgy fogják kikövezni az utat maguknak az isteni cselekedetek akár a természettel szemben, akár amellet vagy afölött. Rájöttem, hogy Isten ugyanezen okból állt ellen a korábbi években ennek a rendkívül üdvös ügynek. Nem akarok titkos okokat fürkészni, Isten későbbi hozzáállását Mózes példáján fogom alaposan megvizsgálni, vagyis az üdvös hasznot hozó végkifejlet alapján ítélem majd meg ezen akadályokat.¹² Mert ha a szövetség még a szerencsétlen prágai békekötés megszületése előtt lét-

10 Az anabaptisták, újkeresztények (újkeresztelők) gúnyos elnevezése, amelyet például Kálmán is használ a *Psychopannychia* című értekezésében.

11 „Eljáván pedig Frigiát és Galácia tartományát, mivelhogy eltiltatának a Szent Lélektől, hogy az ígét Ázsiában hirdessék, Mísia felé menvén, igyekeznek vala Bithiniába jutni; de nem ereszté őket a Lélek. Áthaladván azért Misián, lemenének Tróásba.”

12 A Mózes által Egyiptomból kihozott zsidók negyven évig vándoroltak a pusztaságban, mielőtt elértek volna az Ígéret Földjét.

rejön, Rákóczi hadereje bevonult volna Ausztriába, vagy a szomszédos Sziléziába; ezt remélték fülüket hegyezve a magyarok és az Inn melletti osztrákok.¹³ Ki leplezte volna le viszont a Rómabarát szászok, valamint a velük szövetkezők állhatatlanságát és hűtlenségét?¹⁴ Ha tehát az előre látott fegyver kevésbé sebez,¹⁵ sokkal hasznosabb idejében leleplezni a kigyómérgüket, mint hogy később a messze nagyobb veszéllyel szemben óvatlanok igyák ki azt. Te magad ítéld meg, bölcs fejedelem, hogy vajon tanácsosabb-e kettős háborúban egy belső árulóval és látszólagos barátal, ugyanakkor egy nyílt háborúban a nyilvánvaló ellenséggel összecsapni, mint ezzel az eggyel megütközni? Véleményem szerint Isten, aki képes a sötétségből kicsalogatni a fényt, ezzel a halogatással sok semlegesség-párti (akik mivel nem tartanak velünk, szétszóródnak) titkos gondolatát hozta napfényre, és nagyobb becületet teremtett a szövetség református tagjai számára, úgy a szövetségesek, mint a kívülállók körében. Mert hiszen az emberi védelemről csaknem megfosztva, azáltal, hogy kizárólag Isten oltalmában bíztak, megmutatták, hogy mennyit ér az Istenbe vetett bizalom erénye. Ám legyen! Kínozzák meg, tegyék próbára a kiválasztottakat, most mégis elérték azt, hogy a hitszegő szövetségesek mocskátoól csak még tisztábbá váltak (Dán 12,10).¹⁶

Most pedig rátérek a másodlagos okokra és a szövetségekötés emberi akadályaira. Ezen okok a szövetségre lépő felekre vagy az ügy náluk lévő szolgálira vonatkoznak. A felek: innen a Svéd Királyság a protestáns németekkel, onnan pedig az igen befolyásos, Európa nagyon sok királyságánál és köztársaságánál nem alsóbbrendű Erdélyi Fejedelemség. Ami a protestánsokat illeti, úgy veszem észre, hogy az evangélikusok mintegy szalmából és homokból összetákolt uniójából – miután mindenki elpártolt a Sokat Türt Frigyestől, és elhunyt Hesseni Móric, és a többiek vagy a laodiceaiak módjára langyoskodnak, vagy nyíltan összejátszanak az Antikrisztussal (mindenki engedelmevel így mondanám ezt) – már csak nagyon kevesen maradtak, akik képesek egy ekkora ügyet egyenlő mérlegserpenyővel mérni, vagy tekintélyükkel elő tudnák mozdítani azt, kivéve Méltóságodat, aki még nem látott munkához.¹⁷

13 Felső-Ausztriában a harmincéves háború kezdetén még igencsak erős volt a protestantizmus, különösen a nemesi rend körében, ennek köszönhető csatlakozásuk a cseh konföderációhoz 1619-ben.

14 A szász politika irányítói, akik a birodalmi béke megőrzését sorozatosan a protestáns felekezeti érdekek elé helyezték, saját magukról is azt állították ironikus hangnemben, hogy „politikailag pápisták vagyunk”.

15 Vö. az Ovidiusnak tulajdonított mondással: „Nam praevisa minus laedere tela solent.”

16 A revidált Károli-fordítás szerint: „Megtisztulnak, megfehérednek és megpróbáltatnak sokan, az istentelenek pedig istentelenül cselekesznek, és az istentelenek közül senki sem érti; de az értelmesek értik”.

17 Lásd a *Jelenések könyvében* az ún. *Levél a laodiceai egyháznak* részt (3,14–21). A laodiceai egyház langyos voltára lásd Jel 3,15. „Ismerem tetteidet, hogy se hideg, se meleg nem vagy. Bárcsak hideg volnál, vagy meleg!” Meerbott a szövegben többször is emlegeti Pfalzi Frigyest a Sokat Türt (Patien) melléknévvvel, utalva a bukott cseh királyt érintő számos csapásra. Móric (1572–1632) 1592 és 1627 között

Svédország híres királya Magdeburg lerombolása után a szászok döntésére várva késlekedett, és a két hozzá érkező hírnököt az erdélyi követtel együtt Nürnbergnél feltartóztatta; végül Bajorország és a Friedlandi¹⁸ haderejére való tekintettel a szövetségkötéshez (a maga részéről) hozzájárulva elengedte őket, akiket szerencsétlenségükre útközben elfogtak az császáriak.¹⁹

Hogy rátérjek Rákóczira, őt, miután Bécsben nyilvánosságra kerültek a svéd szövetséggel kapcsolatos tervek, Brandenburgi Katalin békétlenkedő hívei részben császári, részben török segítségre támaszkodva titokban és nyíltan is megtámadták.²⁰ Hazájában hiába volt felkészülve minden lehetőségre, az általa kívánt módon nem tudta előre mozdítani az ügyet. Egyrészt a távolság, másrészt [a birodalmi] rendek állhatatlansága miatt – a svédet (a prágai Areioszpagosz dekrétumából következőleg)²¹ kiverték a birodalomból, az angol elnyomta haragját, a francia pedig épp kivárt – semmi biztosra nem számíthatott. Ítélje meg szerintem az, akinek számít a véleménye, hogy vajon bölcsőbb dolog volt-e sajnálkozással tekinteni ezen tragikomédia első összeütközésére, amelyhez a fejedelmet egyébiránt oda sem engedték, mint rossz időben belekeverni őt abba.

Itt jut eszembe a keresztény emberhez, még kevésbé királyi követhoz méltatlan rágalmasz, és könnyen gyanítom abból, ahogy Paul Strassburg széthintette azt,²² hogy

hessen-kasseli tartománygróf, a Protestáns Unió tagja, ő vezette be tartományaiban a református vallást. A harmincéves háború első évtizedében kiállt a császár ellen, tartományát 1623-ban megszállták a Katolikus Liga csapatai, 1627-ben a hessen-kasseli rendek lemondatták fia, V. Vilmos javára, utolsó éveit visszavonultan töltötte.

- 18 Albrecht von Wallenstein császári hadvezér (1583–1634), aki a melléknevet az 1620-as években általa megvásárolt északnyugati-csehországi birtokokból létrejött friedlandi hercegségről kapta.
- 19 II. Gusztáv Adolfot 1632-ben három diplomata is meglátogatta I. Rákóczi György képviselőletében, Csontos Pál, Heinrich Dreiling, és Boncziday Márton. Noha a svéd király nem zárkózott el a szövetekezéstől, az erdélyi fejedelem pénzügyi és katonai igényeinek kielégítésére nem mutatott hajlandóságot. A fejedelemségbe visszafelé tartva Boncziday Lengyelországban leleplezte magát és a vele utazó Dreilinget, aki a császár fogságába került, így Rákóczi több mint egy évig várt hiába arra, hogy javaslataira választ kapjon. Mindez jóval azután történt, hogy Magdeburgot 1631 májusában feldúlták és légették a Katolikus Liga csapatai.
- 20 I. Rákóczi Györgyöt uralmának első éveiben valóban mindkét irányból érkező támadásokkal meg kellett küzdenie. 1631-ben Esterházy Miklós támadását kellett csapatainak Rakamaznál megállítania, míg 1636-ban Bethlen István próbált visszatérni a fejedelemség élére a Fényes Porta támogatásával. Meerbott némileg egyszerűsíti a történetet, ugyanis Brandenburgi Katalin (1602–1644), aki férje, Bethlen Gábor halála után Erdély uralkodó fejedelemisszonya lett, 1630-ban lemondott a trónról, belső támogatói jóformán egyáltalán nem maradtak és egyik hatalomátvételi kísérletben sem játszott számottevő szerepet.
- 21 Már mint az 1635-ös prágai béke eredményeképpen. Az Areioszpagoszon tanácskoztak az ókori athéni köztársaság vezetői, itt általánosan, tanácskozásként értendő.
- 22 Paul Strassburg (1595–1654) német diplomata, Pfalzi Frigyes, majd II. Gusztáv Adolf képviselője Bethlen Gábor udvarában, 1631–1633 között a Svéd Korona képviselője I. Rákóczi György mellett, és egy rövid ideig a Fényes Portán is. Rákóczival való viszonyát alapvetően határozta meg az a tény, hogy egyszer

a rothadást okozó rágalom legyei, ha nem is telepedtek meg a még oly méltóságos fülkben, de mégis közel kerültek azokhoz. Most viszont nem akarok a megtisztításukkal foglalkozni: a beszéd vége felé bőven kárpótolom majd úgy méltóságodat, ahogy a francia követeket is.²³

Rátérek immár a szövetség azon akadályaira, amelyek az ügy szolgálira vonatkoznak mindkét félnél. A táncot a nagyméltóságú Oxenstierna úr vezeti, akinek az immár keresztényellenes járom alatt haldokló Németországgal szembeni hősiességét és érdemeit, ahogy a nagy Gusztávét is, aki nem ismeri el, az bizony aligha, vagy egyáltalán nem akadályozhatja meg, hogy rásüssék a hálátlanság bélyegét. Bárhogy is ítélik meg mások, az biztos többet ér számomra, mint ha tulajdon kezével rendezett volna hatalmas mézszárlást az ellenség soraiban, hogy a heilbronni ligával a protestánsok úrvacsora-háborúja következtében szétválasztott lelkeket pár szóval, hihetetlen merészséggel és sikerrel (bárcsak mindet egyforma állhatatossággal) oly mértékben egyesítette és összekötötte, hogy akárhányszor is vetődjön fel, még helye se legyen a szövetségesek között a reformátusok vallásbékéből való kizárásának.²⁴ Ezt a cikkelyt a szászok a svéd régenstanácshoz hasonlóan nem tudták megemésztetni, olyannyira, hogy a békéjükkel előbb vezették volna be a szamaritanizmust a társcegyházakban, mint hogy nyugtot hagyjanak a reformátusoknak.²⁵

re kellett volna elősegítenie a svéd–erdélyi együttműködés létrejöttét, illetve képviselnie Brandenburgi Katalin érdekeit, aki a svéd király sógornője volt. A követ helyzetét jelentős mértékben megnehezítette a Meerbott által többször is jelzett körülmény, hogy a meglehetősen instabil személyiségnek mutakozó brandenburgi örögrónó katolizált és a császár pártfogását kereste, így minden olyan vagyontárgy, amit Rákóczi átadott neki, a tervezett szövetség ellenfeleit gazdagította. A feszültség, ami abból eredt, hogy a fejedelemhez több mint egy évig nem jutott el a svéd vezetés reakciója szövetségi ajánlatára (miközben az erdélyi belpolitikában is bekövetkezett számos, a külpolitikai aktivitást akadályozó fordulat) nagyon megrontotta a kapcsolatot Rákóczi és a diplomata között. Ennek eredménye az lett, hogy Strassburg a Birodalomba való visszatérése után sikerrel győzte meg a protestáns szövetség több jelentős személyiségét is arról, hogy I. Rákóczi György nem vehető komolyan mint potenciális szövetséges.

23 Feltehetőleg a hessen-kasseli tartománygróf mellett tartózkodó francia követet, St. Chamond-t.

24 Annak érdekében, hogy II. Gusztáv Adolf halála után egyben tartsa a császár elleni szövetséget és benne a Svéd Korona vezető pozícióját biztosítsa, Axel Oxenstierna 1633. április 15-én létrehozta a heilbronni ligát, amelynek résztvevői között mindkét protestáns egyház híveit megtaláljuk. A veszfáliai békéig egyetlen olyan jogforrás sem létezett a Német-római Birodalomban, amely engedélyezte volna a református vallást; a gyakorlatban az 1555-ös augsburgi vallásbéke tette azt lehetővé, egész addig, amíg a mérvadó politikai felek elfogadták, hogy a kálvinizmus tulajdonképpen csak egy változata az ágostai hitvallásnak („confessio Augustana variata”). Ez a helyzet meglehetősen ingatagga tette a reformátusok helyzetét, hiszen a katolikus oldal támadásaival szemben a lutheránusok jóindulatára voltak utalva, támogatóik politikai pozícióvesztésével egyházuk létezésének törvényességi alapjai is megrendültek (ahogy arra 1629-ben a *Restitutionsedikt* kiadásával volt is példa). Az evangélikus és református teológiai álláspontok egyik markánsan eltérő pontja az úrvacsora értelmezése.

25 A szamaritanizmus kifejezést a korszak politikai nyelvében a konfessionális kérdésekben harcias kiállást szorgalmazó szerzők azokra használták, akik a szerintük összeegyeztethetetlen, a hit alapvető tanításaiban eltérő felekezetekből valamiféle zavaros keveréket akartak létrehozni. Mivel a

A jogos fájdalom és jelen szándékom megköveteli, hogy más dolgokat ne említsek, és visszatérjek Oxenstiernára. Ő, miután először négy, majd hat körzetből nem kis munkával létrejött a liga, ha nem akarta, hogy a reformátusok befolyása túlságosan megnövekedjen a pfalzi restitúció után (erre a célra kellett a rendeknek a direktórium), az erdélyi haderő kizárásával és a palotagrófok megválasztásának ellenzésével mi más tett, mint hogy gondoskodott megbízójának hatalmáról?²⁶ Ha ugyanis az egyenlők gyanúsak a majdnem egyenlők számára, ki nem helyeselné, ha efféle nehéz ügyekben a két fél kellő mérsékletet tanúsítana? Néhány embernek éppenséggel nem tetszett ugyanis, hogy a svéd királynő még nem lépte át a serdülő kort, hogy Szászország ingadozik, hogy a lutheránusok részéről előkelő családból származó hadvezér (az egy Weimári kivételével) alig tett valami emlékeztetést.²⁷ Hatékonyabb lenne valakit a reformátusoktól odaengedni? Még mit nem. Az emberi indulat megvolt Izsákban, mert Ézsaut sokkal jobban szerette, mint Jákobot, noha az egy hajszállal sem volt jobb annál (1Móz 25,28).²⁸

Határozottam állítom, hogy a nagykancellár késleltette a szövetséget, jóllehet kifejezetten soha nem ellenezte, de mindig függőben hagyta, sőt, Rákóczi követét jószándékkal csordultig teli levelekkel küldte vissza, az én fáradozásomat (amit a reformátusok eme jó ügyére fordítottam) szintúgy ékes szavakkal dicsérte.²⁹ Az ügy svéd szolgáljaival együtt mégis nem csekély kárt okozott ennek az igen üdvös elhatározásnak. Paul Strassburgnak, aki a nagy Gusztáv követe Erdélyben és a Portánál, a török követségből való visszatérésével kapcsolatban „nagyon is mély volt az az emlék”, ahogy letagadta Brandenburgi Katalin pénzét, mivel nem rendelkezett az elismervénnyel.³⁰ Majd a Frankfurtban lévő

-
- prágai béke nem törvényesítette létezésüket, a reformátusok egyetlen esélye hitük gyakorlására a továbbiakban is az volt, ha az ágostai hitvallás követőinek vallották magukat (lásd az előző jegyzetet).
- 26 1633 áprilisában a Heilbronn Unió a birodalom négy kerületéből (a kurpfalzból, a svábbból, a frankból és felső-rajnaiból) alakult meg, 1634 szeptemberében névlegesen még kettő, az alsó- és felső-szász kerület csatlakozott, bár éppen a legfontosabb fejedelmek, a brandenburgi és szász választók elzárkóztak az Unióba való belépéstől. Nem egészen világos, mire utal Meerbott, mivel a Heilbronn Uniót vezető direktórium épp Axel Oxenstierna indítványára nyilvánította ki, hogy céljuk V. Frigyes családja számára a Pfalz feletti uralom és a választófejedelmi cím visszaszolgáltatása – sőt, ezzel ki is váltotta János György szász választó rosszállását, aki a döntést a Birodalom belügyeibe való illetéktelen beavatkozásnak minősítette.
- 27 1632-ben, II. Gusztáv Adolf halálakor utóda, Krisztina (1626–1689, uralkodott 1632–1654) mindössze hat éves volt. A „Weimari” néven Meerbott a lutheránus Bernát szász-weimari herceget (1604–1639), a Habsburg-ellenes oldal egyik legjelentősebb hadvezérét említi, akitől sokan azt várták, hogy II. Gusztáv Adolf halála után ő lesz a II. Ferdinánd ellen fellépő tábor vezetője.
- 28 A szakasz összefoglalása a margón: „Még a szentekben is vannak indulatok”.
- 29 Az Oxenstiernával 1634-ben Frankfurtban tárgyaló erdélyi követ, Bálintffy Balázs küldetéséről kizárólag a Meerbotthoz fűződő kapcsolatát dokumentáló forrásokból, illetve ebből az orációból tudunk.
- 30 Nem tudunk róla, hogy Strassburg megkapta volna a Brandenburgi Katalinnak kiszolgáltatandó pénz egy részét. Az idézet („manet altā mente repositum”) forrása: Vergilius, *Aeneis*, I, 26.

erdélyi követnek³¹ szemtől szemben ontotta a dicsérő szavakat, gyakran felkereste őt hivatalos ürüggyel; kétségtelenül hálás volt tehát a valóban királyi pompáért, amellyel őt Erdélyben fogadták. Jobbját nyújtva a szemem láttára ígerte meg, hogy a szövetséget legjobb tudása szerint elő fogja mozdítani, távollétében viszont egy ekkora férfiúhoz nem illő módon olyan vaskos igazságtalanságokat zúditott Rákóczi fejedelemre, hogy önmagát tette gyanússá nem minden alap nélkül. Ezeket a rágalmatokat a francia követek mellett a kiváló Philipp Reinhard von Solms és Wolfgang Heinrich von Isenburg is, kiknek áldassék az emléke, egy az egyben visszamondták nekünk.³² A franciák számára szintúgy kielégítő volt egy, a követ által a közbenjárásomra elmondott terjengős védőbeszéd, amit – ó jaj! – más titkos dolgokkal együtt elégetni kényszerültem, amikor a svédeket kiverték a Frankfurttal szemközti Sachsenhausenből.³³ Abban az időben sokaknak panaszkodtam, hogy Strassburg (akinek az akarát ebben az esetben követte a nagykancellár) nagyobb hasznára volt a császárnak, mintha akárhány ezer katonát vágott volna le a szövetségesekből. Erről Istennek és az időnek kell számot adni.

Úgy vélem, hogy az ügy erdélyi szolgálai is hibáztak valamennyire; nekik éppenséggel azt lehetne elsősorban felróni, hogy miután a svéd király még Méltóságodnak a segédcsapatokkal való érkezése előtt elküldte őket Nürnbergből, nem voltak elég körültekintőek, és így a császáriak kezére kerültek. Hogy ez vajon végzettszerű volt, vagy az ő hibájukból történt, azt csak az tudja, aki mindent tud. Ahhoz semmi kétség nem fér, hogy Rákóczi a király levelét soha nem kapta meg, és ez sok más mellett igen nyomos okot szolgáltatott az Ausztria elleni jogos háború vállalásához.

Nem sokkal azután, hogy a híres királyt elragadta tőlünk a halál, Rákóczi újból Sziléziába küldetett Thurn grófhhoz, a követet pedig visszaküldte Frankfurtba Oxenstiernához.³⁴ Tervét fentebb már összefoglaltuk. Adódott valami politikai tévedés, hogy Rákóczi megbízólevele már a Heilbronni Unió létrejötte után, a helyzet fel nem ismeréséből fakadóan kizárólag a nagykancellárhoz, pontosabban csak az Unió egyik feléhez szóloán lett kiállítva, kihagyva a [német birodalmi] rendeket. Rákóczi követe ez-

31 Bálintffy Balázs.

32 I. Fülöp Reinhard, Solms-Hohensolms grófia (1593–1635), illetve I. Wolfgang Henrik, Isenburg és Büdingen grófia (1588–1635) protestáns hadvezérek, a Heilbronni Unió tagjai.

33 A jelenleg már Frankfurt am Main egyik kerületeként ismert Sachsenhausen a svédek 1635. augusztus 21-én adták át a császáriaknak. Meerbott saját maga által vállalt diplomáciai tevékenységének erről a részéről nem rendelkezünk adatokkal.

34 Meerbott itt összekeveri a kronológiát, hiszen Bálintffyt I. Rákóczi György csak 1634-es küldetése után küldhette vissza Oxenstiernához, miközben Thurnnal a kapcsolat 1633 tavaszán jött létre. Az 1618-as cseh felkelés vezetőjeként híressé vált Heinrich Matthias Thurn gróf (1567–1640), aki az 1620-as évek elején egy darabig Bethlen Gábor erdélyi udvarának vendége is volt, 1633-ban a svéd hadsereg Sziléziában manőverező kontingensét vezette és onnan váltott levelét I. Rákóczi Györggyel, ám a szövetség létrehozására nem rendelkezett megfelelő felhatalmazással.

után dolga végezetlen távozott, de mindezek kijavítása után a szerencsétlen prágai béke születése idején visszaküldték Németországba.³⁵ És miközben ő Hamburgban, én pedig Frankfurtban vesztegelek, mindenki döbönt csodálkozással tekint az ebből a kártekonny megállapodásból származó első konfliktusra. És akkor már senkinek sem állt hatalmában, hogy szembeszálljon a már ide-oda cikázó villámnak. Sőt! Engedni kellett a fenyegető és zűrzavart keltő bábeli–edomita haragnak³⁶ addig, míg az isteni fény derűsebb légkört nem teremtett fent a magasban.

Akkortól hárult rám a feladat, amelynek megvalósítását a Méltóságos Fejedelem napról napra várta, én azonban különféle nehézségekbe bonyolódva, bármennyire is szerettem volna, nem tudtam eleget tenni a rám bízott hivatalnak.

1. A váltókat, más néven kötelezvényeket, amelyekről a követ ír nekem a páratlan férfúval, Alsted urammal együtt, Hamburgból, illetve Erdélyből, nem kaptam meg.³⁷ 2. A fejedelmekkel bármit levélben közölni, ebben a helyzetben nagyon veszélyes, sőt egyenesen halálos volt számomra. 3. Kevéske vagyonom a pfalzi választófejedelemségben és a hanai tartományban egyaránt oly mértékben megcsappant, hogy saját költségemen nem tudnék vállalni ekkora utazást, mert noha a bírósági kötelezvények nagy részét, a fejedelem részeseésétől eltekintve, szeretném magas kamattal elzálogosítani, mégsem értem el eddig semmit. Isten tudja, mekkora veszteséggel jár ez a közjónak!

Megvannak számodra, Kegyelmes Fejedelem, ennek az ügynek az isteni és emberi akadályai; azok közül a leginkább szélsőségesek a fejedelmekkel szembeni durva rágalomok lesznek majd.³⁸ Különfélék voltak, de az igazság napfényére kerülve mindegyik hamisnak bizonyult, amit a francia követek még akkor őszintén bevallottak.

Rákóczi a császárt támogatja! – mondják. Cáfolom! „Merészen kell rágalmazni, valami mindig megmarad belőle.”³⁹ Kérdem én, ki támogathatja azt és hogyan lehetne biztonságban attól, akinek a címét viseli, és akitől Magyarország egy jó részét igazságos

35 Bálintffy-nak erről az 1635-ös követségéről csak Meerbott beszámolójából tudunk – ahogy az oráció utáni kifejtésben elmondja, a célja a kapcsolat felvétele lett volna a franciákkal, angolokkal és hollandokkal is, ám a prágai béke megkötése alapjaiban változtatta meg a körülményeket, így eredménnyel nem járt.

36 Babel, Babilon (héb. „isten kapuja”): Babilónia fővárosa. Az Újszövetségben Rómát szimbolizálja. Az edomiták Ézsau (Edom) utódaiként (Ter 36,1,8,19,43) számon tartott szemita nép, amely még a zsidók honfoglalása előtt tartós és szilárd államot alapított jól megerősített határokkal. Izrael fiainak ellenségei.

37 Johann Heinrich Alsted (1588–1638), neves német református teológus és enciklopédia-szerző, 1629 végétől a gyulafehérvári akadémia professzora. Sajnos a német tudós levelezését Meerbott-tal nem ismerjük, Bálintffy fennmaradt üzeneteiben nincs szó váltókról.

38 Megjegyzés a margón: „Szembemegyünk Mómoszal.” Mómosz a gúny, a gáncsoskodás, a szatíra istene a görög mitológiában.

39 Vö. Plutarkhosz, *Moralia*, I, 65d.

háborúban elragadta Bethlen idejében.⁴⁰ Abban a háborúban ő volt a lovasság általános parancsnoka, hogyan fog hát jóindulattal viselkedni a császár iránt, akinek a szolgálattól minden magyar pápistát mintegy kemény zablával tartott vissza? Hogyan támogatná azt, aki törvénnyel kényszerítette az úgymond erdélyi joghatóság alá tartozó birtokosokat, hogy jószágait vagy eladják, vagy tulajdon személyükben birtokolják?⁴¹

Talán éppen a császári támogatástól biztosítva pártoltatta át magához a két birodalom határán nagy számban kóborló, református vallású, azelőtt olykor a császárnak katonáskodó szabad hajdúkat, új településeket jelölve ki nekik, és valamiféle közigazgatást alakítva ki ennél a vándorló népségnél? Az ő segítségüktől és szolgálatuktól a császáriak meg lesznek fosztva. Ó bárcsak, bárcsak mondhatnám, hogy a császárt nem segítik többet azok, akik Brandenburgi Katalin pénzében és aranyra vonatkozó ígéretében bízva Isten egyházának legszentebb és legüdvösebb tanítását akadályozzák! Úgy segít nyilván Rákóczi a császárnak, ahogyan a még meg nem erősített Dávid király segített Joábnak,⁴² és a gyalázkodó Simeinek,⁴³ akik végül nem kerültek el az ideiglenesen elhalasztott méltó büntetést.

Rákóczi nem indult el – mondják ezután –, amíg még Gusztáv életben volt stb., tehát most sem fogja megtenni. A válaszom erre ez. Mutasson ezek közül valaki akár csak egy szűk sarkot az egész földkerekségen, ahová valaha Rákóczi érdekében egyetlen katonát is küldtek. Rákóczi kért volna hatezer, Morvaország és Szilézia határán állomásozó német gyalogost az erdélyi erősségek védelmének a megerősítésére, mielőtt ő maga elindul egy nagyobb hadtesttel. Felajánlott cserébe tizenhatezer magyar kölcsönkatonát, hogy folyamatos portyázásaikkal kifárasszák a császáriakat.⁴⁴ Kérdem én, mikor teljesült ennek a kérésnek akár csak egy piciny része is? Bolond lett volna Rákóczi, ha a fejére pályázó gyilkosoknak segít, akik mindkét birodalmi udvarban zavargásokat szítanak, úgymint a Csákyak és Prépostvári Bécsben, illetve Zólyomi Dávid az oszmán Portánál; és a Brandenburgi sem maradt nyugton.⁴⁵ Ki tanácsolná ép elmével a fejedele-

40 Mint a későbbiekből kiderül, Meerbott (tévesen) úgy tudta, hogy az erdélyi fejedelmek címében tradicionálisan szereplő „a Magyar Királyság részeinek ura” („partium regni Hungariae dominus”) titulust Bethlen Gábor szerezte meg a hét magyarországi vármegyével, és I. Rákóczi György is ennek révén használhatja.

41 Nem egészen világos, mire gondol Meerbott, az I. Rákóczi György uralkodásának első szakaszában hozott törvények közül a legközelebb, legalább irányultságában, az 1634. május 12. és június 1. között üléselő gyulafehérvári országgyűlés 29. törvénycikke áll, ami büntetést ró ki mindazokra, akik hadkötelezettségüknek nem tesznek eleget.

42 Dávid nővérének, Cerújának a fia (2Sám, 1Kir).

43 2Sám 16,5.

44 Ezt a számot a II. Gusztáv Adolfnak Csontos Pál által átadott legelső szövetségtervezet tartalmazta, a későbbiekben a kért katonák száma csökkent.

45 Csáky István (1603–1662) katolikus főúr, Brandenburgi Katalin kegyence, 1630-ban száműzik Erdélyből, és a Magyar Királyságban fut be fényes karriert, 1647-ben elnyeri a tárnokmesteri címet,

lemnek, hogy vonuljon ki a hadsereg javával az országból, anélkül, hogy előzőleg erős gyalogsággal erősítette volna meg az őrségeket? Hogy vállalja a kockázatot a szövetségesek nevében és hárítsa el a fegyvereket róluk, miközben nem lehet biztos a kölcsönös segítőgnyújtás felől? A Sokat Türt cseh Frigyet cserben hagyták az Unió megkötését követően.⁴⁶ Svédország kiskorú örököse és a nagy Gusztáv mellőzött özvegye már csak az elhunyt férj tetteire való megemlékezés miatt is eléggé méltó a megfelelő kárpótlásra.⁴⁷ Hol maradt a százszok által tett ígéret?⁴⁸ Hol a mieinknek tett eskü? Melyik új pápa oldotta fel az esküt egy olyan új diszpenzációval, amely mindenhogyan ellentétes az Isten iránti és a felebaráti szeretettel?⁴⁹ Vajon itt ama Piscator bölcsessége ostobaság?⁵⁰ Ki az, aki nem érti, hogy általában az volt az elhatározás, hogy az angolok, franciák, hollandok, svédok és az állhatatos németek erejüket kitarító egyetértés révén őrzik meg?

Ellenben hozzátesszik: Rákóczi nagyon pénzéhes. Pénz nélkül egy lépést sem fog tenni. Kétségtelenül Ezópusszal együtt mi is mások hibáit az elől lévő táskába, saját tévedéseinket és gerendáinkat⁵¹ a hátsóba tesszük, nehogy szemünk elé kerüljenek. Ki számolta meg az ismeretlen katonákat, akiket más nemzetek tettek földönfutókká, ki

1655-ben nádorjelölt. Prépostvári Zsigmond közép-szolnoki főispánt I. Rákóczi György 1631 őszén összeesküvés vádjával elítéltette, erdélyi birtokait elkoboztatta, de Magyarországra szökött. Zólyomi Dávid (1600 k.–1649), erdélyi főúr, Bethlen István vejeként nagy befolyásra tesz szert és kulcsszerepet játszik I. Rákóczi György meghívásában az erdélyi fejedelemségbe. Az 1630-as évek elején azonban számos önálló külpolitikai akcióval kísérletezik, többek között a fejedelem háta mögött a budai pasával is tárgyal. Több kiegyezési kísérlet után Rákóczi 1633-ban elfogattja és elítéleti, így élete hátralévő részét a kővári vár foglyaként tölti. A „Brandenburgi” alatt Brandenburgi Katalin értendő.

46 Noha Axel Oxenstierna a Svéd Korona nevében közvetlenül a Heilbronni Unió létrejötte után kiadott egy okmányt, amely visszaadta Pfalzi Frigyes utódainak az 1623-ban elvett választófejedelmi címet, ezt a német fejedelmek többsége, köztük I. János György szász választó (1585–1656, uralkodott 1611-től haláláig) a Birodalom szokásrendje felrúgásának minősítette és érvénytelennek tekintette.

47 II. Gusztáv Adolf özvegye Mária Eleonóra brandenburgi örgrófnő (1599–1655) volt, Brandenburgi Katalin nővére.

48 I. János György szász választó 1631. szeptember 11-én kötött szövetsége II. Gusztáv Adolffal.

49 A némileg homályos megjegyzés talán arra utal, hogy XV. Gergely pápa (Scipione Caffarelli-Borghese, 1554–1623, pontifikált 1621-től haláláig) igencsak aktív volt a pfalzi választófejedelmi címnek a bajor hercegre való testálása érdekében és diszpenzáció kiállításával segítette az angol trónörökös, Károly tervezett (de végül meg nem valósult) spanyol házasságát is. Elődjével ellentétben VIII. Orbán (Maffeo Barberini (1568–1644) pápa 1623-tól haláláig) nem állt ki a Habsburgok mellett, a prágai békével kapcsolatban, annak az evangélikusokkal szemben tett gesztusai miatt tiltakozott, ám hivatalos egyházi állásfoglalást nem adott ki vele kapcsolatban.

50 Meerbott minden valószínűség szerint Johannes Piscator református teológusra (1546–1625) utal, de a konkrét „bölcsesség” mibenlétét nem tudjuk azonosítani.

51 Utalás Aiszóposz *A két táská* című fabulájára, amely szerint az elől hordott táskában a mások hibáit hordozzuk, míg saját számos hibánkat tartalmazó táskánkat a hátunk mögött tartjuk; illetve Jézus szavaira azokról, akik a más szemében a szálkát meglátják, a sajátjukban viszont a gerendát nem. Vö. Mt 7,3–5, illetve Lk 6,41–42.

kergetve őket Németországból, miután hazánkat teljesen kifosztották? A szövetségkötés és a közös hadviselés cikkelyei között a fejedelem százezer tallért követelt, nem magának, hanem magyarjainak, hogy annál készségesebben egészítsék ki a német gyalogosok szolgálatát.⁵² Ez miféle pénzhétség? Ennek a követelésnek jogos voltát a francia követek olyannyira nem vonták kétségbe, hogy egyedül ők voltak készen nemcsak tetszetős szavakkal megígérni, de a legkeresztényibb király parancsára ténylegesen le is számolni az összeget ezen ügy javára.⁵³

És még nincs vége. Rákóczi jóval inkább törekszik a saját hasznára. A háborús nyereségből akarja magának egész Magyarországot! Szerintem ezt a királyi ajánlat lehetővé is tenné, de azért a zsákmányért neki is különösen sokat kellett és kell is majd még fáradoznia. Ők viszont nyíltan hangoztatják, hogy Rákóczi az Antikrisztus két vadállatát segíti, és hamarabb eresztenék Magyarország ereje teljében lévő királyságát a keleti vagy a nyugati Antikrisztus torkába, mint egy református fejedelem hatalmába.⁵⁴

Végül azt sem hagyom szó nélkül, hogy a fejedelem nagyon is dicséretes körülménységét gyávaagnak tartják; szerintük nem kellene aggódnia egy, a Török Birodalomból jövő földindulástól, mert a perzsa háború által lefoglalt oszmánok semmit sem fognak tenni ellene.⁵⁵ Mert ők aztán leleplezték a Porta összes titkát! Abban is teljesen biztosak, hogy a törökök már olyannyira jóllaktak a keresztény vérrrel, hogy a németországi hadmozdulatok ideje alatt egyáltalán nem foglalkoznak velünk. Nem bizonyosodott be több mint eléggé Erdély váratlan megtámadásából, hogy erről a nagyon jövedelmező és rendkívül megerősített területről a török, amikor csak tetszik neki, háborút indíthat az épp teljesen kimerült Németország, Lengyelország és Moszkóvia ellen?⁵⁶ Bármit is mondanak mások ezzel kapcsolatban, bennem egy szemernyi kétség sincs afelől, hogy amikor Németország ilyen helyzetben van, a törököt a saját érdekei foglalkoztatják minden egyes pillanatban. Szövetségeseinek vagy barátainak addig kegyelmez, amíg a keresztények egy része el nem esik egymás fegyvereitől, akkor a polgárháborúban kimerült és elcsigázott maradékot könnyen leigazza majd. Isten bárcsak megtörné ennek a haragját, és

52 I. Rákóczi György 1632-es ajánlata ennél jóval magasabb összeget, 400.000 birodalmi tallért tartalmazott, ez később csökkent, de még az 1633-ban Thurn grófnak eljuttatott ajánlat is 136.000 birodalmi tallért említett.

53 XIII. Lajos (1601–1643), aki 1610-ben történt koronázása óta viselte a francia királyok hagyományos címét („roi très-chrétien”). Ezekről a tárgyalásokról jóformán kizárólag Meerbott beszámolójából tudunk.

54 A *Jelenések könyvében* a tengerből (Jel 13,1–8) és a földből (Jel 13,11–18) kiemelkedő két fenevad. Luther óta a protestáns polemikus hagyomány része az Antikrisztus kettős azonosítása a pápával, illetve a törökkel.

55 Az oráció elhangzásakor folyó oszmán–perzsa háború 1623-ban kezdődött és 1639-ben ért véget.

56 Naszúhpaszáde Hüszejn pasa budai beglerbég 1636-os támadására gondol, amikor Bethlen István megpróbálta bevinni Erdély trónjára.

bőven megáldaná Rákóczi fegyvereit a Szentlélek nevének dicsőségére és az igaz Egyház gyarodására, hogy pukkadjon meg Mómosz!

Hallottad, méltóságos Fejedelem, hogy mely dolgok hátráltatják az erdélyi szövetséget, azt is tudod, hogy az erdélyi kard a minap győzelmesen támadt a törökre. Akkor hát beszéljünk arról, hogy a török düh lecsendesítése után (amelyhez végül Rákóczi nem lesz elég erős) igényeljük magunknak ezt az országot, és a hitsorsos erdélyiekkel együtt egy közös Tróját építsünk fel.

Ily módon Isten segédelmével, az angol, a francia, a velencei küldöttek, különösen a holland Cornelis Haga közvetítésével, aki igen nagy befolyással bír ezeken a helyeken, a török dühöt egy időre el lehet hárítani,⁵⁷ miközben az erdélyi fegyverek Ausztria ellen fordíthatók a protestánsok számára leginkább üdvös, az ellenségnek viszont halálos fordulattal. Nem hiányoznak továbbá ennek a háborúnak az igen jogos indítékai, a császáriak által Rákóczinak okozott túrhetetlen méltánytalanságok, amelyeket ezidáig azért takargatott, mert egy török háborútól tartott, nem pedig azért, mert kedveli császárt, akitől még egy kutyát sem remélhet, nemhogy egy segédlovast. Mert nem annyira bolond a császár, hogy támogassa Rákóczit, és ezáltal, miközben tart a német háború, magára vegye a törökök jelentette terhet. Az erdélyi [fejedelem] sem tűri annyira a méltánytalanságokat, hogy a török háború végeztével ne készítene majd számadást és ne bosszulná meg a királyi levél elfogását, a követekkel szembeni erőszakot, a hazaáruló ellenség felkarolását és oltalmazását, valamint a magyar püspökök túlzott szabadságát a királyság hiteles törvényeivel szemben. Egy ekkora hős nem lesz híján a bátorságnak, bármivel rágalmazzák is majd a császár titkos szolgálai; ő, aki a cseh háború idején Felső-Magyarország fővárosát, a hihetetlen bátorsággal és merészséggel legyőzött Kassát Bethlen kezére juttatta; aki a bethleni békekötést oly nagy állhatatossággal ellenezte, hogy az ellenszenvtől hajtva nem rántott kardot Bethlen védelmére; aki a Brandenburgi- és a Csáky-pártok csapatait oly sokszor szétszórta, a nádor haderejét szintúgy megtörte, ahogy azelőtt a török őrjöngést is megfékezte.⁵⁸

57 Cornelis Haga (1578–1654) 1613 óta volt a Holland Köztársaság konstantinápolyi követe (az első olyan személy, aki betöltötte ezt a posztot) és kulcsszerepet játszott általában a protestáns ügy támogatásában a Portán, és ezen belül az Erdéllyel való kapcsolattartásban (bár Rákóczival fenntartott viszonya megsínylette, hogy 1636-ban Bethlen István mellett állt ki). 1637 után szintén szerephez jut a fejedelemséggel folytatott kommunikációban a francia követ, Philippe de Harlay, Césy grófja (aki 1619 és 1641 között töltötte be a konstantinápolyi rezidensi hivatalt); Peter Wyche (1593?–1643) és Alvise Contarini (1601–1684, a későbbi dózse) ekkoriban nem játszottak jelentős szerepet a harmincéves háborúval kapcsolatos portai politikai törekvésekben.

58 A margón olvasható megjegyzés közli, kiről van szó: Esterházy Miklósról (1582–1645) aki 1625-től haláláig volt Magyarország nádora. A nádor 1631-ben megpróbálta letenni az erdélyi trónról Rákóczi Györgyöt, de csapatai Rakamaznál vereséget szenvedtek.

E fejedelem bátorságával Isten – aki a királyok szívét oda hajlítja, amerre akarja – Méltóságod hajlandóságát is megnyeri majd, hogy kölcsönösen ugyanazt a célt tartsák szem előtt. Ez akkor fog megtörténni, ha Méltóságod pártfogásába vesz engem és a hozzám tartozókat, előmozdítja erdélyi utazásomat, és a fejedelemtől távol hamarjában felesket a legkielégítőbb biztosítás végett, hogy még egy pillanatot se töltsék el hiába, hanem fél éven belül eszközöljem ki a kölcsönös szövetséget, a törökkel kötött fegyverszünetet vagy békét, illetve Ausztriával a háborút. Így mindkét részről megsegít minket az Isten, akinek teljes szívemből hálás vagyok, hogy lehetőségem volt méltóságod előtt beszélni. Hálás vagyok továbbá Méltóságodnak is, hogy helyet adott a nem szövérágokkal, de súlyos dolgokkal teli beszédemnek. Méltóságodra esküszöm, hogy bármi történjék is, titokban történik, ahogyan azt is szentül megígérem, hogy fejedelem környezetében rajtam kívül senkinek, kizárólag Alsted úrnak és Bálintffy követnek lesz tudomása ezekről a tervekről.

Szólottam. (A szövetség feltételeiről külön tárgyalok).

Méltóságod odaadó híve, Heinrich Meerbott,
lelkész és ideiglenes erdélyi alkövet saját kezűleg

Istennel!

Az erdélyi megbízás – amennyiben az érinti az a mostani német háborút és az unióba tömörült protestáns rendeket – rövid, főbb pontokban felvázolt levezetése a méltóságos hesseni tartománygróf számára.

1. tétel⁵⁹

A cseh felkelés kezdetén, amikor nemcsak a vallásgyakorlat, de a szabad királyválasztás is béklyóba volt verve annak érdekében, hogy az Ausztriai Ház örökös utódlása abban a királyságban megtartható legyen, Erdély korábbi fenséges fejedelme, Bethlen köztudomásúlag eleget tett a legbátrabb protestáns fejedelem köteletségének.⁶⁰

2. tétel

Őméltósága akkoriban kétségtelenül előre látta más bölcs hatalmaságokkal együtt, hogy az örökös trónutódlás Cseh Királyságban való engedélyezése révén az Ausztriaiak előtt immár az idők végezetéig le van fektetve az út ahhoz, hogy túlsúlyban legyenek a [Szent] Római Birodalomban a választófejedelmek szavazásakor. A választás ugyan nevében szabad marad, ténylegesen azonban örökre a pápistákhoz lesz kötve, különösen a nekik át-

59 Meerbott *Sententia definitiva ss. verbi divini...* című művét szintén tételre („aphorismus”) osztotta.
60 Utalás Bethlen Gábor 1619 és 1621 közötti hadjárataira.

adott pfalzi szavazattal, úgyhogy a protestánsok szavazatai a jövőben (hacsak nem csapnak össze mindenhol a pápistákkal) mindig és mindenütt kevesebbet fognak érni. Következésképpen soha nem szabad remélnünk semmit a császártól, akit pápai felmentéssel nem lehet feloldozni a császári eskü alól, ameddig az hasznára van a protestánsoknak.⁶¹

3. tétel

A császáriak szándékuknak megfelelően, az új prágai béke révén elnyerték ezt a nagy-szerű célt a szászok bőkezűségének köszönhetően, és a protestánsok igen súlyos kárára.

Tétel

Ezen ék eltávolítására az említett Bethlen fejedelem a békét addig nem szilárdította meg a császáriakkal, amíg szinte valamennyi, Pfalzi Frigyessel kapcsolatos remény szerte nem foszlott. Az angolokat akkoriban egyáltalán semmi sem tüzelte fel. A dánok lecsillapították az indulatokat. A halberstadti, Mansfeld, Jägerndorf és a többiek szétszéledtek.⁶² Végül [Bethlen] önmagát és vagyonát jobb alkalmakra tartogatva a császáriakkal kötött gyalázatos békét a „Magyar Királyság részeinek ura” örökletes címmel és a Királyság nagy részével együtt csikarta ki. Különösen a református vallás szabad gyakorlását szilárdította meg Magyarországnak a hatalma alá vetett megyéiben, sőt ő volt az első, akinek az ereje és a bátorsága miatt a császár kénytelen volt részeket átengedni a területeiből.⁶³

61 A harmincéves háború kitörésekor a hét választófejedelem közül három katolikus egyházi főméltóság volt (Köln, Mainz és Trier érsekei), míg a világi választók közül a pfalzi és a brandenburgi református, a szász pedig evangélikus volt, így a protestáns többség elkerüléséhez szükség volt arra, hogy a cseh királyi cím katolikus kézben maradjon – ez Pfalzi Frigyes 1619-ben bekövetkezett cseh királlyá választásával többé már nem állt fenn. A Meerbott által hivatkozott másik eseményre, a pfalzi választófejedelmi cím átadására a bajor hercegnek 1623-ban került sor, az ezt elrendelő császári dekrétum érvényességét a protestáns választók sokáig vitatták. XV. Gergely pápa megpróbálta középkori hagyományokra hivatkozva saját döntési jogkörének feltüntetni a választófejedelmi cím átruházását, Meerbott utalása a diszpenzációra nyilván ezzel függ össze.

62 A három Meerbott által nevesített protestáns hadvezér: Keresztély (1599–1626), braunschweig-wolfenbütteli herceg és 1616 óta Halberstadt kinevezett adminisztrátora; Peter Ernst von Mansfeld gróf (1580–1626); illetve János György (1577–1624) brandenburgi őrgóf, 1606 óta Jägerndorf hercege. Mivel Meerbott 1621-ről, Pfalzi Frigyes táborának széteséséről beszél, Keresztély említése indokolatlan, hiszen a fiatalember épp ebben az évben vállalta el első katonai szolgálatát a bukott cseh király mellett, saját bevallása szerint a királyné iránti olthatatlan rajongásától ösztönözve. A remélt segítséget az angol és dán királyoktól Frigyes ekkor még valóban nem kapta meg, mivel II. Ferdinánd csehországi trónfosztásának legitimitásával kapcsolatban mindkettőnek erős kételyei voltak – csak a császár által a későbbiekben kirótt, a Birodalom jogrendjét megkerülő büntetések, a pfalzi területek elfoglalása és a választófejedelmi cím elvétele sarkallták őket fellépésre az évtized későbbi részében.

63 Ahogy a korábbiakban jeleztük, Meerbott itt téved, a „partium Regni Hungariae dominus” cím nem Bethlen 1621-es nikolsburgi békéjének folyományaként került az erdélyi fejedelmek titulusai közé.

Tétel

Az akkoriban Bethlennek engedélyezett „a [Szent] Római Birodalom hercege” címből nyilvánvaló, hogy álljon bár Erdély baráti és kölcsönös segítségnyújtási szövetségben az oszmán Portával, mégsem a hűbérese. Saját erejéből olyan lehet, mint a svájci respublika, elhelyezkedése és természetes erődítése révén mindkét nagyhatalom erejét képes tompítani. A protestáns szövetségesek részéről nagyon is számolni kell vele, hiszen az egész földkerekségen Erdély képes a legalkalmasabb hadszínteret nyújtani a császáriak elleni háborúhoz.

Tétel

Bethlen fejedelem halála után hátrahagyott özvegye, Brandenburgi Katalin, protestáns vallását lecserélve ürügyet adott az újabb nyugtalankodásra, végül híveivel együtt a Ausztriai Házhoz menekült, és a belső pártviszályokban az új fejedelem, Rákóczi ellen az élen vitte a fáklyát. Egyrészt sereget gyűjtött Bethlen pénzén, másrészt amennyire csak tehetett, előmozdította és támogatta a haza becstelen árulóinak ügyét.⁶⁴ Bűneiket és összeesküvésüket az isteni kegyelem ártalmatlanította és az értelmi szerzők fejére hártotta. Miután megfosztották őket vezetőjüktől, egyesek a Portához menekültek, Prépostvári, az összeesküvők vezére a császáriaknál keresett menedéket.⁶⁵

Tétel

Ezekben az időkben indul meg a túlsúlyban lévő evangélikus hatalmasságok segítségével, tanácsa és munkája révén a nagy Gusztáv Adolf német hadjárata. A svéd király egy ünnepélyes követséget rendelt Erdélybe, főként a szövetség megkötése végett, ehhez jött még a Bethlen által végrendeletileg az épp menekülő Brandenburgi Katalinra hagyott pénz követelése, minthogy az akkoriban még Rákóczi kezében volt.⁶⁶

Tétel

Míg a svéd követség Paul Strassburg vezetése alatt Erdélyben vesztegel, addig Nürnbergnél Rákóczi követe és a nagy Gusztáv a bajorok és Wallenstein majdhogynem „jelenlétében”

A félreértés nyilván abból ered, hogy a szerződésben a fejedelem kénytelen volt lemondani magyar királyi címéről, viszont megszerzett hét északkelet-magyarországi vármegyét.

64 Brandenburgi Katalin katolizálási kísérlete 1630 tavaszán nagy felháborodást váltott ki protestáns körökben, így érthető, ha Meerbott felelőssé teszi az ugyanannak az évnek a végén fejedelemmé választott I. Rákóczi György megbuktatására tett kísérletekért is. Nem tudunk azonban arról, hogy Brandenburgi Katalinnak valóban lettek volna kísérletei arra, hogy visszavonja lemondását és visszatérjen Erdély trónjára. Rákóczival az 1630-as évek elején pénzügyi kérdésekben keveredett hozszadalmias vitákba, amelyben a császár támogatását élvezte.

65 Prépostváriról lásd a 45. jegyzetet.

66 Strassburg követségéről lásd a 22. jegyzetet.

megállapodnak a szövetséget és a kölcsönös segítségnyújtást illetően. A két erdélyi futárt visszatérőben és Boncziday követet a király levelével együtt elfogják és Bécsbe hurcolják. A császár, bízva a Katalin-párti csoportban, mit sem törődik Rákóczi tiltakozásával.⁶⁷

Tétel

Nem sokkal később elesik Svédország igen dicső királya, Strassburg pedig még mindig a követségével van elfoglalva. Miután tehát Rákóczi utasítása a követek balszerencséje révén lelepleződik a császár előtt, ő újból Thurn grófhhoz küldet Sziléziába, de a követet a szövetség megerősítése végett visszaküldik Frankfurtba, a hat körzet birodalmi gyűlésén tárgyaló nagykancellárhoz.⁶⁸

Tétel

Ugyanakkor a közvetítéssel a francia követek, Feuquières⁶⁹ és La Grange⁷⁰ is sürgetik az ügyet a legkeresztényibb király parancsából, így a nagykancellár sem fordíthatott hátat a dolognak. Nem terjengős beszédekkel⁷¹ ugyan (amelyekben én egyáltalán nem bízom), hanem ténylegesen, tettekkel bizonyították, hogy készek kifizetni a szövetség egyéb cikkelyei közé beiktatott százezer talléros összeget egy ennyire veszélyes vállalkozás támogatására.

Tétel

Ugyanebben az időben Rákóczi követének tanácsára a Frankfurtban időző Melander altábornagytól kértem felvilágosítást, hogy a fejedelmén keresztül sürgeti-e az ügyet; nem tudom, hogy történt-e egyáltalán bármi is.⁷² A pfalziak úgyszintén ezt sürgették, de világossá vált a Palotagrófság helyzetének változékonysága, és hogy a személyek, akikre akkoriban rábízták az ügyeket, nem igazán igyekeznek.

Tétel

Nincs semmi előrelépés, a nördlingeni csata előtt a nagykancellár sem foglalkozik a Rákóczival való, igen méltányos feltételeken alapuló szövetséggel, mindazonáltal Rákóczi követét visszaküldte egy, úgymond, kizárólag udvariassági formulákat tartalmazó le-

67 Boncziday Márton követségéről lásd a 19. jegyzetet.

68 Rákóczi kapcsolatfelvétele Thurn gróffal 1633 tavaszán zajlott, Frankfurtba pedig 1634-ben ment erdélyi követ, Bálintffy Balázs. Lásd a 34. jegyzetet.

69 Manassès de Pas, Feuquières márkija (1590–1640).

70 Jacques Loys, seigneur de La Grange aux Ormes.

71 „Sesquipedalibus ampullis”. Vö. Horatius, *Ars poetica*, 97.

72 Peter Melander, Holzappel grófja (1589–1648) a hessen-kasseli tartománygróf (V. Vilmos) szolgálatában állt.

véllel, miután a fejedelem parancsára engem lecseréltek [a követi megbízatásból] és az erdélyiek segédcsoportokat is egy jobb alkalomra tartották vissza.

Tétel

Ezen szövetség mellőzésének valódi okai különfélék voltak. Az elsődleges ok az volt, hogy a Pfalzi Választófejedelemség visszaállítása után (ehhez kellett az rendek részéről a direktórium) az „átkozott kálvinisták” egy ekkora fejedelem csatlakozásával, ha nem is kerülnének túlerőbe a lutheránusokkal szemben, de legalábbis egyenlő hatalmuk lenne. A második ok, hogy a svédeknek még álmukban sem jutott eszükbe a szászok és a főként a szövetségesek között lévő vetélytársaik állhatatlansága, viszont könnyen azt gondolták, hogy a Birodalom hat körzetéből csatlakozott segéderőkkel eredményesen ellenállhatnak az ellenségnek, és nem sokáig lesz szükség a kálvinisták meghívására. Volt még egy titkosabb ok, hogy Erdélyben nem fizették ki Strassburgnak Bethlen aranyát, amit Brandenburgi Katalin nevében követelt, a valláscsere ugyanis nem volt elegendő indok ahhoz, hogy Katalint megfosszák a házassági szerződésben rátestált tulajdontól. Add hozzá, hogy erdélyi kincstárral is számolni kellett volna, nem különben a brandenburgi választóval,⁷³ hogy az erdélyi helyzetből fakadó egyéb érdekeket, és az azokkal szemben állókat ne említsem! Hozzáteszem, nehéz jövője lesz azoknak, akik az ellenség aranyától megvesztegetve akadályt gördítettek egy ekkora horderejű ügy elé. Nem tagadom, hogy az is nem kis fennakadást okozott, hogy Rákóczi fejedelem, minthogy nincs tisztában a német helyzettel (amely a svéd király elhunytja után még változékonyabb volt) a megbízólevelet kizárólag a nagykancellárnak, nem együttesen a német rendeknek címezte.⁷⁴

Tétel

Rákóczi, miután beszámoltam neki a legkeresztényibb király jóindulatáról és más fontos dolgokról, 1635 augusztusában újból követet küldött Hamburgba és onnan tovább hozzám (amint arról Alsted úr és a követ levelei alapján értesültem), hogy nyélbe üssön egy megállapodást a franciákkal, a hollandokkal és a németekkel.⁷⁵ A prágai béke szerencsétlen döntése miatt azonban dolga végezetlen volt kénytelen visszatérni, előtte viszont a gondjaimra bízta az ügyet.

73 György Vilmos (1595–1640) 1619-től haláláig Brandenburg választófejedelme.

74 Ezekről a tárgyalásokról kizárólag Meerbott beszámolójából tudunk.

75 Bálintffy-nak erről az 1635 nyarán bekövetkező követségéhez kötődően kizárólag a Meerbott-tal fenntartott kapcsolatait dokumentáló források ismertek.

Tétel

Attól fogva a fejedelmetől elzárva (mind levelek útján, mind személyesen), a törvényes közvetítőktől is cserben hagyva képtelen voltam ellátni a feladatomat. Közben a változást akaró pártok elérték a török Portánál, hogy az oszmánok néhány hónappal ezelőtt, nyílt háborúban támadják meg Rákóczit, azonban, Istennek legyen dicsősége és hála, a győzelmet az erdélyiek szerezték meg.⁷⁶

Tétel

Lelkiismeretemenél fogva nagyon is a szívemen fekszik az erdélyi egyházak sorsa, és nem kevésbé aggaszt a szeretett hon oltalmazása, különösen fejedelmem helyzetének megőrzése; a neki tett esküből származik az aggodalmam, vajon mindenkinek egyenlően segíthet-e ennek az oszmán Portával vívott erdélyi háborúnak az előnyös elrendezése.

Tétel

Ha nem is mindent, de igen sokat elérhet Cornelis Haga, a Portán tartzkodó holland, illetve a francia és angol követek tekintélye.⁷⁷

Tétel

A háború elcsendülésével (ami Isten segedelmével még a legközelebbi aratás és a szüret előtt megtörténhet) nagyon is jogos indokok alapján – gondolok itt az erdélyi fejedelem ellen összeesküvést szervezők támogatására és védelmére, a követekkel szembeni határtalan erőszakoskodásra stb. – irányíthatnák az erdélyi fegyvereket egyenesen Ausztria szívébe, hogy a keresztényellenes kettős fenevadnak ne csak a körmét vagy egy ujját, de létfontosságú szerveit találják el.

Tétel

Ezt kívánja az erdélyiekével közös felekezet, a szentek ugyanazon közössége,⁷⁸ ugyanaz a keresztségben kapott ígéret, amellyel különösen korunk legnagyobb hősei kötelezik el magukat az isteni igazság terjesztésére és védelmére, valamint a keresztényellenesség kiirtására. Amikor a keresztényellenes birodalom feletti végítéletnek kiváltképp minden jó embert bátorítania kell és fegyverbe szólítania, az erre az időre vonatkozó isteni jóvendölések noha nem akárkinek szólnak, a külső érzékekre ható, kellő súllyal bíró po-

76 A Bethlen István trónigényének érvényesítése végett indított oszmán hadjáratot I. Rákóczi György a szalontai csatában állította meg, 1636. október 6-án, utána két hónappal megszületett a kiegyezés, amelyet a következő évben a Fényes Porta is elfogadott.

77 Hagáról lásd az 57. jegyzetet.

78 A kálvini értelemben vett *communio sanctorum* (szentek közössége) általában a hívek, vagyis a kegyelmet nyert bűnös emberek gyülekezete. Vö. *Institutio*, 4.1.3, 4.1.14; Heidelbergi Káté, 55. k–f.

litikai beszédeknek mégis mindenkit nemcsak hogy meg kell indítaniuk, de fel is kell tüzelniük a Bestia bátor megtámadására. Isten csodálatos terve révén az új pápa Spanyolország érdekérvényesítését egészen megunva, a francia fegyverek révén önmagát teszi tönkre.⁷⁹ Mondom, Isten csodálatos terve nyomán a franciák sok titkos összeesküvés és pártoskodás előtt zárták el az utat; Isten csodálatos terve nyomán a lengyelek ha nem is hasznosak, de legalább nem ártanak; Isten csodálatos terve nyomán az annyiszor megsértett angol türelem végül megkeseredik, és támogatásba fordul át.⁸⁰ Isten csodálatos terve nyomán a svédek dicsőséges királyuk hősiességéből merítve újabb győzelmeket aratnak. Isten ugyanezen tervéből kifolyólag a rengeteg pápista teljesen kifosztottá, az edomita szászok a meddő és nyomorúságos békéjüktől gyűlöletessé válnak. Isten ugyanezen tervével a keresztényellenes sereg elveszíti legkiválóbb hadvezéreit, a mi oldalunkon viszont különféle családokból új hősök támadnak majd.

Tétel

Lezárásképpen még hozzáteszem, hogy a kasseli uralkodóház privát állapota és helyzete tanácsolja ezt, mert mutassák magukat bárminek a szomszédos és távollevő ellenségek, amíg Hannibál a kapuknál vesztegel.⁸¹ Megbízható emberek mindazonáltal úgy vélik, hogy az átok villáma már lecsapott, és egy beiktató okmányt a darmstadtai részére már letétbe helyeztek Giessenben; ezzel a méreggel szemben a maga idején elő kell állni az ellenszerrel.⁸²

79 VIII. Orbán a Habsburg–francia konfliktusban az utóbbiak mellett tette le a garast, így szakított elődje, a harmincéves háborúban a császárt és a Birodalom katolikus fejedelmeit támogató XV. György politikájával.

80 Az 1620-as években az angol királyok többször is csapatokkal támogatták Pfalzi Frigyes ügyét. Az utolsó hasonló esetre éppen 1637-ben került sor, amikor Károly Lajos rajnai palotagróf, Frigyes örököse önálló katonai akciókba kezdett, amelyek élvezték I. Károly angol király támogatását is. Ugyanabban az évben létrejött egy angol–francia szövetségi szerződés is, de az angol államkincstár szűkös pénzügyi lehetőségei miatt I. Károly végül mélyebben nem vonódhatott be a konfliktusba.

81 Hannibál (Kr. e. 247–184) karthágói hadvezér, Róma nagy ellenfele, a második pun háború (Kr. e. 108–201) során meglepetésre Itáliába vezeti seregeit, erre utal a klasszikus „Hannibál a kapuk előtt” szállóige.

82 1636-ban II. Ferdinánd császár a prágai békéhez nem csatlakozó V. Vilmost birodalmi áttokkal (*Reichsacht*) sújtotta, de az okmányt nem hozta nyilvánosságra, hanem a hessen-kasseli tartománygróf rokonára, a lutheránus hessen-darmstadtai tartománygrófra, II. Györgyre bízta (1605–1661, uralkodik 1626-tól haláláig), akivel a kasseli ág régóta vitában állt egy örökség, illetve a református vallás bevezetése miatt. Utóbbi tette szükségessé a korábban közös ellenőrzés alatt álló, de szintén kálvinista irányba forduló marburgi egyetem mellé a területen egy újabb felsőoktatási intézmény, a giesseni akadémia megalapítását. György a birodalmi átkot, amelynek értelmében ő lett Hessen-Kassel adminisztrátora, csak Vilmos halála után, 1637 őszén hozta nyilvánosságra.

Tétel

Márpedig sem a haldokló Németország, sem a kontinenstől elválasztott Anglia, sem a sérült és levegő után kapkodó Franciaország számára nincs hatékonyabb orvosság, mint egy igen hasznos hadmozdulattal a háború súlyát Erdély beavatkozása révén a szomszédos Ausztriára és Csehországra áthelyezni.

Tétel

Az erdélyi szövetség feltételeinek és eszközeinek [ismertetését] azonban inkább az élőszóra, mint a tollra bízám. Jehova, a seregek Ura megáldja a terveket és tetteket, amelyek a Szentlélek nevének dicsőségére irányulnak. Ezt a nehézségekkel teli ügyet végül viszont a törvényes eszközök segítségével vezesse az óhajtott célba! Ámen.

Méltóságod legalázatosabb híve

Heinrich Meerbott, hanauai és wachenbucheni
száműzött lelkész és jelenleg
az erdélyi fejedelem alköve, saját kezűleg

Mindazonáltal Paul Strassburg egy ekkora fajsúlyú ügyben tanúsított (finoman szólva) állhatatlansága (hogy ennél súlyosabbat ne is mondjak) a hat körzet gyűlésén többek előtt nyilvánvalóvá vált. Az erdélyi követtel szemtől szemben ünnepélyesen megígérte, hogy minden erejével a szövetség előmozdításán lesz, és ezt nem egyszer, de több alkalommal is megismételte, majd Rákóczi fejedelem jóhírével mit sem törődve könnyörtelenül ostorozta őt. A francia követek is joggal gyanították, hogy itt valami furcsaság lappang, és Strassburg minden egyes – finoman szólva – panaszát, amellyel a fejedelmet pocskondiázta, világossá tették az erdélyi követ előtt. Mindezeknek már akkor elébe mentem a szükséges védekezéssel, és ha a dolog úgy kívánja, ismét megtehetem, amíg Rákóczi hősiessége és fegyverei Isten segédelmével meg nem cáfolják az őt gyűlölők rágalmait.

Báthory Orsolya fordítása

I. Rákóczi György levélváltása teológusaival

(1643. augusztus–szeptember)

Az 1637-ben újrainduló tárgyalások Erdély fejedelme és a harmincéves háború Habsburg-ellenes hatalmai között eleinte gyors sikerrel kecsegtettek, de aztán időről időre elakadtak, és nagyon valószínű, hogy ha Lennart Torstensson, a Német-római Birodalomban állomásozó svéd hadak főparancsnoka nem veszi saját kezébe az ügyet, soha nem jött volna létre az I. Rákóczi György által tulajdonképpen hatalomra kerülése óta áhított szövetség. 1642-ben azonban a svéd *generalissimus* a császár örökös tartományaiba helyezte át a hadszínteret és hosszú idő után először újra komoly kísérletet tett Erdély fejedelmének bevonására. 1643 augusztusában a Svéd Korona követei már azzal a megbízatással érkeztek a fejedelemhez, hogy véglegesítsék a szerződést. Nagy elődjével, Bethlen Gáborral ellentétben I. Rákóczi György a döntés meghozatala előtt kikérte tanácsadói véleményét is, az alábbiakban ennek a konzultációnak a fennmaradt dokumentációját adjuk közre. A praktikus kérdésekben és a világi jog álláspontjának megismerése végett I. Rákóczi György tanácsosához, Kassai István ítélőmesterhez fordult, aki számos ellenérvet sorakoztatott fel, nem tanácsolva a háború megindítását – ez a *censura* sajnos csak utalásokból ismert. Fennmaradt ellenben az a vélemény, amelyet az ekkor Désen, illetve Szamosújváron tartózkodó fejedelem a legfontosabb erdélyi református egyházi személyektől kért: Geleji Katona István püspöktől, Medgyesi Páltól, aki udvari papja volt, illetve Johann Heinrich Bisterfeldtől, a gyulafehérvári akadémia teológiai professzorától. Hármójuk közös válaszát Geleji öntötte formába.

A fejedelmi döntéshozatalt segítő *censurákat* természetesen nem a nyilvánosságnak szánták – ahogy I. Rákóczi György a szövegben maga is jelzi, titokban akarta tartani azokat, saját levelét is visszakérte Geleji Katona Istvántól. Így a 17. században nem jelentek meg. 19. századi kiadása Rákóczi két levelének, illetve Geleji utolsó, rövid üzenetének van, a teológusok által írott két kifejtő jellegű szöveg itt jelenik meg először nyomtatásban. Ahogy az számos alkalommal előfordul I. Rákóczi György saját kezű leveleinek esetében, a fejedelem mondatszerkesztése helyenként nehezen követhető – ez különösen feltűnő a kiváló rétor Gelejivel való összevetésben –, gondolatmenetének alapjai azonban világosan kirajzolódnak.

Geleji Katona István, Johann Heinrich Bisterfeld és Medgyesi Pál levele I. Rákóczi Györgynek (Gyulafehérvár, 1643. augusztus 29.)

Illustrissime Princeps, domine clementissime etc. [Nagyságos fejedelem, kegyelmes urunk] Noha, kegyelmes uram, csak ím szinte most írák egy levelemben Nagyságodnak, hogy az választételt a Bisterfeldius uram elmenetelire halasztottuk, de jelentvén ökegyelme, hogy késő leszen, mert Nagyságod várja, mi hirtelenében amint lehet, tetszésünket Nagyságodnak megírom. Mi, kegyelmes urunk, jóllehet Nagyságodat nem instigáltuk [bujtogattuk] soha senki ellen, s még most sem instigáljuk, mindazonáltal ha látja Nagyságod a jó alkalmatosságot és érzi magában az Istennek belső indítását, s bízhatik is Isten kegyelmessége után magához, hogy az indulásban lehet módja, s continuálására [folytatására] is a hadakozásnak elégsége, a Nagyságod szándékát nem improbáljuk [helytelenítjük], hogy ha vagy egyik, vagy másik császárral¹ való confoederatiója vagy reversalis adása [szerződése vagy kötelezettségvállalása], vagy a diplomának valami cikkelye nem obstál [jelent akadályt], melyet mi nem tudunk.

Az hadi expeditióhoz kettő kívántatik, egyik az igaz ügy, vagy igaz ok, másik a jó és istenes vég.² Az igaz okok között legelső a religiónak [vallásnak] üldöztetése és

1 Habsburg III. Ferdinánd (1608–1657), 1637-től német-római császár, magyar és cseh király.

2 A hadviselés megindításának jogosságáról szóló addigi elméleti eredményeket összegző Aquinói Szt. Tamás három feltétel teljesülését írja elő: *autoritas principis* (vagyis háborút csak fejedelmi személy indíthat), *causa iusta* (jogos okok) és *intentio recta* (helyes szándékok). Ez az alapvetése jelentette az összes későbbi elméletalkotó számára is a kiindulópontot.

az igaz isteni tiszteletnek megháboríttatása. Az istenes jó vég pedig annak oltalmaztatása és helyreállítása, s az hamis isteni tiszteletnek pedig extirpáltatása [kiirtatása]. Ezen kívül a többi mind csak *accessorium* [járulékos elem]. Azt az igaz és méltó indító okot jelen lenni látjuk, a véget Nagyságod tudja, ha arra intendál-é; mi ezt is kétség nélkül elhittük. Mi, kegyelmes urunk, az Istent úgy meg nem kérdehetjük róla, mint a régi próféták, hanem a jelekből tehetünk csak ítéletet, hogy Nagyságodat Isten hívja, melyeket Nagyságod jobban tud minálunknál. Ezt oly dolognak látjuk mi, kegyelmes urunk, lenni, hogy jobb lött volna soha nem is mozdítani, tractálni [tárgyalni róla], mint belé hagyni, mert ennek mind egy a bűzi, amint szoktak szólani, és amennyiben immár a dolgot lenni értjük, mi nem ítéljük, hogy Nagyságod *salva conscientia et existimatione* [lelkiismerete és megbecsülése megtartásával] immár benne hátra állhasson, mert úgy Nagyságod azt a *heroicus spiritust et divinus instinctust* [hősi lelkiületet és isteni indítatást], melyet magában érez, erőszakosan megfojtani láttatnék, és az lenne a *conscientia* ellen való dolog. Magát is ez világnak fabulájává és ne mondjuk, csúfjává tenné.

Megmaradása felől is Nagyságodnak nem látjuk, micsoda reménysége lehetne ennek elmúlásából, mert akármelyik fél triumpháljon [győzedelmeskedjen], Nagyságod a győzedelmesnek praedája [zsákmánya] leszen, és nem leszen sohol senki, akire Nagyságod segítségért nézhessen, de így mégis ha győzedelmet szintén nem remélhetne is, a közönséges békességben való részesülést remélhetné. De bár szintén az Austriai Háznak³ oltalma alatt Nagyságod magának csendességet remélhetne is, nem tudjuk, ha javallaná-é Isten azt a Nagyságod securitásának [biztonságának] módját, avagy nem, a Moses példája mást tanácsol (Hebr. 11,24,25,26).⁴ Mi inkább akarnánk az egész keresztyénséggel együtt nyomorgattatni, ha ugyan az Isten reánk mérte volna is, mint az *Christus Ecclesiáját* [egyházát] üldözőknek szárnyok és oltalmok alatt rövid üdeig való bizonytalan és csalárd békességben s boldogságban élni, mert amaz után várhatnánk még üdővel valami pihenést és csendességet, de emez után végső romlásnál és lelki-testi veszedelemnél egyebet nem, és félt volna, hogy nemcsak minden nemzetségektől, de még az Istentől is el ne hagyattatnánk. Mindazonáltal az a Nagyságod bölcs ítéleti.

A törökön sem igen csüggedezni, sem pedig az teljességesen posthabeálni [megvetni, jelentéktelennek tartani] nem alítjuk [gondoljuk] hasznosnak lenni, hogy se *proscriptióra* [száműzésre], és illetlen kívánságokra, se pedig panaszkodásra és megbántódásra való méltó okot magának ne vehetne. Az Austriai Házra nézve, ha a diplo-

3 Értsd: a Habsburg dinasztiának.

4 „Hit által tiltakozott Mózes, midőn felnövekedett hogy a Fáraó leánya fiának mondják, inkább választván az Isten népével való együttnyomorgást, mint a bűnnek ideig-óraig való gyönyörűségét; Égyiptom kincseinél nagyobb gazdagságnak tartván Krisztus gyalázatát, mert a megjutalmazásra tekintett.”

ma nem obstat [nem akadály a velük kötött egyezmény], nem vehetjük eszünkben, mi szerezhette a hadnak igazságában akadékot, holott tudjuk, hogy az mind testünknek, s mind lelkünknek professus [esküdt] ellensége, és mindnyájan mérsárszékre rendeltett juhok vagyunk tőle, csak annyival leszünk másoknál boldogbak, hogy talám minket hátrább hagy valamivel.

Azért in summa [mindent összevetve], ha Nagyságodnak nincsen szívében valami scrupulusa, ami megtartóztathatná, ha a confoederatusoktól [szövetségesepektől] elégséges assecuratioja [biztosítéka] vagyon, ha a török aperte [nyíltan] Nagyságodat nem prohibeálja [tiltja el], ha Nagyságod elégségét ismeri reája, és ha az Istennek dicsőségét tötte fel célul voltaképpen és valóságosan, s abban inhaereál [kitart], és úgy végezte magában tökéletesen, hogy minden dolgaiban csak arra intendál [céloz], s experimentaliter [tapasztalati úton] is megmutatja, hogy az nemcsak praetextus [ürügy], hanem principalis scopus [meghatározó szándéka] volt, ha a magyarországiaktól hívatalja vagyon, és végezetre, ha az országnak statusi [rendjei] is consentiálnak [egyetértének], mi a mi részünkről a Nagyságod istenes szándékát annyira nem improbáljuk [helytelenítjük], hogy sőt felette igen approbáljuk [javasoljuk]. Ha minek kell pedig lenni, hamar legyen, mert efféle dologban a hosszú tanácskozás és a késedelem káros szokott lenni.

Az 4. articulus nemely részében mi nem javalljuk,⁵ kegyelmes urunk, s félünk azon, hogy valahogy az Isten is ne fogja javallani, melyről Bisterfeldius uram szóval többet fog Nagyságodnak képünkben mondani. Extrema necessitasnak [a legnagyobb szükségnek] kellett volna Nagyságodat arra vinni, mely nem lévén, a mi ítéletünk szerint csak az üdöre, az alkalmatosságra és a Nagyságod szabados dispositiójára [rendelésére], s kegyelmességére kellett volna azt hagyni, s nem penig publice articulusban [nyilvános törvénycikkbe] írván, megconfirmáltatni [jóváhagyatni]. A diplomának [okmánynak] jelen nem léte nem kicsiny akadály ugyan, de az üdő váltságért, ha az originalis plenipotencia [a meghatalmazás eredetije] Nagyságod birtokában lehetne, elégségesnek ítélnők pro tempore [ideiglenesen] lenni.⁶ Az Úristen, akinek kezében vagynak a királyoknak és fejedelmeknek szívei, és oda hajtja, ahová akarja, nyúljon maga a Nagyságod

- 5 A készülő svéd–erdélyi szerződés 4. pontja kinyilvánítja, hogy az 1608 óta elvett protestáns templomok visszavétele mellett a fejedelem célja, hogy a római katolikus, református és evangélikus hívek Magyarország területén (beleértve az oszmán fennhatóság alatt állókat is) szabadon gyakorolhassák hitüket. A mindhárom felekezet tételes felsorolását nemcsak a református teológusok találták problémásnak, ez a pont volt az egyike annak a kettőnek, amelyet a francia diplomácia kifogásolt és amely miatt szükségesnek találta, hogy külön szerződést kössön Erdély fejedelmével, Munkácson, 1645. április 22-én.
- 6 Jacob Rebenstock és Orbay András nem közvetlenül a Krisztina királynő helyett Svédországot igazgató régensköormányzattól kapott megbízást a tárgyalások folytatására, hanem Lennart Torstensontól, a Német-római Birodalomban állomásozó svéd hadak főparancsnokától. A tárgyalások megkezdését az tette egyáltalán lehetővé, hogy a követek be tudták mutatni az okmányt, amely bizonyította, hogy Torstensson általános felhatalmazással rendelkezett hasonló tárgyalások folytatására és szerződés kötésére.

szívéhez is, és szorítsa markában, s hajtsa oda, az hová akarja, még pedig nem büntetésül mi reánk nézve, hanem áldásul, Fiaéért az Úr Jesus Christusért. Amen. Albae anno 1643. antepenultima Augusti [Gyulafehérvárott, az 1643 augusztusának utolsó előtti napját megelőző napon].

Nagyságod alázatos kápláni:

Johannes-Henricus Bisterfeldius manu propria Stephanus Geleji manu propria
Paulus Medgyesi manu propria

Postscriptum [Utóirat]. Az mi az istenkísértést nézi, kegyelmes urunk, mely felől vagyon kiváltképpen a kérdés, ha Nagyságodnak semmi reménysége a török consensusa [egyetértése] felől nem volna, istenkísértés nélkül olyan nagy hatalmasság ellen Nagyságodnak indulása nem lehetne, de mivel tudja Nagyságod, hogy immár a portának értésére vagyon a Nagyságod mozgolódása, s mégis ekkéig *expresse* [nyíltan] Nagyságodat nem prohibeálta [tiltotta el a dolgot] és *tacendo consentire videtur* [úgy tűnik, hallgatólagosan egyetért], főképpen holott *residense* [állandó követe]⁷ is néminemű reménységet nyújt, lenne ugyan Isten kegyelmében való bizodalom, de nem szintén istenkísértés benne, ha Nagyságod a nyilván való *praeconsensust* [előzetes beleegyezést] meg nem várván, megindulna. De talám, Isten adja, hogy afelől is azonban Nagyságod bizonyosbat érthet. Melyet, ha meglenne, a Nagyságod Istentől való hivataljának annál bizonyosb jele lehetne.

I. Rákóczi György levele Geleji Katona Istvánnak (Dés, 1643. augusztus 31.)

Az Úristen őfelsége minden idvösséges jókkal áldja meg kegyelmeteket! Az kegyelmetek levelét mi az elmúlt estve későn vettük vala el, s micsoda censurája [véleménye] légyen kegyelmeteknek az dologról, kiről Bisterfeldius uram által kegyelmeteknek izentünk volt, azt is értjük. Az elsőre egyező bizonyosságul híjjuk az Úristent jó lelkiemérettel, soha mi az magunk privatomájért [magánügyéért], kiváltképpen az, ki értékünknek, birodalmunknak terjesztésében járna, fegyverhez nem nyúlnánk, s arról nem is gondolkodnánk, mert Istennek áldásából mi bizony ez szegény haza kiterjedtsé-

7 Réthy István, I. Rákóczi György egyik legtapasztaltabb portai diplomatája, aki 1634 és 1646 között több szakaszban összesen csaknem hét éven keresztül töltötte be a konstantinápolyi rezidens (ún. kapitihá) hivatalát.

gére s bőségére és helyére nézve kevéssel-kevéssel mindennel bővelkedünk, s azért az mivel békességesen is virágzunk, micsoda bolondság volna tőlünk mégis az távul valót, bizonytalant veszedelmes állapattal, úton s módon keresni, s arra vágyódni. Nézőnk azért egyáltalában csak az Isten tisztességére, anyaszentegyházának épületére, terjedésére s az szegény igyefogyott nemzetemnek szabadságtalan állapotjára. Ezeknek szolgálatjára pedig magamban gyakorta oly buzgóságos foháskodással s megkönyvező szemmel pedig [!] indultam el, hogy ez világi javaimat csak semmire becsülni, s megvetni méltónak ítélem, és elvégezém benn magamban. Kiben mi holtunkig, az Úristen megtartván nálunk az ő áldásit, bizony meg akarunk maradni az mi tehetségünk szerint.

Értékemhez s tehetségemhez mennyit bízhattunk, az mind kevés s kicsiny erejű lévén, ezt kegyelmetek is fontban veheti, s azoknak külső színére s tekintetére nézve is mi nem bátorkodhatnánk magunkért ilyen nagy dolognak kezdéséhez egyáltalában, mert bár volna három-, avagy négyszázezer forintunk, húsz-huszonötezer emberünk, ki mondaná elégségét ezekkel ilyen nagy dolognak végben vitelére, Istené lévén egyedül mind az áldás és az nem áldás?

Az statusok [rendek] hogy ebben mindnyájan egyezzenek, azt is kinek kellene csak meggondolni? Mert soknak közülök még itt benn sem fáj az Isten dicsőségének kára, s anyaszentegyházának késedelmes előmenetele; vajon a távul való iránt cselekednék-e valami? Annál inkább, ha meggondoljuk, mennyi sok különböző vallással bővelkedjék ez hazának lakosa, kinek nagyobb része majd pópista, s még az elei lévén az, inkább akadályozni, mintsem promoteálni [elősegíteni] igyekezne! Vadnak azért ugyan, kiknek fáj az Isten dicsősége, azt segíteni is készek, de bizony kevesek. Magyarországból is minket kevesen hínak, kinek vagy az félelem, vagy nem bízhatnak hozzánk, lehet oka, közönségesen eleget beszélnek, az hol, miről, nem tehetünk jól vélek. Hazánk, nemzetünk volna, ím mind testi-lelki szabadságok oda lészen, mert hallgatóink, biztatóink szóval ugyan felesen vadnak, de virtus acta probabit.⁸

Okunk nekünk az fegyverfogságra egyéb nincs az egy Isten tisztességénél, s hazám szabadságánál, az ki Magyarországbán már annyira opprimáltatni [elnyomatni] kezdett, ha Isten oltalmazót nem támaszt neki, rövid időn oda lészen, mert az, kinek azt helyére kellene állatni, szinte az üldözi, s nemrégén is palatinus [a nádor]⁹ azt mondta publice [nyilvánosan]: inkább lenne törökké, mintsem az mi vallásunkra állana. Im-már az, ki az mi idvességes vallásunkat még az pogányénál is alább valónak tartja, mit várhat attól az evangélikus státus, kegyelmetek meggondolhatja.

8 A latin részlet szó szerinti jelentése „az erő fogja igazolni a tetteket”, esetleg „a végbevitt erény majd jótáll magáért”. Rákóczi mondandójából az következne, hogy a közismert „exitus acta probat” (a végeredmény igazolja a tetteket) szólást úgy alakítsa át, hogy azt jelentse: „az erényt a tettek fogják igazolni”, de ez az olvasat a nyelvtannal nem fér össze.

9 Esterházy Miklós (1582–1645) 1625-től haláláig Magyarország nádora.

Az diploma [az egyezményeket szentesítő okirat] az ő részéről még akkor viólatatódék [megsérttetett], az mikor 1636. [évben] Bethlen István uram reánk jöve.¹⁰ Mert esküvel arra kötelezte volt római császár magát, mivelünk békességet tart, ellenséget sehonnet minékünk nem szerez, azt penig tam ipse quam per subditos [akár saját maga, akár alattvalóin keresztül], akármí rendbeliek legyenek, megtartja. Naponként az diploma ellen birodalmunkban mennyit csatáznak, híveink jószágát pusztítják, rabolják, az törököt reánk incitálják [izgatják], s még azt hirdetik az csavargókkal, hogy mi akarunkból járnak oda; palatinus az törököt mennyiszor akarta ránk támasztani, vele innét bennünket exturbáltatni [kiüldöztetni], uraknak, főrendeknek mennyi ijesztő levelet írogatott, rakással producálhatjuk őket, azt is doceálhatjuk [itt: megmutathatjuk] maga kezével írt leveleiből, ő indította volt reánk is fel Bethlen István uramot. Ezen kívül is mi egy árkus papiros írhatnánk be ilyenekkel.

Az török állapotján hogy mi ment ki, az 1636. [évi] állapotban kívánsága alá magunkat nem bocsáthattuk, derekas fundamentumot [alapot] és igen bátorságost vehetnénk fel, abban sem látunk módot. Mert ő nyereségének tartván hitel is megcsalni az keresztyént, s bűnnek sem tartván annak sérelmével is birodalmának terjedését, kit sok példák mutatnak, úgysem bízhatunk itt s ez dologban, mint szinte az többiben is az vagon. Esküszünk, ha Isten úgy rendelte s tetszik Őfelségének, s minékünk akar szolgáltatni az ő isteni tiszteletének, bírhat az mindenek szívével s akaratjával, az ki azokat teremtette és az Szent Pál mondása: Philipp. cap. 2, v. 13, 14, ibidem cap. 1, v. 6.¹¹

Mindezeket azért így értvén kegyelmeitek, mégis az a kérdésünk fordul elő, jobb-e mégis az Isten dicsőségéért s hazám szabadságáért ezeket az akadályokat is hátratenünk, s valamire az Űristen segít, jó reménység alatt valamit szolgálhatunk, ezekkel szolgáljunk és az confoederatusokat [szövetségeseket] is ilyen istenes igyekben segítsük, s vélek az Isten dicsőségéért még az gonoszt is edesebbnek tartasuk az magunk csendes lakásánál – avagy csak szemmel nézvén ezután, oly időbe jöjjön mi reánk is annak tüze, mikor az Austriai Ház kedve szerint végben vitte dolgát. Ez írásunkat, intjük kegyelmeitek, más ne lássa, sőt, Isten hazavivén, vissza is kívánjuk, s válaszáat is elvárjuk kegyelmeiteknek. Datum Dés 31. Augusti 1643.

G. Rákóczy manu propria [saját kezűleg]

Az negyedik punctumról Bisterfeldius urammal beszélvén, arról is írunk kegyelmeiteknek.

10 I. Rákóczi György és a magyar király viszonyát az 1631-es kassai, majd az 1633-as eperjesi szerződés szabályozta. Ahogy a kötetben közölt dokumentumokból is látszik, I. Rákóczi György számára állandó hivatkozási pontot jelentett, hogy 1636-ban, amikor Bethlen István a budai pasa segítségével megpróbálta letaszítani Erdély trónjáról, Esterházy Miklós és más magyar főtisztviselők ambivalens magatartást tanúsítottak.

11 „Mert Isten az, aki munkálja bennetek mind az akarást, mind a munkálást jó kedvűből. Mindeneket zúgolódások és versengések nélkül cselekedjete.”, illetve „Meglévén győződve arról, hogy a ki elkezdte bennetek a jó dolgot, elvégezi a Krisztus Jézusnak napiáig”.

Geleji Katona István, Johann Heinrich Bisterfeld és Medgyesi Pál levele
I. Rákóczi Györgynek (Gyulafehérvár, 1643. szeptember 1.)

Illustrissime Princeps, Domine clementissime [Nagyságos fejedelem, kegyelmes urunk]!
Az Úristen az Ő Nagyságod felől elvégezett akaratját, ha nem külső jelekből is, ottan csak belső sugallásokból jelentse meg Nagyságodnak, és a keresztúton állván mutassa meg Nagyságodnak, melyik felé menjen!

Mi, kegyelmes urunk, a Nagyságod dolgait még ekkéig csak ennyire sem értettük, főképpen mi ketten,¹² mivel nem mi dolgunk is volt, hogy azokat vizsgáljuk és a Nagyságodtól kérdésben előnkben támasztott dologra azért kellett annyi *conditio*val [feltétellel] felelnünk, noha mindazonáltal némelyek felől, amiket *conditio*kban töttünk, *persuasusok* voltunk [meggyőződésünk volt, ti. hogy teljesülnek]; mindazonáltal *pro meliori esse et futura cautela* [jobbnek tartván és a jövőre nézve óvatosságból] ugyan oda jegyeztük, melyek közül való az istenes szent vég és az Isten dicsőségének mind az oppressoroktól *vindicatatio*ja [az elnyomókkal szembeni megvédése], s mind annak helyreálltatása, és *elémozdíttatása*, amely felől mi semmit, csak egy szikrányit is nem kételkedtünk, s most sem kételkedünk, hogy Nagyságodnak mind nyugodni nem hagyó ösztönző oka, s mind penig fő és kiváltképpen való vége és célja az nem volna, de mindazonáltal *censuránknak* [véleményünknek] megíratatásában el nem hagyhatuk. Az értéken is, kegyelmes urunk, mi teljes és mindenképpen elégséges tehetséget, s erejében való bizodalmat nem értettünk, mert azt mi is jól tudjuk, hogy ilyen nagy, hatalmas és még csak elgondolásával is rémülést szerző dolognak véghez vitelére egy ilyen kis országnak fejedelme nem elégséges, sőt ha ugyan elégségecskáját érzene s látná is, abban bízni nem kellene, hanem csak annyira valót, amennyi emberi mód és szokás szerént e féle nagy dologban való meginduláshoz kívántatik, melyet *Christus Urunk* is *improbálni* [ellenezni] nem láttatik (Luc. 14. a verso 28 et 32).¹³ Noha az elégségen nemcsak a költség, hanem a költséggel fogadtatandó vitézeknek is mind számok s mind hűséges és jó kedvvel való szolgálatjok és végig akármilyen súlyos ügyben is a hűségben való

12 Ti. Geleji Katona István és Medgyesi Pál; Bisterfeld már 1638 óta, amikor nyugat-európai útján számos potenciális szövetséges hatalommal tárgyalt I. Rákóczi György nevében, a fejedelem egyik legfontosabb tanácsadója volt külpolitikai kérdésekben.

13 „Mert ha közületek valaki tornyot akar építeni, nemde először leülvén felszámítja a költséget, ha van-e mivel elvégezze? Nehogy minekutána fundamentumot vetett, és elvégezni nem bírja, csúfolni kezdje őt mindenki, aki látja, ezt mondván: Ez az ember elkezdte az építést, és nem bírta véghez vinni! Vagy valamely király, mikor háborúba megy, hogy egy másik királlyal megütközzenek, nemde leülvén először tanácskozik, hogy tízezerrel szembeszállhat-e azzal, aki öllene húszezerrel jött? Mert különben még mikor amaz távol van, követséget küldvén, megkérdezi a békefeltételeket.”

megmaradások érttetik. Mi azért immár ezt is pro confesso [megvallottnak] vesszük, hogy Nagyságodnak ebben is nem megvethető elégsége vagy on állapotjához képest, és a minemű egy elsőben, mivel omne principium grave [minden kezdet nehéz], kívántatik.

Az statusok consensusában [rendek egyetértésében] sem rekesztettünk mindene- ket singillatim [egyenként] és főre főre be, mert azt is mi Nagyságodval együtt tud- juk, hogy ha egyéb okért nem is, de a religióban való dissensio [a valláskülönbségek] miatt, ha rendre kérdenék őket, és szabadosan meg mernének felelni, sok találkoznék közülök, aki ellene mondana; hanem csak a fejét-fejét, úgymint a consiliariusokat [ta- nácsosokat] és a főtiszteket, s főképpen pedig a mieinket értettük a Statusokon, mivel amint tudjuk, fog lenni valami oly cikkely a fejedelem inaugurálásnak conditióiban [beiktatási feltételeiben], hogy ország híre s consensusa nélkül a külső fejedelmek ellen hadat nem indít, vagy mi eféle. Elégségesnek ítéljük azért, ha a feje-feje közül egynéhá- nyak Nagyságodval egyeznek, mert azt ugyan nem is kell ország eleiben terjeszteni. Az Isten dicsősége mellett méltán nézheti Nagyságod hazájának szabadságát is, mert azok egymással nem ellenkeznek, sőt, egyik a másikat befoglalja, sőt még némineműképpen állapotjának és értékének nevededését is, mert az is igen szükséges medium [eszköz] a feltött célnak elérésében, csak hogy amaznak mindenkor elől kell járni, s imezek pedig hátrább; amaznak is meg kell lenni, s ennek sem kell elmaradni, a Christus Urunktól előnkben szabott rend szerint (Matth. 6.33).¹⁴

A római császár diplomájának violatiója [megsértése] felől mi is szintén úgy értünk, hogy az immár réges régen nem egy, sem két képpen meglött, amint hogy ő is az ő részé- ről Nagyságod felől úgy persuasus [meggyőződése], hogy Nagyságod is azt régtől fogva sokképpen violálta [megsértette] az ő ellenségivel való colludálásval, tractálásval [együtt- működéssel, tárgyalással] és többekvel, és így mind a két részről az megronttatottnak tarttatván, régen invigoráltatott és incusáltatott [érvénytelenített és megvádoltatott], úgy hogy mind a császár, ha módja volna benne, a felől az ő ítéleti szerint, bátran, jó lelkiismeretvel, sine perjurio et foedifrangio [hit- és szerződészegés nélkül] Nagyságod- ra reá jöhetne, s mind Nagyságod, a mi ítéletünk szerint, ő reája. Azért ahhoz immár sem ő semmit sem bízik, sem Nagyságod nem bízhatik, holott mindene- ket jól tudnak.

A török consensusa felől nyilván írtuk, kegyelmes urunk, hogy azon sem felettébb nem kell csüggedezni, sem azt teljességgel sem nem kell posthabeálni, a megjegyzett okokért, hogy semmivel mi is különbben az ő consensusa, ígéreti és assecurálása felől nem értünk, hanem amint Nagyságod. A magyarországiaktól való hívatalt fundamen- tumosnak álítottuk lenni, de nyilván az az oka, amit Nagyságod ír, és elhittük bizonyo- son, hogy a szívek Nagyságodhoz vagy on, melyet ha Nagyságodnak indulását látják, kétség nélkül declarálni is fognak.

14 „Hanem keressétek először Istennek országát, és az ő igazságát; és ezek mind megadatnak néktek.”

Ami azért immár, kegyelmes urunk, a kérdésre való feleletet illeti, azt mi igen félelmesnek és veszedelmesnek lenni látjuk, mind a két felé. Mert ha Nagyságodat az Isten tiszteleti mellett való kikelésre és a fegyverfogásra cohortáljuk [buzdítjuk], tanácsoljuk és incitáljuk [serkentjük], s azonban az eventus [a végkimenetel] a Nagyságod reménységének meg nem felelend, Nagyságod mireánk fogna neheztelni és minden boldogtalanságát s szerencsétlenségét nékünk tulajdonítani, sőt az egész magyar keresztyénségnek is a triumpháló ellenségtől való finalis exstirpatiójának mi insimuláltatnánk [végső kiirtatásának mi tartatnánk] okadóinak lenni etc. és így nemcsak a pápistai rendektől, de még a miénktől is békességrontóknak, háborúságszerzőknek kárhozzatván, nemcsak személyinket, de még az igaz evangéliumi vallást is magunkval együtt veszedelemben hoznánk. Ha pedig Nagyságodat ilyen kegyes és istenes szándékától dehortáljuk [eltanácsoljuk], s azonban a svecusok [svédek] vagy triumphálnak, vagy debelláltatnak [legyőzetnek], minket átkoznak, minket szidalmaznak érette; s minket vetnek okul, hogy ha mi ellent nem tartottunk volna benne, Nagyságod a confoederatusok mellé segítségül ment volna és az ő győzelmekben részesült volna, s nekünk erős, állandó békességet, csendességet szerezhetett volna; vagy pedig a dolog másképpen esvén, a svecusok meg nem verettenek és az evangelica confessio nem opprimáltatott volna, etc.

Mi, kegyelmes urunk, próféták nem vagyunk, hogy az ephodot felkötvén,¹⁵ Istent róla megkérdjük, ha elmenjen-é Nagyságod, vagy ne, ha assecurálnók is Nagyságodat, nem köteles volna Nagyságod reá, hogy elhiggye, mivel revelatióknak [kinyilatkoztatásunk] nincsen reá, hanem csak a külső alkalmatosságokból, elégséges indító okokból és az istenes jó végből, s ügyekezetekből, s az egész keresztyéni vallásnak periclitálásából [veszedelemben forgásából], hogy testi életünknek és külső javainknak is következendő romlását ne említsük, képzük és irányozzuk, hogy Nagyságod méltán és igazán, s jó lelkiismeretvel nemcsak kikelhet a több keresztyénekkel együtt az Isten igaz tisztelőinek üldözői ellen, hanem ugyan ki is kell az ő dicsőségének oltalmaztatására és terjesztetésére való kötelessége szerént kelni. De mi az eventus felől bizonyosok nem vagyunk, Isten abban tudós. Ha Isten ő szent Felsege az ő igaz tiszteletit a mi háládatlanságunkért miközülünk ugyan ki akarja venni, vagy kezd valamit Nagyságod, vagy nem, de szándékát ő Felsege ugyan véghez viszi, és netalám ami miatt mi félnénk, hogy az ő szent tiszteletinek szabados gyakoroltatását tőlünk elvesztjük, az által tarthatnók meg nálunk; amivel pedig megtartani reménlenők, azzal vesztenők el.

Nagyságodat mi, édes maradékival, sőt az egész magyar keresztyénséggel együtt, bizonytalanok lévén a dolognak exitusa [kimenetele] felől, nem taszítathatók veszedelemben hadi expeditióra való dobolásunkval, se pedig ellenben olyan nagy dicséretes hírtől-név-

15 Az efód több ószövetségi könyv szerint a főpapi öltözék része, amelynek viselése szoros összeköttetésben van a jóslással.

től és az örök életnek koronájával megjutalmaztatandó keresztyéni virtustól, heroicum factumtól [hősi cselekedettől], hogy evilági méltóságos állapotra való emelkedését elhagyjuk, nem akarnók elvenni és megfosztani. Azért, kegyelmes urunk, ehhez a mi értelmünk szerént erős, bátor hűt és Istenben való tökéletes bizodalom kívántatik, amely által írja Szent Pál, hogy Gedeon, Bárach, Sámson és többen országokat megvöttek, erős nemzetségeket meghódoltattak etc. (Hebr. 11. 32. 33), és ezt mondjuk Nagyságodnak, amit Joáb monda az ő öccsének, az Abisainak (1. Keral 19,13).¹⁶

És így ha Nagyságodban az a heroicus motus [hősi indíttatás] és divinus instinctus ugyan semmit sem remittál [hagy alább], és bízük az Istennek kegyelmes segedelmében, s reá szánta magát, hogy az ő Istenének tiszteleti mellett mind életét (kitől Isten oltalmazzon), s mind értékét és állapotját kész letenni és elveszteni, és a több keresztyénekvel együtt élni és halni, invocato nomine Dei, forti et imperterrita pectore, firmaque ac constanti in proposito suo perseverentia, declarálja magát [Isten nevét segítségül hívva, erős és rettenthetetlen kebelvel, állhatatosan megmaradva ígért kitartásában, kinyilvánítsa szándékát] és mozduljon meg dolgában. Mert az Isten Nagyságodat mostan avagy romlására, avagy penig ennél is feljebb való menetelre izgatja, amasztól mi nem félhetünk, bízván az Istennek a Nagyságodhoz ennyi sok ízben és szoros spiczekben [kiélezett helyzetekben] megmutatott kegyelmességében, noha Nagyságod is, mint ember, vétek nélkül nincsen, és az Istennek szoros igazsága szerént méltó volna nehéz büntetésre, azért mi imezt remélnjük inkább, hogy az Isten akarja Nagyságodval cselekedni. Könyörögjön Nagyságod, s mi is könyörgünk, hogy az Isten az ő Nagyságod felől elrendelt akaratját jelentse meg, és ha elméjét Nagyságodnak meg nem változtatja, hanem azon buzgóságban és forró igyekezetben megtartja, nem csalárd jele, hogy az az Őfelsége akarja, melyet ha Nagyságod nem követne, Isten ellen rugódoznék, és Nagyságodat megértvén, mást keresne helyette. Az Úristen az Izraelnek pásztora, az ő híveinek oltalmok s ellenséginek rontójok, cselekedje Nagyságodval ez kegyelmességet, Fiáért az Úr Jesus Christusért, Szent Lelke által, Amen. Albae anno 1643. 1. Septembris. [Gyulafehérvárott, 1643. szeptember 1-én.]

Nagyságodnak alázatos hívei:

Geleji István mpia Johannes-Henricus Bisterfeldius mpia Paulus Medgyesi mpia

16 Gedeon, Bárach és Sámson ószövetségi próféták, Szent Pál idézett, a zsidókhöz írott levele hivatkozik rájuk: „És mit mondjak még? Hiszen kifogynék az időből, ha szólnék Gedeonról, Bárachról, Sámsonról, Jektéről, Dávidról, Sámuelről és a prófétákról, akik hit által országokat győztek le, igazságot cselekedtek, az ígéreteket elnyerték, az oroslánok száját betömték.” Joáb valójában nem a királyokról írt 1. könyvben, hanem a Krónika 1. könyvének jelzett versében mondja Abisainak, amikor kettéosztva Izrael hadait, szembeállt két ellenséggel, hogy „Légy erős, sőt legyünk bátrak mindnyájan a mi népünkért és a mi Istenünk városaiért; az Úr pedig cselekedje azt, ami néki tetszik.”

I. Rákóczi György levele Geleji Katona Istvánnak (Segesvár, 1643. szeptember 13.)

Az Űristen őfelsége minden idvösséges jókkal áldja meg kegyelmedet! 1. die praesentis [folyó hó elsején] írt kegyelmelek levelét mi Medgyesen vettük vala el 2. die [másodikán], az mikor csak fel kell vala űlnünk szekerűnkre, s nem volt űrességűnk csak ennyire való is, hogy vagy két szóval írassunk választ kegyelmeleknek. Kiben hogy rövidebb határt követhessűnk, ím Kassai uramnak¹⁷ minap írt levelűnknek mását includáltuk [mellékeltűk]; megolvassván kegyelmelek, pűspök uram tartsa addig magánál, az míg Isten hazaviszen. Ebből kegyelmelek eszében veheti az mi szívűnknek, elménűnknek indulatit, mire igyekezzűnk igazgatni, s micsoda célt akarunk is elöttűnk viselni. Kassai uramon kívül is mi azt minap Désen, az kihez bízhattunk, communicáltuk, s ott egy sem lőn, ki külömbet tanácsolt volna. Űgy vagyon, pápista emberrel egygel sem közlöttűk, unitáriussal is az hokmesteren [udvarmesteren] kívül nem,¹⁸ de abban meg nem csalatkozom. Vallásűnkön való talám csak négy sem fogna ellenkező abban tanálatni, ha publicumra megyen [nyilvánosságra kerül] is, az többi felől nem felelhetűnk, azt mi olyan igen [!] tanácsból akarjuk kezdeni, hogy semmit is az nélkül nem akarunk mozdítani.

Részemről bizonyásűnk az Isten, mind addig tehetségem szerint, igazán megtartott az diplomák [!], valamíg 1636[-ban] Bethlen István uramat reánk nem indíták, azután is mindaddig, valamíg sok sollicitálásomra [sűrgetésemre] az diplomának continentiája [okiratok tartalma] szerint senkit meg nem büntetnenek, sőt az mostani császár mindennek gratiát [kegyelmet] adván, az atyja ígéretit sem effectuálá [teljesítette].¹⁹ Kiről producálhatjuk [előhozhatjuk] oly levelét, hogy az cardinál Pázmány által reá ígérte vala magát,²⁰ várakozszam, elhiggyem, soha büntetlen nem hagyják. Látván mi azt, hogy sokat nem büntetnek meg érte, másképpen is Portán s egyebűtt is ellenűnk practicálnak, úgy gondolkodtunk mi is, az mostani állapotokban annak alkalmatosságával szolgálunk az Isten dicsőségének, szegény édes hazámnak, az mennyiben Űfelsége módot fog mutatni.

17 Kassai István (mh. 1644) ítélmester, I. Rákóczi György egyik legbizalmasabb tanácsosa, aki a kancellári poszt betöltetlensége mellett az ahhoz kötődő feladatokat is ellátta. A Kemény János emlékiratában „igen austriacus” emberként jellemzett idős tanácsos *censurája*, ahogy a bevezetésben említettűk, nem maradt fenn.

18 I. Rákóczi György főudvarmestere ekkoriban az unitárius bethleni Bethlen Ferenc (1601–1653).

19 III. Ferdinánd (1608–1657), 1637 óta magyar király apja, II. Ferdinánd utódaként.

20 Pázmány Péter (1570–1637), 1616-tól esztergomi érsek.

Kegyelmetek tanácsadásáért vagy succedálna [sikeres volna], vagy nem az dolog, hogy mi neheztelnénk, olyan gondolat ingyen se ütközzék az kegyelmetek szívében, mert hiszen mindkét részről az Isten dicsősége s az haza szabadsága az fundamentum. Az jó végre való igyekezet meglévé, bennünk vagy, de szerencsét, áldást csak Isten adhat. Bizonyosságul is hívom az Űristent, akármi nyomorúságot is az én gyarlóságom szerint készebb vagyok az ő dicsősége s haza szabadsága mellett felvenni, eltűrni, mintsem annak kárával magam nyugodalomban élnék. Az több dolgokról, Isten szembe juttatván kegyelmeddel, beszélhetünk. Adja Isten, lássuk szerencsés órában lássuk kegyelmeteket. Datum Segesvár, die 13 Septembris Anno 1643 [Kiadtuk Segesváron, 1643. szeptember 13-án].

G. Rákóczy manu propria

Geleji Katona István levele I. Rákóczi Györgynek
(Gyulafehérvár, 1643. szeptember 14.)

Illustrissime Princeps, domine clementissime etc. [Nagyságos fejedelem, kegyelmes uram]. Az Űristent a Nagyságod előtt levő mostani bizonytalan és kétséges állapotját hozza oly bizonyosságra, hogy Nagyságod voltaképpen tudósíttatván elméjében az ő szent felsége akarhatja felől, se ne induljon meg az ő végezése ellen, sem penig honn ne maradjon és indulását el ne vesztegelje az ő tanácsa és decretuma [parancsa] ellen.

Az Nagyságod kegyelmesen írt levelét, kegyelmes uram, mind a Kassai uramnak írt levelének párjával együtt a posta meghozá ma 8 órakor reggel, melyeket én elolvastván, minden részeiben igen javallok, az én kicsiny ítéletem szerént, mint Isten dicsőségéért és hazája szabadságáért buzgó kegyes elméből származott terhes és helyes írást, amelyre én nem hiszem, hogy Nagyságodat sem a test, sem a vér indította volna, hanem az Istennek szent lelke, aki a fejedelmeknek szíveket szokta az ő akaratjának céljára hathatóson igazgatni. Lehetetlen, hogy Kassai uram is a félelmességben valamit nem remittált volna [nem hagyott volna alább aggódása] a Nagyságod Istenben való nagy bizodalmat, nekibátorodottságát és szent szándékát s scopusát ez levélből megértvén. Én, kegyelmes uram, úgy tetszik, hogy immár nem attól félttem Nagyságodat, hogy ha valamiképpen meg fog mozdulni és ebben a hosszas hadakozásban fogja magát egyvelíteni, ne következhesék reája és reánk mindnyájan, ha hogy az dolog nem succedál [sikerül], hanem azzal, hogy ha valami módon és valami nagy hatalmas akadék miatt Nagyságod meg nem indulhatna, abból micsoda veszedelmes dolgok jöhetnének ki. Ezzel táplálom re-

ménységemet, hogy ha ugyan Isten incitálja Nagyságodat és választotta az ő dicsőségének oltalmaztatásában egyik eszközül, és eljött az üdő, hogy immár Nagyságod az Őfelsége kívánsága szerént felkeljen, a töröknek szívét is reá hajtja, úgymint ki még a gonosz eszközök által is jó dolgot szokott gyakorta véghez vinni, és övélek is az ő dicsőségének élémozdítottatásában, intentumok [szándékukon] kívül is szolgáltatni, ha valahogy azzal meg nem bántódott, hogy ilyen szent és keresztyéni dologban az ő tetszése alá bocsátkozunk, és attól függünk, melyet mindazonáltal nem gondolhatok, mivel ő szent felsége vetett minket igaz ítéletiből a mi gonoszságunkért üdeig az ő birtoka alá, melyet ok nélkül nem is excutiálhatunk [távoztathatunk el].

Az Ūristen Nagyságodat tartsa meg ebben a buzgó indulatában, és hová tovább erősítse s bátorítsa mind inkább-inkább hozzá szívét, s a kívánt válasszal is örvendeztesse meg rövid napon, és hozza teljes örömevel, s kész elmével Nagyságodat hozzánk. Albae anno 1643. 14. Septembris. [Gyulaféhevároott, 1643. szeptember 14-én.] Nagyságod alázatos káplánja

Geleji István manu propria

P. S. Én, kegyelmes uram, ezt sem tartom semminek, hogy az egész mi vallásunkon lévő keresztyénségnek, mind anglusoknak, scotusoknak, belgáknak, németeknek és cseheknek legnagyobb reménysége az Isten igaz tiszteletinek helyreállattatása felől, Isten után, Nagyságodban vagyon, mint az onnan közülök megjövő atyafiaktól és tőlök vött levelekből bizonyosan értjük. Honnan indíttatott őbennek ez a Nagyságod állapotja felett való reménység, tudja csak az Isten.

III. Ferdinánd kiáltványa

(Bécs, 1644. február 23.)

Miután 1643 novemberében I. Rákóczi György szövetséget kötött Svédországgal és Franciaországgal, a következő év februárjában megindította csapatait Magyarországra. A III. Ferdinánd magyar király nevében íródott, minden jel szerint Esterházy Miklós nádor által fogalmazott kiáltvány a fejedelem mozgalmának lejárására íródott. Nem a mindössze egy héttel korábban íródott kállói kiáltványra (vö. nr. 31.) adott válasz, hanem önálló írás, a fejedelemnek a svéd szövetségeseivel folytatott levelezését értelmezi – illetve annak azt a részét, amely a császáriak kezébe került. Amellett, hogy III. Ferdinánd saját sérelmeit hangoztatja I. Rákóczi Györggyel szemben (az egyezmények megszegése, illetve a birtok- és tisztségadományozásokkal szembeni hálátlanság miatt), megkísérli annak bizonyítását, hogy a fejedelem a magyar, sőt az erdélyi rendekkel szemben is jogsértő módon jár el és kizárólag saját érdekeit tartja szem előtt. Az 1620-as évekkel ellentétben a törökösség vádja csak érintőlegesen kerül elő, Esterházy azzal vádolja meg a fejedelmet, hogy az oszmánokkal fennálló békét megpróbálta felbontani.

A kiáltvány latin szövegét természetesen azonnal nyomtatásban is nyilvánosságra hozták, ezen kívül németül és hollandul is megjelent, egyes kiadványokban a fent említett kállói kiáltvánnyal együtt. Magyar nyelvű szövege abban a nyomtatványban jelent meg, amely Esterházy Miklósnak a fejedelemhez írott leveleit tartalmazta (ez eredetileg 1644-ben Pozsonyban, bővített kiadása a következő évben, Bécsben jelent meg, latinul is).

Császár és király urunk öfelsége manifestumja Magyarországhoz, az erdélyi fejedelemnek, Rákóczi Györgynek hazája, nemzete és királya ellen való veszedelmes praktikáiról.

Mi, harmadik Ferdinánd, Istennek kegyelméből választatott római császár és Német-, Magyar-, Cseh-, Dalmatia, Horvát-, és Tót- etc. országok [ti. Szlavónia] koronás királya, Austriának főhercege, Burgundiának, Styriának [Stájerországnak], Carinthiának, Carniolának [Krajnának] hercege; Morvának marchioja [örgrófja], Tyrolnak és Gori-tziának örökös grófja etc. A mi híveinknek, közönségesen és fejenként, praelatusoknak [főpapoknak], zászlós és nagyságos uraknak, nemeseknek és minden egyéb rendeknek és statusoknak Magyarországon, s hozzá tartozó részeiben köszönetünket és kegyelmünket.

Mely nagy szorgalmatosan munkálkodott légyen abban birodalmunknak kezdetitől fogva a mi atyai gondviselésünk és vigyázásunk, hogy ez a mi megsanyarodott Magyarországonk, úgy mint a keresztyénség előtt való bástya, több egyéb tartományoknak mind ennyi háborúságiban és zűrzavarjában is csendességben és békekességben megtartatnék, úgy véljük, hogy országunkbéli minden híveink előtt tudva és nyilván vagon. E végre is, nem sok idővel az előtt, a törökkel tractába indultunk vala¹ és semmit el nem múltattunk azoknak szorgalmatos véghez vitelében, melyeket a békekesség megerősítésére és országunk boldog megmaradására hasznosnak ítéltünk lenni.

Holott azonközben az erdélyi fejedelem, Rákóczi György, nem tudjuk, micso-da okoktól és tekintetektől viseltetvén, keresztülállott a dologban. És noha a mi részünkről semmi ok néki arra nem adatott, sem bosszúsággal vagy valami törvényte-lenséggel tőlünk meg nem bántódott; mindazáltal a mi ellenséginkkel, úgymint a svékusokkal és franciákkal fölötte veszedelmes és ártalmas szövetséget vetvén,² azon igyekezett, hogy Magyarországot, mely mostanában Istennek kegyelmes jóvoltából csendességben vala, nagy zűrzavarba és félelmes háborúságokba (melyekben a ke-resztyénségnek egyéb részei e mai napig is torkig úsznak) hozná és keverné. Elannyi-ra, hogy mindjárt a confoederatióknak [itt: szövetségi szerződésnek] kezdetin a maga két fiát erős hittel arra kötelezni nem átalotta,³ hogy teljes életekben az öszveesküdt

1 A magyar király és a szultán közötti második szőnyi békét 1642-ben kötötték meg.

2 I. Rákóczi György 1643. november 16-án kötötte meg a Svéd Korona nála lévő svéd követeivel, Jacob Rebenstockkal és Orbay Andrással a gyulafehérvári szerződést, amelynek révén Krisztina királynőn kívül XIV. Lajos francia király szövetségese is lett.

3 I. Rákóczi György két ekkor életben lévő fia György (1621–1660, a későbbi fejedelem), illetve Zsigmond (1622–1652).

confoederatusok [szövetségesek] előmenetelét minden tehetségekkel segítenék. Mely ő levelük és egymás között tett végezések és kötések Istennek kegyes rendelése által in specie [annak valós formájában] kezünkbe akadtak és most is in originalibus [eredetiben] nálunk vannak.⁴

Melyekből elsőben világosan kinyilatkozott, minémű serénységgel és nagy cselekedetinek ígéretivel és sok gazdag ajándékival is szorgalmazta légyen a Portán a törökök consensusát [beleegyezését] a fejedelem; és mind követi által, mind a mi ellenségink és pártosink által unszollotta légyen, hogy annak engedelmeből ő először Magyarországot, azután a több birodalminkat és híveinket is fegyverrel és haddal szabadjában nyomorgathassa és a közönséges békességet és csendességet felszúrhasssa s zavarhasssa: oly erős szövetséggel kötelezván magát, hogy sem állhatatos békességet, sem bizonyos ideig valót se ő, se az ő successori [utódai] és az erdélyi statusok, sőt még a magyarországbeliek is, kik tudnia illik őhözjája pártoltak volna, a mi fölségünkkel ne szerezhessenek a confoederatusok híre és akaratja nélkül.

Továbbá azon írásokból az is nyilván kitetszik, miképpen a fejedelem a mi ellenséginket, a svékusokat és azoknak rontó s pusztító hadait nemcsak országunkba bé akarta hozni, hanem annak fölötté bizonyos helyeket is ígért nekik, nevezet szerint a mi szabad és királyi városinkat, Nagyszombatot és Pozsonyt, a szent koronának tartóhelyét;⁵ eképpen tapasztalható veszedelembé akarván ejteni országunk drága és megböcsülhetetlen kincsét, melyet eleitől fogva ennyi sok vérontással a magyar nemzet megőrzött és megoltalmazott, hogy netalán külső és idegen nemzetség kezébe esnék és messze földre, tengeren túl való tartományokba vitetnék.

És hogy ennyi sok háborúságokba és veszélyekbe annál mélyebben mind magát, mind országunkat békeverné; arra ígérte és kötötte magát a fejedelem, hogy valamikor a mi ellenségink ellen had indíttatik, mindannyiszor tartozzék ő is fegyvert fogni és az meddig a szükség kívánja, azoknak segítséggel lenni; azt is bővebb szóval hozzáadván, hogy ő semmit inkább nem kíván, mint hogy fölségünk és országunkbéli híveink ellen mentől hamarább haddal jöhessen és ez országban a mi ellenséginkkel erejét egybehozhassa – amint ezek és több effélék mind a confoederatióának cikkelyiben, melyeknek confoederatióját és megerősítését a franciai és svéciai koronánál minden úton és módon

4 1643 során a császári oldal kezébe került a svéd–erdélyi egyeztetések dokumentációjának egy része, a kiáltvány szerzője az innen nyerhető információkra építi érvelését. A gyulafehérvári szerződés egy előkészítő fázisában készült, korai verzióját nyomtatásban is terjesztették.

5 Noha I. Rákóczi György kezétől ismerünk olyan feljegyzést, amely szerint hasznosnak találta volna, ha a svédek megszállják ezt a két várost, ez kizárólag belső használatra készült. Az elfogott iratoknak az Esterházy-levéltárban található csomagjában nincs olyan dokumentum, amelyből ez következhetne, nem világos, a nádor honnan értesült a fejedelem stratégiai megfontolásairól.

szorgalmazta a fejedelem; mind pedig a megnevezett fejedelemnek, Bisterfeldiusnak⁶ és a mi ellenséginknek leveleiben bővebben meg vannak magyarázva.

Ezekből világosan kitetszenek ezen fejedelemnek ártalmas tanácsi és gonosz szándéki, melyekkel hazánkban a támadásokat gyúlasztotta és a közönséges békeséget s híveink között való csendességet felzavarta; és hazájához való kötelességéről elfeledkezvén, az erdélyieket a magyarokkal üstökbe bocsátotta, hogy egymás hajába kapván, tűzzel-vassal magukat emészténék és mintha az elmúlt időbéli sok romlások között még elegendőképpen meg nem sanyarítottatott volna a magyar nemzet, azt egymás ellen való kardoskodásra köszörülte, hogy maguk saját nemzetségének, sőt, test szerint való atyjafiainak vérével kezüket és fegyverüket ferteztetnék.

Mit mondjunk azon erdélyi fejedelemnek mihozzánk és a mi fölséges austriai házunkhoz való temérdek hálaadatláságaról, kitől mennyi sok jókat vettenek legyen az ő elei, az egész országnak tudtára vagyon; kiket igen csekély és közönséges állapotból nemcsak zászlósuraságra és méltóságos tisztekre emelt, hanem annak fölötté mind ennek az atyját, a néhai Rákóczi Zsigmondot⁷ gazdag uraságokkal, jószágokkal és sok jövedelmekkel az austriai fejedelmek feltisztelték; mind magát minap a fejedelmet ama szép és zsíros munkácsi urasággal s egyebekkel is nagy kegyelmesen megajándékozták?⁸

Mindazáltal ennyi kegyelmességünkről nagy háládatlanul elfeledkezvén, minden isteni és emberi törvények ellen megszegvén hitét, hívségét, pecsétes diplomáit [az egyezményeket szentesítő okiratát] és személye szerint tett esküvését, mellyel a mi fölségünknek és a magyar koronának egynéhány ízben szentül és megmásolhatatlanul kötötte volt magát, oly confoederatióba bocsátkozott, mely mind a mi királyi méltóságunknak nem kicsiny sérelmére vagyon, mind pedig a magyar nemzet s ország nyomorúságára és szabadságának megrontására, sőt, még Erdélynek is talán utolsó veszedelmére néz.

Ami illeti a mi királyi méltóságunkat, azt megsértette, mert a fejedelem arra ajánlotta magát, hogy nemcsak erre a mi Magyar Országunkra, hanem egyéb tartományinkra és örökös országinkra is tűzzel s fegyverrel jó és elfoglalja. A magyar nemzet ellen is vétett, mivel ezek a hadak és belső visszavonások egyebet nem szerezhetnek édes hazánk-

6 Johann Heinrich Bisterfeld (1605–1655) 1630-tól a gyulafehérvári akadémia professzora, külpolitikai kérdésekben I. Rákóczi György fontos tanácsadója, 1638–1639-es nyugat-európai követjárása után a svéd és francia diplomáciával való kapcsolattartás kulcsszereplője.

7 Rákóczi Zsigmond (1544–1608), 1607–1608 között Erdély fejedelme, I. Rákóczi György apja.

8 A négy mezővárosból és 148 faluból álló munkácsi uradalom folyamatosan botránykövet jelentett a század első harmadában: Esterházy Miklós kénytelen volt Bethlen Gábor javára lemondani róla, aki feleségére, Brandenburgi Katalinra ruházta annak zálogjogát. Lemondása után a fejedelemasszonyt a Munkács helyőrségét irányító Ballingh János kizárta a várból és azt Rákóczinak adta át. Hosszas viták után a helyzetet 1635-ben sikerült rendezni: az új fejedelem az 1633. évi eperjesi szerződés rendelkezései értelmében pénzen váltotta meg a várat és birtokot a Habsburgoknál menedéket találó Brandenburgi Katalintól és ehhez királyi jóváhagyást is kapott.

ban dúlásnál, kóborlásnál, pusztításnál, rontásnál. Ugyanazon Magyarországnak törvényt és szabadságit is megbántotta, mert az ország népét, híreket s akaratjok nélkül a maga pártolkodásiba és ártalmas confoederatióiba és szövetségibe beírta és foglalta, és azoknak nevével practicált, hogy úgy gonosz szándékát annál színesebben elpalástolhassa és büdös borát tekintetesebb céger alatt árulhassa. Végtére ezen dolog Erdély tartományának is bőrében jár. Mert ha ugyan szemesen megtekintjük, ez az ő egész confoederatiója a mi ellenséginkkel és a magyar korona ellenségivel arra néz, hogy Erdélyt magáévá tegye, úgy, hogy maradékának is öröke legyen, mivel a franciai és svéciai koronát kiváltképpen arra kötelezte, hogy az ő successorit [utódait], örökösít és minden maradékát a fejedelemségben fegyverrel is tartozzanak megoltalmazni – mely conditio [feltétel] egyenesen ellenkezik avval a libera electióval [szabad választással], mely még eddig mindenkor fenn volt Erdélyben.

De mindezekkel sem elégedett meg a fejedelem, hanem minden elméjét és tehetségét arra fordította, sőt, gazdag ajándékokkal és nagy summa pénzzel azon mesterkedett, hogy amely békességet a török császárral sok költséggel, fáradsággal és vérontással szerzettünk és eddig majd nem kevesebb munkával meg is oltalmaztunk, felbontsa és annak felbontására a törököt mind egyképpen, mind másképpen reá bírja, a maga saját nemzetének, vérének, hazájának megböcsülhetetlen kárával és talán (kitől a Jóisten oltalmazzon) utolsó romlásával is.

Ezek így lévén, következik, hogy mind ennyi veszedelemnek, kárvallásoknak, kóborlásoknak, romlásoknak, pusztításoknak, keresztyénvérontásoknak, melyek efféle támadásokból és indulatokból szükségesképpen szoktak áradni, semmi nem egyéb az oka és eredete, hanem a fejedelemnek magános s rendetlen vágyódása és az örökös fejedelemségre való éretlen kívánsága.

Azért az mi a mi fölségünket illeti, mind Isten, mind az egész világ előtt tudva vagyton, hogy mi erre a háborúságra semmi okot nem adtunk a fejedelemnek, hanem királyi jussunknak, melyet Istentől vettünk és azon Istentől gondviselésünk alá bízott népeknek s híveinknek oltalmáért erőszakkal kényszerítettünk fegyverhez nyúlni. Azt is továbbá mindeneknek tudtára adván és a mi hűv statusinkat assecurálván [rendjeinket biztosítván], hogy mi ebben az egész hadi készületben s fegyverfogásban és a németsegység-aláküldésben nem egyébre szándékozunk, hanem hogy minden zenebonát az országban lecsillapítván, azon hívek, statusok és minden rendek az ő igazságukban, törvényekben, szabadságukban és privilegiumukban [kiváltságukban] sérelem és bánatódás nélkül megtartassanak.

Annak okáért Magyarországnak a mi hívségünkben lévő minden rendeket, praetatusokat, zászlós- és nagyságos urakat, nemeseket, vármegyéket, városokat, végbelieket, hajdúkat és katonákat kegyelmesen intünk, hogy abban a hívségben, mellyel nekünk és a szent koronának Isten szerint tartoznak, állhatatosan megmaradjanak és semmi ok vagy szín alatt a fejedelem részére ne álljanak, se hittel magukat hozzá ne kö-

telezzék; hanem inkább bátran és szívesen fegyverhez nyúlván, mindenütt ellene álljanak; a kóborlásokat tilalmazzák és valami az igaz hívséghez kívántatik és szükséges, azt minden vigyázással, serénységgel és minden félelem nélkül véghez vigyék.

Ha kik pedig ekkoráig vagy félelemtől hordoztatván megtántorodtak volna, vagy erőszaktúl kényszerítettven a fejedelem részére állottak volna; azoknak még most gratiánkat [kegyelmünket] és kegyelmességünket nyújtjuk, adván értékre, hogy ebbéli cselekedeteket nem tulajdonítjuk hitszegésnek, se notának [büntetőperre okot adó cselekedetnek], csak hogy magukat megeszmejlék és elállván az elpártoltak részéről, a mi szolgálatunkra és hívségünkre legottan visszatérjenek és a mi tekintetes és nagyságod gróf galántai Esterházy Miklós, Magyarországunk nádorispánja előtt, avagy más generalisink előtt magukat praesentálják s bémutassák.

Holott pedig valakik találkoznának, kik sem Istennek törvényével, sem koronás királyuknak adott hitekkel nem gondolnának, hanem temérdek vakmerőségtől viseltetven agyaskodnának és a fejedelem pártjáról elállani nem akarnának; sem ilyen atyai intésünk után a mi hívségünkre nem térnének; tudják s értsék ezek, hogy mint hitesegett pártosok, fejükkal s jószágukkal játszanak és a mi kemény haragunkon kívül fegyverünknek is erejét és pártolkodásukkal érdemlett méltó büntetéseket is rövid nap fejükre várják.

Annak fölötte az erdélyi tartománynak rendit és statusit, kiknek a mi fölségünkkel és a szent koronával sokféle erős kötési és szövetségi vannak, kegyelmesen intjük, hogy hitlevelükről és kötelességükről megemlékezvén, minden kóborlástól megszűnjenek és se az országot ne pusztítsák, se híveinket ellenkezésekkel ne károsítsák, hanem inkább az egymás között való békességet szentül megtartsák és se magukat, se országukat minden ok nélkül kockára ne vessék avagy valakinek magános indulatját és hasznát követvén, a hadakozásoknak veszedelmes és bizonytalan habjaiba, melyektől a keresztyénség még most is tétova hányattatik, édes hazájukat s nemzetüket ne bocsássák, kik (amint tudva vagon nálunk) mivel kételenségből és a fejedelemtől való félelmekből inkább, hogysen mint magok kényén ereszkedtek ebbe a galyibás zendülésbe; ha mindjárt honjokba visszatérnek és a fegyvert letévén maguk határában csendességgel maradnak, ez mostani cselekedeteket inkább a fejedelemtől származott erőszaknak és kényszerítésnek, hogysen mint maguk gonosz szándékának tulajdonítjuk. Költ bécsi városunkban, böjtelő hónap huszonharmadik napján, urunk születése után ezerhatszáznegyvennegyedik esztendőben, római császárságunknak nyolcadik, Magyar- és egyéb országink birodalmának tizenkilencedik, csehországi királyságunknak pedig tizenhetedik esztendejében.

Ferdinandus (locus sigilli regii) [a királyi pecsét helye]
Stephanus Bosnyák electus episcopus Veszprimiensis Cancellarius
[Bosnyák István, választott veszprémi püspök, kancellár]
Georgius Oroszi, secretarius [Oroszi György, titkár]

Esterházy Miklós levele a vármegyéknek

(Himberg, 1644. február 24.)

A III. Ferdinánd nevében kiadott latin nyelvű kiáltvány (nr. 29.) szövege magyarul csak később, Esterházy leveleinek kiadásakor (1644 áprilisa után) vált hozzáférhetővé. Érvelésének rövid, erősen leegyszerűsített verzióját azonban már az 1644 februárjában a hadmozdulatok előkészítésének érdekében írott nádori körlevél is tartalmazza. Nem világos, vajon a Magyar Királyság teljes területére kiküldték-e a nádor (a hagyományoknak megfelelően kézíratos) körlevelét, az egyetlen ismert példány a Szepes vármegyei levéltárból származik. Most jelenik meg először nyomtatásban.

Reverendissimi, reverendi, spectabiles, magnifici, generosi, egregii et nobiles domini, amici nobis observandissimi! [Főtisztelendő, tisztelendő, nagyságos, nemzetes, vitézlő és nemes urak, nagyra becsült barátaink!]

Nagy fájdalmas szívvel kell intimálnunk [tudtára adnunk] kegyelmeteknek, hogy ím valahány üdőtől fogva sem az töröktől, sem egyéb idegen ellenségtől nem lévén derekas bántásunk, az erdélyi fejedelem Őkegyelme,¹ mi nemzetünk és vérünk lévén, fegyvert fogott ellenünk, és nem csak maga pedig, hanem az pogány törököt is szorgalmazta sok ígírtekkel és ajándékokkal, és szorgalmazza most is, hogy segítséget adjon neki, és az szerint nem tudom, micsoda idegen északi nemzetekkel is confoederált [szövet-

1 I. Rákóczi György (1593–1648), 1630-tól haláláig Erdély fejedelme.

kezett] Őfelsége és miellenünk, kiknek az mi eleink ingyen csak híreket sem hallották, és Őkegyelme, az fejedelem azokat is romlásunkra akarja venni. Mely igyekezetinek és cselekedetinek szint avagy cégért tött ugyan ki Őkegyelme és adhaerensi [hívei], hogy már religio [vallás] igazítást és szabadságot néz, de szinte olyan az is az praetextus [ürügy], mint a többi volt ennekelőtte, és nem religio, hanem regio [terület] kell neki.

Ehhez képest annakokáért Őfelsége is, az mi kegyelmes urunk,² hogy ennek az vezedelmes indulatnak obviáljon [ellenálljon], és híveit és országát és maga méltóságát oltalmazhassa, kényszerítettet hadait behozni az országba és occurralni [elébe menni] ellenségének, minekelőtte az egész országot obruálja [elnyomja], és pogány és idegen fegyver alá vessen bennünket. Hogy azért kevesebb kárral vitethessenek azon hadak, és inkább disciplinában [fegyelemben] tarthassuk őket, Kegyelmeteket szeretettel intjük, hogy egész vármegyéstől tegyen rendelést, és készíttessen idején bizonyos statiókra [állomásokra], az melyen az hadak fognak menni, három-négy helyre is holmi élest, és azt bőven, az mennyire lehet, úgy mint szénát, szalmát, zabot, kenyeret, lisztet, vágómarhát és egyéb élest is, ami lehet. Ehhez viszont az utakat és hidakat mindenütt csináltassa meg és reficiálja [állíttassa helyre], hogy az miatt az hadaknak valami késedelmek ne essék az szegénységnek nagyobb kárával és akadékjával. Ezen hadakkal magunk is személyünk szerint Isten velünk lévén elmegyünk, és azon igyekezünk, amint legcsendesben vihessük őket, kit azt is tudtára akartunk adni kegyelmeteknek, lesznek fogadott magyar hadak is, és personalis insurrectio [személyes hadfelkelés] felől is kegyelmesen parancsolt Őfelsége Kegyelmeteknek, kiben hogy abban is késedelmet vagy fogyatkozást ne tegyen kegyelmetek, az közönséges jót nézván a dolog, mi is intjük tisztünk szerint kegyelmeteket. Az német hadaknak pedig commisariusul [megbízottként] Révai László uramat³ destinálta [szánta] és rendelte őfelsége. Szükség, hogy Őkegyelmével is egyetértsen Kegyelmetek efféle élés készítés és statiók dolgából. Éltesse Isten kegyelmeteket. Datum in Hymperk Austriae, 24. februarii 1644. [Kiadtuk az ausztriai Himbergben, 1644. február 24-én.]

Earundem dominationum vestrarum servitor, frater et amicus paratissimus [Ugyanazon uraságaitok legkészségesebb szolgája, bátyja és barátja]:

Comes N. Ezterhazi proprius

[gróf Esterházy Miklós, sajátkezűleg]

Post scriptum [Utóirat]: Egyik részét az hadaknak kegyelmetek könyebbségére az végekre fogjuk bocsátani.

2 III. Ferdinánd (1608–1657) 1637-től haláláig német-római császár, magyar és cseh király.

3 Révai László (1600–1667) Turóc megyei főispán, 1635-től báró, Esterházy Miklós unokaöccse.

OS GEORGIUS RAKOCI DEI GRA- TIA, PRINCEPS TRANSYL-

vaniæ, partium Regni Hungariæ Dominus, & Siculorum Comes &c. Notum facimus & significamus universis & singulis quibus expedit. Evulgasse nuper Viennæ Austriæ Sacr. Cæsaream Regiamque M^{ttm}. FERDINANDUM Tertium, quoddam Sum contra Nos Manifestum ut vocant, quo in Nos graviter ob susceptam nostram in Hungariam Expeditionem bellicam invehitur, easque illius Causas recenset, ac Nobis odiosè exprobrat, à quibus intentio nostra longissimè abest. Desiderassemus sanè rectiusq; omnino factum esset, si Cæsarea Sua M^{ttas}. primum quidem ipsas nostri in Hungariam Adventus Causas, quas eidem peculiaribus literis nostris, debito tempore perscripsimus, paulò accuratius, sed tamen placidè perlegisset & expendisset, maturumque suum de iis, & æquissimum, non veluti pars interessata, sed tanquam Imperator & Arbitrator Orbis Christiani, si non publicè, apud animum saltem suum tulisset Judicium. Hoc enim pacto ita Nobis persuademus mitius multò formatum Sum Manifestum emissura fuisset. Sed quia jam illud publici juris est factum vulgoque circumfertur, nonnulla ejusdem puncta Nos concernentia, necessa-

h. 1644 A

rio

I. Rákóczi György kiáltványa

(Kassa, 1644. március 24.)

Amikor I. Rákóczi György 1644 februárjában megindította hadait Magyarország felé, a hagyományoknak megfelelően körlevélben ismertette a magyarországi megyékkel vállalkozása céljait. E mellett a Nagykállón, 1644. február 17-én kiállított körlevél mellett egy másik dokumentum is született, amely a fejedelem hadjáratának legitimációját szolgálta: III. Ferdinándnak Kassáról 1644. március 17-én küldött egy latin nyelvű levelet. A két legitimációs irat érvelése között természetesen sok az átfedés, ám egyes elemek csak egyikre vagy másikra jellemzőek, így az I. Rákóczi Györgyöt mint fejedelmi személyt ért sérelmekre csak a valószínűleg külföldi terjesztésre szánt, III. Ferdinándnak írott levél koncentrálnak. Mivel a magyar király nevében írott, 1644. február 23-ra datált manifesztumot (nr. 29.) a bécsi udvar nyomtatásban terjesztette, az erdélyi fejedelem is szükségesnek látta, hogy az addig csak kéziratban létező két legitimációs irat szintén napvilágot lásson nyomtatásban. A bártfai nyomdában megjelent manifesztumban a kállói kiáltvány és a III. Ferdinándnak írt levél mellé I. Rákóczi György részletes választ csatolt a királyi kiáltványra is. A kállói kiáltvány szövege teljes terjedelmében bekerült a manifesztumba latin fordításban – az itt fordításban olvasható szövegben eredeti, magyar nyelvű változatát használtuk a Szepes vármegyének küldött, I. Rákóczi György sajátkezű aláírását viselő példányról. A szövegben a tájékozódást utólagosan betoldott fejezetcímekkel segítjük.

Úgy tűnik, az így összeállított komplex manifesztumnak nem igazán sikerült teljesítenie a fejedelem által kitűzött célt. Nagyon kevés példánya ismert, és egyetlen teljes fordítás sem készült belőle, ellentétben a kállói kiáltvánnyal, amelyből latin, német, holland, angol és francia verziókat is ismerünk, de még a III. Ferdinándnak írott március 17-i levélből is készültek német és holland fordítások is.

[Bevezetés]

Mi, Rákóczi György, Isten kegyelméből Erdély fejedelme, a Magyar Királyság részeinek ura, és a székelyek ispánja stb. Kinyilvánítjuk és jelentjük mindenkinek, akit illet, együtt és külön-külön, hogy a minap az ausztriai Bécsben a Szent Császári és Királyi Felség, III. Ferdinánd¹ közzétette valamiféle ellenünk írott manifesztumát (ahogy ezt nevezik), amelyben hevesen kikel ellenünk magyarországi hadi vállalkozásunk miatt, ám annak olyan okait vizsgálja és hányja gyűlölködve a szemünkre, amelyektől a mi szándékunk a legmesszebb áll. Vágytuk volna csakugyan, és mindenképpen helyesebben történt volna, ha Ő Császári Felsége először Magyarországra jövetelünk valódi okait, amelyeket neki külön levelünkben a kellő időben megírtunk, kissé gondosabban, ám mégis csendesen átolvasta és mérlegelte volna és így hozta volna meg róluk érett és méltányos ítéletét (nem mint érdekelt fél, hanem mint imperátor és a keresztény világ döntnöke) – ha nem is nyilvánosan, legalább a saját lelkiismerete előtt. Meggyőződésünk ugyanis, hogy ily módon manifesztumát sokkal szelídebbre hangolva bocsátotta volna ki. Ám, mivel azt már publikálták és terjed szerte a világban, arra jutottunk, hogy néhány, minket érintő pontját szükséges tisztáznunk. Mégis, mielőtt erre térnénk, úgy tűnt, megérné a fáradozást, hogy az expedíciónk okairól a Császári Felségnek, illetve a Magyar Királyság összes rendjeinek írt tulajdon nyilvános leveleinket szóról szóra, ahogy azokat megírtuk, beleszerkesszük e levelünkbe, hogy ezáltal a keresztény olvasók és a dolgok méltányos megítélői vállalkozásunk jogos okait megismerve és pontosan mérlegelve azután a minket érintő legdühödtebb vádakról és a mi jogos védekezésünkről őszinte, szabatos és minden szenvedélytől mentes ítéletet alkotassanak. A Császári Felségnek küldött levél tartalma ez volt.

[A III. Ferdinándnak írott 1644. március 17-i levél]

Szent Császári és Királyi Felség stb.

Hogy mily szorongó aggodalommal és teljesen akaratom ellenére kényszerültem arra, hogy jelen levelet Szent Császári és Királyi Felségtekhez intézzem, tanúsíthatja az Isten, aki mindenki szívét figyelmesen szemléli, ahogy erről tanúskodnak a Felségtek követségeire adott gyakori válaszaim, a Felségteknek benyújtott igen alázatos kívánságaim, továbbá az, milyen hosszú ideje várakozom. És valóban, a legjobb lelkiismerettel merném írni, hogy inkább akartam volna ebben az ügyben szelídebb és enyhébb orvos-

1 Habsburg III. Ferdinánd (1608–1657), 1637-től német-római császár, magyar és cseh király.

ságokat alkalmazni, ám mivel amikor azokkal próbálkoztam, Felségtek legmagasabb, közép- és alsóbb szintű hivatalviselői részéről is akadályokba ütköztem, így arra kényszerültem, hogy a jelen célkitűzést kövessem. Mindenekelőtt tehát Szent Császári és Királyi Felségteket alázatosan arra kérem, hogy amíg e levelemet el nem olvasta, minden, kegyének tölem való megvonására előzetesen fennálló szándékát jóságosan tegye félre, miután pedig elolvasta, olyan bírámnak bizonyuljon, amelyet Felségtek jó lelkiismerete, imperátori jámborsága és az igazságszeretet követelnek.

Fejedelemségem elnyerése óta teljes tizenhárom éven át mily számtalan sértésben és jogtiprásban volt részem a Felségtek joghatósága alatt álló területekről – titkosan és nyíltan írogatva és rémisztgetve, tüzzel és vassal, a Fényes oszmán Porta haragjának ellenem való felszításával és alattvalóim ellenem izgatásával, aztán az ellenem és hitvesem ellen írt hírhedt könyvecske² terjesztésével méltóságom és fejedelmi tisztem megvetésére – ezekről, ha Felségtek követeli, elegendő nyílt hangvételel levelet és írást tudok elővezetni. Nem sokkal a fejedelemségre jutásom után, amikor mindkét fél bízott a korábbi egyezményekben, nem haboztak, hogy frissen rögvést ellenem fenekedjenek kártékony machinációkkal. Miután ezek az isteni segítség révén lelepleződtek, én pedig követeltem, hogy Felségtek boldog emlékezetű, legkedvesebb atyja ítélje el annak szerzőit, oly rövid időn belül megtartották a tárgyalást és azt oly későn jelezték, hogy még arra sem maradt időm, hogy odaküldjem egy emberemet. Így abban is rászédetvén még nekem tettek inkább szemrehányást, mintsem hogy valakit megbüntettek volna, amiként ezt a néhai nagyságos Prépostvári Zsigmond uram cselekedetei mutatják – hiszen az említett ügyben ugyanazon személy ítélkezett, akinek a tanácsára Prépostvári uram annak idején hozzáfogott a dologhoz.³

Elhagyom azt is, hogy Székely Mózes is a Felségtek uralma alatt álló területről ösztönözték és bujtogatták arra, hogy elmeneküljön országomból és ellenségem legyen, ami mind nekem, mind az egész országnak nem csekély nehézséget és kiadást okozott.⁴

Ezek így lévén, hogy az 1636. esztendőben ismét mi történt, az egész világ számára nyilvánvaló, amiként azt is megmutatják mind nálam levő levelek, mind pedig a szem-

2 A Lorántffy Zsuzsanna által összeállított és 1641-ben *Mózes és a próféták* címmel megjelentetett bibliai citátumgyűjteményt egy magyarországi ismeretlen szerző (talán Széchényi György) *Nova Transylvania* című vitriolos pamfletben állította pellengérré. A gúnyirat megjelenéséből diplomáciai bonyodalom lett, a könyvet bezúzták (ma nem ismerünk egyetlen példányt sem).

3 Prépostvári Zsigmond közép-szolnoki főispánt I. Rákóczi György 1631 őszén összeesküvés vádjával elítéltette, erdélyi birtokait elkoboztatta, de Magyarországra szökött és II. Ferdinánd nem volt hajlandó kiadatni. Birtokait az 1633. évi eperjesi szerződés keretében kapta vissza.

4 Ifjabb Székely Mózes (1603–1652?), a hasonló nevű erdélyi fejedelem fia 1633-ban menekült oszmán területre és kérte a szultán segítségét I. Rákóczi Györgytől állítólag elszenvedett sérelmei miatt. A Fényes Porta a továbbiakban bármikor mozgósítható trónkövetelőként kezelte az erdélyi főurat, noha a konstantinápolyi Héttoronyból nem járhatott ki.

mel látható és kézzelfogható tapasztalat, hogy azt a Felségtek uralma alatt álló területről szították és mozdították elő.⁵ Noha pedig Felségtek jó emlékezetű atyjának rezolúciója és ígéretei szerint, amelyeket az elhunyt bíboros és saját szolgálaim révén tett (most is megvannak nálam),⁶ a büntetést mint a Felsegeitek által aláírt egyezmények megsértőire kellett volna kiszabni ama „Nec per se etc.” szakasz hatálya szerint,⁷ és azt én is sürgettem néhányszor Felségteknél (kivéve a büntetendő köréből nagyságos Bethlen István gróf uramat és másokat, akiknek amnesztiát adtam), de egyáltalán semmit nem értem el. Azt sem fogom terjedelmesen felemlgetni, hogy ha valamikor olyan leveleim estek Felségtek szolgálóinak kezébe, amelyektől azt remélték, hogy azokkal a Fényes oszmán Portát ellenem lehet ingerelni, akkor ezzel ténylegesen meg is próbálkoztak, hogy rám és nyomorult hazámra tüzet és vasat szabadítsanak. Csak ismételni is igen sok szóval előszámlálni tudnám, ami számomra már jó hosszú ideje nyilvánvaló: Felségtek tanácsában és decemvirális törvényszékén megvádoltak engem és a számomra legkedvesebbeket, és el is ítélték fő- és jószágvesztéssel [járó bűn] miatt, csak éppen elhalasztották az ítélet végrehajtását más, alkalmasabb időre. Szorgalmasan törekszenek mindazonáltal arra, hogy nekem mindenfelől rosszakarókat és ellenségeket szerezzenek, az én és az enyéim hírnevét, becsületét és javait derekasan kisebbsítsék, üldözzenek és végső szegénységbe hajszoljanak.

Mindezeket, legjámorabb császár, nem azzal a céllal idézem fel, mintha ezek lettek volna most megkezdett vállalkozásom ösztönzői, vagy sarkantyúi, nem; a halhatatlan Istent hívom tanúul, és akár legutóbbi rezolúcióból is megismerhette, amelyet a néhai nagyságos Kéry János uram révén Felségteknak adtam (és ebbe a levélbe is beillesztettem).⁸ Nem is az indított rá engem, mintha uradalmaimmal és vagyonommal elégedett ne lettem volna, sőt ebben is az Isteni Felseget hívom tanúul, hogy úgy kedvezzen terveimnek és kezdeményezéseimnek: számomra mindenből elegendő állt rendelkezésre, akárkinek is hatalma alatt álló területeire és javaira nem szomjúhoztam vagy áhítoz-

- 5 1636 telén Bethlen István, aki 1630-ban rövid ideig Erdély fejedelme volt és az évtized közepén a Magyar Királyságban fekvő birtokaira költözött, a hódoltsági oszmán beglerbégekhez ment, pártfogásukat kérni I. Rákóczi Györggyel szemben. Ugyanazon év őszén megpróbálta megszerezni a fejedelmi címet is Naszúhpasazáde Hüszejn pasa budai beglerbég hadaival, de a szalontai ütközet után inkább tárgyalásos úton rendezték a konfliktust, amelynek során Bethlen István és fia, Péter amnesztiát kaptak.
- 6 A Magyar Királyság katolikus elitjének számos tagja, így Esterházy Miklós nádor is ambivalens magatartást mutatott az 1636-os válság alatt, de Pázmány Péter esztergomi érsek egyértelműen kiállt amellett, hogy nem szabad hagyni, hogy Erdélynek közvetlen oszmán beavatkozás révén legyen új fejedelme és meggyőzte III. Ferdinándot is arról, hogy tiltsa meg a Rákóczi elleni fellépést.
- 7 Az 1631. évi kassai szerződés 17. pontja szerint II. Ferdinánd megígérte, hogy sem maga, sem más révén („nec per se, nec per alios”) nem zaklatja és zaklattatja Rákóczi erdélyi uralkodását.
- 8 Kéry János 1643 novemberében járt I. Rákóczi Györgynél III. Ferdinánd képviselőjében. A manifesztum kiadása nem tartalmazza a Kérynek adott rezolúció szövegét, annak korabeli magyar verziója a kállói kiáltvány mellékleteként maradt fenn, lásd a 16. jegyzetben.

tam. Láttam azonban, és a Felsőtek joghatósága alatt álló területről is értesüléseket szereztem róla, hogy Felsőteknek a klérussal együtt szándékában állt, hogy a hazámba és igen kedves nemzetembe plántált tiszta evangéliumi vallást teljesen, gyökerestől kitépje, a szabad vallásgyakorlatról kiadott artikulusokat pedig érvénytelenítse (nemkülönben a tizenhét feltételt),⁹ és az előbb mondott hazát és igen kedves nemzetemet örökletes királysággá tegye, annak külső szabadságait és előjogait is csökkentve, amiként ezekről Felsőtek főrangú tisztviselői is panaszkodtak nálam és segítségemet követelték.

Felfigyeltem ráadásul arra is, hogy semmilyen vagy legalább is csekély remény maradt arra, hogy a lelkiismereti szabadság enyhébb orvosságok révén helyreállítható legyen. Példa erre Felsőtek az 1638. évi pozsonyi országgyűlésen az evangélikus státus számára kiadott dekrétumának félbemaradt végrehajtása, aminek a királyság közönséges végzései közé sorolását ugyanazon az országgyűlésen megígérte bár az evangélikus státusnak, az mégis függőben maradt.¹⁰ Ennek megtörténtével a klérus és a római katolikus mágnások nagyobb szabadságot kaptak arra, hogy birtokaikon üldözzék az evangéliumi vallást, elvegyék a parókiákat és a templomokat, a nyomorult népet pedig arra kényszerítsék, hogy a legsúlyosabb büntetésekkel fenyegettetvén esküvel tagadja meg saját hitvallását, és a római katolikust fogadja el, még ha tiltakozik is ellene a lelkiismerete.

Végül az is megtörtént, hogy azok, akik nem akartak hitvallásukról lemondani, rákényszerültek arra, hogy halottaikat két, három vagy négy mérföld messzeségbe vigyék eltemetni, az istentiszteletre készülődő nyomorult népet távoli helyekre küldték dolgozni, templomaikat lerombolták, az összes ünnepük megtartását akadályozták, lelkiismeretükön tüzzel-vassal uralkodtak, sőt még a protestánsok csontjait és maradványait is kihajították a templomokból.

Az evangélikus státus számára szerfelett súlyos és gyalázatos egyebek között az is, hogy tisztségeket rájuk nem bíznak, hitükből és becsületükből kivetkőztetik őket, a gyalázatos „eretnek” szóval szidalmazzák őket, és, ami jelentősebb dolog, a királyság végzései között deklarált és bevett „evangélikus státus” elnevezést a legutóbbi országgyűlésen érvénytelenítették, noha a királyság statútumából és a tizenhét feltételből teljesen más következne.¹¹ Volt olyan országgyűlés is, amelyiken Felsőteik azt köve-

9 III. Ferdinánd választási feltételei, amelyeket az 1638. évi országgyűlés a törvényei közé iktatott.

10 A protestánsok az 1638. évi országgyűlésen addig nem voltak hajlandók semmilyen kérdés tárgyalására, amíg be nem adhatták felekezeti sérelmeiket – amit azonban katolikus tanácsosai biztatására III. Ferdinánd nem volt hajlandó átvenni. A hosszasan tartó patthelyzetet végül azzal sikerült megoldani, hogy a király kiadott egy állásfoglalást, amelyben a vallásügyi törvények betartatását ígérte, illetve eljárást néhány konkrét ügyben. Ez végül nem került be az országgyűlésen elfogadott törvény-cikkek közé.

11 Az 1638-as országgyűlésen hosszú viták folytak arról, hogy mivel a felekezeti sérelmeket a katolikus rendek nem voltak hajlandók befoglalni a királynak benyújtandó panasziratba, adhatnak-e be a protestánsok külön *gravaminát*. Esterházy Miklós többször kifejtette, hogy a német mintára használt

telték, hogy mindegyik város újból erősíttesse meg a kiváltságait, máskülönben azok érvénytelenek és semmisek lesznek – hogy ez mi végre történt, könnyű megítélni.

Ha Felségtek megérti mindezeket, mivel valóban ez a helyzet, Felségteknek nem kell csodálkoznia azon, hogy [hadakozást] készülök kezdeni, mivel nekem a hazám az első és a hitvallásom az első. Isten a tudója, mindezeket azonban nem azzal a céllal szándékozom erőm szerint oltalmazni és helyreállítani, hogy azzal másokat elnyomjak; sőt, éppenséggel azért, hogy mindenki, összességében és egyesével, a közös méltányosság és a királyság statútumai szerint szabadon gyakorolhassa vallását. Ügyemnek a megítélését ezért ama legfőbb és igen hatalmas bíróra bízom, ő természetének változathatatlanúsága szerint vállalja az ítélezést, és azon a párton áll majd, amelyik az ő dicsőségét és az egyház javát igyekezik védeni, és akinek az ügye jobb. Erősen bízom abban, hogy az Isteni Felség jelen lesz [azaz segít] és megmutatja, hogy jó ügyet szolgálók.

Ha pedig a dolog másként történnék (és remélem, hogy ez nem így lesz), azt nem annak kell tulajdonítani, hogy az ügy nem volt eléggé méltányos, hanem annak, hogy vétkeinkkel ezt érdemeltük. Magamat tehát alárendelve Isten akaratának, az Ő dicsőségéért és hazám szabadságáért jó lélekkel kész vagyok akármit elviselni, forró könnyörgésekkel fárasztva közben a legjobb, legnagyobb Istent, hogy Felségtek lelkét úgy irányítsa, és arra hajlítsa, hogy ami csak a haza, igen kedves nemzetem, és az egész kereszténység hasznára, megmaradására és örök békéjére szolgál, annak teljesítésére legyen akarata és ereje.

[Kállói kiáltvány, 1644. február 17.]

Illustrissimi, Reverendissimi, Spectabiles, Magnifici, Generosi, Egregii et Nobiles, Domini Fratres Amici Vicinique nobis observandissimi, benevoli [Méltóságos, főtisztelendő, tekintetes, nagyságos, nemzetes és vitézlő nemesek, nagyra becsült és jóindulatú testvéreim, barátaim és szomszéd uraim!] Mely drága és mely dicséretes legyen mindenkéül az lelki és testi szabadság, nem kell messze példaért mennünk és sok szóval arról kegyelmeteknek írunk; megmutatja az napnyugati tartományoknak mostani állapotja is, az melyek annak az megbecsülhetetlen jónak helyére állatásáért minden külső javokat sem mire becsülve, életek fogyásával nem szűnnek ez mai napig is azért viaskodni. Az hispániai birodalom alatt valók is, Luzitánia és Katalónia, nem az lelkiért, hanem csak az testiért fegyvert fogván, mely serényen akarja helyre állatni, érthette kegyelmetek.¹²

„Evangelicorum status” kifejezés ismeretlen a magyar jogrendben és bevezetése törvénytelen lenne (annak ellenére, hogy az már az 1610-es évek országgyűlésein is előkerült, az *Ordinum responsum* szövegében is megtaláljuk).

12 1640-ben mind Portugáliában, mind Katalóniában lázadás tört ki a spanyol uralom ellen, az előbbinek hosszú távon az ország függetlenségét is sikerült kivívnia saját dinasztiája, a Braganzák uralma alatt.

Az én hazámiai is, az egész magyar nemzet ezekért mennyi vért ontott, s halált szenvedett, vannak elég példák róla; azokban kiváltképpen 1619. esztendőtől fogva mennyi megbántódása esett nemzetünknek, arról való panaszokkal rakással vannak levelek nálunk, s noha minket sokszor intettek és kényszerítettek is mind evangelica [értsd: protestáns] s mind romano-catholica religión [római katolikus valláson] valók: serkenének fel, s remediálnók [orvosolnánk] azokat, mert ha ennél is inkább megnyomatik szabadságok, jövődöben az mi gyermekink is szabadságtalan országnak lesznek lakosi.

Requiráltak [megkeresnek] még az nagy tisztviselők közül is, jelentvén, hogy az clerus haereditarium regnumává [a papság örökös királyságává] akarja tenni Magyarországot az Austriai Háznak,¹³ és egyáltalában az secularis [világi] magok vallásán valókon is akarnak mind lelki- és testiképpen uralkodni. Tudhatja kegyelmetek, mennyi panaszok vannak az olyan testamentumtétele [végrendekezésre] való kényszerítéséért, az melyekben az igaz haeresektől [örökösöktől] az jószágot elidegenítik. Az végekben is az főtisztteket magoknak kezdték usurpálni [bitorolni] és eddig megmaradt kicsiny praerogativát [kiváltságot] is kivenni az secularis status [világi rend(ek)] kezéből. S mit mondjunk az ország proventusinak [jövedelmeinek] tékozlásiról, a végeknek amiatt való fogyatkozásiról és reájok s országunkra következő veszedelmiről? Minemő mesterséggel színlelték be az jezsuitai szerzetet is országunkban, az ország szabadságának romlására, s evangelica religiónnak minden úton s módon való oppressiójára [elnyomására]; s még az végvárakban is mennyi injuriákkal [jogtalanságokkal] terhelik az patronusokat [kegyurakat] és egyebeket is, tudja s érti kegyelmetek. Magunkat is pedig, él most is az pap úr, ki római császár Őfelsége hírével magunk meghitt embere által megtaláltatott, ígírven Őfelsége nevével Magyarországnak minden jószágunknak, kik inscriptióban vannak [amelyek zálogbirtokként tartoznak hozzánk], örökben adását, nagyobb és több kegyelmességének megmutatását, csak mi is annuáljunk annak [hagyjuk jóvá], hogy lehessen Magyarország az Austriai Háznak haereditariumja.

De sem lelkünk ismérleti, sem nemzetünk szereteti nem bocsátván arra, úgy adtuk válaszungkat, az mint igaz hazája szerető, s nemzete szabadsága kívánó magyar fejedelemtől kívántatott.

Az palatinus autoritása [a nádor jogköre] elvétetett, annyira, hogy annak az tisztnek csak az neve maradott rajta; s az ország javára s megmaradására nézendő jókat ha sollicitálja [kérvényez] is, haszontalan, sőt megtilttatnak tőle.

Az 1638. esztendőbeli ország gyűlésekor is, mind privatim [magánemberként] az evangelicus status, s mind közönségesen mennyi instantiát tett az gravaminák tollalásáért

13 Értsd: a Habsburg dinasztianak.

[kérelmezte a sérelmek megszüntetését]; micsoda effectusát [eredményét] érzette Kegyelmetek sok költsége profusiója [pazarlása] után, nyilván lehet kegyelmeteknél.¹⁴

Az minemű decretumot adott Őfelsége az evangelicus statusnak,¹⁵ in specie [eredetiben] nálunk vagyon, annak utána is mennyi templomokat, parochialis házakat [parókiákat] vettek el, s egyházi rendeket űztek ki – idő kívántatnék előszámolására.

Ha testi szabadságink sérelmire nézünk, az tiszteket evangelicusoknak nem adják, előmenetelre nem promoveálják [mozdítják elő], és ha valamelyre promoveálnák is, becsületek s hitelek nincsen, bár jó igazsága legyen is valamely keresetihez az evangelicusoknak; de abban, vagy egy vagy más úton, igyekeznek akadékozni, sőt az is megtörtént, hogy igazságát praetendálván [követelve] jószágához, az contradictióért [ellentmondásért] élete is csaknem elfogyott.

Közönséges megbántódásirúl és sérelméről tizenhárom vármegyékül kegyelmetek hogy megtaláltatta vala Császár Őfelségét és palatinus uramat, mi hasznát vevé kegyelmetek? Minemő dorgálással, feddéssel, pirongatással bocsátották vissza Kegyelmetek atyjafiait az igazságnak kívánásáért, emlékezetiben lehet kegyelmeteknek, érezvén nem kicsiny nehézséggel ezeket, mind lelkünk ismereti, s mind isteni tisztelethez való kötelességünk, s mind hazánk, s nemzetünk szabadságának szereteti kívánta tőlünk; sőt, az evangelicus status, s az romano-catholicus közül is, lelkünkre s idvességünkre kényszerítvén bennünket szabadságok oltalmára való kikelésünkre.

Immár tovább mi sem szenvedhetjük és hivalkodó szemmel hazánk veszedelmét s nemzetünk oppressióját [elnyomását] nem nézhetjük, mert mindeneket megpróbáltunk, valamivel azokat csendes remediumok [orvosságok] által megorvosolhattuk volna. Ím csak nemrégén is Kéry János uram itt benn lévén, az Őfelsége követségire mi választ tettünk, s mint instáltunk [kérelmeztünk], s micsoda oblatiókkal [áldozatokkal] voltunk, Őfelségének tett válaszukból kegyelmetek megértheti.¹⁶ Az melynek igaz páriáját [másolatát] küldtük Kegyelmeteknek.

14 Az „Evangelicorum status” elnevezés használata körüli problémákról lásd a 11. jegyzetet.

15 Lásd a 10. jegyzetet.

16 Kéry követségéről lásd a 8. jegyzetet. A *Manifestum* nem tartalmazza ennek a levélnek a latin fordítását, de a Szepes vármegyének küldött eredeti példányban fennmaradt ez a melléklet is: Kegyelmed mi szónkkal Őfelségének ígérje alázatos szolgálatunkat, s kívánjon amellett békességes, idvösséges országást Őfelségének, olyant, ki az mi szegény hazánknak s nemzetünknek mind lelki, testi szabadságának használjon.

Hogy nálunk nemcsak az Svéciai Koronától, de még az Galliai Koronától is követ volt volna, azt tagadni, s fődözni nem akarjuk, s oly ígírtekekkel, kiknél magunk is többet, s nagyobbakat, s jobbakat nem kívánhattunk volna. S midőn kívántuk volna, jelentsék meg, mitőlünk is mit kívánjanak, azt felelték: Az universalis [egyetemes] békességnék végben meneteliben segítsük őket, jelentvén azt, hogy szintén úgy igyekeznek az mi religiúnknak [vallásunknak] is szabados exercitiúmat [gyakorlatát] helyben állatni, nemcsak az Imperiumban [Birodalomban], hanem Magyarországnak is, mint az magokét. Ha azért ők mitőlünk külön vallásban lévén, mégis azt is helyben akarják állatni, sokkal inkább mi lelkünk

Bizonyságul hívjuk az Űristent, ki minden szíveket lát, s igazsággal írjuk Kegyelmeteknek is, hogy mi nem az magunk privatumunkért [magánérdekünkért], bosszúnkért, rajtunk tött sok méltatlanságokért, sem hogy hitet igazgatnánk, vagy azt üldöznők s kergetnők, annyival inkább exstirpálni [kiirtani] akaránk, hanem csak az ország statutumait [törvényeit] akarjuk helyére állatni, s a mellett procedálni [előlépni], úgy hogy kinek-kinek az ő lelkiismereti az min megnyugodott, azt félelem, rettegés, s akadékozás nélkül vallhassa, s exerceálhassa [gyakorolhassa], s testi szabadságban is élhessen bátorságosan és szabadosan – mivel az lelkiismereten való uralkodás nem embert, hanem Istent illet.

Mivelhogy azért az mely akadékok eddig bennünket derekasan tartóztattak, azokat is Isten már tőlünk elfordította, s még az idegeneknek is szívét hozzánk hajtotta; ezekre nézve is elhittük, hogy Istennek is ez akarátja és rendelése, hogy szolgáljunk az ő tiszteletinek, s hazánk szabadságinak, s minthogy Istené, nem emberé lészen egyrésztől az

kötelessége alatt tartozunk annak szolgálni, előnkben számláltván Magyarországbán is az religiónak oppressióját [elnyomását], az ország gyűlésének religio miatt haszontalan elmúlását. Mi mindazáltal eddig vélek nem confoederáltunk [szövetkezünk], meg is nyugodjék Őfölsége minden bizonnyal abban, elvégezett akaratum, az magunk tulajdon privatumunkért, injuriánkért [magánérdekünkért, sérelmünkért] valamíg lehet s elszenvedhetjük, nemzetünk, s hazánk veszedelmével extremumhoz [legvégső esz-közkhöz] nem nyúlunk. Noha injuriánk nekünk annyik az Őfölsége birodalmából, nem hisszük, más fejedelem azt eddig annyira türte és szenvedte volna; csak amaz rossz gyalázatos könyvnek kibocsátásával is, kiben velünk együtt az szegény gazdasszonyt is mint gyalázák meg, tudja Őfölsége, s egyebek is, melyről könyvezés nélkül soha nem emlékezhetünk; mi mégis böcsületünk sérelmivel is túrtuk, s noha Őfölségét két ízben is találtuk meg, de hol, kit büntettek meg érte? Azon kívül is Homonnay János uramtól, s több tisztviselőktől is mennyi böcsületlenségeket szenvedtünk, úgy tetszik, minálunknál alább való ember sem szenvedhette volna ily könnyen. Hát ha az 1636. esztendőbeli hatalmas nagy bántódásinkat, melyeket Homonnay János uram több véle valókkal együtt az Őfölsége jóemlékezetű édesatyja parancsolatja ellen rajtunk országul cselekedett, elő kellene számlálnunk, ugyan sok papirostra kellene leírunk. Budai vezérnek hajdúságnak írt leveleinek igaz páriája [másolata] nálunk lévén, még ők izgatták, s szolgáltattak az reánk jövetelre alkalmatosságot az töröknek, assecurálván [biztosítván]: bizvást elmehet, mert az hajdúság nékiek nem árt. Az hajdúságot is ammoveálta [távol tartotta]: az törököknek Erdéllyel vagon dolga, ne bántsák az törököt. Ily cselekedeti mint ellenkezett légyen az szegény megholt császár parancsolatjával, s nekünk az szegény cardinál [bíboros] által tött Őfölsége ígéretivel, ihol vannak az levelek in specie [eredetiben]; és az szegény jó emlékezetű császár Homonnay Jánosnak írt leveleinek copíája kezünkben, kit nekünk az szegény cardinál küldött volt meg. Azt is keyyelmed megolvashatja, ha akarja, de hol azért is kit feddettenek meg, vagy annál inkább, kit büntettenek meg azok közül, kik Bethlen István uramat az Őfölsége birodalmából foveálták [támogatták], hírünkkel kellett volna lenni. Noha az szegény Császár nekünk arra ígerte vala magát, csak légyünk csendességben, váraozzunk és mihelyt Őfölségének tágulnak valamennyire distractiói [mindazon dolgok, amelyek ettől elvonják], meglátjuk, el nem szenvedí büntetetlen. Most is nem lévén nekünk (Bethlen István uramat és mindazokat, kiknek amnestiát adtunk, excipiálván [kivéve]) az ilyenek ellen semmi satisfactiónk [elégtételünk]. Ítilje az Isten meg, nem nagy bántódásunkra lehetett-é, szenvedése példa lévén akárkinek is az Őfölsége birodalmából olyant, avagy nagyobbat is próbálni s cselekedni az Őfölsége diplomája, s confoederatus fejedelem, s keresztény ország ellen, nem tartván semmit az büntetéstől, nem nagy injuria-é?

ügy, elhittük kétség nélkül, hogy Ő Szent Felsége bódog és kívánatos kimenettel áldja meg és örvendetes véggel koronázza meg.

Kegyelmeteket azért szeretettel kérjük, meggondolván azt Kegyelmetek, hogy mi békecséges birodalmunkból s csendes hazánkából az Kegyelmetek javáért s Kegyelmetek közül sokaknak kívánságáért költünk fel s fogtunk fegyverhez; segítse Kegyelmetek magáért ezt dolgot, úgy, az mint Istennél is kedves lehessen, Kegyelmeteknek is országostúl használhasson, Kegyelmetek is mutassa meg mind Istenéhez, evangelica religiójához, s hazája szabadságához való buzgóságos szeretetét, és ez levelünk megadásától fogva tizenötöd nap alatt jöjjön mellénk, szolgáljon velünk együtt ezeknek dicsíretesen. Asscurálván minden rendeket bona fide christiana [jó keresztény hitel biztosítva minden rendeket], nem hitet akarunk igazgatni, s opprimálni [elnyom-

Hiszen mi s az szegény haza nem azért confoederáltunk volt Őfölségével, hogy subditusitól [alárendeltjeitől] is háborgattassunk, hanem inkább oltalmaztassunk, noha bizony valamikor akaránk, mi az két koronával foedust [szövetséget] csinálhatnánk, de az mint feljebb íránk, halasztottuk, s ha mire kellene is magunkat vennünk, csak egyedül az Isten tisztessége s haza szabadságának tartozó köteletségünk kényszerítne reá, nem tartozván senkinek is lelkünk ismételten szolgálni és túrni, Őfölsége köteles lévén mind az 17 conditiókat ország statutuma szerint, minden rendekkel s rendeknek kiszolgálhatni azt, amire magát kötelezte, mind megtartásokra és -tart[at]ására; úgy tesszik, az executióját [végrehajtását] is Őfölségének kellene végben vinni. 1638. esztendőben kiadott decretumában is az Evangelicus Statusnak reá ígerte volt Őfölsége magát, hogy az 17 conditióknak [feltételeknek] 6., és az bécsi pacificatióknak 1. és az 1608 esztendőbeli 1. és 2. articulúsát ugyanazon gyűlésben articulúsban íratja, de az sem ment végbe. Az télen Jakusith uram [Jakusith György egri püspök] mikor itt benn vala, proponáltuk [javasoltuk] vala őkegyelmének, nem volna jobb, Őfölsége állatná helyben az religióknak szabados exercitiómát, restituálná [visszaadtná] Őfölsége azokat, az melyeket ab anno 1608. [1608. óta] elvettek, és ülne fel Őfölsége mellett az Evangelicus Status mivelünk együtt, segétnénk meg Őfölségét. S csak azt tévé az választ őkegyelme, nincs Őfölsége hatalmában, hogy az religióknak szabadságát s azokat az helyeket restituálhassa az clerus [papság] ellen.

Hát ha még nekünk panaszinkat arra kellene fordítanunk, az Őfölsége ditiójából [területeiről] mennyiszor igyekeztek volna ijesztéssel, fenyegetéssel, az török előttünk való sok informatiókkal, vádlásokkal bennünket innét kiijeszteni, s holtig való gyalázatunkra fejedelmi állapotunkat velünk letéetni! Ha ezek aperte [nyíltan] megvoltak, titkon ezen kívül is mennyik lehettek ilyenek ellenünk valók, csak az Isten számlálhatná meg. Ítélje meg azért Őfölsége jó lelkiismerettel, ha mi nem feljebb túrtük-e annál, az mennyit kellett volna túrnunk, hol hát még az, hogy immár is az Őfölsége tanácsában régen megtették mind magunkra, gyermekinkre, jószáginkra az törvényt és csak várják az executióknak végben vitelének alkalmatosságát.

Mivel azért Magyarországnak egyik tagjának ismerjük magunkat lenni, s gyermekinket is, ne légyen kedvetlen Őfölsége előtt, ha hazánk szabadságtalanságának, az Isten tisztességének szerelme mindezeknek kijelentésére szánkat megnyitja és lelkünk ismérleti kimondatja velünk. Sőt, inkább Őfölsége vegye illendő kegyelmességgel tőlünk és orvosolja meg is, lám semmit az közönséges igazságnál s egyszersmind akire anélkül is Őfölsége nem köteles volna, mind megtartására s tarttatására nem kívánunk. Eleinkhez s magunkhoz való kegyelmességét Őfölségének tagadnunk bűn volna, melyet mi most is alázatosan veszünk Őfölségétől. És ezért is valamerre conscientiánk [lelkiismeretünk] sérelme nélkül bocsátkozhatunk, kötelesnek mondjuk magunkat az szolgálatra. Hogy Őfölsége diplománkat [a köztünk való szerződést] eszünkben juttatja, azt Őfölségétől alázatosan vettük, kiről magunk sem voltunk feledékenyek, mert

ni], sem hogy akármiféle immunitásban [kiváltságában] is az én édes hazámat, nemzetemet, s közönségesen Kegyelmeteket vagy most, vagy ezután akármilyen kicsinyben is sérteni, háborítani akarnánk, hanem inkább hogy abban Kegyelmetek kedve szerint mind régi s új sok vérrel keresett szép szabadságinak örvendezhessen és azzal szabadosan élhessen.

Attúl se tartson senki, hogy ha ki mirajtunk akármilyen bosszút s kedvetlen dolgot tettek volna is, akármilyen állapotban is cselekedtek volna ellenünk, hogy mi azért bosszút állanánk, s azt jövődében bosszúállásképpen szívünkben tartanánk, hanem mindeketek örök feledékenységben akarunk bocsátani, mintha soha nem lettek és történtek volna azok, intvén egyszersmind minden rendeket idegen országban való futástúl és jószágoknak elhagyásátúl, mert ha kik ilyenek találhatnának (kiket mindazáltal nem remélünk), ha nekünk is az ilyeneknek jószágokhoz hozzá kelletik nyúlunk, s kárt valának, magoknak tulajdonítsák.

Ha hol pedig Kegyelmetek reménységünk kívül ez ellen kezdene cselekedni, mi az Isten és az ő szent angyali előtt protestálunk, ha Kegyelmetekre mi romlás jó s következik, okai ne legyünk, mert nekünk is annyival több számú segítségét és hadait kell mellénk vennünk, s kívánunk Hatalmas Császárukknak,¹⁷ az mennyivel Kegyelmetek ebben magát hozzánk, s hazája szabadságának helyére állatásában alkalmatlanabbul kezdené viselni – kit nem remélünk. Az minden szívekkel bíró hatalmas bölcs Isten bírja, s vezérelje az Kegyelmetek szívét, elméjét, indulatját, hogy ki-kí Kegyelmetek közül kivétvén szívéből minden külső respectusokat [szempontokat], maga haszna keresést, segítse velünk együtt ez szent idvesség munkát és igyekezetet, mind világ végéig örülhessen maradékja is Kegyelmeteknek, mindnyáján, mind lelki s testi szabadságának. Amen. Datum in arce nostra Kálloviensi die decima septima mensis Februarii, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadragesimo Quarto. [Kiadtuk kálloői várunkban február hónap tizenhetedik napján, az Úr 1644. évében].

még Erdélyből Őfelsége egy példát sem mutathat, hogy az Őfelsége ditiójára alattunk valók közül fegyverrel ment volna, s akármilyen idegen nemzetet Őfelsége országára fegyverrel vitt volna, az mi diplománk ellen olyant mert volna kezdeni avagy indítani; ám nagy részént Zólyomi Dávid is ez mai napig is azért szenvedi az fogságot, hogy az ellen akart cselekedni. De ellenben mirajtunk mi történék onnét, az mint feljebb is íránk, in anno 1636 [az 1636. évben], ez világ tudtára vagyon. Kit, hol tartanak érette fogságban? Kit büntettek meg érette? Senkit. Corporale juramentumunkat [hűségünköt] mint tettük volt le az boldog emlékeztető megholt dicsíretes Császárnak, az Őfelsége édesatyjának, noha írva is megvagyon nálunk, de él még Melith Péter is, kérdejk meg, nem töttük volt-é; oda meg tartván Őfelségétől is, és alattok valóktól is szentül, az mi velünk való végezési Őfelségének, s az én hazámat is lelki, testi szabadságában megtarttatván Őfelsége, kik között Őfelsége nekünk is egyaránt kötelezte magát, mint egy haza fiának.

17 Ibrahim (1615–1648) oszmán szultán 1640-től haláláig.

Illustrissimarum Reverendissimarum Spectabilium Magnificarum Generosarum Egregiarum et Nobilium Dominationum Vestrarum frater, amicus et vicinus benevolus [Méltóságos, tekintetes, nagyságos, nemzetes, vitézlő és nemes uraim jóindulatú tesvére, barátja és szomszédja],

G. Rákóczi manu propria [sajátkezűleg]

[Részletes válasz a III. Ferdinánd nevében írott kiáltványra]

Az előbb beszúrt levelekből tehát ki-ki könnyen megismerheti, miféle jogos, súlyos, és a közjót érintő okok kényszerítettek rá minket (akármit hozzon is fel ellenkezőleg a Császári Felség) ezen expedíció vállalására, akármennyire nem akartuk is. Miután pedig derekasan megtudtuk, kikkel lesz dolgunk, és igen sokan azzal fenyegettek, hogy németek és más nemzetek hatalmas seregei jönnek majd ellenünk és a velünk tartó rendek ellen, úgy döntöttünk, nekünk is jogos és szabad otthoni erőink és a nemzet erői mellett külföldiek kedvezésével, hajlandóságával, segítségével és támogatásával élni. Egyáltalán nem rejtegetjük tehát, hogy két igen fenséges koronával, Franciaországgal és Svédországgal, léteznek bizonyos összeköttetéseink, amelyek mindazonáltal már csak akkor jöttek létre, amikor egyáltalán semmi reményünk nem maradt arra, hogy szelídebb eszközök révén lehessen a haza megháborgatott szabadságait helyreállítani.¹⁸ Meltán tagadjuk, hogy e kapcsolatok összeesküvések lennének – sőt, olyan szövetezések, amelyek kötése szabadságunkban áll, és jelesek is, a keresztény világ nagy fejedelmi tekintélyei révén. Nem is oly módon és oly törvények által jöttek létre, hogy a Magyar Királyság és rendjei jogainak és szabadságainak valaha is valami sérelmet vagy súlyos kárt okozhassanak, sőt inkább egyedülálló módon arra irányulnak, hogy visszaszerezzék, helyreállítsák, épen és sértetlenül megőrizték és védelmezzék azokat.

Hogy miféle levelek és traktátusok lehetnek azok, amelyekről azt mondják, hogy másolatban elfogták őket, az előttünk titok. Arról azonban nyíltan és világosan bizonyosságot teszünk, hogy méltatlanul vádolnak minket azzal, hogy a Magyar Királyság szent koronáját és Nagyszombat meg Pozsony városát idegen nemzeteknek akartuk juttatni, mivelhogy az soha még csak eszünkbe sem jutott. Ezután is a legkörültekintőbben el kell kerülni, hogy bármilyen szövetség vagy kölcsönös segítségnyújtások alkalmával akármi módon csorbuljanak a királyság jogai és szabadságai, valamint határai és végvidékei.

18 A gyulafehérvári egyezményt 1643. november 16-án írta alá I. Rákóczi György a Svéd Korona nála lévő képviselőivel, Jacob Rebenstockkal és Orbay Andrással, ám szövege szerint a Francia Korona számára is érvényes kötelezettségvállalás volt. Említését a manifesztumban az indokolja, hogy III. Ferdinánd nevében íródott kiáltvány szinte kizárólag ennek a szövetségnek a taglalására koncentrált (vö. nr. 29.).

Nincs miért Felségednek túlságosan nyugtalankodnia afelől, nem hozunk-e létre valamilyen egyezséget hadi expedíciónk és a haza szabadságának megvédelmezése során a Magyar Királyság rendjeivel való tanácskozás nélkül. Feltett szándékunk ugyanis, hogy a haza szabadsága helyreállításának egész ügyét a rendek megkérdezésével és közös döntésünk szerint tárgyaljuk, intézzük és gondoljuk. A királyság rendjeit sem akarjuk semmilyen szövetkezéshez hozzákötni, vagy abba belefoglalni tudomásuk és egyetértésük nélkül, hogy azáltal csorbuljon szabadságuk épsége és teljessége, vagy akár képességük, hogy megmaradásukról gondoskodjanak. Bár Erdély jogai és szabadságai nem ide tartoznak, mégis, mivel Ő Császári Felsége Erdélyről is említést tett, őszintén kinyilvánítjuk: soha nem gondolkodtunk arról, hogy Erdélyt, elvéven szabad választását, számunkra és örökösaink számára örökletessé tegyük, nem is létezik erről senkivel semmi szerződésünk; ezt már önmagában az a legszabadabb választás is nyilvánvalóan bizonyítja, amikor idősebb fiunkat, a nagyságos Rákóczi Györgyöt az ország közös szavazataival utódunknak választotta.¹⁹

A Császári Felség azért is megró minket, hogy az oszmán Portát értesítettük vállalkozásunkról és a beleegyezését sürgettük. Mivelhogy Erdély régtől fogva a törökök leg-hatalmasabb császárának az oltalma alatt nyugszik, az ő tudomása nélkül, vagy ellenzése mellett ily nagy jelentőségű expedíciót semmiképp nem lett volna szabad vállalni. Az is szükséges volt, hogy tudja, merre céloznak háborús készülődéseink, nehogy valami mást gyanítson rólunk; és ennek révén élhessünk jóindulatával, ha pedig szükséges, valamiféle segítséggel is.

Szemünkre vetik aztán: azon fáradoztunk, hogy egyrészt a Portán roppant mennyiségű ajándék osztogatásával felbontsuk a Császári Felségnek a törökök császárával megkötött békéjét, másrészt magát a törökök császárat is felszólítottuk annak szétszakítására, a Magyar Királyság legnagyobb kárára és veszedelmére. Soha nem voltunk a Császári Felség és a törökök császára között megkötött béke felbontásának és szétszakításának kezdeményezői, tanácsolói, sem sürgetői; tények, ha kissé gondosabban megvizsgálják, önmagukért beszélnek, mi magunk e részben is mellőzzük a felrótt vétkek cáfolását. Igen jól tudja a Császári Felség, hogy a török azt az ürügyet hozza fel, miszerint a békét már sokszorosan megháborították a Császári Felség részéről, hiszen a Császári Felség uralma alatt álló területekről a törökök ellen irányuló portyák egyáltalán nincsenek megtiltva, sőt, inkább tűrik azokat, így a kóbor katonaság meglehetősen szabadossággal igen gyakran zsákmányol, elfogva bármelyik eléjükbe akadó törököt és javait, elragadva és magával hurcolva a nyomorult nép javait is. Különösen pedig amiatt véli úgy a török, hogy a béke felbomlott, mert az ünnepélyes követséget – amelyről a

19 Ifjabb Rákóczi Györgyöt (1621–1660) az 1642-es gyulafehérvári országgyűlés választotta fejedelemmé még apja életében.

törökök állítása szerint egyezés van – a török által sokszor követelt tisztas ajándékkal együtt eddig nem küldték be a portára.²⁰ Nem volt tehát szükség arra, hogy a törököt akár a mi sürgetésünk, akár bárki másé vegye rá a béke felmondására. Mindazonáltal nem a mi dolgunk, hogy ebben az ügyben nyilatkozzunk, csak azért említjük, hogy világosan kitűnjék: mi semmiképpen nem törekedtünk arra, hogy háborgassuk a Császári Felségnek a törökkel megkötött békéjét.

Számunkra is nyilvánvaló, hogy ha a haza szabadságait fegyverrel kell visszavenni és helyreállítani, abból a haza igen gyászos nyomorúsága és a nép elnyomatása következik. Emiatt mind magunk, mind a Magyar Királyság rendjei (elsősorban a protestánsok) sok éven át követségek, beadványok és olyan békés eszközök útján, amilyenekre csak képesek voltak, könyörögtek megháborgatott lelki és polgári szabadságaik rendbetételéért és helyreállításáért. Ha számukra efféle szelídebb eszközök révén, igen hosszan tűrve, mindezek elérhetőek lettek volna, semmi ok nem lenne most panaszkodni a haza belsejét dúló szerencsétlenségekre, amelyek bizonyára könnyen elkerülhetőek lettek volna pusztán a királyság statútumai által is engedélyezett lelki és a polgári szabadság helyreállítása által.

Szerfelett csodálkozunk (és a tények is az ellenkezőjét mutatják), amikor némelyek a haza iránt érzett jámborságot hiányolják belőlünk, holott most is a haza, a nemzet üdvéért és épségéért, valamint szabadságai és mentességei helyreállításáért jöttünk ki közéjük csendes országunkból erdélyi híveink nagyobb részével. Olyannyira távol esik tőlünk, hogy mi a magyarországiak és erdélyiek egymásnak ugrasztására törekedjünk, akárcsak az, hogy maguk viaskodjanak polgárháborús fegyverekkel, kölcsönös mészárlást okozva; így inkább a legteljesebb egyetértés érvényesül közöttük és lelküket, erejüket összekapcsolván a haza közös javáért és elvesztett szabadságai helyreállításáért fáradoznak, egyszer s mindenkorra. Eddig, Isten kegyelméből, soha nem kezdték egymást marcangolni, egyszer sem láthatta senki őket polgárháborús fegyverekkel viaskodni. Magyarországiak és erdélyiek tehát a dolgok ezen állása révén nem esnek egymásnak, kölcsönös veszedelmükre és pusztulásukra, hanem, mint barátok, testvérek és egyazon vérű emberek egymás segítségére kelnek.

Szerfelett fájlaljuk, amikor arról értesülünk, hogy a Császári Felség és az Ő legfelségebb Ausztriai Háza iránti háládatlanságot vetik a szemünkre. Őszintén el kell ismernünk, hogy őseink, amiként atyánk is, a néhai nagyságos Rákóczi Zsigmond²¹ Őfelségeiktől igen nagy jótéteményekben részesültek, és nem átlagos tisztségeket, illetve

20 A magyar király és a szultán között 1642-ben megkötött második szőnyi béke után esedékes főkövetség, amelynek nemcsak az okmányok kicserélése volt a feladata, de az oszmánok által követelt 100.000 arany ajándékot is be kellett volna vinnie, csak 1644 júniusában indult útnak Hermann Czernin vezetésével.

21 Rákóczi Zsigmond (1544–1608) felső-magyarországi arisztokrata, 1606–1607-ben Erdély fejedelme.

méltóságokat nyertek el érdemeik szerint; ők pedig a maguk részéről legkedvesebb hazájuknak és Ő Császári Felsége őseinek békében és háborúban igen hűségesen és hasznosan szolgáltak. Ami minket illet, világos jelei vannak Ő Császári Felsége igen hiányzó atyja bőkezűségének, amelyet irányunkban mutatott (csakugyan, jelenleg is élvezzük az igen terjedelmes munkácsi uradalmat, és örvendünk neki).²² Ha magánemberként cselekednénk, minden, a Császári Felség iránt kötelességünk szerint érzett hálából eredő szolgálatot teljesítenénk és igyekeznénk kedveskedni neki, ahogyan már az ő igen hiányzó atyja iránt is kifejeztük ragaszkodásunkat és engedelmisségünket. Ám, mivel félretettük mindenféle magánemberi érzületünket és vállaltuk, hogy képviseljük Isten dicsősége, a protestáns vallás és a hazai szabadságok közügyét, a Császári Felség kétségtelenül meg fogja bocsátani nekünk, ha úgy ítéljük meg, hogy e részben és ez alkalommal bizony inkább a köz-, mint a magánügyeket kell szem előtt tartanunk. Nem is hánytorgathatja fel senki méltán bűnünkül, ha inkább Istennek, mintsem embereknek engedelmeskedünk.

Jóval elviselhetlenebb azonban az, hogy Ő Császári Felsége minden isteni és emberi jog, hit, bizalom, hűségeskü és egyezmény megsértésével vádol minket, hiszen e gyűlöletes dolgokat gyerekkorunktól kezdve mindig a legnagyobb igyekezettel kerültük ki és menekültünk előlük, és soha senki halandó efféle bűnnel nem vádolt meg minket – ezt annál inkább megkeseredett lélekkel kényszerülünk elviselni.

Nem tagadjuk, többször is megegyezést kötöttünk a nemrég elhunyt Császár Felséggel és törvényes utódaival, ám azokat mindig mindkét részről bizonyos törvények és feltételek korlátozták.²³ Isten a tanúnk, és Magyarország összes rendjei, a távolabbiak és az Erdélyhez közelebbiek egyaránt, hogy mi szentül megtartottuk a feltételeket; nem-hogy azzal ellenséges dolgokat nem cselekedtünk, de még csak más, kisebb jogsértések sem érték azokat, sem Császári Felségeiteket, sem alattvalóikat, sem vagy a joghatóságuk alatt álló területeket. Ezzel szemben az, hogy minket hány jogtalanság sújtott és keserített Őfelségeik részéről az egyezségek létrejötte után és szinte fejedelemségünk elnyerése óta, a fent csatolt levelekből bárki láthatja. A minket ért jogtalanságokat az egyezmények rendelkezése szerint követveink, hírnökeink és leveleink, sőt Őfelségeiknek ez ügyben hozzánk küldött követei által súlyos panasszal megjelentettük Őfelségeiknek. Szorgalmasan elégtételt követeltünk, közölve: Őfelségeik dolga elrendelni, hogy az okozott jogtalanságok után az egyezmények szerint jóvátételt adjanak nekünk, más-különben ily módon lassacskán egyre távolodunk azoktól az egyezségektől. Mégis, igen gyakori folyamodványainkra soha semmi elégtételt nem kaptunk, sőt ily módon, többszöri visszautasítást elszenvedve, tudjuk, hogy már a nemzetek joga értelmében is meg-

22 Munkács 1635-ben jutott végleg I. Rákóczi György kezébe, lásd a 29. számú irat 8. jegyzetét.

23 I. Rákóczi György és a magyar királyok viszonyát először az 1631-es kassai, később az 1633-as eperjesi szerződés szabályozta.

szabadultunk az egyezményekbe foglalt összes kötelezettségtől, és elegendő ismerettel rendelkezve kijelentjük, hogy a feltételek megszegése magának az egyezésnek megszegésével egyenértékű.

Ha pedig Erdély rendjei bármit tettek volna a béke joga és a Császári Felségeitekkel kötött konkrét egyezmények ellen, mivel hozzánk hasonlóan ők is szentül betartották azokat, az őket ért jogtalanságokért pedig semmi elégtételt nem tudtak kapni, ugyanazon jog alapján úgy kell tekintenünk őket, mint akik feloldoztattak az egyezmény minden köteléke alól.

Őfelsége írása arról is igyekszik meggyőzni, hogy a keresztény vér ontásának, a belső kárvallásoknak és a haza más bajainak, amelyek e háború okoz, az oka és az eredete a mi magánjellegű indulatunk és alkalmatlan időben támasztott kívánságaink. Azonban a Császári Felséghez és a Magyar Királyság rendjeihez írt leveleink mutatják, hogy hadi vállalkozásunk okai teljesen mások. Mi ezért úgy értékeljük, hogy inkább kell majd a legkedvesebb hazát és a népeket érő összes csapásról Isten előtt számot adniuk azoknak, akik arra törekednek, hogy a protestáns vallás és a haza megháborgatott és megrendült szabadságai, amelynek az eredeti állapotukba való visszaalakítását és -helyezését könyörögve, szorgalmasan és szinte végtelen számban kértük, ezután is ugyanazon [megromlott] állapotban tartassanak, mint azoknak, akik igyekeznek ezeket az eredeti állapotukba visszaalakítani és helyreállítani, amit egyébként a királyság törvényei is megengednek. Úgy kell értékelni, hogy míg amazok idegen, mégpedig [a törvény által] megígért dolgokat tartanak vissza maguknak, addig ezek a saját tulajdonukat akarják újra birtokolni és visszaszerezni.

A császári írás további cáfolásával már felhagyunk, arra az egyre törekedve a dolgokat méltányosan ítélőknél, hogy jámbor, őszinte, egyik párthoz sem, hanem csakis az igazsághoz vonzódo lélekkel mérlegelve a minket érő vádat és az ezzel szembeni védekezést, elméjünkben megforgatva ítéljék meg, vajon méltán terjesztették-e szerte a keresztény világban az irányunkban oly éles és kemény vádatokat. Szándékaink és cselekedeteink legjobb ismerőiként mi úgy véljük, egyáltalán nem szolgáltunk rá erre a vádra, és ezért továbbra is jogos okunk van a panaszkodásra. De a Magyar Királyság velünk tartó rendjei sem bonyolódhattak semmiféle árusítás bűnébe, mint olyan személyek, akik velünk együtt legkedvesebb hazájuk üdvét és megmaradását, illetve a protestáns vallás szabadságát mentek megvédelmezni, miután néhányszor [sikertelenül] kérvényeztek érdekükben. Azt sem mondhatja majd senki, hogy erre valaki erővel, félelemmel és valamiféle kényszerítéssel vette rá őket, hiszen saját elhatározásukból fűzték össze velünk terveiket, fáradozásait, szerencsájüket és erejüket, már régen lángra gyúlván az Isten dicsősége, a protestáns vallás és a hazai szabadságok védelmezése iránt érzett valódi szeretetüktől.

Ezeket kellett tehát válaszolnunk a terjedelmesebb és szabadabb stílusú, ellenünk közzétett császári manifesztumra. Eközben, ha a Magasságos kedvez nekünk, a közös szabadság visszaszerzésére megkezdett munkában azon az úton haladunk előre, amelyet az efféle szélsőséges esetekben, mint a reménytelen helyzetbe került szabadságé, mind a Magyar Királyság jogai, mind őseink igen dicséretes példái szerint szabad követnünk. Fáradozásaink kizárólagos célja és egyetlen pályaoszlopa²⁴ Isten dicsősége, a haza és az evangéliumi vallás szabadsága, és végül a béke, mégpedig biztos, őszinte, állandó és erős béke, amit hozzon el mindenki számára, nekünk és a keresztény világnak egyaránt, a hadak magasságos Úristene és a béke istene. Kelt szabad városunkban, Kasán március hó 24. napján az 1644. esztendőben.

*Kármán Gábor fordítása,
Nagy Gábor nyersfordítása alapján*

24 A latin eredetiben itt álló *meta* kifejezés a római *circus*ban azt a tereptárgyat jelentette, amelynek megkerülése a versenyzők célja volt.

Esterházy Miklós levélváltása I. Rákóczi Györggyel

(1644. március)

I. Rákóczi György 1644-es hadjárata egészen új jelenségeket hozott a politikai cselekvés legitimációja terén. Újdonság volt, hogy a mozgalom megindulása után nem sokkal elkészült a fejedelem cselekedeteit elítélő, a magyar király nevében írt kiáltvány (nr. 29.), ahogyan az is, hogy Rákóczi saját kezdeményezésére láttak napvilágot manifesztumai nyomtatásban (lásd nr. 31.). A vita azonban itt nem ért véget. Noha III. Ferdinánd nevében nem készült válasz Rákóczi kiadványára, Esterházy Miklós nádor a saját nevében több szövegben is reagált a fejedelem különböző írásaiiban elhangzott állításokra. Ezeket a magánlevélként fogalmazott vitairatokat 1644-ben a nádor Pozsonyban nyomtatásban is megjelentette, majd a következő évben, Bécsben egy bővített kiadás is napvilágot látott (ebbe már a béketárgyaláson a fejedelmi delegációt vezető Lónyai Zsigmondnak írott levelekből is belekerült néhány). Ugyancsak elkészült a kötet latin verziója, így a magyar rendi politika legfontosabb vezetője saját magának gondoskodott arról, hogy álláspontját a nemzetközi közvélemény is annak legrészletesebb formájában megismerhesse. I. Rákóczi György ugyan szintén tervezte, hogy válaszait megjelenteti, de erre végül nem került sor.

Szöveggyűjteményünk számára a nyomtatásban megjelent Esterházy-levelekből azokat válogattuk ki, amelyek a fejedelem egyes írásaira reagálnak. Az eredeti könyv hetedik levele (1644. márc. 14.) a kállói kiáltványra adott tételes válasz, míg a kilencedik (1644. márc. 31.) a fejedelem III. Ferdinándnak írott levelében olvasható érveket veszi górcső alá (ezeket lásd nr. 29.). I. Rákóczi György válaszai közül a vitának ebből a roppant intenzív időszakából az 1644. március 17-i dátummal írott levél maradt fenn

kéziratban (amely a latinizmusok szokatlanul nagy száma alapján nem Rákóczi saját fogalmazványa), ez Esterházynak egy, még a kiáltványok megjelenése előtti levelére reagál, részletesen kifejtve egyes kiemelkedő fontosságú kérdéseket (mint például a vallásszabadság és a patrónusi jog közötti feszültség problémája). Esterházy erre adott válasza (az 1644-ben megjelent gyűjtemény nyolcadik levele) 1644. március 30-án kelt.

Esterházy Miklós levelei 1644-es, pozsonyi kiadásának címlapja (RMK I. 762.)
a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának példányáról

Esterházy Miklós levele I. Rákóczi Györgynek
(Pozsony, 1644. március 14.)

Illustrissime Princeps [Nagyságos fejedelem]!

Ilátom magam is, hogy gyakor és bév írásimmal importunus [alkalmatlan] vagyok Kegyelmednek, s talán kedvetlenséget is szerzek véle, de a szüntelen való fájdalom szüntelen való nyögést szokott causálni [okozni], s ez az oka, hogy ennyi szorongatások között, amelybe most szegény hazánkat és nemzetünket hozta a Kegyelmed fegyvere, ennyit szólhat, sőt ugyan kiálttat velem. Noha talán Kegyelmednek másképpen tetszik; de nyugodjék meg Kegyelmed rajta, hogy soha talán egyszer veszedelmesebb állapotban ez szegény haza és nemzet nem volt, mint most; melybe mindenestől a Kegyelmed indulatja és kivont fegyvere, s nem tudom, micsoda idegenekkel való szövetsége hozott bennünket; holott a törökkel való fenyegetőzése, melyet levelében intimál [tudtára ad] Kegyelmed a vármegyéknek, hogy ha jó kedven Kegyelmed mellé nem hajolna az ország népe, hitek, obligatiójok [kötelezettségvállalásuk], homagiomjok [hűségük] és hívségek ellen a török fegyverével is kényszeríteni fogja őket.

Másfelől, amint minap is megíram Kegyelmednek, eladott és kötött Kegyelmed bennünket Erdéllyel együtt, hírünk és akaratumk, s javallásunk ellen, oly végezésekbe és contractusokba [szerződésekkbe] menvén, hogy azok nélkül ne végezhesünk Kegyelmes Urunkkal akármi kérdésünkben is, hanem ha ők is accommodáltatnak az ő rossz, hamis és Isten ellen való praetensiójokban [kielégítettnek követeléseik]; azoknak is erejüket igaképpen nyakunkba kívánván Kegyelmed hozni.

Harmadfelől is ezen Kegyelmed fegyverének alkalmatlanul való felvétele ím az Őfölsége Császár Urunk¹ hadát és erejét is bévonja az országba. Kifelől noha Kegyelmed úgy gondolkodik talán, mint a Kegyelmed biztatóinak intercipiált [elfogott] leveleiből is láttuk, lehetetlennek vélvén feles számú hadainak bójövetelét Őfölségének, de tudja és értse énáltalam Kegyelmed, hogy ez megválogatott formalis exercitus [reguláris hadsereg], kit ezennel károsan fog experiálni [megtapasztalni] Kegyelmed.

Negyedszer: magunk közt is ezen Kegyelmed fegyvere és törökkel való fenyegetőzése, s idegenekkel való szövetsége nagy hasonlást és szakadást csinál. Egyfelől azt publicálván [tévén közhírré] leveleiben, hogy senkit religiójában [vallásában] nem kívánna megbántani, s másfelől az egész felvett fegyverét nem tudom, micsoda testi-lelki szabadságnak

1 Habsburg III. Ferdinánd (1608–1657), 1637-től német-római császár, magyar és cseh király.

kereséséért mondja lenni Kegyelmed; mind a clerus [papság], s mind a secularis [világi] catholicus urak ellen kemény panaszit adván ki, taxálván [becsmérelvén] Kegyelmed az én személyemet is és hivatalomat is. Méltán megindulhatunk rajta, s ellene kell inkább az illetén Kegyelmed indulatinak állanunk, mint annak javallását adnunk.

Ötödször: nem tudom, ha vagon-e Kegyelmednek hírével, de Lengyelországban a nagy emberek között is nagy híre vagon, hogy nem kisebb okot adott volna másoknál Kegyelmed a tatároknak Lengyelországra való menetekre is. Kiért, amint ezelőtt harmad-negyednappal is megírtam Kegyelmednek, nagy neheztelést vettek fel, s félek igen, hogy onnét is mind Kegyelmednek, mind ennek a szegény országnak nagy pusztulása és romlása ne következzen, s hazánk fiainak is egynehánynak, személyeknek fenyegetőzéssel és máris némelyeknek jószágoknak elfoglalásával okot adott reá Kegyelmed, hogy azok is vindictát [bosszút] és oltalmat keressenek magoknak. És így, mind a Kegyelmed kivont fegyvere vonja ezeket a szegény hazára és megkevesedett nemzetre, kik ha mindnyájan egyetértenének is Kegyelmeddel, semminémű módja, csak legkisebb is nem volna a resistentiában [ellenállásban] Kegyelmednek. S hát így megsokasodva mit reméln Kegyelmed? Véli-e, hogy mind kedvek szerént vannak azok is, akik ott Kegyelmed mellett vannak, avagy életüket letészik s véreket kiontják-e Kegyelmedért? Bizony meg se gondolja.

A török bár valami népet adna is, hogy hiszi azt el Kegyelmed, hogy Kegyelmedet nézné? Magának keres bizony az is. A Kegyelmed confoederatusi [szövetségesei] is magokat, nem Kegyelmedet nézik, s im bévítették a sárba s le is tették Kegyelmedet. S egy cseppet se bízzék Kegyelmed ahhoz, hogy magokat Kegyelmedért elhagyják azok, mert nagy emberekkel tettek fel, s nemhogy a Kegyelmed oltalmára, de a magokéra sem elegek. És ha semmi egyéb nem volna benne is, máris egynehány punctban violálták [megsértették] ők a Kegyelmeddel való végezéseket, s mit bízhatik a többihez is? Láttam én magam a svéciai király hitlevelét is, amelyet Bethlen Gábornak küldött volt és az én emberim elfogván követit, kezükbe esett hitlevele.² Ki az is arany hegyeket ígért Bethlen fejedelemnek és hogy Sléziába [Sziléziába] jó, s ott fog véle megegyezni; s felosztották volt minden országit Öfölségének, sőt az Imperiomot is magok között. De mi lött benne? Prussiában [Poroszországban] alkalmatosság adatván néki, s hozzá hajolván némely tenger mellett lévő városok és portusok [kikötők], a maga alkalmatosságáért és

2 A II. Gusztáv Adolf svéd király (1611–1632) Bethlen Gábornak írott levelét vivő követ, Heinrich Dreiling valóban császári fogságba esett 1626 nyarán, így a Habsburg adminisztráció kezébe jutottak a két uralkodó közötti egyeztetés egyes dokumentumai. Esterházy helyzetelemzése nagy vonalakban helyes, az együttműködés tényleg azért nem jött létre a két uralkodó között, mert a svéd király ekkor kezdte meg porosz területeket is érintő lengyelországi hadjáratát, így érdekei eltértek a német-római birodalom iránt érdeklődő Bethlenétől. A nádor állításával szemben azonban II. Gusztáv Adolf nem is ígérte azt, hogy Sziléziában egyesíti majd csapatait az erdélyi fejedelemével – ez részben Bethlen, részben a kortárs európai politika más politikai tényezőinek terve volt.

hasznáért ide hagyta ezeket veszni, amint hogy mind el is vesznek vala. Mert nékem üzente azt Bethlen fejedelem, hogy látja, hogy mészárszékre hozta azt a magyarságot, s szánjam nemcsak azokat meg, hanem ötöt is. S mint járának mind törököstől is, s minden halada veszedelmek, nyilván vagyon Kegyelmednél.³

De mind elég ehhez az, hogy egy maroknyi csak a Kegyelmed ereje, az is egyetlen népből áll, s ím mégis minémű erős, hatalmas, roppant hadakat vár mindenünnét nyakába! Melyet ki ne lásson nyilvánvaló Istennek ostorának Kegyelmeden? Holott, higgye Kegyelmed, hogy noha nagy dolognak látszanak Kegyelmednek azok a punctumok is, amelyeket kiadott a nemes vármegyékre és városokra, de jól megfontolván, igen kicsiny avagy semminek tarttathatnak azok, összevetvén avval a veszedelemmel, amelybe ezt a szegény hazát és megkevesedett nemzetet akarja hozni Kegyelmed.⁴

Ahol azért a napnyugati birodalmoknak példájoktól emlékezik Kegyelmed, akarnák bizony azok is, ha álmokban látták volna ezt a szabadság-keresést, s ha praevideálni [előre látni] tudták volna mások példájából azt, bizony nem ereszkedtek volna belé ilyen vakul, mint mi, látván is az ő példájokat, minden rend, erő, egyezés nélkül, példánk lévén is, láttatunk, csak ne mondjam, vakul belébocsátkozni. S ha ők is így jártak, akiknek semmi természet szerént való ellenség szomszédságokban nem volt,⁵ se pedig más idegen nagy erő, mit vél Kegyelmed, mi találhatja Kegyelmedet feleivel együtt az ilyen szabadság-keresésben?

Igaz az is, hogy a magyar nemzet sok vért ontott a szabadságért, de nem az ilyen religio-keresésért, hanem más catholica religiónak oltalmáért és törvényes, s rendes szabadságért. De úgy látom, Kegyelmed csak ezerhatszázötvenkilenc esztendőitől fogva számlálja a megbántást, jelentvén Kegyelmed, hogy ezeknek oltalmára nem kicsiny ösztöni is voltak Kegyelmednek Magyarországon.⁶ De lassú dolgok ezek is az egész megmaradásunkat néző dolgok között, s nem nyereség, hanem veszély ott hazánkat, magunkat, törvényünket, szabadságunkat, religiónkat mindenestől kockára vetnünk

3 A meglehetősen valószínűtlenül hangzó Bethlen-idézettel a nádor az 1626-os hadi eseményekre utal vissza, amikor Bethlen Gábor Magyarországon egyesítette seregeit Ernst Peter von Mansfeld protestáns hadvezérével és Mürteza budai pasáéval. Nem tudunk róla, hogy II. Gusztáv Adolffal folytatott, igencsak kezdeti fázisban járó egyeztetései szerepeltek volna a fejedelem motivációi között, amikor megindította hadait. A kétségkívül nagyon gyorsan bekövetkező békekötés inkább annak a következménye volt, hogy Bethlen helyzete katonailag kevésbé bizonyult kedvezőnek, mint amire számított: Mansfeld hadai a vártnál kisebb létszámban és rosszabb állapotban érkeztek Magyarországra, hátukon hozván Albrecht von Wallenstein császári seregeit; a budai pasa hódítási kedvének kordában tartása pedig komoly nehézségbe került a fejedelemnek.

4 Innentől Esterházy a kállói kiáltvány állításainak tételes cáfolatába kezd.

5 Ti. az Oszmán Birodalom, amellyel a Rákóczi által hivatkozott Portugáliának és Katalóniának nem kellett számolnia.

6 Utalás arra, hogy Rákóczi György, még felső-magyarországi nagyúrként vezető szerepet játszott Bethlen Gábor 1619. évi hadjáratának magyarországi előkészítésében.

és utolsó veszedelemre bocsátnunk, ahol nem tudom, micsoda praetensiva [tettetett] szabadságot keresünk. Mely tanácsos dolog-e? Ám meglátják.

Hogy valamely praelatus [főpap] úr, maga tudja, micsoda tekintetért, azon tanácskozott, hogy az Austriai Háznak örökös országává tegye Magyarországot, a sem Őfölségét, sem a clerust, sem minket nem illet, s egy privatus ember opiniója [egy magánember véleménye], fegyvert nem adhatott a Kegyelmed kezébe. S én azt sem hallottam, hogy valami végekben való tiszteket a clerus közül csak egy is felvett volna, avagy viselne – magam ím én itt Őkegyelmek között lakom.

Az ország proventusinak administratiójában [jövedelmeinek kezelésében] több difficultást [nehézséget] látok, hogysen akármely magyar, és vagyon gond arra, hogy ez más rendben vétessek. De a Kegyelmed fegyvere ennek igazítására nem szükséges.

A jezsuiták ellen való panaszát is Kegyelmednek ami illeti, úgy tetszik méltán nékem panaszolkodhattak volna ellenek, akiknek mi injuriájok [séremlük] volt volna; de Szunyogh Gáspár uram[on] kívül más senki nem volt.⁷ S méltatlannak találtattott annak is panaszja, az melyet azon Szendrőben lakozó nemesség is megvallott. Senkinek oppressiójára [elnyomására] sem láttam őket lenni, mert hatalom és fegyver az ő kezekben nincsen, az mellyel másokat se religiójokban, se egyébképpen opprimálhatnának [elnyomhatnának], s tudományok ellen akinek mi kérdése vagyon, nyúljon meg tudományossal hozzájuk, s ne karddal.

A palatinusságnak autoritásáról [nádorsággal járó hatalomról] másszor is írtam Kegyelmednek, most sem tudok mit mondanom egyebet, hogy amennyiben ez a szegény haza és nemzet vagyon ennyi veszély közt, eltűrhetjük az azokban való fogyatkozásokat, ha mik estek is, kik inkább a regnicoláktól [országlakosoktól], mint másunnét estek; s bár Kegyelmed ezért se fogott volna fegyvert.

Az ezerhatszázharmincnyolc esztendőbeli gyűlésben való dolgokról is igen jól emlékezem. Ott is egyik része a statusnak [rendeknek] mind csak a pápista urak fundusán [birtokán] való templomokon, s jobbágyok religióján veszekedtek, megfakasztván egymásnak epéjeket, s nem csudálhatom, hogy gyümölcstelen volt együttlétek. De ezek is mi dolgaink, s méltán senki Kegyelmedet ennek eligazítására nem híhatta, sem kívánhatta. A decretomot is, amelyet Őfölsége adott, ha jól considerálja [meggondolja] Kegyelmed, nem sok cselekedetet látunk az ellen lenni, noha némely gyűlölséget kereső emberek sokat beszéllenek, amint most Nádasdy Ferenc uramról is.⁸ Az melyben

7 Szunyogh Gáspár (mh. 1659) evangélikus főúr, 1625–1629 között Bethlen Gábor udvarmestere, 1635-től magyar királyi tanácsos, 1643-tól szendrői kapitány. A szendrői jezsuitákkal való konfliktusának hátteréről pontosabban nem tudunk.

8 Nádasdy Ferenc (1623–1671), a későbbi országbíró (1655-től) 1643-ban katolizált, a sárvári evangélikusoktól frissen elvett templomban. Áttérését Esterházy lelkesen támogatta és elősegítette, a fiatal főúr konverziója után nem sokkal lányát, Esterházy Anna Júliát is feleségül adta Nádasdyhoz.

semmi igaz nincs, kit declaráltunk [kinyilvánítottunk] ez levelünk megadó Kegyelmed emberének is.

A testi szabadságnak sérelmét és tiszteknek osztogatását is ami illeti, csudálom ez aránt is hogy Kegyelmed eleibe mentek a panaszok. Adná Isten, volnának mind a két rendben elégedendő subjectumok [alanyok]! De azoknak szolgálatjával kell élni Őfölségének, akik megtalálják Őfölségét és commendáltatnak is [ajánlja is valaki őket]. Nem tudom ugyan, ki lehet az, aki ezen panaszolkodik, mert mind grófságokat, vármegyék főispánságait, baronatusságokat [bárai címeket] és tanácsságokat s kapitányságokat is egyaránt látom, osztja Őfölsége hívei közibe. De csak kákán való csomókeresés ez is és nemzetünk közibe való konkolyhintés, hogy gyűlöljük egymást és idegenedjünk Kegyelmes Urunktól.

Írja Kegyelmed azt is, hogy közönséges megbántásáról és sérelméről a tizenhárom vármegye mind Őfölségét, s mind engemet egynehány ízben megtalált, de dorgálással, feddással és pirongatással bocsáttatnak csak vissza, az igazságnak kívánásáért; és hogy Kegyelmednek mind lelkiismereti, mind az isteni tisztelethez való kötelessége, s mind hazája s nemzete szabadsága kívánta volna Kegyelmedtől; sőt, mind az evangelicus status s a római catholica hiten lévők is lelkiismereti alatt kényszerítették volna Kegyelmedet szabadságoknak oltalmára való felkelésére.

Az mi azért a követséget illeti, emlékezünk némely requisitiojokra [kérésére] Őkegyelmeknek, de a dorgálásról és feddésről nem; hanem ha valami atyai intést vettek s azt vették dorgálásul. Ez pedig hogy Kegyelmed lelkiismereti ellen és isteni tiszteleti kötelessége ellen lött volna, nem tudom, honnét ítéli Kegyelmed, mert semmi kötelessége Kegyelmednek ehhez nem volt, a közönséges szabadság pedig nem Kegyelmedet magát csak, hanem mindnyájunkat illet, az Kegyelmednek sem fájhat jobban, aki távol nézi, mint minékünk, akik érezzük. De idejét s jó rendit mindennek meg kell tartani, egyébaránt édes a méz, de ártalmas is a soka.

Írja Kegyelmed azt is, hogy tovább már nem nézhette volna hivolkodó szemmel hazánk veszedelmét és nemzetünk oppressióját. De megbocsásson Kegyelmed, bizony méltábban írhatta volna azt, hogy tovább nem halaszthatta nemzetünk veszedelmét és oppressióját, mert oly igaz az, mint Isten vagyon, hogy az jó ki belőle. S úgy is beszél ezaránt Kegyelmed, mintha absolutus [teljes szuverenitással rendelkező] fejedelme volna ennek az országnak is – kit mi sem annak nem ismérünk, sem ismérni nem akarunk.

Kéry János uram által tött Kegyelmed üzenetét is diligenter [szorgalmasan] meg is olvastam, s perpendáltam is [meg is hánytam-vetettem]. Bánom, hogy egy magyar fejedelemségnek neve alatt ilyen írások és üzenetek mennek egy római császárhoz, melyben expresse [nyíltan] írja, Kegyelmed megbocsásson, hogy az Őfölsége ellenségivel, a svécusokkal semmit nem végezett volna még akkor, maga egynehány esztendeig való

tractája után, még in Septembri concludált [szeptemberben megegyezett] Kegyelmed, minek előtt Kegyelmedhez ment volna Kéri uram.⁹

Hol mi privatus embereknek beszédét is csuda mint sajnálja Kegyelmed, aki nélkül soha semmi fejedelemség nem volt, s nem is léssen. Homonnai uram cselekedetét ami nézi, avagy kiváltképpen írásit, nem nagy botránkozásra való dolog volt az is, hogy belé nem kapott a törökbe, vélek való frigyünknek felbontásával, noha szolgálhatott volna Őkegyelme, de hiszem, az Őfölsége kegyelmes resolutiója [követségre adott válasza] más volt Kegyelmedhez; s az szerént szegény cardinal [bíboros] által tött intimatiója [értesítése] is.¹⁰ És így azért sem tudom, miért kellett most Őfölsége ellen Kegyelmednek fegyvert fogni, holott szolgálni kellenék inkább érette. Mert ha az a declaratio nem érkezett volna Kegyelmedhez, hogy egynéhányezer német megyen a Kegyelmed segítségére, soha bizony Kegyelmedtől el nem állott volna az a török, sem az erdélyi had meg nem maradt volna Kegyelmed mellett. Köszönetet azért, mint panaszt, érdemlene ez is.

Izent Kegyelmed valami kis könyvecskének kibocsátásáról is.¹¹ Csudáltam annak is nagy szorgalmazását. Mennyi hitünk-, emberségünk-, böcsületünk-terhelő könyveket adnak ki a Kegyelmetek részéről, amelyekben mindnyájunkat minket catholicusokat gyaláznak; de ugyan nem kardoskodhatunk azért érette. Ím én itt köztök vagyok ezeknek az embereknek, de jó igazsággal mondom, ma sem tudom, annak a mocskos kis könyvecskének kicsoda authora [szerzője], s nem tudom, kit tudott hát Őfölsége is büntetni, ha büntetni kellett volna is valakit érette. Nem ok azért ez is a fegyverfogásra, hanem, amint szokták mondani, csak ez, hogy „Qui vult recedere ab amico, quaerit occasionem” [Aki a barátságot fel akarja számolni, keresi az alkalmat].

Teszen emlékezetet Kegyelmed arról is, azon Kéri János uram által tött üzenetiben hogy hol mi ijesztéssel és fenyegetőzéssel fejedelmi állapotjából is igyekeztek némely Őfölsége hívei Kegyelmedet kibeszélleni. Ezt nyilván magamra veszem, s úgy is vagyok, hogy féltvén Kegyelmed miatt ez szegény hazát és nemzetet utolsó veszedelmétől, kinek

9 Kéry János 1643 novemberében járt I. Rákóczi Györgynél III. Ferdinánd képvisletében. Esterházy téved, I. Rákóczi György csak a követ távozása után kötötte meg a gyulafehérvári egyezményt a Svéd Korona nála lévő képviselőivel.

10 I. Rákóczi György számos alkalommal panaszkodott amiatt, hogy 1636-ban a magyar rendi vezetők egy része (közte maga Esterházy) nem állt ki mellette, amikor Bethlen Istvánt a budai pasa seregeinek támogatásával betört Erdélybe, hogy Rákóczi helyett maga ülhesen a fejedelmi székbe. Homonnai Drugeth János, a frissen kinevezett felső-magyarországi főkapitány ekkori tevékenységével szemben is többször megfogalmazta fenntartásait. Az itt „cardinálként” emlegett Pázmány Péter (1570–1637) esztergomi érsek Esterházyékkal ellentétben sorozatosan támogatásáról biztosította a fejedelmet a konfliktus során és közvetítette II. Ferdinánd ugyanerről szóló üzenetét.

11 Utalás a Lorántffy Zsuzsanna által 1641-ben összeállított *Mózes és a próféták* című könyv körüli botrányra, amelyre a magyarországi katolikus körökben született egy gúnyirat *Nova Transylvania* címen (talán Széchenyi György tollából).

akkor is igen megvalának jelei, bizonyos, hogy inkább kívántam volna a Kegyelmed fejedelemségének cessióját [fejedelemségről való lemondását] látnom, mint hazánk és nemzetünk utolsó romlását. De amivel akkor elhaladott, ím most, úgy látom, hogy a Kegyelmed részéről inkább kívánna minket elveszteni, hogy nem maga autoritásában csorbát látni és, megbocsásson Kegyelmed, ha a Kegyelmed akarata után indulnánk, meg is lenne.

Ezeket nem másnak, hanem Kegyelmednek magának akartam először megjelentem. Noha Kegyelmed napfényre bocsátván írását, köztünk való szakadást és gyűlötséget csinálván azokkal, méltán igen béven kibocsáthatnám én is a replicát [választ], s megmutathatnám gyarlóságát a Kegyelmed fegyverfogaásra való ratióinak [okainak]. De várok Kegyelmedtől, várok az üdötől, s várok Öfölségétől is, s ha tovább kell mennünk efféle írogatásokban és declaratiókban magunk mentségéért a fegyver mellett meg kell azt is cselekednünk. Kérem mégis Kegyelmedet, ezeket is vegye jó consideratióban [jól gondolja meg], s ne is vegye gonosz néven, mert én jószántomból cselekszem. Adja Isten, hogy legyen hamis propheta ezaránt, de ha Kegyelmed mégis pertinaciter inhaerál [megátalkodottan ragaszkodik] ennek a kiadott vélekedésének és igyekezetinek, ezennel veszedelmes gyümölcset fogja látni. Tartsa meg Isten Kegyelmedet. Datum Posonii, die 14. Martii, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadagesimo Quarto. [Kiadtuk Pozsonyban, március 14-én, az Úr 1644. esztendejében.]

P.S. Minthogy Kegyelmed a maga vármegyékre publikált írásit velem közlöttem nagy confidenter [bizalmasan], ím én is az Öfölsége kiadott manifestomát közlöm Kegyelmeddel. Valamik ebben vannak, mindazokat szemmel láttam én is; melyek, úgy tetszik, nem a Kegyelmed okai, noha Kegyelmed ártalmat és infamiát [gyalázatot] kívánt reánk vetni, Öfölsége pedig a maga mentségét és oltalmát nézi ebben.

I. Rákóczi György levele Esterházy Miklósnak (Kassa, 1644. március 17.)

Illustrissime Domine Comes, Amice et Vicine nobis observandissime. [Nagyságos gróf úr, barátunk és legfigyelemreméltóbb szomszédunk!]

Patakról 21. Februarii Kegyelmednek írt levelünkre Kismartonból 3. praesentis expediált [e hónap 3-án küldött] választételét elvöttük és megértettük, s akarnók, ha az dolgoknak igazsága s valósága szerint úgy resolválhatnók Kegyelmednek magunkat [olyan választ adhatnánk], hogy Kegyelmed előtt is azoknak valami hasznát és foganatját is esmérhetnők, és nem csak szánni, s annak veszedelméről jövendölni, hanem egyszerűsmind orvosolni is velünk együtt kívánná Kegyelmed édes hazánkunk s nemzetének bántódását. Kiben az minemű keménységét, sőt az mi jó igyekezetünknek is idegen magyarázatit láttatik Kegyelmed bőven declarálni [kinyilatkoztatni], noha ahhoz mostan is nem sok reménységünk lehet, mindazonáltal illendőnek ítéltük, hogy azokra Kegyel-

med is mennél rövidebb választételünket érthetné, kívánván Istentől, hogy Kegyelmed minden *privatus affectusok* [magánjellegű érzelmek] nélkül véhesse és érthesse úgy az mi jó intenciókat [szándékunkat], lehessen inkább minden utakon segítője édes hazája, nemzete megbántódott szabadságának jó helyben állatásának.

Az hol azért elsőben is láttatik Kegyelmed azt mireánk érteni, hogy nem ratiókkal [érvekkel], hanem karddal akarjuk az csomót megoldani,¹² ez ellen bizonyságul támasztjuk Kegyelmednek sokrendbeli requisitióinkat [kérvényezésünket], az melyekkel ennek előtte mind *privatim* [magánemberként], s mind az országnak megbántódott statusival [rendjeivel] együtt sokszor kívántuk, persuadeáltuk [ajánlottuk] és ugyan obtestatiókkal [esedezésekkel] szorgalmaztuk mind magunk, s mind hazánk megbántódásának csendes *mediumokkal* [eszközökkel] való tollalását és *complanálását* [megszüntetését és elsimítását], az kinek ha tűrhetetlen sérelme immár fegyvert hozott magával az csomónak megoldására, azt nem nekünk, hanem azoknak imputálhatja [tulajdoníthatja], az kik az ő idejében nemhogy oltani, de inkább naponként gerjeszteni kívánták hazájoknak füstölő üszögeit, az mint azt csak az Dunán túl esett utóbbi példák is megmutatják.¹³ S lehet ugyan, hogy találkozhattak olyak is, az kik az magok javát néző igyekezetekben is miellenünk oltalmat szorgalmazhattak, de hogy többen voltak olyak, az kik religiójoknak, hazájoknak sérelmit velünk együtt szánván, orvosolni kívánták, ezelőtti gyűléseknek *actái* [iratai] világosan megmutatták, s ez mostani állapotok is bizonyítják.

Az hol pedig minden Kegyelmed írásának célja arra láttatik nézni, hogy az religiónak megbántódása nem lőtt volna azzal, ha *iure patronatus* [a patrónusi jog révén] az földesurak jobbagyoktól az templumokat magoknak foglalták is, és hogy mind ez, s mind az 17 *conditióknak* [feltételeknek] sérelme nem egyedül minket illetne,¹⁴ nem is ilyen módokat kívánna *complanálása* [elsimítása].

Noha azért nem ítélnők szükségesnek erre való bővebb *declaratiókat* [nyilatkozatunkat], mivel ezelőtti gyűlésekben az *Evangelicus Statusnak* bőséges panasziból és az mellett *deklarált* igaz ratióiból világosan megtetszetek abban való *iniuriájok* [sérelmük], de ottan az több ratiók helyett mostan *considerálja* bár csak azt [gondolja csak azt meg] Kegyelmed, ha az mely pórokat az ország *statutumai* [törvényei] egyenlő szabadságban hagytanak az több statusokkal, hogy ők is in *libero usu et exercitio religionis ipsorum* lehessenek [az ő vallásgyakorlási jogaikat élvezhessék], nem *interturbáltatott-e* [nem háborított-e meg] az az akkori templumokban *exerceált* *ususok* [gyakorolt használati joguk], annak elvételével nem engedtetvén meg nekik, hogy az az *usus* [haszná-

12 Utalás a gordiuszi csomó történetére, amelyet senki nem tudott kibogozni, mígnem Nagy Sándor kardjával kettévágta.

13 Nem világos, mire gondol.

14 III. Ferdinánd választási feltételei, amelyeket az 1638. évi országgyűlés a törvényei közé iktatott.

lati jog] azután continuálatnék [folytatható lenne]. Ha pedig ez így vagyon, nem lévén különb statutomok az státusoknak is az religiónak szabados exercitiumja [gyakorlata] felől, mint az póroknak, nem véhettem-e magára az egész Evangelicus Status egyenlő és hasonló statutominak megbántódását, hasonló ítéletben lehetvén maga az béli praerogativája [kiváltsága] felől is, mihelyt arra nagyobb alkotmányosság adatnék – mivel az mint köz példában szokták mondani, elég egy kerten egy rés. Ha pedig ez az megbántódás az egész Evangelicus Statust illette, nem tudjuk, miért nem illethetett volna minket is, annak egyik tagját, hasonló ítéletben lehetvén ennek utána az magunk és maradékunk megbántódása felől is, ha azt idején praeveniálni [megelőzni] nem igyekeznők.

Ha azért az mi nemzetünknek egyik régi szabadsága szerint minden úrnak, nemes embernek szabados volt conditiókkal [feltételekkel] választott királyának resistálni és contradicálni [ellenállni és ellentmondani],¹⁵ ha szabadságiban meg nem tarttatott és az igazságos defenza [önvédelem] senkinek vétkül nem tulajdoníthatott, miért ne illethet légyen minket is ennek tovább hivolkodó szemmel való nem nézése és az több Evangelicus Statussal együtt való orvoslása és szabadságának defensiója [védelme], nem ismerhetjük. Kiben kívántuk volna ugyan, ha mások [!] is segítette volna, Kegyelmed pedig annál inkább, ha ex officio mediatoris [közvetítői hivatala révén] sokszori alkotmányossággal munkálkodott volna abban. De ha mások nem cselekedték, hogy mi hivatalunkat el ne múlassuk, mellyel mind Istenünkhöz való tiszteletünk s mind hazánkhoz való szeretetünk kötelezett, igaz ítélettel azért nem vádoltathatunk.

Teszen Kegyelmed emlékezetet arról is, hogy Evangelicus Statusnak nevezetiről még csak nem is hallott ez előtt, hanem csak az utólszori gyűlésben. Mi pedig úgy tudjuk, hogy még akkor confirmatióban ment [megerősített] ez az nevezet, az hol és mikor az statutumok expresse declarálják [a rendek kinyilvánítják], hogy az palatinus [nádor] választásában kettőt denomináljon [jelöljön] Ófelsége ex Statu Evangelico [a Status Evangelicusból] és kettőt az romano-catholicusok közül.¹⁶ De az kik religiójokat is eltörteni akarták, nem csuda, ha neveket is elveszteni igyekeztek, az melyet ezelőtti fejedelmek és hazájokat szerető magyarok nemcsak elszenvedtenek, de egymáshoz való szeretetből örömet megadtanak nekik. Utólbán pedig miért denegáltatott [ragadtatott meg] az az név nekik, hogy azzal még igaz panaszok is az több statusok gravaminái [rendek panaszai] köziben be ne vétethessék, szomorúan considerálhattuk [gondolhattuk meg].

15 A kifejezések az Aranybulla 31., ellenállási cikkelyéből, illetve az azt idéző *Tripartitum*ból származnak.

16 Az 1608-as koronázás előtti 3. törvénycikk a következő szavakkal írja elő azt, hogy a király két katolikus és két protestáns nádorjelöltet terjesszen az országgyűlés elé: „duas ex statu catholico romano, et totidem evangelicae confessionis personas”. Így Esterházy reakciójában ugyan helyesen állítja, hogy a „status Evangelicorum” nem szerepel a szövegben; azonban az „ex statu catholico romano” összetétel igen, ami elvben analógiás következtetéssel legitimálhatná a „protestáns rendek” önmegjelölést.

Az mi pedig az mediumokat [eszközöket] illeti, az melyekkel ehhez kellett nyúlnunk, akartuk volna bizonynal, ha azok csendesebb eszközökkel complanáltathattak [kijavíthathattak] volna, kit ez 13 esztendőől fogva való nagy patientiánk [türelmünk] megmutatott, hogy semmihez inkább kedvünk ellen nem kellett nyúlnunk, mint az fegyverhez. De mivel ezelőtti írásunk szerint minden mediumokat tentáltunk [eszközöket megpróbáltunk] és azok nem succedáltak [jártak sikerrel], senki vétkül nem tulajdoníthatja nekünk, ha egyebek már nem használván, az Úristennek szent segítségéből és igaz igyünkhöz való bizodalunkból ilyen extremumokhoz [szélsőséges eszközökhöz] is kellett nyúlnunk. Holott értjük ugyan mostan is az Kegyelmed írásából, hogy maga is látta az fogyatkozásokat, remediumit [orvosságait] is szorgalmazta importune is [akkor is, ha épp nem tűnt alkalmasnak], de véghez nem vihette – s ha kinek tisztí szerint is incumbált [iparkodott], s mégis semmit nem efficiálhatott [érhetett el], annál inkább, tovább és más üdőkben mit remélhattunk volna.

Értvén azért Kegyelmed méltó és ugyan kételenítő [kényszerítő] okát ez mi mostani indulatunknak, melyeket ezután, ha eddig kiterjesztett okok nem volnának elégségesek, más alkalmatossággal netalán bővebben fogunk declarálni, kérjük Kegyelmedet, legyen maga is külömb ítülettel felőlünk és minekelőtte nem látja annak végét, kezdetről ne ítíljen bennünket. Sőt, inkább segítse minden jó és illendő utakon az religiónak szabados ususát és exercitiumát [gyakorlatát], hazája szabadságának nemcsak szóval, ígírettel és statutumokkal való beírását, hanem ugyan cselekedetekkel való megtartását is. Mert írhatnánk ugyan mi is bőven olyakat, az melyel Kegyelmed minket akar vádolni, hogy az szóokban, oblatiókban és declaratiókban [fogadkozásokban és nyilatkozatokban] sokak voltak az statutumokban, az melyek cselekedetben nem mentenek.

Ha pedig ezek az mi felvött igyekezetink és mediumink Kegyelmednek ugyan nem tetszenek religiónk és hazánk szabadságiban való defectusoknak [hibáknak] megorvoslására, minemű jobb és alkalmasabb mediumokat mutasson Kegyelmed azokra, örömezt értjük. Mert az olyanokban, az melyek eddig voltak, szóokban, oblatiókban és statutumokban minden megtartás nélkül, ennek utána is kevés avagy semmi bizodalunkat helyheztehetjük. Ha pedig jobbat, állandóbbat és tökéletesbet mutathat, mi az mint ez ideig is, az fegyver között is, soha az csendesebb mediumokat meg nem vetettük, ezután is valamint jobb és tisztességesebb mediumokat esmérhetünk és valami lehetséges lészen, azt kívánjuk követni, az mint Fejérvárról is megírtuk vala Kegyelmednek Tar Gáspártól.¹⁷

Egyébképpen, noha Kegyelmed sok akadályokkal akar ez jó igyekezetünktől ijeszteni és idegeníteni bennünket, de elsőben Istenünkben bízván, kinek igaz tiszteletnek megbántódásáért vöttük fel fegyverünket, és az mellett conscienciánk [lelkiismeret-

17 Tar Gáspár 1644 decemberében vitte a nádor levelét Gyulafehérvárra.

tünk] s édes hazánk törvény szerint igaz igyünket esmérvén, annak jó végének elérésére is igyekezőnk. Melyet kétségtelenül is hiszünk, hogy az Úristen megadja, s ne is csudálja Kegyelmed, ha az religióban való nagy diffidentia [bizalmatlanság] és idegenség miatt megfogyatkozván azokban is, az kiknek hazájok javát és megmaradását egyaránt kellene segíteni, idegen segítséghez is kellett folyamodnunk azokban, ha melyeket magunk nemzetével véghez nem vihetnénk. Az kiben való alkolmatlanságoknak is nem mi, hanem azok lesznek okai és Isten előtt is számadói, az kiknek alkalmatlan cselekedetek erre kényszerítettek bennünket. Melyben ha változott légyen-e az Portának is hozzánk való jóakarata, megismerhette Tar Mihály, az Kegyelmed szolgálja az budai vezérhez való követségében, noha az az fővezérnek megölése után volt.¹⁸

Az mi pedig az mi fegyverfogatásunknak célját nézi, melyet Kegyelmed nem religióra, hanem regióra magyaráz írásiban, arról, mivel mind Kegyelmednek, s mind ez ide való nemes vármegyéknek elég declaratiót töttünk, hogy azokat újobban számláljuk, szükségesnek nem ítéljük. Mivel abban Kegyelmed szívünket nem látja, cselekedetünkről az jövendő üdők fognak bizonyoságot tenni, addig senkinek idegen ítéletit méltán nem szenvedhetjük.

Az mi illeti másokkal való tractánknak conditióit, melyet Kegyelmed idegenül magyaráz, magunk lévén jobban tudói és magyarázói az magunk végezésinek, azokért sem Istennek büntetésétől, sem nemzetünknek hozzánk azokért való idegenségétől nem félhetünk, ha csak azon modalitásokkal [módozatokkal] vétetnek, az mint mitőlünk értettek. Kegyelmed maga írásinak és izenetinek pedig mások eleiben való terjesztését, ha az üdő és szükség úgy fogja kívánni, abban is nem fogunk megfogyatkozni abbéli intencionknak [szándékunkban].

Kállóbúl hogy úgy írtunk, mint ex Arce nostra [„várunkból”], látjuk, hogy Kegyelmed azt is difficultásban veszi [azért is neheztel] és megvalljuk, hogy az felől semmi informatiója tőlünk nem lévén secretariusunknak [titkárunknak], az szokott formát követte. Mindazonáltal ha olyat nem írtunk, az mely különben volt volna, most Isten az mi directiónk [igazgatásunk] alá adván, ítéletet abból is nem vehetünk. Hogy pedig az vármegyéknek írt leveleinkben tött declaratióink valóságos igazságból álljanak, azt valamikor az üdő hozza és az szükség kívánja, készek vagyunk bővebben is Isten és ez világ eleiben terjesztenünk; és religióknak, nemzetünknek sokképpen megbántódott szabadságát, hazánk pusztulásának okaival együtt minden jó lelkiismeretű embereknek ítéleti eleiben támasztanunk. Kiben hogy az Úristen Kegyelmeddel is minden idegen affectusok [érzések] nélkül megismeresse az mi igaz igyünket és religi-

18 Tar Mihály, Esterházy Miklós familiárisa 1644 februárjában járt követségben Budán, Músza pasánál. Az I. Rákóczi Györgynek a hadjárat megindítására engedélyt adó Kemankes Kara Musztafa pasa nagyvezírt 1644. január 31-én ölette meg a szultán.

ójához való zelusából [buzgalmából], nemzete egyezségében ez ideig való akadéktételit annak szolgálatjára fordítsa, s az mely sok difficultások [nehézségek] s hazája szabadságiban való fogyatkozások felől gyakorta maga is panaszkodott, azt velünk együtt megorvosolni segítse, szüüből kívánjuk. Nem akarván mi is semmi utokat abban elmúlatnunk, valamelyeket ahhoz alkalmasabbaknak esmérhetünk és követhetünk. Ezek után tartsa meg Isten Kegyelmedet sokáig jó egészségben. Datum in libera Regiaque Civitate nostra Cassoviensi, die 17. Martii Anno Domini 1644. [Kelt kassai szabad királyi városunkban, március 17-én az Úr 1644. esztendejében.]

Illustrissimae Dominationis Vestrae amicus et vicinus benevolus ad serviendum paratus [Nagyságos uraságod szolgálatra kész barátja és jóindulatú szomszédja]

G Rakoczy manu propria [Rákóczi György saját kezével]

Esterházy Miklós levele I. Rákóczi Györgynek (Sempte, 1644. március 30.)

Illustrissime Princeps. [Nagyságos fejedelem]

Az kegyelmed Cassáról tizenhetedik hujus írt levelét postaszolgám itt Semptén tegnapelőtt adá meg; ki, mivel hosszú declaratióból vagyon, mind a dolognak mivoltára nézve, s mind magam mentiségéért talán nekem is bévebb írással kellenék felelnem. De nem terhelem Kegyelmedet véle, látván, hogy a több írásimban is unalmat szerzettem Kegyelmednek. Rövideden mindazáltal ne légyen ellene Kegyelmednek, ha tovább is szólok.

Először is azért feddettem Kegyelmedtől, hogy sokat szólok és jövendőlok hazánk s nemzetünknek veszedelmes állapotjáról, de annak orvoslásához nem nyúlnék. Orvosságot azért megismert betegségnek szoktak nyújtani. S ha efficiálhatom vala [sikerült volna elérnem] Kegyelmednél azt ennyi hosszú írásimmal és periculumok [veszedelmek] megmutatásával, hogy megismérje, hogy betegségbe estünk, bévebben szólottam volna annak orvoslásáról is. De nehéz ott orvosságot adni, ahol a betegségnek megismerése nincsen. Mindazáltal ha az én leveleimet sok és nagy gondjai között megolvasni és perpendálni [végiggondolni] érkezett Kegyelmed, ennek a nyavalyának elegendő praeservativomot [megelőző szert] mutattanak, úgymint hogy hazánk békességét ne háborította volna meg Kegyelmed. S arra kérném most is Kegyelmedet, mert akár mint gondolkodjunk is felőle, semmi ezt a mi nemzetünket és édes hazánkat meg nem tartja, hanem a békesség és jó egyezség, és Császár Urunknak hozzánk való atyai szereteti és oltalma. De mind ezt a három rendbéli dolgot megveté Kegyelmed: mert csendességünket felháborítá, magunk közt nagy szakadást és gyűlölséget csinála, s minden ok nélkül Őfölségét is, Császár Urunkat méltó neheztelésre indítá.

Most sem tudok azért én mit egyebet mondanom, hanem hagyjon békét minékünk, s maradjon határában. Ne sanyargassa tovább ezt a nemzetet, aki anélkül is elég elkeseredett és megoszlott, s tegye le kivont fegyverét is, s ez lészen egyik orvossága mostani nyavalyánknak.

Másik: szűnjék meg Kegyelmed a magunk közt való fegyverfogásnak egymás ellen való ingerlésétől, hagyjon békét a másénak, s holmi egymás gyűlöltető igyekezetit, írást és cselekedetit fordítsa a köztünk való egyezségekre Kegyelmed. S ez lészen a másik orvossága ezen dolognak.

Az harmadik: megbántódott (s igen méltán is) Kegyelmedtől méltóságának és igazságának nem kicsiny sérelmével Ófölsége. Kedvét kell azért ott is keresni, s megaláz[kod]ással pedig. Mert ha semmit Ófölsége ellen nem vétett volna is Kegyelmed, megérdemelte az Ófölsége méltósága és nemzetünkhöz nagy kegyelmessége, s Kegyelmeddel való jótéte is, hogy utána járjon Kegyelmed Ófölségének és kedvét keresse. Melyeket megcselekedvén Kegyelmed, a több ehhez való requisitumokkal [kéresekkel] együtt orvoslást adhatunk mostani hazánk és nemzetünk veszedelmes nyavalyájának.

Ezeket én azelőtt is megmondottam, s bár akkor éltünk volna véle, nem esett volna sebünkbe a fene, melyet már féltő, hogy étetővel ne kellessék kivennünk. Mindazáltal Kegyelmes Urunkkal vagyon dolgunk, s az feljül megírt dolgokat követvén Kegyelmed, felháborodott állapotunknak csendességét remélhetjük. Egyébaránt, amint másszor is írtam Kegyelmednek, ha még több epét tölt Kegyelmed olaj helyett e mostani hazánk sebébe és tovább való offensákkal [sértésekkel] is gerjeszti tüzét. Amint ím hallom most is, hogy Bakos uram elébb-elébb nyomtat és a bányák felé igyekezik,¹⁹ nem látom semmi módját, miképpen nyúlhassunk csendes orvoslásához mostani felháborodott állapotunknak. Egyébaránt megnyugodjék Kegyelmed rajta, hogy fenn lévén kötelességem is, annyi szeretetem és igazságom vagyon nékem hazámhoz és nemzetemhez, s annak egyezségéhez és törvényéhez, hogy ha azzal helyre állathatnám, véretem s életemet is kiadnám érte. Mely nem is szó csak, hanem kész vagyok cselekedetimmal is azt megmutatnom.

A karddal való csomóoldásról nem írok, mert azt látjuk s érezzük is. Nem is minden praentio [igény] és panasz szokott helyes lenni, s fogyatkozások esnek gyakran az informatiókban is – amint most is a Dunán túl való példát emlegeti Kegyelmed, kit érték, de nem úgy vagyon az is. Melyről Baksaitól, a Kegyelmed jámbor szolgájától írtam is, s üzentem is Kegyelmednek.²⁰ S azoknál a praemissáknál [feltevéseknél] több dolgot kívánt volt a karddal való csomóoldás, noha a Kegyelmed ad partem [saját részéről] lött

19 Bakos Gábor (1607–1666) ónodi kapitány vezette I. Rákóczi György nyugat felé előrenyomuló hadait az 1644-es hadjárat első szakaszában. Alsó-Magyarországra érkezve a sereg érintette a bányavárosokat.

20 I. Rákóczi György üzenetét ezzel az alkalommal feltehetőleg a szolgálatában többször is eljáró Abaúj megyei nemes, Baksa(i) / Baxa István vitte.

confoederatiói [szövetségei] nem ezeket mutatják az okokat, amelyeket Kegyelmed előszámlál, hanem a religio helyett régiók céloznak. Melyből ha fel nem szabadítja magát, Erdélyt és feleit Kegyelmed, kiknek békességre való szabadságokat lekötötte az idegeknél Kegyelmed, nem látom, mint nyúlhassunk mi a mi békességünkhöz.

Nem disputálok tovább a catholicus urak jószágában való templomokat is, avagy jus patronatusságokat, mert elég templominkat bírják most is a mi pórjaink – melyet propter bonum pacis [a béke kedvéért] örömet szenvedünk is. De ha csak egy vakarítást mutat is valaki, akárminemű concessiókban [engedményekben], hogy hasonlóvá tétettnek a pórok a statusokhoz a templomok dolgában, kész vagyok engednem néki. Hanem in libero exercitio religionis [a szabad vallásgyakorlat terén], úgy vagyon, szabadság adatott a póroknak is, de ki ne lássa, hogy a templomok nélkül is meglehet az exercitium religionis és administratio sacramentorum [a vallásgyakorlat és a szentségek kiszolgáltatása]? Amely, kiváltképpen Kegyelmeteknél, igen köz dolog is, mert sok helyen, ahol templom vagyon is, s bédólt ajtaja, héjazatja, vagy szín alatt, vagy bíró házánál vagyon, az ő módjok szerint isteni szolgálatjok. És így nem necessitálja a liberum exercitium religionis az templomok ususát [a vallás szabad gyakorlásához nincs szükség a templomok használatára].

Az más dolog, ahol cum specificacione usus templorum concessio adatott a statusoknak [kifejezetten a templomhasználat feltüntetésével] kapták a rendek az engedélyt], s ebben különböznek is a statusok a póroktól. És így mi a pórokat inter status [a rendek között] nem tartván lenni, a statusok mellett Kegyelmed fegyvert nem foghatott religiójokra nézve is, mert azok meg nem bántódtak. S ha ki megbántódott, amint mászor is írtam, tegye le panaszát és satisfactiója lészen [ki fog elégtételn]. És így fennmarad az, hogy a catholicusok pórjai mellett, s nem religiójok mellett azoknak is vonta kardját ki ellenünk Kegyelmed, hanem hogy a mi fundusinkon [birtokainkon] való templominkat, cum praejudicio juris patronatus nostri [patrónusi jogunk megkárosításával], pórjainknak adja Kegyelmed. Ítélje meg Isten, ha elég és igaz ok-e ez ilyen rút fegyverfogásra!

A mi nemzetünknek régi szabadságát ami illeti, hogy conditiókkal [feltételekkel] választván királyt magoknak, arra nézve szabad resistálni [ellenállni], ha szabadságokban meg nem tarttatnak, nagy kérdés, mint kell vennünk és értenünk, annyival inkább, vele élünk? Meg is lesz bizony, ha valami privatus ember [magánember] vagy pór offensióját [sérelmét] tartván a királytól ottan országostól opponáljuk magunkat [ellenállunk] Öfölségének, vagy rebelláljunk [fellázadunk], s törökkel és holmi ellenségével való szövetségekkel menjünk ellen. Nem kívánt soha ilyen szabadságot a magyar nemzet, nincsen is az mi törvényünkben, s ebben való munkálkodásomat sem nékem, sem másoknak nem kívánhatja Kegyelmed. S Isten oltalmazza minden fejedelmek híveit ilyen elmékedéstől, mert így soha a király s az ország között a fegyver le nem szállana.

Mást is látok én, mind az Isten törvényében, s mind a törvényünkben. Mert az Isten törvényében az vagyon, hogy „Qui potestati resistit, Dei ordinationi resistit”. [Aki tehát

ellene szegül a hatalomnak, az az Isten rendelkezésének áll ellen.]²¹ Országunk törvényében pedig számtalan helyen az vagyon, hogy ha kik privatusok [magánemberek], vagy valamely része is az országbélieknek, ellene támadna fejedelmének s fegyvert vinnie kiváltképpen arcúl reá, incurrat notam perpetuae infidelitatis [örök hűtlenség bűnébe esik]. Nem is valahány emberért, s annyival inkább valami póroknak tekintetiért való az a resistentia, amint talán ott némelyek gondolkodnak Kegyelmeteknél felőle. De késő most azokat erre tanítani, kik igen elkezdék szokni az ilyen rendetlen resistentiákat, melyekért minthogy amnistiák lettek, sokakat annak reménysége hordoz most is.²²

Ami az Evangelicus Statusnak nevezetét illeti, nem mondhatok most is egyebet annál, amit azelőtt írtam Kegyelmednek, hogy soha nem hallottam, sem in quaestione nem emlékezem, hogy volt volna [kérdésként sem merült fel] a Status Evangelicusnak nevezeti; holott nem nevezi az articulus [törvénycikkely] is statusnak a más félt, ahol a palatinusságról is vagyon a kérdés, hanem hogy totidem Evangelicae Confessionis personas [„ugyanannyi protestáns vallású személyt”] nevezzen Őfölsége.²³ Nincs azért itt is a status neve, s annyival inkább pórjaink nem értettek oda, noha az utolsó gyűlésben állatták némelyek és őket is a statusok közibe akarták számlálni – de akkor is azt mondtam, hogy nem hallottam, s nincs is semmi végezésünkben. Akármit valljon is azért a pór, de azzal ugyan nem leszen státussá. Az evangelica professióról [protestáns vallásról], úgy vagyon, vagyon emlékezet, s nem is tagadjuk, hogy ne éltek volna azzal a nevezettel. Most sem törődünk rajta, sem nem mondjuk, hogy írásunkban nem volna.

Hogy pedig azokat a panaszokat nem akarta nagy része az országnak a statusok nevezeti alatt beadni, annak is az volt oka, hogy nem a statusok, sem azok közül némelyek adták azt bé úgy, mint magok gravaminájokat (mert olyan semmi nem találtatott), hanem a mi pórjaink híre nélkül és akarattok ellen, úgy, mint ő praetensiójokat, mely mivel illetlen is volt, nem akartuk a statusok nevezeti alatt beadni. S nem kérvén a pórok is reá, sem nem panaszkodván, magok előtt is alkalmatlan törekedőknek ítéltethetünk volna. S annyival inkább, bár Kegyelmed ezeknek a dolgoknak igazítására ki ne jött volna országunkra, s ne támadott volna Őfölsége ellen is, mert az a kivont fegyver nem medium a dolgoknak igazítására, hanem inkább keményben és mélyebben való involutiója [belekeveredése]. Kit ha nem kezdete, ottan mutasson meg a vége.

Írja Kegyelmed azt is, hogy ha nékem ugyan nem tetszenek ezek a mediomok religiónk és hazánk szabadsági defectusainak [hiányosságainak] megorvoslására, mutatnék más jobb, s alkalmasb mediomot, örömet érti Kegyelmed. Melyet mindjárt ezen írásomnak elein ím most is megcselekedtem. Egyebet itt sem mondatok, céloztam azokra. S megmaradván

21 Róm 13,2.

22 A 17. század elején a Habsburgok elleni magyarországi hadjáratokat rendre általános amnesztia követte.

23 Lásd a 16. jegyzetet.

a ház és annak fundamentoma [alapozása], sepregethetünk abban és igazgathatunk is – de ha az eldől, haszontalan minden munkánk és orvoslásunk, s holmi mediomoknak keresése. Azt kell azért először megtartani; kihez az feljül megírt fundamentomok kívántatnak. Egyébaránt mit tudjak egyebet mondanom? Mert azok nélkül csak elkezdni is e veszedelmes indulatnak leszállítását csaknem lehetetlennek látom; s annyiival inkább annak csendesebb véghez vitelét. S meglátja Kegyelmed, csalatni fog másuvá való bizodalomban is.

A török Kegyelmedhez való jóakaratajáról írja Kegyelmed, hogy Tar Mihálytól értheitem. Értettem, de bár ne érhettem volna, mert azt üzente a budai vezér,²⁴ hogy Kegyelmed a Hatalmas Császár birodalmát terjeszti és a hét vármegyét alája hajtja. Erre az ígére nézve Kegyelmednek nem lehet gonosz akarója. Effélével akár is kellethetné magát, s kedves is lehetne a töröknel, de micsoda keresztyénség, avagy hazafúság légyen ez, ítélje meg akárki.

Írásit és tractáit Kegyelmednek nem különben értettük s vöttük, amint vannak, ki oly nyilvánvaló dolog is már, mint a napfény. Mert sem Erdélynek, sem a magyarországi adhaerensinek [híveinek] nem tötte hírévé azt Kegyelmed, hogy lekötötte magát, s őket is; és hogy önálok nélkül semmit Öfölségével a római császárral nem akar végezni akármi kérdésben és fegyverfogásban is, hanem ha azokkal a Kegyelmed confoederatusival is végez Öfölsége. Melyet bizony méltán érezhetünk, mert az nem is volt hatalmában Kegyelmednek, hogy felei híre és javallása nélkül cselekedje azt; s veszedelmes kötés is ez a mi nemzetünkért (amint az elébbeni levelemben bévebben írtam), mi itt a török torkában lévén, aki ötöd nappal is ez előtt négy falut rabla itt Nyitra táján el, feles gyermekeket és asszonyembereket vivén el, sok számú barommal. Azok pedig, a Kegyelmed confoederatusi, a tenger vizében úszkálnak azonban.²⁵

Hogy sajnáltam Kállóból való Kegyelmed datumját [keltezését] és írását: bizony méltán sajnáltam és sajnálom most is. Kiről mit írjon az utolsó levelében Kegyelmed, ím, értem. De mostani levelében Kegyelmednek annál nagyobbat látok és királyi titullussal kezdette magát illetni, azt írván, hogy „Datum in libera Regiaque Civitate nostra Cassoviensi” [Kelt kassai szabad királyi városunkban]. Mely úgy vagyon, hogy Regia civitas, s úgy vagyon az is, hogy Kegyelmed tűzzel, vassal, fegyverrel való fenyegetésével ím maga alá hajtotta őket; de ugyan nem bírja azért azt úgy Kegyelmed, mint Magyarországnak, avagy az helynek fejedelme. Újjobban megpördül azért ez aránt is a vér az embereknek, s nehezíteni fogja a dolgot.

Én mindazáltal uramhoz, hazámhoz és nemzetemhez való kötelességemből, amit ez felháborodott állapotnak leszállítására és lecsendesítésére valót feltalálok, jó igazsággal

24 Múza pasa (mh. 1647), aki 1640 és 1644 márciusa között már harmadik mandátumát töltötte mint Buda beglerbégie.

25 Esterházy ironikus megjegyzése arra utal, hogy a Lennart Torstensson vezette svéd főszereg 1644 elején a régenstanács utasítására elhagyta a Habsburg örökös tartományok területét és Dánia ellen vonult.

megcselekszem, csak szűnjék meg Kegyelmed is a tűzbe való olajöntéstől. Mert egyébaránt kövekké kellene lennünk, ha ezt nem érzenők, a Kegyelmed sok rendbéli hostilitását [ellen-ségeskedéseit], melyet e szegény hazára és nemzetre, s mindnyájunkra hozott. S ám nékem is minden jószágomat, s még gyermekim jószágát is elfoglalá Kegyelmed, s váraimnak fala-it is álgyúkkal való megrontással fenyegeti Kegyelmed, s mégis azt kívánja Kegyelmed tő-lem, hogy ebben a Kegyelmed igyekezetiben én is cooperáljak [együtműködjek] Kegyel-meddel; azt kívánván tőlem Kegyelmed, hogy ne azt, amit károsnak látok és tapasztalok, higgyem, hanem amit Kegyelmed mond. Kérem azért Kegyelmedet, ne sanyargasson szin-tén ennyire mind tisztemben, böcsületemben már ennyire diffamálván [meggyalázván], s oda alá való jószágomat is elfoglalván a szabadságkeresés mellett, ne infestálja [ingerel-je] hazámat is. Mert azt szokták mondani, hogy a hangyának is vagyon haragja. S tudományt tészek mind Isten, s mind Kegyelmed előtt, hogy ha azt cselekeszi Regéc-cel, amint fenyegetőzik, minden extremumot [szélsőséges dolgot] meg kell nékem is cselekednem, s meg is cselekeszem ez nagy és rút contemtusért [gyalázatért]. Egyébaránt a közjónak szol-gálván kívánok vala szolgálnom Kegyelmednek is, tartsa meg Isten Kegyelmedet. Datum Sentaviae, 30. mensis Martii, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadragesimo Quarto. [Kelt Semptén, március hónap 30. napján, az Úr 1644. esztendejében.]

Esterházy Miklós levele I. Rákóczi Györgynek (Sempte, 1644. március 31.)

Illustrissime Princeps. [Nagyságos fejedelem!]
 Csudálva olvastam a Kegyelmed Őfölségének postaszolgájától küldött levelét, melyben mind magát, s mind híveit láttatik vádolni Kegyelmed Őfölségének. S először in communi [általánosságban] szólván offensáiról [sérelmeiről] Kegyelmed végre specificatiókra [rész-letekre] megyen, s hozza elő Praepostvári uramat, Székely Moysest, Bethlen István ura-mat,²⁶ hogy ezeket mind az Őfölsége ditiójából [területeiről] ingerlették volna akkor is, most is csak az. Mert hiszen élnek Őkegyelmek, s mondják meg lelkekre, Istenekre, ha csak legkisebb izgatások is volt-e innét. És ha, amint írja Kegyelmed, levelei vannak er-ről, miért nem producálta [mutatta be] panaszai mellett? Avagy hozza napfényre most is Kegyelmed, s szégyenüljön meg a hamis ügy. De csak vádlani és semmit sem bizonyí-tani nem fejedelmek közibe való dolog. És bár én haljak meg, ha csak legkisebb ok is ezeknek indulatjára innét adatott. Amint hogy leveleit is Kegyelmednek, vagy dolgait vádlásképpen innét a töröknek küldötték volna, csak merő suspicio [gyanú] volt, s azzal innét senki nem is kívánt kedveskedni, amint hogy semmi nem is volt abban is.

26 Lásd a 31. szöveg 3., 4. és 5. számú jegyzeteit.

Írja Kegyelmed azt is, hogy az Őfölsége tanácsában régen törvényt tettek volna Kegyelmedre és gyermekire, s érdemesnek ítélvén Kegyelmedet feje-jószága vesztésére, más alkalmas üdöre halasztatott annak executioja [végrehajtása]. De olyan igaz ez is, mint a többi. Mely mivel Őfölségének is sértegeti méltóságát, a delátornak kívánhatjuk autorát [a vádaskodó forrását], kit kérem, nevezzen meg is Kegyelmed; mert egyébaránt magától talált dolognak fogják tartani Kegyelmed fejedelmi állapotjának megjegyzésével ezt is. Noha Kegyelmed is, úgy látom, nem tartja nagy és méltó okainak ezeket mostani indulatjának, hanem teszi ezeket az okokat fel Kegyelmed, kiről nékem is ír.

Először, hogy az clerussal együtt extirpálni [kiirtani] kívánta volna az országból a Kegyelmetek religióját Őfölsége. Másodszor, hogy a religióról való articulusokat [törvénycikkeket] és tizenhét conditiót [feltételt] is mindenestől tollálni kívánta volna [el kívánta volna törölni] Őfölsége. Harmadszor, hogy országunkat is örökös országává kívánta volna tenni Őfölsége. Melyek ha így volnának, méltán megindulhatott volna Kegyelmed rajta, s érezhetnök mi is, nékem is kellene ebben többet tudnom másnál. De Istent hívom bizonyságul, semmi sincs ebben is és sem egyikben, sem másikban, sem harmadikban soha sem tanácsban, sem tanács kívül nem hallottam, hogy ezekről csak discursusok [beszélgetések] is löttenek volna. Hanem egy kezdett volt a clerus közül úgy okoskodni, hogy jobb volna a mi nemzetünknek, ha hereditariumjává [örökös tartományává] tenné magát Őfölségének országunk. De hamar elnyeletők avval is és feddést vött, nemcsak éntőlem, de a clerusnak is nagy részétől.

Semmit azért ezekben ne higgyen Kegyelmed, mert a religio dolgában is ha mi egymást fegyverrel akarnók persequálni [üldözni], ki ne lássa, hogy ottan mind a két fél, religióstól és regióstól a pogányok kezébe esnék, utolsó ruínánkkal [romlásunkkal] és veszedelmünkkel. A conditióknak mivolta pedig mindnyájunkat egyaránt illet: szeretjük mi is a szabadságot, s azért készek is volnánk megszólalni. De csak költött és gyűlölséget nemző beszédek ezek is.

Írja azt is Őfölségének Kegyelmed, hogy per placida remedia [csendes orvosságokkal] semmi reménység nem lehet abban, hogy a religio dolga köztünk igazításban vétethetnék, példákat is valami decretom kiadásában hozván ez aránt Kegyelmed elő. Úgy is vagyon, hogy soha az ebben való kérdések mind világ végéig sem igazodnak el, sem placidis re mediis [csendes orvosságokkal], sem fegyverrel. Melyet, hiszem, megpróbált a mi nemzetünk is, s mind törököt, tatárt, németet béhozott avégre országunkba.²⁷ De mit vivének végbe? Arra már emlékezik Kegyelmed is. Religiót azért amint mi nem adhatunk Kegyelmeteknek, úgy nem adhat Kegyelmetek is nekünk. Isten ajándéka is a hit. S ám vallja Kegyelmetek, amit akar, s hagyjon békét nekünk is in avita nostra fide [régi hitünkben]. Meg is egyeztünk annak módján is már, és ne kívánjon többet annál

27 Utalás az 1620-as évek magyarországi hadjárataira.

Kegyelmetek, s nem léssen szükséges a kardfogás. S azon kívül való kérdéseket, melyekről más levelemben béven írtam Kegyelmednek, könnyen elvégezhetünk.

Az egyéb apró panaszok ellen tízannyi panaszunk vagyon nekünk catholicusoknak, de propter bonum pacis [a béke kedvéért] elszenvedjük. Egész lajstrom vagyon csak énnám is róla, mint bántak halottainkkal, s a patrónusok [kegyurak] testének is hogy sírokba akarták vinni, mint resistáltak [állhatnak ellen] fegyverrel ellenek. De amint mondám, ily rút és veszedelmes fegyverfogásra egyfelől sem elég okok effélét; s más törvényes és rendes igazítások is lehetnek ezekben, melyekhez méltábban nyúlhat Kegyelmed is, mint a fegyverhez.

Ezeken kívül való punctjairól, melyeket insinuál [hírül ad] Kegyelmed Őfölségének, írtam más levelemben Kegyelmednek rólok, s nem akarom reiterálnom [megismételni]. Elég az, hogy semmi azokban nincsen, úgy amint Kegyelmed informáltatott vagy apprehendálta [értette] a dolgokat. És méltatlannak látszik ez a Kegyelmed fegyverfogása, mind azoknak, valakik tudói ennek a kérdésnek, s ki is fog már menni és nyilatkozni a dolog. S bizony ezekkel is nem enyhíti a sebet Kegyelmed.

Mégis más módot vegyen azért fel Kegyelmed, s kérem Kegyelmedet, ne bízzék se a törökhöz, se a svécusokhoz. Huszonnyolcadik napján praesentis mensis [e hónapnak] volt a dániai király követének audientiája Őfölségénél, egynehány megegyező fejedelmek és városok consensusából [egyetértéséből] derekas végezéseket kívánnak tenni, cum exterminatione Svecorum [a svédek kiirtása végett]. Mely meg is léssen, s mennek is már afelé a hadak.²⁸ Amely kevés népek pedig nekik Slésziába, Glogovia felé [Sziléziába, Glogau felé] nemrégén érkezett, mely mind is két-háromezer ember, ellene mentenek annak is, nem építhet azon is Kegyelmed.

Mindezeket, Isten látja, jó szívből írom Kegyelmednek, s jó igazsággal is. Ne praecipitálja [sürgesse] azért tovább is dolgait, s ha nem magáért, ottan szép maradékiért és nemzetéért. S nyisson utat a dologra Kegyelmed, hogy szolgálhassunk mi is, ez szegény hazánk ne romoljon ily rúttul el. Kegyelmednek is kell erre a pacifica remediomokra [békés orvosságokra] okot adni, Kegyelmed kezdvén a fegyvert is ellenünk kivonni és meggondolván méltóságos állapotját is Őfölségének. Nem kétlem, írni fog Őfölsége is Kegyelmednek, de talán nem ily explicatióval [magyarázattal], mint én, kinyitván megmaradásunkért mindenestől szívemet. Tartsa meg Isten Kegyelmedet jó egészségben. Semtén, ultima Martii, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadragesimo Quarto [március utolsó napján, az Úr 1644. esztendejében].

28 Noha IV. Keresztély dán király, úgy tűnik, nem tartott igényt III. Ferdinánd segítségére az országát ért svéd támadással szemben, a Matthias Gallas vezette császári főserég valóban elindult észak felé, követve Lennart Torstensson svéd *generalissimus* hadait. A dán háború, amelynek révén I. Rákóczi György 1644-ben magára maradt a kelet-közép-európai fronton, végül nagy svéd sikerrel zárult.

Lippay György memoranduma X. Ince pápának

(1645 elején)

Az 1644 elején meginduló magyarországi háború során a magyar rendi vezetés a maga részéről mindent megpróbált, hogy a diplomácia frontján segítse III. Ferdinánd győzelmét I. Rákóczi Györggyel és szövetségeseivel szemben. Ebben kulcsszerepet játszott az esztergomi érseki széket 1642 óta betöltő Lippay György (1600–1666), aki egyszerre rendelkezett kiváló politikai kapcsolatokkal Rómában, illetve főkancellárként a császári udvarban. Hosszas előkészítés után indult el az 1644 nyarán megválasztott új pápához, X. Incéhez (Giovanni Battista Pamphili, 1574–1655) követként Jakusith György egri püspök (1609–1647, hivatalát 1642 óta töltötte be). A püspök már 1644 októberének végén útnak indult Rómába, ám megbízólevelét – amelynek megfogalmazására a király Lippay Györgynek adott utasítást – csak 1645 januárjában állították ki. A magyar rendi vezetés által kezdeményezett, ám nem az ő nevükben, hanem III. Ferdinánd képviselőjében eljáró Jakusith pápai audienciájára 1645. február 15-én került sor. Ekkor adta át a főkancellár által fogalmazott memorandumot, amely élénk színekkel ecsetelte a Magyarországra leselkedő, oszmánok, illetve protestánsok által jelentett veszélyt, diplomáciai, pénzügyi és katonai segítségnyújtást kérve X. Incétől. Az írás különlegessége, hogy mivel a pápa Rákóczi szövetségesei közül csak a szintén katolikus franciákra tudott nyomást gyakorolni, az 1644–1645-ös háborúhoz vezető utat csaknem kizárólag Mazarin diplomáciája áskálódásai eredményeként találja – ellentétben például a királyi manifesztummal, amely a svéd tárgyalásokkal kapcsolatos elfogott do-

kumentumokra építve ostromozza Rákóczi cselekedeteit. Noha a pápa jóindulattal hallgatta az előterjesztést, beavatkozásra nem volt lehetősége.

A X. Incének beadott emlékirat a korszakban nem terjedt semmilyen sokszorosított formában, sőt, a latin szövegnek mind a mai napig nincs kiadása. Az itt megjelenő fordításhoz az esztergomi primási levéltárban fennmaradt első tisztázatot használtuk. Ebben a Jakusith által szintén tárgyalt egyházpolitikai ügyekhez adott, itt nem közölt instrukció (a magyarországi püspökök kinevezésekor a Szentszéknek fizetendő illeték elengedése melletti érvelés) után teljes terjedelmében szerepel az érvelő irat, amely eljutott a pápa kezeihez.

Az egykor virágzó, mostanra azonban tönkrement magyar nemzet és a végső pusztulásba zuhant ország alázatosan Szentségeitek elé terjeszti és feltárja siralmas, egészen szánalomra méltó állapotát. Ugyanis XIII. Lajos francia király, illetve az ő halála után a jelenlegi gyámok és kormányzók,¹ hogy fölénybe kerüljenek az Ausztriai Házzal és a császárral,² a mi legkegyelmesebb urunkkal és királyunkkal szemben, s hogy az Isten által neki jutott területeket és országokat erőszakkal elragadhassák és birtokba vehessék, más veszedelmes lángok mellett, amelyekkel az egész világot tűzbe borították, nem áttalottak a mi hazánkra is csóvát vetni. Ez annál veszedelmesebb, mert nemcsak az erdélyi fejedelmet,³ hanem – ami még szörnyűbb – a törököket is felbiztatták, hogy romlására és ártalmára legyenek ennek a szerencsétlen nemzetnek. Mivel a pusztasággá vált ország maradéka semmiképpen nem tud megfelelő ellenállást tanúsítani az ő hatalmukkal, valamint az eretnekekével szemben, akik a közös vallás miatt összefogtak velük,⁴ így nem lehet másra számítani, mint hogy a franciák mesterkedésének és bujtogatásának következtében ennek az agyongyötört népnek a maradéka is ki lesz szolgáltatva az iszonyú török szörnyetegnek, amely úgyszólván egy szempillantás alatt szétépté és elnyeli. Ez önmagában is súlyos, keresztény emberhez egyáltalán nem méltó gáztett, de hogy ezenfelül nekünk magyaroknak milyen keserves és gyászos csapást jelent, azt senki sem képes szavakba önteni. Miután ez a mi magyar nemzetünk

1 XIII. Lajos király (1601–1643, uralkodott 1610-től) halála után a kiskorú XIV. Lajos nevében régenskormányzat irányította Franciaországot, amelynek vezető személyisége Jules Mazarin (eredeti nevén Giulio Raimondo Mazarino, 1602–1661), a római katolikus egyház bíborosa volt.

2 Ti. a Habsburg dinasztiával. A császár ekkor III. Ferdinánd (1608–1657, uralkodott 1637-től haláláig).

3 I. Rákóczi György (1593–1648) felső-magyarországi arisztokrata, 1630-tól Erdély fejedelme.

4 Az utalás a lutheránus svédekre vonatkozik.

– a keresztény világgal szemben szerzett számtalan egyéb érdemét nem említve – több mint kétszáz éven át harcolt a törökök hatalmával, és győzhetetlen bátorsággal védelmezte az egész kereszténységet, miután oly sok, önvérének folyamaitól áradó csatát, oly sok gyászos csapást és kárt szenvedett el, és milliónyi gyermekét vetette oda áldozatul a török acélnak! Ennek a szerencsétlen népnek a maradéka még ma is oly nagy buzgalommal oltalmazza a keresztény vallást és a keresztény világot, hogy a török mindmostanáig nem dicsekedhet azzal, hogy bármit ingyen kapott volna Magyarországon, hanem araszról araszra, vérrel és küzdelemmel kellett mindent megszereznie. Nem telik el egy nap, sőt szinte egy óra sem úgy, hogy a törökök ne ontánának magyar vért, és valahol az országban ne veszítené el valaki az életét. Úgyhogy méltán nevezik a kereszténység vitéz védőbástyájának, mert az is: az ő veszedelme árán maradhatnak háborítatlan biztonságban a többi keresztény nemzetek, a magyarok vére és nap mint nap bekövetkező halála árán élhetnek mások, élvezve a drága béke jótéteményeit. Olyannyira, hogy míg más, sokkal nagyobb birodalmakat, királyságokat, országokat, tartományokat és nemzeteket rövid idő alatt leigázott a török, addig ennek a legyőzésére már több mint kétszáz évet fordított, mégsem tudta teljesen meghódítani.

Most azonban a Francia Korona megfeledkezett mindezen jótéteményekről, és nem riad vissza attól, hogy a kereszténység bátor és hű védelmezőit, ezt a gyönyörű és virágzó országot, a teljes nemzetet (asszonyokat és gyerekeket, sok százezer, Krisztus vére által megváltott ártatlan lelket) kiszolgáltassa, sőt önként átadja a török dühének és vérszomjának, hogy az megölje, lemészárolja vagy örök szolgaságra vesse őket. S hogy ezt az eleve borzalmas dolgot még szörnyűbbé tegye, nem kényszerítésből cselekszik, nem az ellenség által elnyomva vagy legyőzve, mert inkább ő van fölényben, ő áll győzelemre. Kizárólag az uralomvágy miatt akarja a kereszténység oldalát lelkiismeretlenül megfosztani ettől a védőbástyától és pajzstól, mindenki közös veszedelmére megnövelni a törökök hatalmát és birodalmát egy kiterjedt országgal, egy rettenthetetlenül vitéz nemzettel.

Ha a török veleszületett vadsága és a Krisztus szent vallása iránti engesztelhetetlen gyűlölete miatt fordítaná ellenünk a dühét, és a sok elszenvedett veszteség és kár után végre betelne a mi régóta áhított vérünkkel, akkor lenne valami, ami a halálban vigaszt vagy a fájdalmaikra enyhülést jelentene a szerencsétlen magyaroknak; most azonban keresztények azok, akik – ráadásul semmiféle szükség által nem kényszerítve – örök rabságba és végső pusztulásba taszítják az országot és a nemzetet. Bizony, szörnyűséges dolog ez, amelyet véres könnyekkel kell siratni, és nem csupán az egész világ színe előtt panaszosan sajnálkozni rajta, hanem egyenesen az isteni bíróság és annak igazságos ítélőszéke elé kell idézni.

Hogy semmiféle kétségnek ne maradjon hely, hanem világosan kitűnjön, miszerint a törököt a franciák bujtották fel az elveszejtésünkre, Őszentsége bővebben tájékozód-

hat a következő módon. Hat évvel ezelőtt a francia király és más, vele szövetséges fejedelmek nagy pénzüsszeggel, gazdag ajándékokkal és ígéretekkel folyamatosan alkalmatlankodva próbálták rávenni az erdélyi fejedelmet, hogy törjön be Magyarországra, és ragadja magához a koronát.⁵ Mikor aztán a fejedelem a sok kéréstől meggyőzve azt válaszolta, hogy másként nem tud és nem is akar cselekedni, csak ha a törököktől engedélyt, továbbá segédcsoportokat is kap, amit viszont csak hatalmas mennyiségű pénzzel lehet elérni, akkor a francia megragadta a felkínált eszközt, és rögtön nyolcvanezer tallért fizetett egyedül a konstantinápolyi nagyvezírnek (nem számítva a többi jelentős összeget), és megszerezte Rákóczinak nemcsak a törökök engedélyét, hanem a segítségét is, egy hatalmas sereget, amellyel egész Magyarországot meghódíthatta volna.⁶ A török területeken már mindenütt sorozták a katonákat, a falvak, a kis- és nagyvárosok megteltek csapatokkal, megjelentek a szervezők avagy háborúra szólító hírvivők, több ezer kádnyi lőpor és mindenféle hadieszköz érkezett Belgrádba, majd onnan Budára; akkora volt a fegyveresek sokasága, hogy a budai vezír azzal büszkélkedett a nádorhoz írt levelében, hogy ötvenezer katona áll a rendelkezésére.⁷ Várták a görögországi vagy – ahogy ők mondják – ruméliai beglerbéget is a parancsnoksága alá tartozó csapatokkal együtt. Már csak a jelet kellett volna megadni az induláshoz, sőt az erdélyi fejedelem már meg is támadta Magyarországot – bevette Szatmár várát és meghódította Felső-Magyarországot, mivel a városok és vármegyék a közös vallásuk miatt önként csatlakoztak hozzá – amikor az isteni gondviselés egyedülálló és egészen csodás rendelkezése folytán az ajándékokkal megvesztegetett nagyvezírt váratlanul meggyilkolták, a helyébe lépő új vezír

- 5 Charles du Bois, Avaugour bárója 1638 novemberében kereste fel I. Rákóczi Györgyöt, hogy a fejedelem által a Francia Koronához az év korábbi szakaszában eljuttatott ajánlatról tárgyaljon. A fejedelem fél évvel később Bercsényi Imre császári követtel ismertette az egyeztetések tartalmát, de úgy, mintha az eredeti ajánlatot nem ő, hanem a Francia Korona tette volna.
- 6 Lippay beszámolója itt jókorát ugrik a kronológiában, a Porta beleegyezését a fejedelem csak 1643 őszén szerezte meg Kemankes Kara Musztafa pasa nagyvezírtől. Az Oszmán Birodalom vezetői valóban Rákóczi segítségére utasították a magyarországi hódoltság tisztségviselőit, illetve a havasalföldi és moldvai vajdákat is, a csapatok közül azonban nagyon kevés érkezett meg ténylegesen a hadszínterre. A Francia Korona portai képviselője, Jean de la Haye, elődeihez hasonlóan, mindvégig nagyon vigyázott, hogy nyíltan semmiképpen ne kötelezze el magát az oszmán csapatok kiküldése mellett. A francia kormányzat többek között azért találta fontosnak, hogy az 1643. novemberi gyulafehérvári szerződés után, amely elvben rájuk is vonatkozott, 1645 áprilisában külön egyezményt kössön Rákóczival, mert a korábbi szöveg azon kitételét, amely a szultán beleegyezésében való segédkezést tartalmazta, vállalhatatlannak tartották.
- 7 Buda beglerbége, Múza pasa, jó kapcsolatot ápolt I. Rákóczi Györggyel és készen mutatkozott a porta hadba vonulásra felszólító parancsának hű követésére, ám 1644 márciusának közepén leváltották és a helyére érkező Oszmán pasa sokkal kevesebb készséget mutatott a magyarországi háborúba való beavatkozásra.

alatt pedig az ügy, ha nem is aludt el, mindenesetre halasztást szenvedett.⁸ Hogy mindez valóban pontosan így megtörtént, azt nemcsak a fejedelem és a francia követ elfogott levelei, hanem a konstantinápolyi hírszerző ügynökeink és Őfelsége portai nagykövete révén, sőt a közelség miatt a saját szemünkkel is láttuk és tapasztaltuk.⁹

A nagyvezír halála miatt úgy tűnt, hogy a fejedelem híjával maradt az erősebb török segédhadaknak, továbbá a császári csapatok a Tiszántúlon keményen visszaszorították és meghátrálásra kényszerítették, ráadásul a svédek megígért segítsége is elmaradt. A franciák azonban kötötték az ebet a karóhoz és nagy összegekkel próbálták előmozdítani az ügyet, s végül már arra vetemedtek, hogy az ajándékokon kívül már keresztény területeket és tartományokat ígértek a törököknek: nem csupán hét felső-magyarországi vármegyét avagy fejedelemséget, hanem tizennégyet, a hozzájuk tartozó városokkal együtt, sőt a többit is, tehát egész Magyarországot legalább adófizetővé akarták tenni, egyes jelentősebb erődítményeket pedig török helyőrséggel ellátni és az ő tulajdonukba adni. Ennek megfelelően tavaly augusztusban a fejedelem országgyűlést tartott Kassán az érintett vármegyék, városok, eretnek nemesek és főurak részvételével, és mindenképpen azon volt, hogy rábeszélje őket a törököknek való behódolásra. Ott volt egy török követ is, és erősen igyekezett elérni, hogy alávéssék magukat az oszmánoknak és az ő pártjukra álljanak, sőt megesküdött a hatalmas császár fejére és szerencsésjére, hogy amíg csak élnek, biztonságban lesznek a törököktől.¹⁰

De mi szükség van több szóra? A portai követ titkára november 10-én titokban, gyors lovakkal elhagyta Konstantinápolyt és a következőket jelentette Őfelségének [ti. III. Ferdinánd császárnak]:

1. Nemrég Konstantinápolyba érkezett az erdélyi fejedelem követe, akivel azt üzenté a fejedelem, hogy megszerez minden tartományt és vidéket, amit csak a saját és szövetségesei fegyvereivel észszerűen képes, és mindezt a szultán iránti odaadásából kifolyólag.¹¹

8 Kemankes Kara Musztafa pasát 1644. január 31-én váltották le hivatalából, és egy pár órával később ki is végezték. Utóda a nagyvezíri pozícióban Szultánzáde Mehmed pasa lett.

9 A Habsburg oldal Jean de la Haye portai francia követ egy 1643. szeptemberi jelentését fogta el, ebből értesült arról, hogy a sokkal jobban ismert svéd–erdélyi egyeztetések mellett a francia diplomácia is kapcsolatban áll I. Rákóczi Györggyel. A császár portai rezidense ebben az időszakban Alexander Greiffenklau von Vollrats.

10 A szultán követe, Miszirli Ali aga valóban 1644 augusztusában, a kassai gyűlés ideje alatt érkezett a fejedelemhez, főleg azzal a feladattal, hogy friss, első kézből származó információkat vihessen I. Ibrahim szultánnak I. Rákóczi György hadjáratáról.

11 Az 1644–1645-ös magyarországi hadjárat alatt a fejedelemnek folyamatosan kellett egyeztetnie a Fényes Portával is, amelynek során természetes hivatkozási pontja volt, hogy a szultán adófizetőjeként minden győzelme valójában az Oszmán Birodalom számára is hasznot hajt. Egy másik politikai közegbe jutva ezeknek a kijelentéseknek egészen más volt az üzenete, amit az erdélyi fejedelmekkel szemben álló oldal már Bethlen Gábor idejében is sűrűn kihasznált.

2. Jelesül pedig a hét felső-magyarországi vármegyét, és azok nevében évente tizenkétezer forint adót ígért.¹²

3. Meg akarta növelni Erdély adóját tizenkétezer aranyról tizenötezerre, a későbbiekben pótolva, ami eddig elmaradt. Ezenkívül ténylegesen küldött a drágaköveken és más értékes ajándékokon kívül hatvanezer aranyat, és további százezer tallért ígért a közeljövőben, ha a török megtámadja Magyarországot, és hajlandó lesz a segítségére sietni. Sőt, odaírgerte Kassát és más erődítményeket is, hogy azokba török helyőrséget telepíthessenek.¹³

4. Most van itt az ideje, hogy tetszésük szerint bármit kicsikarjanak a keresztény császártól: adót, vidékeket, tartományokat, erődöket és minden egyebet. Most többet lehet elérni és megszerezni ijesztgetéssel, fenyegetéssel és mérsékelt erővel, mint máskor súlyos véráldozattal és nagy erőfeszítéssel.

Nem voltak hiábavalók ezek a szavak, hanem nagy súllyal estek latba. A törökök ugyanis rögtön letartóztatták a követünket, nem voltak hajlandóak elfogadni és jóváhagyni a békefeltételeket, ehelyett negyvenezer forintot kezdtek követelni adó gyanánt, sőt még háborúval is fenyegetőztek, ha a császár nem adja át nekik azonnal a hét vármegyét.¹⁴ Ezek az események zajlanak manapság a Portán, a franciák és szövetségeseik igyekezetének és buzgólkodásának köszönhetően; a fejedelem teljes mértékben a pártfogásukat élvezi és tőlük függ. Ha másról nem is lenne szó, az a napnál világosabb, hogy a Magyar Királyságot Rákóczi nem tudja másként megszerezni, csak ha Erdélyhez hasonlóan a török vazallusává és adófizetőjévé teszi.

Vagy talán nem támadott meg bennünket valóban a török? Talán nem harcoltak egész nyáron török csapatok a fejedelem táborában, vereséget is szenvedve Palánknál? Talán nem láttuk őket folyamatosan betörni az ország belsejébe, mindent tüzzel-vassal pusztítani, az országot hódoltatni, asszonyokat, gyermekeket, ifjakat és férfiakat örök

12 I. Rákóczi György számára a minimálisan elérendő célt jelentette a Bethlen Gábornak az 1621. évi nikolsburgi békében átadott, de halála után visszaszolgáltatót hét vármegye (Abaúj, Bereg, Borsod, Szabolcs, Szatmár, Ugocea és Zemplén) megszerzése. Noha a tárgyalások korai szakaszában megpróbálta elkerülni, hogy ezek után is adót kelljen fizetnie a Fényes Portának, a szultáni engedélyért cserébe ezt végül meg kellett ígérnie.

13 I. Rákóczi Györgyöt a Porta már az 1630-as években nyomás alá helyezte, hogy Erdély tizenötezer arany adót fizessen, annak ellenére, hogy Bethlen Gábor sikeresen érte el annak visszaállítását tízezerre, ahogyan az a fejedelemség korai időszakában volt. Rákóczi ellenállt a követeléseknek, és ezért az 1640-es évek második felében súlyos konfliktusokat is vállalt a Portával szemben. A fejedelem hatalma alá kerülő magyarországi területek erődítményeibe természetesen ugyanúgy nem került oszmán helyőrség, ahogy Erdélybe sem léphettek a szultán csapatai.

14 Lippay itt erőteljesen kiszínezi a konstantinápolyi fejleményeket: a Porta ugyan felhasználta az erdélyi fejedelem háborúját arra, hogy erőteljesebb nyomást gyakorolhasson III. Ferdinándra és sürgesse az 1642-es második szőnyi békében meghatározott 100.000 arany mielőbbi kifizetését, ám diplomaták letartóztatásáról és területek követeléséről ebből az időszakból nincs információnk.

szolgásra vetni? Néhány nappal ezelőtt Zólyom vármegyében négyszáz keresztényt, fiúkat és nőket hurcoltak el rabszolgának, fölégetve a vidéket. Kevéssel ezelőtt Bars vármegyében négy mezővárost és falut dúltak fel tűzzel-vassal, elhajtvá több száz foglyot. Hasonlóképpen Muraköz szigetén is hat falut fosztottak ki nemrég, hatalmas tömeg embert rabolva el. Csáky és Batthyány urak, valamint a Zrínyi grófok birtokait is sanyargatták.¹⁵ Szécsény, Gyarmat és Palánk erődítményeit porrá égették. Utoljára Szent Miklós ünnepén a Nyitra feletti szépséges vidéket semmisítette meg a török, a foglyul ejtett nép (asszonyok és gyerekek) akkora sokaságát hajtvá el, hogy barmok módjára bilincsek nélkül, csordában terelték őket maguk előtt, hogy kegyetlen szolgásra vessék. Ugyanígy a tábori törökök is csaknem négyezer lelket ragadtak el.

Nincs is szükség másra, pusztán ezen a módon rövid idő alatt meg fogja hódítani egész Magyarországot a török. Bizony, ha az Úr súlyos büntetéssel fenyegeti azokat a pástorokat, akiknek az egyetlen nyája nem is a tevékenységük, hanem a hanyagságuk miatt elvész („a vérét a te kezedből kérem számon”,¹⁶ „életteddel felelsz életéért”¹⁷), akkor mit várhatnak azok, akik több ezer ártatlan ember testét és lelkét adtak át a törököknek végtelen szenvedésre? Ki ne jönne rá könnyen, hogy jövő tavasszal egész erejével ránk fog támadni a török? Hiszen erre hívja, erősen csábítja az ígéret, a Magyar Királyság önkényes felajánlása, az egymással harcoló keresztény fejedelmek közötti ellentét és úgyszólván engesztelhetetlen gyűlölet. Vagy talán le fogja vedleni a bőrét a török? Aki a keresztények viszálykodását kihasználva szerezte a birodalmát, és ugyanilyen módon növelte a határait és a befolyását mérhetetlenné? Főleg, hogy most ezt látja: a kereszténység huszonöt évnyi véres belháborúban szétforgácsolt erőit, kiürült kincstárakat, feldúlt tartományokat és sok milliónyi lemészárolt embert; ezzel szemben a saját birodalma teljesen békés, már három éve mentes minden háborútól akár a perzsák, akár más ellen, pedig ez ellentmond az istentelen és vérszomjas Mohamed törvényének.¹⁸ Mindehhez járul a franciák, a svédek és a hollandok nagyszerű ajánlata, és az évégett kifizetett hatalmas pénzüsszeg, egész országok, tartományok és népek jutalom gyanánt történt felkínálása és könnyű megszerzése. Talán nem lenne egy is elég ezek közül, hogy felszítsa bennük a velük született dühöt és a keresztények vére iránt érzett szomjúságot? Így pedig, hogy szinte gyűlést tartva összeadódtak és egymásra halmozódtak, rövid úton végveszedelembe és pusztulásba fogják taszítani az egész kereszténységet.

15 A hivatkozott személyek mind Rákóczival szemben foglaltak állást a magyarországi háborúban: Csáky István (1603–1662), Batthyány I. Ádám (1610–1659), illetve Zrínyi Miklós (a költő, 1620–1664), valamint öccse, Péter (1621–1671).

16 Ez 33,8.

17 1Kir 20,42.

18 Az oszmán–perzsa háború 1639-ben zárult le a zuhabi békével, utána a szultán birodalmának első igazán jelentős katonai akciója a velencei uralom alatt álló Kréta megtámadása volt 1645 nyarán.

Azon mesterkedik tehát a Francia Korona, hogy a Magyar Királyság, a kereszténység védőbástyája összeomljon és a törökök hatalmába kerüljön; hogy a Magyarországhoz tartozó királyságok és az egész hatalmas terület, a tartományok, a városok és az erődök (az ugyanis, ami még megvan a Magyar Korona birtokaiból, hosszúságában 150 magyar, azaz csaknem 700 itáliai mérföldet tesz ki) a törökök kezére jussanak; hogy a török hatalma hatvanezer vagy még több vitéz katonával gyarapodjon a keresztényekkel szemben; hogy ezt az oly termékeny és az összes természetű dologban bővelkedő, hadseregek és mérhetetlen sokaság ellátására alkalmas és elegendő területet elveszítse a keresztények, és a törökök kapják meg; hogy Itália és az Adriai-tenger kikötői a törökök szomszédságába kerüljenek. Úgy vélem, senki sincs olyan ékesszólással megáldva, hogy megfelelően le tudná festeni, hogy Magyarország elvesztéséből mekkora kára származna az egész kereszténységnek; leginkább attól lehet félni, hogy ennek az országnak a bukása után a kereszténység más királyságai és tartományai sem lesznek képesek fennmaradni, különösen hogy a virágzó és hatalmas Németország, amelynek az erejével eddig meg tudta védeni magát a kereszténység, úgyszólván romokban hever. Láttunk már olyat, hogy a szomszédok egyesítették az erejüket, és nemcsak a virágzó Németországot és a Birodalomét a magyarokéval, hanem a spanyol király jelentős segédcapataival, továbbá a pápáéval és az itáliai fejedelmekével, a lengyelekével, sőt olykor a francia király támogató hadaival is, de még így sem voltak képesek igazán megakadályozni benne a törököket, hogy országokat és tartományokat foglaljanak el.¹⁹ Mire kell hát számítanunk, ha a kereszténység ilyen lesújtó állapota mellett elveszi és aláveti magának Magyarországot?

De még ha semmi más nem is volna, Szentséged kegyes és atyai lelkületének felkeléséhez annak is elégnek kellene lennie, hogy ezen a módon a Magyar Királyság, amely Isten segedelmével, számos főúr támogatása révén tömegesen tért meg a katolikus hithez és az egyház kebelére, a katolikus király elvesztésével egy megrögzött eretnek fejedelem kezébe jutna. Láttuk az egész világon, hogy minden országban és tartományban, amelyet eretnek uralkodók szereztek meg, gyökerestül kiirtották a katolikus vallást; nem kétséges, hogy Anglia, Svédország, Dánia, Hollandia és Szászország után Magyarország is rövid úton erre a sorsra jutna. Köztudott, hogy a fejedelem nemcsak a vallása tekintetében kálvinista, hanem ezenfelül engesztelhetetlen ellensége is a katolikus vallásnak és minden katolikusnak, különösen a klerikusoknak; olyannyira, hogy néhány évvel ezelőtt Kassán nem habozott halálra kínoztatni és kegyetlen módon vértanúvá tenni egy kanonokot és a jezsuitákat, most pedig néhány ferences szerzetest és papot, a

19 Utalás a tizenöt éves háború (1591/1593–1606) alatt a magyarországi hadszíntérré érkező számos európai keresztény hatalomtól érkező segílysapatra.

hitük miatt.²⁰ Egész Erdélyből szinte teljesen kiirtotta a katolikus vallást, noha esküvel kötelezte magát annak a saját szabadságában való megőrzésére.²¹ Most is, a többi meszterkedése és zsarnoki cselekedete mellett, Julianus Apostata mintájára, minden katolikusnak megtiltotta az iskolalátogatást és a tanulást a grammatikai évfolyam felett, ellenben előírta és megparancsolta nekik, hogy az eretnek akadémiákra járjanak, hogy az ifjúság kálvinista mérget szívjon magába.²² A katolikus papok számára megengedi, sőt egyenesen erőlteti ágyasok tartását, és miközben mindenki másnak engedélyezi a működést, még az ariánusoknak is, egyedül a katolikus püspököt nem átalotta megfosztani minden joghatóságától.²³ Magyarország elfoglalt részén felszámolta a kollégiumokat, a szerzetesi rendházakat és a káptalanokat, elűzte a katolikus plébánosokat és papokat, az egy leleszi konvent kivételével.²⁴

De hogy ne terheljem Őszentségét túl sok mindennel, csak két dolgot fogok megemlíteni. Először is, köztudott, hogy a fejedelem ezt az egész háborút és a törökökkel való együttműködést csakis a maga kálvinista eretneksége kedvéért vállalta, ami abból is kitűnik, hogy ma a nagyszombati tárgyaláson minden egyéb politikai követelését sikerült leszerelnünk és megegyezésre tudtunk jutni bennük, kizárólag a vallás kérdésében vagyunk képtelenek megállapodni, mert a fejedelem és a támogatói több engedményt követelnek Magyarországon, és helyre akarják állítani a katolikusok által elfoglalt templomokat, mi azonban egyetlen templomot sem vagyunk hajlandóak az eretnekeknek meghagyni, sem pedig a nekik adott engedményeket akár csak a leg-

20 A kassai vértanúk jól dokumentált történetével szemben (1619-ben Rákóczinak a várost megszálló hajdúi megölték Pongrácz István és Grodecz Menyhért jezsuita szerzeteseket, illetve Körösi Márk kanonokot) az itt említett ferencesek kiléte nem világos.

21 A 17. századi erdélyi fejedelmek, köztük I. Rákóczi György is, felesküdték a négy bevett vallás tiszteltben tartására.

22 Flavius Claudius Iulianus (Kr. u. 331–363), a Római Birodalom császára 361-től haláláig. Keresztény hitét elhagyva (innen az „apostata” (hitehagyott) jelző) megszüntette a Birodalmon belül a kereszténység kiváltságos helyzetét és *Contra Galilaeos* (A galileaiak ellen) című munkájában a vallás alapjainak teológiai jellegű cáfolatával is megpróbálkozott. I. Rákóczi György valóban akadályozta az erdélyi katolikus ifjak oktatását, egész pontosan azt, hogy külföldi egyetemek látogatására utazzanak, a „jezsuita praktikákkal” kapcsolatos félelmeire hivatkozva.

23 Az erdélyi katolikus egyháznak ekkoriban valóban nem volt püspöke, de ez annak a folyamánya volt, hogy annak kinevezési jogát a pápák és a magyar királyok egyaránt maguknak vindikálták; így az egyház igazgatását egy, a fejedelem által kinevezett vikárius látta el. Az „ariánus” eredetileg a 4. századi kereszténység egyik irányzata, amely Arius tanításait követve nem tartja Krisztust egylényűnek az Atyával, csak hasonló lényűnek (*homouszion – homoiuszion*). A reformációt követő korszak vitairódmalmának a terminust sűrűn használják a szentháromságtagadók, itt az erdélyi unitárius felekezet leírására.

24 Akárcsak 1619-ben, a magyar katolikus egyházi intézmények képviselői 1644-ben is elmenekültek az erdélyi fejedelemnek az országba érkező hadai elől.

kisebb mértékben kibővíteni.²⁵ Ezért harcolnak olyan ádázul, és kálvinista, sőt ördögi dühükben még azt is jobb megoldásnak tartják, hogy velünk együtt magukat is oda vessék a törököknek örök szolgaságra. A másik bizonyíték, hogy milyen nagy – bárha torz – buzgósággal viseltetik a fejedelem a vallása iránt, a kiadott nyilatkozatában olvasható, amelyben előszámlálja a háború okait. A következőket írja: „Isten a tanúm, hogy csakis abból az okból vállaltam ezt a háborút, hogy a vallásom és a hitem ügyét előmozdítsam. Ezért tettem ki nyilvánvaló veszedelemnek a vagyonomat, a fejedelemségemet és magát az életemet. Remélem, hogy Isten velem lesz, megsegíti a saját ügyét, és nem fog elhagyni. Ha azonban az Isteni Felség máshogy látja jónak, és úgy fog tetszeni neki, hogy lesújtson rám, Őerte szíves-örömet el fogom viselni a méltóságom, az összes javaim, vagy akár az életem elvesztését is.”²⁶ Ez bizony alkalmas rá, hogy a keresztény fejedelmeket felbuzdítsa a katolikus vallás védelmére: mintha az lebegne a franciák szeme előtt, hogy ezt az országot odavessék és átadják a törököknek és az istentelen kálvinistáknak.

Tehát, miután alázatos odaadással Őzsentsége lába elé helyeztük és bemutattuk a kereszténységet és kiváltképpen a meggyötört Magyar Királyságot fenyegető veszedelmeket és nehézségeket, a legnagyobb tisztelettel arra kérjük Őzsentségét az agyongyötört Magyar Királyság, illetve annak rendjei nevében, hogy méltóztassék atyai figyelemmel a gondunkat viselni, és pásztori gondoskodásának, atyai szeretetének minden részét arra fordítani, hogy minél előbb a segítségére legyen az országnak és az itteni katolikus vallásnak. Hiszen láthatólag még akkor sem hiányozna semmi a végső pusztulásához, ha semmi mástól nem szenvedne, csak attól, hogy a nemzet a saját tagjai ellen, beháborúra és vérontásra fordítja a dühét, és szerencsétlen módon önmagát tépi szét és emészti fel. De ott van az egész ország feldúlása is, mind az ellenséges erdélyieknek és főleg a törököknek, mind pedig maguknak a német seregeknek a részéről, amelyeknek ugyan a megvédésünk lenne a feladata, de féktelenségükben és a zsold elmaradása miatt hihetetlen mértékű károkat okoznak, gyűjtogatnak, minden értéket szétrabolnak, egész helységeket és vidékeket pusztítanak el. Úgyhogy tönkrement és elveszett a törökök elleni összes védekezési lehetőség, mind emberekben, mind eszközökben; mi más maradna hát, mint hogy a magyarok ellenállásra képte-

25 Ahogy a korábbi szövegek közül jónéhányból látható, a vita az 1608-as egyházügyi intézkedések helyes értelmezése körül folyt, egész pontosan akörül, hogy a templom használatáról a közösség, vagy a földesúr dönthet. A protestáns értelmezés szerint a templom visszaadásának kérése nem újabb jogok megszerzésére bejelentett igény, hanem a már érvényben lévő törvény helyes értelmezésének érvényesítése volt. A nagyszombati béketárgyalások 1644. október végétől 1645. március 29-ig tartottak.

26 Különös, hogy Lippay nem a Rákóczi-féle manifesztumból (nr. 31.) idéz, bár a fejedelemtől citált mondatok szellemisége egyezik a kiáltványéval.

lenül rövid úton a törökök hatalmába kerüljenek és a kereszténység maradékát is magukkal rántsák?

Bár Őszentsége a maga legfőbb és mélyreható ítéletével jobban tudja és pontosan látja, hogy a bemutatott bajok ellen milyen orvosságot kell használni, mindazonáltal a mi véleményünk szerint a következő dolgokat kellene alkalmazni és megtenni.

1. Hogy Őszentsége annak a heves buzgalomnak megfelelően, amellyel az egész kereszténység megoltalmazása iránt lángol, bölcsen tervezze meg és gondolja át, hogy mi legyen a teendő abban az esetben, ha a török – mint tartunk tőle – teljes erejével megtámadná a kereszténységet (minthogy ténylegesen erre készül, ugyanis pontosan tudjuk a követünk leveléből és jelentéséből, hogy vagy a keresztes lovagoknak, vagy a mi országnak akar nekimenni),²⁷ hogy ne söpörjön el bennünket azonnal, amiért beháborúba kezdve és bonyolódva készülhetnek és túl gyengék leszünk, és ne hódítsa meg ezt az országot és másokat, jóvátehetetlen kárt okozva.

2. Méltóztassék Őszentséged meginteni a Francia Koronát, elsősorban pedig a Római Szentegyház bíborosát, Mazarint,²⁸ hogy szakítsa meg az erdélyi fejedelemmel kötött szövetségét, és egyáltalán tiltsa meg neki, hogy eretnekeket vegyen a pártfogásába, és támogassa a fejedelemt, illetve a hozzá tartozó és a katolikus vallás vesztére törő eretnekek követeléseit. Különböztetve nem áttallanak majd azzal kérkedni a franciák, hogy a svéddekkel, hollandokkal és másokkal kötött minden szövetségükben feltétlenül vigyáztak arra, hogy a katolikus vallás és egyház semmilyen kárt ne szenvedjen.²⁹ Legfőképpen pedig ne bujtogassa tovább a törököket és ne fáradozzon azon, hogy bármi módon is a hatalmukba kerüljön az országunk.

3. Hogy minden igyekezetével és teljes erejével azon fáradozzon, hogy minél hamarabb békét teremtsen az egész kereszténységben, mindenekelőtt a franciák és Ő Császári Felsége között, hogy a viszonyok általános rendeződésével, Őszentsége jóvoltából vagy az áldott békét élvezhesse a keresztény világ, vagy egyesült erővel és bajtársi lelkülettel szállhasson szembe a vérszomjas ellenség támadásával, visszaszorítva és elűzve azt.

Addig is, amíg mindezek megvalósulnak és teljesülnek, méltóztassék Őszentsége – a szent emlékezettű korábbi pápák példájára, akik mindig nagy igyekezettel próbálták megőrizni Magyarországot, nagy összegeket fordítottak a megvédésére, nem kímélve Itália népet és nemeseit – legalább háromezer lovas és háromezer gyalogost a saját

27 A keresztes lovagok megtámadása a johannita lovagrend székhelye, Málta ostromát jelentené, amelynek elfoglalásával az oszmán hatalom már sikertelenül próbálkozott 1565-ben.

28 Jules Mazarin bíboros a kiskorú XIV. Lajos nevében Franciaországot irányító régenskormány vezetője volt.

29 A francia diplomácia valóban nagy súlyt fektetett rá, hogy a protestáns hatalmakkal (köztük Erdélyi) kötött szerződéseiben szerepeljen egy, a katolikusok érdekeinek védelmét célzó pont.

költségén az ország segítségére küldeni. Az ellátásukhoz ebben az országban elég lesz az Itáliában szokásosan kifizetett összeg fele. Ezekhez csatlakoznának Ő Császári Felsege csapatai, amelyeket a dolgoknak ebben a súlyos állapotában, ellenségei sokasága közepette rendelkezésre tud bocsátani, végül pedig a mi csekélyke erőnk. Ha ezeket mind egyesítjük, bízhatunk benne, hogy ha Isten megsegít, akkor kellően ellen tudunk állni az ellenség dühének, még azokkal a kisebb csapatokkal együtt is, amelyeket a török eddig a segítségükre küldött. Ha Isten így elhárítja a török háborút, nem lesz szükség rá, hogy több évig folytassuk: reméljük, hogy Isten segedelmével két év alatt vagy még hamarabb nemcsak a mindennél jobb békével ér véget az ügy, hanem az eretnekek erejét is leszereljük és a nekünk szánt török igát is messzire űzzük, s ezáltal olyan feltételek mellett köthetünk békét, hogy rövid idő múlva méltán lehet majd úgy tekinteni az országra, mint ami visszatér a katolikus egyház kebelére és az Őszentsége iránti engedelmes-séghez. Ha ez sikerül, nem kételkedünk benne, hogy a belső meghasonlás, amelynek csakis a méregtől csöpögő eretnenség lehet a szülőanyja, messzire kerül ebből az országból, különösen ha ezt a bajkeverő természetű, a saját nemzetének és a kereszténységnek a vesztére született fejedelmet, Rákóczit is el tudjuk távolítani a székéből, és helyette egy katolikus fejedelmet lehet majd Erdély élére állítani.

Szabó Ádám fordítása

BENE SÁNDOR

A láthatatlan könyvtár

(Utószó és előszó)

A jelen kötet címnegyedében kétnyelvű sorozatcím olvasható: *Bibliotheca Hungariae Politica – Magyar Politikai Könyvtár*. Önmagában ez nem volna különösebb feltűnést keltő gesztus; a sorozatcímek jönnek-mennek, nagy beharangozóval, reményekkel induló szériákat elsodor egy kiadói válság, egy-két kötet után nyomtalanul eltűnnek. Egyeseket talán mégis meglep, hogy a sorozatcím egy több kötetes forráskiadvány második kötetében bukkan fel, mintegy fagocitaként rátelepedve a gazdászervezetre. Mivel a következő években várhatóan (de legalább reményeim szerint) más kiadványokon is megfigyelhető lesz sporadikus feltűnése, talán most, az első alkalommal érdemes számot adni róla, hogy került egyáltalán ide, és milyen esélyekkel, merre terjed majd tovább. Az egyenes beszéd eloszthat bizonyos félreértéseket. A *Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez* egy NKFIH (néhai OTKA) kutatási projekt keretében indult meg.¹ A kutatócsoport azonban több anyagot gyűjtött, mint ami belefért volna egyetlen kötetbe, így dagadt az egy kötet kettővé, sőt már most látszik, várhatóan hárommá. A projektből a kimaradt anyagot már csak részben lehetett finanszírozni, a futamidő is lejárt, az érdeklődés (a szerkesztőké, a fordítóké és a reménybeli olvasóké) azonban maradt. Mintha egy sikeres előadás után a ráadás végigjátszására ki kellene egészíteni a villanyszámlát és az ügyelő fizetését. Ezen a ponton lépett be a támogató csendestársak közé a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudo-

1 „Nemzet, haza, vallás és szabadság – régi és új beszédmódok a Bocskai-felkelés szöveghagyományában és a 17. század magyar politikai gondolkodásában” (NKFIH K 113251, 2015–2019; vezető: Kruppa Tamás, résztvevők: Ács Pál, Bene Sándor, Kármán Gábor, Szabó András Péter, Kees Tszelszky, Zászkaliczky Márton).

mányi Intézete és a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának „Sztocizmus és a modernség hagyománya a magyar irodalomban” kutatócsoportja. Az utóbbi vezetőjeként és a sorozatcím egykori ötletgazdájaként² az aktuális tudományfinanszírozási magyarázkodáson túl talán történetibb magyarázattal is szolgálhatok arról, mi indokolja a szokatlan eljárást: egy megindult sorozat új sorozatcímmel való felszerelését.

A kora újkori politikai irodalom, főként az 1450 és 1750 között keletkezett politikai filozófiák kutatása évtizedek óta izgalmas tudományos kihívás, Quentin Skinner és a cambridge-i eszmétörténeti iskola fellépése óta nemcsak történeti, hanem historiográfia-módszertani, sőt, irodalomelméleti kérdéseket is felvető terület. A modern politikai rendszerek működési zavarainak vizsgálata, vagy akár egyes innovatív irányzatok esélyeinek felmérése megkívánja a történeti reflexiót, a „honnan jöttünk” kérdésének feltételét, a probléma megértéshez szükséges distancia megteremtését. Macchiavelli, Bodin, Lipsius, Hobbes, Pufendorf, Locke és társaik felől szemlélve történeti mélységet nyernek a frissnek tűnő dilemmák, új utakra nyílik rálátás. Magyar viszonylatban ez különösen érdekes kérdés, lévén hogy a szó klasszikus értelmében kora újkori magyar politikai filozófia jószerével nem is létezik, nincsenek a felsorolt nagyságokhoz hasonló, azokhoz mérhető politikai gondolkodóink. Politikai irodalmunk persze van (volt), noha a legritkábban hívta magát annak: inkább teológiának, morálfilozófiának, históriának, jognak, vagy éppen „költészetnek”. A 17. század közepéig még az eminensen politikai témák körül forgó röpirat-irodalom, illetve gúnyversek és paszkvillusok is hol jogi, hol vallási, hol erkölcsi érveket hangoztatnak céljuk eléréseért. „Politikával” többnyire az ellenfelet vádolják, vagy magánlevélben, országgyűlési naplókban, titkos diplomáciai iratokban szólalnak meg direkt politikai érvek.³ Mégis, ha másképp nem, szemérmétre, a modern politikai diskurzus ebből a végtelen változatosságot mutató műfaji konglomerátumból áll össze, annak közös halmazaként kezdi megformálni a maga határait. Aki pedig Tarnai Andor szállóigévé vált híres kérdésére („hogyan beszéltek a magyar nemesek az országgyűléseken?”)⁴ keresi a választ, vagy annak hátterére kíváncsi (hogyan gondolkodtak a politikáról – egyház és állam viszonyáról, uralkodói szuverenitásról és kollektív jogokról, nemzetről és hazáról – az egyházi és világi

2 Sok évvel ezelőtt ilyen címen publikáltam egy forráskiadás-sorozatra javaslatot tevő programtanulmányt: BENE Sándor, „Eszmetörténet és irodalomtörténet: A magyar politikai hagyomány kutatása”, *Budapesti Könyvszemle* 19 (2007/1): 50–64.

3 A jelenségről: ALMÁSI Gábor, „Bevezetés”, in ALMÁSI Gábor, *A Secretissima instructio (1620): A kora újkori politikai paradigmaváltás egy Bethlen-kori röpirat tükrében*, 9–123 (Budapest: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Tanszék–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2014), 19–24.

4 TARNAI Andor, „A consultatio Magyarországon: A politikai nevelés irodalmi formáinak és stílusának történetéhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 91 (1986): 637–656, 656.

előkelők, illetve a művelt, külföldet járt papok és nemesek), annak éppen ezt az anyagot kell megváltatnia a magyar régiségből.

A korszakkal foglalkozó kollegák, történészek, irodalomtörténészek, egyháztörténészek polcain nagyrészt ugyanazok a szerzők, ugyanazon szövegek modern vagy facsimile kiadásai sorakoznak, számítógépük fájlkezelőjében ugyanazon művek korabeli edícióinak pdf-másolatai rejtőznek – egy olyan láthatatlan könyvtár darabjai, amelyekre eddig is rákerülhetett volna a „Bibliotheca Hungariae Politica” sorozatcím, még ha látszólag nem is kapcsolja őket egymáshoz a „politika” varázsszava. A reneszánsz magyar politikai irodalom jelképes kezdete, a Corvina-gyűjteménynek talán első darabja, Andreas Pannonius Hunyadi Mátyásnak dedikált könyvméretű „buzdító levele” (*Libellus de virtutibus*) nem más, mint egy morálteológiai traktátus az uralkodó erkölcsi felkészüléséről a halálról való elmélkedésre.⁵ A korszak végén, II. Rákóczi Ferenc *Értekezése a hatalomról* (*Tractatus de potestate*) a legnagyobb súlyt a politikai hatalom transzcendens távlatára veti.⁶ A kettő között pedig kánonoskönyvek és politikai prédikációk, jeremiádok, emlékiratok, önéletírások, földrajzi és történeti művek sorakoznak a polcon; Aurelio Lippo Brandolini, Galeotto Marzio, Bornemisza Péter, Magyar István, Alvinci Péter, Draskovics János és Prágai András Guevara-fordítása, Révay Péter korona-deszkripciója, Szepesi Csombor Márton európai útleírása, Laskai János magyar Lipsiusa, és a legnagyobbak: Pázmány, Zrínyi, Rákóczi munkái. A kontroverzteológia alapműve, a *Kalauz*, a *Szigeti veszedelem*, a *Vallomások* és az *Emlékiratok* – egyéb irodalmi erényeik mellett a politikai gondolkodás csúcsművei is. A virtuális könyvtár szerzői továbbá a jogászok (Werböczy, Telegdi), a történetírók és krónikások, Istvánffy, Forgách Ferenc, Bethlen János vagy éppen a nem magyar származású, de magyar kérdéseket vastagon tárgyaló tudósok, katonák, filozófusok, Bonfini-től és Vitezović Ritter-től Montecuccoliig, Luigi Ferdinando Marsili-től Giambattista Vicóig. A háttérben pedig ott az antik történeti irodalom, Hérodotosz, Thuküidész, Plutarkhosz, Livius, Tacitus, Sallustius: a politikai pályára készülő fiatalok a hazai és külföldi iskolák retorikai kurzusain ezekből vették a példaanyagot, a felsőbb évfolyamokon ezeket kommentálták, s végül már fordították is anyanyelvükre.⁷

5 Lásd Sándor BENE, „Where Paradigms Meet: The Theology of Political Virtues in Andreas Pannonicus’ Mirror for Princes”, in *Italy & Hungary: Humanism and Art in the Early Renaissance*, ed. Péter FARBAKY and Louis Alexander WALDMAN, 172–215 (Firenze: Villa I Tatti, The Harvard University Center for Italian Renaissance Studies, 2011).

6 BENE Sándor, „Az ellenállás hermeneutikája: Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc politikai publicisztikájának történetéből”, in „*Nem súlyed az emberiség...*”: *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, 1035–1058 (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007), 1039–1047.

7 Lásd KECSKEMÉTI GÁBOR, „Zrínyi Miklós és a németországi államelméleti gondolkodás újabb szakasza”, in *Határok fölött: Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*, szerk. BENE

S ha már Zrínyi (vagy éppen a közköltészet és a retorikai képzés) kapcsán az „irodalomról” szó esett, ez is megér egy klasszikus hivatkozást. Arany László nagy tanulmánya (*A magyar politikai költészetről*, 1874) megállapította, hogy voltaképpen politikai költészet a magyar régiségben szinte nincs is; politikai költészetünk teológia, vallásos költészetünk politizál („keresztyenség és hazafiság egy érzelmmé olvadt”). Továbbá: a magyar politikai költészet uralkodó érzelme a „hazafias bánat ömledése”, alaphangja a fájdalom és a panasz, a „borongó méla bánat” s a „merengés a múlt dicsőségén”. Átmeneti kiegyezések idején, békés korokban pedig, amikor a képzelet szabadságvágya ütközik a józan ész ítéletével, nos, olyankor „a keserűbb lélek humorra fakad”, s „a szárnyaszegett lelkesedés megteremti a politikai költészetnek egy másik nemét, a szatírárt”.⁸ Minden volt itt a régiségben, csak „tisztá” politikai irodalom kevés. Másfelől viszont – s éppen Arany László mutatta ki finom elemzések sorával – minden vagy szinte minden a politikáról (is) szólt. Ez a furcsa szinkretizmus úgy tűnik, túlélte a kora újkor századait, jórészt máig velünk maradt. A fejlett nyugat-európai régiókhoz viszonyított visszamaradottság, a politikai diskurzusmező archaikus szerkezete persze érdekes együttállásokat is hozott, olykor a másutt érintkezésbe sem kerülő politikai „nyelvek” egymásra torlódását eredményezte egyes szűkebb időszakokban és régiókban. A műfaji tarkaság és az elméleti reflexiók hiányos volta kényszerítette ki a kora újkori politikai nyelvekre és gondolkodásra alkalmazott módszertant, a tematikus indirekciók egymást keresztező rendszerének keretfeltevését. A nyugat-európai eljárás (a politikai „nyelvek” interakcióinak vizsgálata, illetve a politikai alapfogalmak – a „kulcsszavak” – történeti szemantikájának kutatása) itt nem volt változtatás nélkül átvehető, mert hiányzott a tisztán politikai szövegeknek ehhez nélkülözhetetlen kritikus tömege. Ami másutt a politikai filozófia története vagy politikai eszmetörténet, az nálunk inkább irodalomtörténet. A vallási, moráldidaktikai, jogi és történeti szövegek, a maguk elsődleges jelentésmezője mellett indirekt módon, közvetett szövegaktusként, politikai jelentéseket is hordoz(hat)nak: így kerülnek a láthatatlan könyvtárba teológiai munkák, históriák, jogi és katonai könyvek. A másik oldalon viszont a tulajdonképpen politikai irodalomnak, ha mégoly gyakorlati kérdések, konkrét ügyek körül forog is, szintén lehetnek vallási, katonai, nevelési (!) intenciói és implikációi.⁹ I. Rákóczi György fejedelmi parainézisei a morálfilozófia (a leendő uralkodó kötelességei felől)

Sándor és mások, 435–448 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet, 2017); a fordítási gyakorlatról, a szövegek kiadásával: KECSKEMÉTI GÁBOR, szerk., *Római szerzők 17. századi magyar fordításai*, Régi magyar prózai emlékek 10 (Budapest: Balassi Kiadó, 1993).

8 ARANY László, „A magyar politikai költészetről”, in ARANY László, *Válogatott művei*, szerk. NÉMETH G. Béla, Magyar klasszikusok, 248–289 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960).

9 Az indirekciók (közvetett szövegaktusok) műfaji rendszeréről: BENE, „Eszmetörténet és irodalomtörténet...”, 58–61. Az itt ajánlott keretben tekintette át a katonai műveltséganyagot HAUSNER

indul, és a politikai tanítás szélesebb kereteire is tekintettel vannak.¹⁰ Pázmány Péter és Magyarai István teológiai és egyházpolitikai kérdésekben kibontakozó vitája viszont erős politikai implikációkat hordoz, a török elleni összefogas feltételeit járja körül.

A példák szaporításának nem ez a helye. Olyan mennyiségű és minőségű példaanyagot úgysem lehet még egyszer összehordani, mint az európai viszonylatban is páratlan RMNy-vállalkozás a korai újkori magyar nyelvű, valamint magyarországi könyvanyag analitikus bibliográfiája,¹¹ amellyel párhuzamosan folyamatosan bővül az „RMK III”, a külföldön, nem magyar nyelven, de magyar szerzők által írott kora újkori művek listája, benne a nagy tömegű politikai tárgyú egyetemi disputációval, amelyek sok esetben fejezetként épültek be a témavezető professzorok összegző műveibe.¹² A magyarországi politikai nyelvek, fogalmak, a politikai gondolkodás és politikai irodalom rendszerszerű szemléletét tekintve éppen a hatalmas RMNy-anyag első elemzései hozták a legizgalmasabb, új távlatokat nyitó eredményeket. Péter Katalin klasszikus tanulmánya, az *Aranykor és romlás a szellemi műveltség állapotaiban* (1984),¹³ az RMNy első két kötetének alapján mutatta ki, hogy a nyomtatott anyagban megfogható hazai műveltség az 1570 és 1600 közötti virágzás után az új század a világi tematikájú, anyanyelvű, az egyházaktól távolabb eső irodalom drasztikus visszaesését élte meg, valóságos kulturális sokkot, amit visszateologizálódás és a latin nyelvűség erősödése kísért. Az új század tudományos forradalmát, a modernitás nyitányát az anyanyelvi irodalomban a hazai közeg (magyar és nem magyar nyelvű összetevőit tekintve egyaránt) már nem élhette meg, a történettudomány által regisztrált „elkanyarodás” a gazdasági fejlődésben a szellemiek, a kultúra terén is jelentkezett. A következő évtizedek (1635–1655) RMNy-anyagát vizsgálva Heltai János monográfiája egészítette ki, s részben módosította ezt a képet annak megfigyelésével, hogy „nem a teológiai irodalom túlbujánzása a válságtünet, hanem sokkal inkább a többi művelődési terület viszonylagos sorvadása, szegényedése, dinamikájának csökkenése. A teológiai irodalom a szellemi életnek szinte egyetlen területe [...] ahol a válság, hanyatlás ellenére még lépést tartunk Európával, ezért a

Gábor, *Márs könyvet olvas: Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom*, A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára (Budapest: Argumentum Kiadó, 2013).

10 RMNy 1722 (1638), 1827 (1640); az előbbit lásd TARNÓC Márton, szerk., *Magyar gondolkodók: 17. század*, Magyar remekírók (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979), 133–137.

11 BORSA Gedeon és HELTAI János, szerk., *Régi magyarországi nyomtatványok, 1471–1670*, 4 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971–2012).

12 Lásd P. SZABÓ Béla, „Magyarországiak politica-disputatiói nyugat-európai egyetemeken a 17. században”, in *A szabadság felelőssége: Írások a 65 éves Dénes Iván Zoltán tiszteletére*, szerk. PÉNZES Ferenc, 276–308 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011).

13 PÉTER Katalin, „Aranykor és romlás a szellemi műveltség állapotaiban”, in PÉTER Katalin, *Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8, 77–97; 238–243 (Budapest: Ráday Gyűjtemény, 1995).

XVII. század eleji szellemi életünk legizgalmasabb jelenségei éppen az egyházi-vallási irodalom elemzéséből bonthatók ki”.¹⁴ A monográfia által kínált, a társadalom részintézmény-rendszereihez igazodó műfaji rendszerezés aránytalansága (az egyházi-vallási és az ahhoz szorosan kötődő iskolai kiadványok óriási többsége a jogi-politikai és az alkalmi kiadványok arányához képest) tehát mégsem annyira szélsőséges, mint a számok mutatják: az első két csoport ugyanis számos esetben átveszi a harmadik helyét, főként a teológiai munkák (mind populáris, mind elit regiszterüket tekintve) politikai implikációk sokaságát hordozzák (gondoljunk csak a zoltármagyarázatként megfogalmazott királytűkrök esetére, vagy a politikai konfliktusok felekezeti sérelmi kontextusba állítására a röpiratirodalomban).

Azonban érdemes hangsúlyozni: amit a Magyar Politikai Könyvtár terve feltételez, az egy második szintű interpretáció, ami részben túlmegy az intézményesen és funkcionális műfaji alapon haladó rendszerezés vállalásán, részben pedig szűkebb is annál. A történeti diskurzuselemzés nem pusztán intézményekben létező, azokhoz kötődő műfajbokrokkal (szövegaktus-típusokkal) számol, hanem azt feltételezi, hogy mivel az intézményeket gyakran ismétlődő, formalizálódó diskurzusok hozzák létre, azokat a tematikus terepeket, szövegmezőket is vizsgálni érdemes, amelyek végül nem vagy csak hiányosan szilárdulnak intézményekké. (Jó példa az erősen foghíjas magyar udvari irodalom, amelyben Castiglione fordítóit, követőit hiába keressük, ám annál izmosabb az udvart bíráló moralizáló ága). A vizsgálat fókusza ugyanakkor szűkebb mint a régi művelődéstörténet teljes horizontja: csak a politikához vonható szövegekre figyel, azok kánonát szeretné összeállítani. Ez az egy kategóriára koncentráció pedig rögtön kiugratja a nagy tendenciákat kereső általánosítás anomáliáját. A 17. század első felére érvényesnek tartott romlás és hanyatlás tézise ugyanis éppen ezen a területen nem érvényes! Már Péter Katalin is regisztrálta: „... a politika, a jog és a törvények szövegei együtt az 1571–1600-as időszakban 11, a következőben [1601–1635] 44 művet jelentenek. Vagyis megnégyszereződtek. Feltűnő ezen belül az anyanyelvűség alakulása: a két időszak között 3-ról 30-ra emelkedett, megtízszereződött. Hasonlóan nagyarányú gyarapodás az 1601–1635 közötti periódus során egyetlen kategóriában sem fordult elő.”¹⁵

Ez az eredmény bizony nem illik az összképbe; Péter Katalin azzal tompítja az anomáliát, hogy a politikai irodalmat a köznemességhez köti (ami már magában is szűkülést jelzett, lefelé és felfelé is). Azonban a következő, már a század egész első felére kiterjedő áttekintés nemcsak megerősíti az arányokról adott képet (s ha a szűkebben vett jogi-politikai irodalomhoz odavonjuk a rendkívüli mértékben megerősödő kortörté-

14 HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában: 1601–1655*, Res Libraria 2 (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Universitas Kiadó, 2008), 24–25.

15 PÉTER, „Aranykor és romlás...”, 93.

net- és emlékirat-írást is, akkor valóságos mennyiségi robbanásról beszélhetünk!), hanem világossá teszi: a Bocskai István, Bethlen Gábor majd I. Rákóczi György magyarországi fellépését kísérő röpiratirodalom minden addiginál szélesebb közönséget von be egy frissen megnyíló és saját határait egyre világosabban érzékelő politikai diskurzusba.¹⁶ Ugyanebbe az irányba hatnak az előző század populáris irodalmi munkáinak új kiadásai (Ilosvai Selymes Péter *Nagy Sándor-története* [1605, 1650] és *Toldija* [1620, 1629], de még Istvánfi Pál *Voltér és Grizeldisze* [1629, 1640] is),¹⁷ amelyek a szélesebb értelemben vett politikai nevelés, politikai erénytan alapművei voltak. A másik oldalon, az elit regiszter felől számítsuk még ide a magyar politikai nyilvánosságtörténet talán legjelentősebb kora újkori fordulatát, Esterházy Miklós nyomtatásban megjelentetett leveleit Rákóczi György fejedelemhez, melyekben egyértelmű a jelzett tendencia: a politikai egység igényének primátusa a magyar nemzetet megosztó felekezeti ellentétekkel szemben.¹⁸ A minden rendszerező igény alól kicsúszó, ám mégis egyértelműen politikai intenciójú nagyeposzok, Zrínyi Miklós és Listius László művei, a *Szigeti veszedelem* (1651) és a *Magyar Márs* (1653)¹⁹ pedig az utolsó kétséget is eloszlatják: a 17. század első fele nemcsak a teológiai, hanem a politikai műveltséget tekintve sem illeszthető be a szellemi hanyatlás és romlás narratívájába. Meggyőződésem, hogy ha az RMNY (valamint az RMK III) mellé odatesszük az *Adattár*²⁰ hatalmas folyamából kiemelhető politikai olvashányanyagot, a széles társadalmi rétegeket átfogó könyvtörténeti kutatásból kibontakozó képet,²¹ akkor ez a következtetés csak erősödni fog.

Ennél tovább azonban nem lehet lépni a kiadványstruktúra távlati elemzése alapján – még akkor sem, ha számba vesszük a nyomtatott univerzum mögött paradox módon újra megerősödő kéziratos nyilvánosságot is. A modernitás nagy kérdéseit illető, második szintű interpretáció már nem végezhető a konkrét szövegek és kontextusuk tartalmi elemzése nélkül. Szükséges tehát, hogy modern átírásban, ha szükséges, for-

16 HELTAI, *Műfajok és művek...*, 273–287.; Kees TESZELSZKY és ZÁSZKALICZKY Márton, „A Bocskai-felkelés és az európai információhálózatok. Hírek, diplomácia és politikai propaganda (1604–1606)”, *Aetas* 27, 4. sz. (2012): 49–121.

17 Vö. HELTAI, *Műfajok és művek...*, 296–297.

18 RMNY 2075, 2096, 2097; a levelezés értékeléséhez: BENE Sándor, „Szinkretisták és szamaritánusok: Címzavak a kora újkori magyar politikai szótárból”, in *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerk. KÁRMÁN Gábor és ZÁSZKALICZKY Márton, 327–379 (Budapest: Reciti Kiadó, 2019), 333–336.

19 Uo., 300; „A funkcionális és használati műfaji rendszeren kívüli kiadványok” c. zárófejezet utolsó két tétele.

20 Az *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* Szegeden indult 1965-ben, Keserű Bálint szerkesztésében; új sorozata (*Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*) a 39. kötetnél tart.

21 MONOK István, *A művelt arisztokrata: A magyarországi főnemesség olvashányai a XVI–XVII. században*, Kulturális örökség (Budapest–Eger: Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Főiskola, 2012).

dításban álljon rendelkezésre minél nagyobb forrásbázis; eleddig ugyanis az idetartozó (akácsak a szó legszűkebb „politikai” értelmében idetartozó) szövegek csak nagyon erősen szelektálva, vagy éppen régi és ma már szinte hozzáférhetetlen kiadásokban voltak elérhetőek. Ideje, hogy a láthatatlan könyvtár kilépjen a virtuális státusból, és felvállalja a korpusz megalkotásának és a vele járó kanonizálásnak a feladatát és felelősségét (hiszen minden elméleti engedmény ellenére: a tudományos nyilvánosságban az van, az létezik, ami új kiadásban megjelenik és ami magyarul jelenik meg). Nem gondoltunk szerkesztőbizottság alapítására, s nem gondolhattunk átfogó igényekkel, részletesen kidolgozott koncepció alapján indítható kiadványfolyamra, ehhez hiányzik az intézményes háttérünk (s tekintve szellemi közállapotainkat, ennek a helyzetnek nemcsak hátrányait látjuk világosan). A Magyar Politikai Könyvtár kötetei ezért számozás nélkül, ott és akkor jelennek majd meg, ahol és amikor az alkotói közösség finális forrást talál a megszerkesztésükre és kiadásukra. A most elinduló/folytatódó, két (három) kötetes forráskiadvány a magyar politikai irodalom legrejtélyesebb és legígéretebb néhány évtizedének, a Bocskai-felkeléstől a linzi békéig terjedő periódusnak azokat a szövegeit gyűjti egybe, amelyek egyszerre mutatják a hazai politikai gondolkodás erős vallási kötöttségét és modernizálódásának, professzionalizálódásának tendenciáit (a kettő talán nem áll oly élesen szemben, mint korábban gondoltuk volna: a vallás politikai szerepe ma erősebb mint valaha). Reményeink szerint ezt a válogatást követi a 16. és a 17. századi politikai prédikációk antológiája, majd Andreas Pannonius említett fejedelmi tükre Hunyadi Mátyáshoz... A választék, ha nem is végtelen, de széles; ezek csak a közvetlen tervek.²²

S hogy kiket is takar itt a többes szám első személy? Kik azok, akiknek a könyvespolcain a kora újkori virtuális politikai könyvtár köteteiből a legnagyobb halmaz volt azonos? Itt sem árt két lépést (legalább néhány évtizedet) hátrálalni az időben. Egy adott természetű korpusz mindig megtalálja a maga kutatói közösségét, minden gondolkodó ember valamiképpen a maga és közössége szellemi archeológiájához igyekszik

22 Az eredeti programcikkben még deziderátumként jelzett kiadások közül – BENE, „Eszmetörténet és irodalomtörténet...”, 60 – azóta több megvalósult, Pázmány, Alvinci, Balásfi írásait éppen a jelen kiadványunk kötetei közlik. Andreas Pannonius két királytükrenek (a Mátyásnak dedikált mű mellett az Ercole d’Estének ajánlott változattal együtt) a BTK Irodalomtudományi Intézetének *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum* c. sorozatában jelenik meg a közeljövőben. A Sztoicizmus Kutatócsoport 2020–2023 közötti programjában pedig a két prédikáció-antológia kiadása szerepel, Zászkaliczky Márton szerkesztésében: *Politika és teológia 16. századi Magyarországon* (Bejthe István, Melius Juhász Péter, Bornemisza Péter, Telegdi Miklós, Félegyházi Tamás, Szegedi Kis István, Sóvári Soós Kristóf, Stöckel Lénárd, Enyedi György, Kultsár György, Derecskei Ambrus prédikációiból); *Politika és teológia 17. századi Magyarországon* (Geleji Katona István, Kecskeméti C. János, Alvinci Péter, Milotai Nyilas István műveiből, Medgyesy Pál, Hoffmann Pál, Czeglédi István, Kéry Bálint, Nagyar István prédikációiból).

kötni az aktuálisan vizsgált témáját. A politikai eszmetörténet művelőinek nemzetközileg meghatározó iskolái és irányzatai politikai problémák mentén tagolódtak. Az egymással elvileg egyenértékű (és a diakrón „fejlődési” sorba rendezés kísérleteinek természetük szerint ellenálló) politikai nyelvek kutatása erősen angolszász projekt: pragmatikai nyelvészeti háttérét a második világháborúban kódfejtőként tevékenykedő Austin beszédaktus-elmélete teremtette meg; a cambridge-i eszmetörténeti iskola legismertebb alakja, Quentin Skinner, a szellemi fejlődését meghatározó princetoni éveit alatt egy folyosón dolgozott Clifford Geertz-cel, akinek kulturális antropológiai szemlélete saját vallomása szerint is döntő hatást gyakorolt rá.²³ Ez az irányzat mindig némi távolságtartással tekintett a Martin Heidegger és Hans-Georg Gadamer köréhez erős szálakkal kötődő német hermeneutikai iskola nagy időtávokban gondolkodó történeti szemantikai vállalkozására, a *Geschichtliche Grundbegriffere*,²⁴ amelynek alapító szerkesztői között volt olyan nagy történész (Otto Brunner), aki a harmincas évek kultúrpolitikai harcaiban bizony megkarcolta magát.²⁵ Távól álljon tőlem az ítékezés, inkább arra utalnék ezzel, hogy a tudományos irányzatok, iskolák nem a semmiből teremnek, visszhangjukat, hatásukat éppen a saját korukba és kontextusukba való beágyazottság biztosítja. A közöttük zajló vitákat is ez teszi izgalmassá. E távlatból tekintve pedig az is természetes, hogy a magyar politikai eszmetörténet kutatásának, bár mindig is voltak politikai tétjei (gondoljunk a hatvanas évek ún. nemzet-vitájára), de az iskolák noha távolról, a kora újkori vallási-felekezeti problematikához kötődtek inkább, és nem primér, tiszta (vagy mondjuk inkább úgy: a teológiától végképp eloldott, modern) politikai nézetkülönbségek mentén tagolódtak. Szekfű Gyula szemlélete a *Regnum* folyóirat körül szerveződő modern egyháztörténeti kutatásban talált folytatásra, és ez az irány éppúgy nem szakadt meg, mint ahogy Benda Kálmán fiatalkori munkájának, *A magyar nemzeti hivatástudat történetének* (1937) érdeklődése, kérdésiránya is tovább öröklődött a kutatók nemzedékeiben.²⁶ A kora újkori magyar politikai eszmetörténet

23 Lásd a válogatott (és az olasz kiadásra átdolgozott) tanulmányaihoz írott bevezetőt: Quentin SKINNER, *Dell'interpretazione*, Saggi 548 (Bologna: Il Mulino, 2001), 9–10. Austin ihlető hatásáról: Quentin SKINNER, „Significato, atti linguistici e interpretazione”, in SKINNER, *Dell'interpretazione*.

24 A vitákról részletesen lásd TRENCSENYI Balázs, „Kulcsszavak és politikai nyelvek: Gondolatok a kontextualistakoncepció eszmetörténeti módszertan kelet-közép-európai adaptációjáról”, in *A történetész szerzőszámolásdátája: A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa*, szerk. SZEKERES András, 117–158 (Budapest: L'Harmattan–Atelier, 2002); BENE Sándor, „A történeti kommunikációelmélet alkalmazása a magyar politikai eszmetörténetben: A kora újkori modell”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 105 (2001): 285–315.

25 Peter N. MILLER, „Nazis and Neo-Stoics: Otto Brunner and Gerhard Oestreich Before and After the Second World War”, *Past and Present* 176 (2002): 144–186.

26 BENDA Kálmán, *A magyar nemzeti hivatástudat története a XV–XVII. században* (Budapest: Bethlen Nyomda, 1937); lásd még PÉTER Katalin, „Az ellenállás tanát hirdető történész”, in *A történelem*

mai kutatói közössége modern módszertani háttérrel, nagyobb forrásbázison, de ebbe a vitafolyamba lépett be az elmúlt években, évtizedekben. Nomina *non* sunt odiosa – de a névsor összeállítását mégis mellőzöm, mert önmagában is megtöltene az utószó terjedelmi kereteit, s még úgy is bizonyosan volna, aki kimaradna belőle, noha ott lenne a helye. Annyi bizonyos, hogy a jelen kötet szerkesztői, fordítói, az idén lezárult kutatási projekt résztvevői ott vannak közöttük, és a személyi kör természetes átfedéseket mutat a sorozat folytatását segítő Történettudományi Intézet és a Sztoicizmus Kutatócsoport tagjaival. A valamivel tágabb kör pedig könnyen összeállítható a kilencvenes évek végén megjelent, a cambridge-i eszmetörténeti iskolát bemutató kötet kezdeményezőiből,²⁷ a 2005-ös gyulai és a 2012-es debreceni eszmetörténeti konferenciák előadóiból,²⁸ a 16–17. századi udvari kultúrát vizsgáló újabb kötet résztvevői köréből,²⁹ az *Adattár* köteteinek és az RMNy-csoport tagjainak közreműködőiből, a 17. század politikai nyelveit vizsgáló legújabb tanulmánykötet szerzőiből...³⁰

Lám, ezt a hiányos felsorolást is nehéz abbahagyni. Két mestert azonban nem hagyhatok említés nélkül, mert munkásságuk, szemléletük, emberi és kutatói hitelük a most útjára bocsátott sorozat iránymatatói. Tarnai Andort és Péter Katalint. Irodalomtörténészként, történészként személyükben képviselték az eszmetörténész által művelt tudományszakok határainak átjárhatóságát.³¹ Mindketten hittek abban, hogy a tudományt elsősorban nem a megoldások, hanem a jó kérdések éltetik (Tarnaitól idéztem is az egyiket: nemzedékeknek adott munkát vele). S mindketten tudták, hogy kérdéseket csak szövegekről lehet feltenni, hogy minden elméleti általánosításnak, történeti magyarázatkísérletnek éltető talaja és természetes közegellenállása

mint hivatás: A Benda-emlékkonferencia előadásai, 2013. november 27., szerk. SZIJÁRTÓ M. István, A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 11, 13–29 (Budapest: Balassi Kiadó–Ráday Gyűjtemény, 2015).

- 27 HORKAY HÖRCHER Ferenc, szerk., *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe: John Dunn, John G. A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai* (Pécs: Tanulmány Kiadó, 1997).
- 28 A 2005-i Gyulán tartott konferencia (*A politika műfajai*) anyaga nem jelent meg (a mulasztás a jelen sorok írójának lelkén szárad); a debreceni konferencia kötete: FAZAKAS Gergely Tamás, MÍRU György és VELKEY Ferenc, szerk., „*Politica philosophiai okoskodás: Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig* (Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2013).
- 29 G. ETÉNYI Nóra és HORN Ildikó, szerk., *Idővel paloták...: Magyar udvari kultúra a 16–17. században* (Budapest: Balassi Kiadó, 2005). Minden hasonló nagy vállalkozás mögött megemlítenéd volna az iskola, ahonnan kinőtt – jelen esetben R. Várkonyi Ágnes kezdeményező szerepe (az udvari kultúra kutatásán túl a közvélemény-történet iránti érdeklődése, amely számtalan ponton érintkezett a politikai eszmetörténet művelésével).
- 30 KÁRMÁN és ZÁSZKALICZKY, szerk., *Politikai nyelvek...*
- 31 Tarnai Andor munkásságáról ebben a tekintetben: SZILÁGYI Márton, „Filológiából eszmetörténet: Tarnai Andor *Extra Hungariam...* című monográfiájának tudománytörténeti helyéről”, in *Irodalomtörténet, tudománytörténet, eszmetörténet: Tanulmányok Tarnai Andor halálának 25. évfordulójára*, szerk. PAPP Ingrid, Reciti konferenciakötetek 7, 83–91 (Budapest: reciti, 2020).

az a szövegtörzs, amin kipróbálja magát. Mindkettőjük egyik leggyakoribb mondata volt: „ki kellene adni”. A források mindennél előbbre valók – ezért az ő szellemükben szeretnénk gyarapítani, láthatatlanból láthatóvá tenni a Magyar Politika Könyvtárt. A polcomon – mint sokakén – sárgállik egy vékony könyvgerinc: Péter Katalin legendás tanulmánykötete a kilencvenes évek közepéről. Mire megjelent, a sorozatszerkesztő (Benda Kálmán) és a lektor (Tarnai Andor) is csak gyászkeretben kerülhetett a címnegyedbe. Idén február óta a szerző sincs már velünk. De figyelmeztetését érdemes megszívlelni, mintegy módszertani útmutatóul mind a szövegkiadói, mind az értelmezői hübrisz visszafogására: kérdéseink „közül nem is egyre készen látszik a felelet eddigi ismereteink alapján is. További kérdés azonban, hogy vajon szabad-e rájuk eddigi ismereteink alapján válaszolni?”³²

A sorozat már elindult, mielőtt láthatóvá lett volna, s reményeink szerint véget legfeljebb látható formájában ér majd, hiszen végleges válaszok éppúgy nincsenek, mint örökké érvényes kérdések sem.

32 PÉTER Katalin, „Köznevelési publicisztika, köznevelési politika a 17. század derekán: Az Országgyűlési pasquillus”, in PÉTER, *Papok és nemesek...*, 152–180, 180.

